

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

ORTAK DERS

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ II

EDİTÖR

PROF. DR. CEZMİ ERASLAN

İÇİNDEKİLER

YAZAR NOTU	VIII
1. DEVLET VE TOPLUMDA YENİDEN YAPILANMA	1
1.1. Cumhuriyetin Devraldığı Türkiye Manzarası.....	8
1.1.1. Toplumsal Yapı	8
1.1.2. Eğitim Alanında Durum	8
1.1.3. Tarım Ülkesi ve Toplumundan Veriler	11
1.1.4. Ulaşım Mirası	12
1.1.5. Dış Ticaret Verileri.....	12
1.1.6. Oluşturulmak İstenen Toplum Şekli.....	13
1.2. İdari Alanda Yapılan İlk Düzenlemeler.....	13
1.2.1. Devlet Bürokrasisine Yaklaşım	14
1.2.2. Halkın İhtiyaçlarının Karşılmasında İlk Adımlar	14
1.2.3. Üretimin Artırılmasına Dönük Düzenlemeler:	14
1.3. Yeni Devletin Simgelerinin Oluşturulması	15
1.3.1. Yeni Devletin Millîlik Vasfının Vurgulanması	16
1.3.2. Yeni Devlete Biçilen Ömür ya da Ankara'nın Başkent Olarak Kabul Ettirilmesi:	17
1.3.3. Ordu: Seferden Hazere	18
2. YENİ TÜRKİYE'NİN OLUŞUMU.....	26
2.1. Saltanatın Kaldırılması	32
2.2. Hilafetin İlgası	33
2.3. Yeni Anayasa: 1924 Anayasası	36
2.4. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu	39
2.5. Siyasi Partiler.....	40
2.5.1. Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi (CHF/P)	40
2.5.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)	41
3. ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ (1923-1938)	50
3.1. İlk Anayasalar ve Anayasa Değişiklikleri	57
3.1.1. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu	57
3.1.2. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Geçirdiği Önemli Değişiklikler	57
3.2. Çok Partili Sisteme Geçiş Denemeleri ve İnkılabı Karşı Tepkiler	58
3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	58
3.2.2. Şeyh Sait İsyanı	59

3.2.3. İzmir Suikastı.....	59
3.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası	60
3.2.5. Menemen Olayı	61
3.3. Hukuk İnkılabı.....	61
3.3.1. Yeni Kanunlarımız	62
3.3.2. Türk Medeni Kanunu	62
3.3.3. Kadın Haklarındaki Gelişmeler	63
3.4. Eğitim ve Kültür Alanındaki İnkılaplar	64
3.4.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu.....	64
3.4.2. Üniversite Reformu	65
3.4.3. Harf İnkılabı	66
3.4.4. Tarih, Dil ve Güzel Sanatlar Alanındaki Çalışmalar.....	66
3.5. Toplum Alanındaki İnkılaplar	68
3.5.1. Şapka İnkılabı ve Kılık Kıyafet Değişimi	68
3.5.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması	69
3.5.3. Takvim, Rakam ve Ölçülerde Değişiklikler	69
3.5.4. Soyadı Kanunu	69
3.6. İnkılapların Halka Tanıtılması.....	70
3.6.1. Atatürk'ün Yurt Gezileri	70
3.6.2. Millet Mektepleri.....	70
3.6.3. Halkevleri	71
3.7. Türk İnkılabı'nın Türk Tarihine ve Türk Milletine Özgün Yapısı.....	71
4. TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1950 YILLARI ARASI) İKTİSAT POLİTİKALARI	77
4.1. Cumhuriyet'in Devraldığı Miras: Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarının İktisadi Görünümü.....	82
4.2. Atatürk Dönemi İktisat Politikaları	88
4.2.1. Liberal Dönem: 1923-1929 Yılları Arasında Uygulanan İktisat Politikaları	88
4.2.1.1. Merkez Bankasının Kuruluşu ve İşlevi:	92
4.2.1.2. Küresel Krizin Ülke Ekonomisine Etkileri.....	93
4.2.2. Devletçi Dönem: 1929-1938 Yılları Arasında Uygulanan İktisat Politikaları	93
4.2.2.1. Rakamlarla Atatürk Dönemi İktisadı.....	97
4.3. 1938-1950 Yılları Arası Uygulanan İktisat Politikaları ve Savaş Ekonomisi.....	97
4.4. Sonuç ve Değerlendirme	99
5. ATATÜRK İLKELERİ.....	109

5.1. İnkılap Fikriyatının Esasları	115
5.2. Atatürk İlkeleri	115
5.2.1. Cumhuriyetçilik	116
5.2.2. Milliyetçilik	117
5.2.3. Halkçılık	118
5.2.4. Laiklik.....	120
5.2.5. Devletçilik	122
5.2.6. İnkılapçılık.....	124
5.3. Atatürk İlkelerinin Uygulama Esasları	125
5.3.1. Tam Bağımsızlık	126
5.3.2. Çağdaşlık	126
5.3.3. Müspet İlime ve Akla Tâbi Olmak	128
6. ATATÜRK DÖNEMİ KÜLTÜR POLİTİKALARI.....	134
6.1. Tarih Alanında Gelişmeler	141
6.2. Türk Dili Alanındaki Gelişmeler	142
6.3. Müzik Alanındaki Gelişmeler	143
6.4. Opera ve Bale	145
6.5. Tiyatro Alanındaki Gelişmeler	146
6.6. Resim Alanında Gelişmeler.....	148
6.7. Heykel Sanatı Alanındaki Gelişmeler	150
6.8. Sosyal Yaşamdaki İnkılapların Kültür Hayatına Etkisi.....	151
7. CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI	162
7.1. Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu: Osmanlı’da Eğitim Reformları	168
7.1.1. Tanzimat Dönemi Eğitiminde Yapılan Reformlar	168
7.1.2. Maarif-i Umûmiye Nizamnamesine Göre Kurulan Modern Eğitim Sistemi ...	170
7.2. Cumhuriyet Eğitim Sisteminin Kuruluşu	170
7.2.1. Tevhid-i Tedrisat Yasası öncesinde Yeni Türkiye Devleti’nin Eğitim Alanındaki Bazı Kararları	170
7.2.2. Tevhid-i Tedrisat Yasası (Öğretimin Birleştirilmesi Yasası).....	172
7.2.2.1. Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile Hedeflenenler: Ulusal, Laik ve Çağdaş Eğitim	173
7.3. Eğitimin Yaygınlaştırılması Çabaları	177
7.3.1. Halk Eğitimi Çalışmaları	177
7.3.1.1. Halkevleri	177

7.3.1.2. Halkodaları	177
7.3.2. Köye Eğitim.....	177
7.3.2.1. Köy Eğitmeni Projesi.....	179
7.3.2.2. Köy Enstitüleri.....	180
7.4. Cumhuriyet Döneminde Örgün Eğitimin Basamaklarındaki Gelişmeler.....	182
7.4.1. Okul Öncesi Eğitim	182
7.4.2. İlköğretim	182
7.4.3. Ortaöğretim.....	183
7.4.4. Yükseköğretim	183
8. KURULUŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	192
8.1. İngiltere İle İlişkiler	199
8.2. Yunanistan ile İlişkiler.....	199
8.3. Türk –İtalyan İlişkileri.....	200
8.4. Türk - Sovyet İlişkileri	201
8.5. Türk – Fransız İlişkileri	201
8.5.1. Hatay Meselesi	202
8.6. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi	205
8.7. Balkanlar ve Ortadoğu’da Güvenlik ve Barış Kuşağı Oluşturma Politikası	206
8.7.1. Balkan Paktı.....	206
8.7.2. Sadâbad Paktı	207
8.8. Türkiye’nin Boğazlarını Emniyet Altına Alması: Montreux Boğazlar Sözleşmesi ...	208
8.9. İkinci Dünya Savaşında Türkiye	210
9. 1950’DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRK İKTİSAT POLİTİKALARI	219
9.1. 1950-1980 Arası İktisat Politikaları	225
9.1.1. Yeni Politika Denemeleri: 1950-1960 Dönemi.....	225
9.1.2. Planlı-Denetimli Ekonomi: 1963-1974 Dönemi	227
9.1.3. 1975-1979 Dönemi ve Kriz	228
9.2. 1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi ve Uygulanan İktisat Politikaları	229
9.2.1. 1980’li Yıllar	229
9.2.2. Liberalleşme Politikalarının İlk Dönemi: 1990’lı Yıllar	231
9.2.2.1. 5 Nisan 1994 Kararları ve Sonrası.....	232
9.2.2.2. 1997 Küresel Krizine Karşı Alınan Tedbir: Yakın İzleme Anlaşması ve Yakın İzleme Programı	234

9.3. 2000’li Yılların Başında Türkiye Ekonomisi	239
9.3.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri	239
9.3.2. Kriz Sonrası Önlemler: 2002 Acil Eylem Planı	241
10. TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1945-1960).....	249
10.1. SSCB’nin Türkiye’ye Yönelik Talepleri	3
10.2. Truman Doktrini ve Türk Dış Politikası	5
10.3. Marshall Planı ve Türkiye’ye Etkileri	8
10.4. NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)’nün Kuruluşu ve Türkiye’nin NATO’ya Katılması	10
10.5. 1945-1960 yılları Arasında Türkiye ile ABD Arasında Yapılan İkili Antlaşmalar ...	11
10.7. Orta Doğu’daki Gelişmeler ve Türk Dış Politikası	14
10.7.1. Filistin Meselesi.....	14
10.7.2. 1953 İran Darbesi	14
10.7.3. Bağdat Paktı.....	15
10.7.4. Süveyş Bunalımı (1956)	16
10.7.5. Eisenhower Doktrini.....	17
10.7.6. Suriye Bunalımı	17
10.7.7. Lübnan Bunalımı	17
10.7.8. Cezayir Meselesi	18
10.8. Balkanlarda ve Doğu Akdeniz’de Yaşanan Gelişmeler ve Türk Dış Politikası	18
10.8.1. On İki Ada’nın Yunanistan’a Verilmesi.....	18
10.8.2. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (Balkan Paktı) ve Balkan İttifakı.....	18
10.8.3. Kıbrıs Meselesi	19
11. 1960-2000 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	28
11.1. 1960-1980 Yılları Arası Türk Dış Politikası	34
11.1.1. Türkiye –Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri	35
11.1.1.1. Küba Krizi	35
11.1.1.2. Afyon Krizi	35
11.1.1.3. Kıbrıs Sorunu.....	36
11.1.2. Türk-Sovyet İlişkileri	38
11.1.3. Türkiye- Orta Doğu İlişkileri.....	40
11.2. 1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası.....	42
11.3. 1990-2000 Dönemi Türk Dış Politikası.....	44

12. ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE'DE İÇ POLİTİKA	50
12.1. Atatürk'ün Vefatı.....	56
12.2. Yeni Cumhurbaşkanı'nın Kendini Kabul Ettirmesine Dönük Düzenlemeler	56
12.3. Ekonomik Politikalar.....	57
12.4. Sosyal Politikalar.....	58
12.5. Çok Partili Dönemin İlk Evresi	59
12.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Çok Partili Sürece Uyum Sağlaması.....	61
12.5.2. Halkoyu İle İktidar Değişimi.....	62
12.6. Demokrat Parti İktidarında Türkiye	63
12.6.1. Siyasi Gelişmeler, İktidar - Muhalefet İlişkileri.....	63
12.6.2. İdari Uygulamalar.....	64
12.6.3. Cumhuriyet Halk Partisi Muhalefette.....	64
12.6.4. Sosyal ve Kültürel Uygulamalar	65
12.6.5. Din - Siyaset İlişkileri.....	66
12.7. 1954 – 1957 Dönemi Gelişmeleri.....	67
12.7.1. Siyasi ve Sosyal Gelişmeler	68
12.7.2. Demokrat Parti Döneminde Eğitim	69
12.8. Adım Adım İhtilale Gidiş: 1960 Yılı Gelişmeleri	69
13. DARBELER KISKACINDA TÜRK SİYASİ HAYATI (1960-2002).....	79
13.1. 27 Mayıs 1960 – 12 Mart 1971 Dönemi.....	84
13.1.1. 27 Mayıs Sonrası	84
13.1.2. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar	84
13.1.3. Yeni Dönemin Hukuki Dayanağı: 1961 Anayasası.....	85
13.1.4. Koalisyonlar Dönemi (1961-1965).....	86
13.1.4.1. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Başarısız Darbe Girişimleri	87
13.1.5. Adalet Partili Yıllar	87
13.1.5.1. Yükselen Sol.....	88
13.2. 12 Mart 1971 – 12 Eylül 1980 Dönemi.....	89
13.2.1. 12 Mart Muhtırası.....	89
13.2.2. 12 Mart Ara Rejiminden 1973 Seçimlerine kadar Ülkedeki Siyasi İklim.....	90
13.2.3. 1973 Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyonu	91
13.2.4. Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) ve Türk Siyasi Hayatına Etkisi	92
13.2.5. Cephe Siyaseti ve Sonuçları	93

13.3. 12 Eylül 1980'den 2000'li Yıllara Doğru.....	94
13.3.1. Cumhuriyet Tarihinde Bir Milat: 12 Eylül	94
13.3.2. Özallı Yıllar: 1983-1993.....	95
13.3.3. Koalisyonlarla Geçen 1990'lar	96
14. 1938 SONRASI KÜLTÜREL GELİŞMELER.....	103
14.1. İnönü Dönemi (1938-1950) Kültür-Sanat Hayatı.....	108
14.1.1. Eğitim, Dil ve Tarih Alanında Çalışmalar.....	108
14.1.2. Sinema ve Tiyatro.....	110
14.1.3. Resim-Heykel ve Müzik.....	110
14.1.4. Opera ve Bale	111
14.1.5. Basın-Yayın.....	112
14.2. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kültür-Sanat Hayatı	112
14.2.1. Tiyatro ve Sinema.....	113
14.2.2. Müzik ve Resim-Heykel.....	113
14.2.3. Tarih ve Eğitim Alanında Çalışmalar.....	114
14.3. 1960-1980 Dönemi Kültür-Sanat Hayatı.....	115
14.3.1. Sinema ve Televizyon	115
14.3.2. Müzik.....	116
14.3.3. Opera ve Bale	117
14.4. 1980-2000 Dönemi Kültür-Sanat Hayatı.....	117
14.4.1. Kültürel Değişim	117
14.4.2. Radyo ve Televizyon.....	118
14.4.3. Müzik.....	118
14.4.4. Tiyatro ve Sinema.....	119

YAZAR NOTU

YAZARLAR: (Bölüm sırasına göre)

Cezmi Eraslan (İstanbul Üniversitesi – 1. 5. 8. 12. Bölümler)

Fatih M. Sancaktar(İstanbul Üniversitesi – 2. Bölüm)

Nilüfer Erdem (İstanbul Üniversitesi – 3.Bölüm)

Ahmet İncekara İstanbul Üniversitesi – 4.9. Bölümler)

Hayrünisa Alp (İstanbul Üniversitesi – 6. Bölüm)

Betül Batır (İstanbul Üniversitesi – 7. Bölüm)

Abdurrahman Bozkurt (İstanbul Üniversitesi – 10. Bölüm)

Ö. Kürşat Karacagil (İstanbul Üniversitesi – 11.13.14. Bölümler)

1. DEVLET VE TOPLUMDA YENİDEN YAPILANMA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı ekonomik, sosyal ve ulaşım şartlarını,
- 2) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin idari ve siyasi alandaki ilk hamlelerini,
- 3) Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin halka dönük üretimi artırma politikalarını,
- 4) Yeni devletin simgelerinin nasıl oluşturulduğunu öğreneceğiz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Mücadeleyi yürüten kadro ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasından sonra yapılacaklar hakkında da aynı fikirde olmuşlar mıdır?
- 2) Yeni devletin idari kadroları nasıl oluşturulmuştur?
- 3) Yeni devlet nasıl bir eğitim, ulaşım ve ekonomik durum devralmıştır?
- 4) Mücadelenin son aşamasında bütün maddi imkânları kullanarak Büyük Taarruz'u yapabilen TBMM Hükümeti savaşın ve işgalin yaralarını sarmak için neler yapmıştır?
- 5) Yeni devletin eskisinden farklı olduğu ve uzun ömürlü olacağı iç ve dış çevrelere nasıl kabul ettirilmiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımların nasıl elde edileceği ve geliştirileceği
Cumhuriyetin Devraldığı Türkiye	Devletin ekonomi, eğitim, ulaşım ve sağlık gibi temel konularda hangi noktadan işe başladığını görerek mücadelenin mahiyetini anlayacak	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, günümüz gelişmeleri ile kıyaslamalar yapmak.
İdari Alanda İlk Düzenlemeler	Yeni devletin idari kadrolarını oluşturma ilkelerini değerlendirebilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, günümüz uygulamaları ile kıyaslamalar yapmak
Halka ve Üretime Dönük Düzenlemeler	On yıl süren savaş döneminin ülkeyi ve toplumu getirdiği noktayı öğrenip uygulamaları değerlendirebilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, dönemin resmî yayınlarından çıkarılan kanunları incelemek ve günümüz uygulamaları ile kıyaslamalar yapmak
Yeni Devletin Simgelerinin Oluşturulması	Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hangi konularda eskisinden farklı adımlar attığını ve kalıcılık vurgusu yaptığını fark edebilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, dönemin resmî yayınlarından çıkarılan kanunları incelemek ve günümüz uygulamaları ile kıyaslamalar yapmak

Anahtar Kelimeler

- Küllerinden Yeniden Doğan Devlet
- İdari Düzenlemeler
- Eğitim
- Ulaşım
- Ekonomi
- Devlet Bürokrasisi
- Yeni Devletin Simgeleri

Giriş

Türk tarihinin en uzun ömürlü siyasi kurumu olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra uzun süren mütareke ve savaşlar sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti pek çok alanda köklü değişikliklere sahne olmuştur. Önceki reform çabalarından farklı olarak siyasi yapı, rejim ve teşkilat değişiklikleri yanında zihniyet değişikliği için de önemli adımlar atılmıştır. Elbette uzun asırların biriktirdiği alışkanlıkların, kısa bir zaman diliminde değişmesi mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları bu değişim ve dönüşümü kalıcı kılmayı hedefleyen çalışmalar ile geçmiştir.

“Türkiye Cumhuriyeti, aynı milletin yeni bir devletidir.” diyen Mustafa Kemal Paşa, devletin sahibi olarak gördüğü milleti “Türkiye Cumhuriyeti devletini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir” şeklinde tarif etmekteydi. Anlaşılacağı üzere “Anka kuşunun küllerinden yeniden doğuşu söz konusu idi. Altı asırlık Osmanlı devletinden sonra millet için yeni bir süreç başlamıştı. Bu süreçte adı ve katkısı olan her kesimi kucaklayan millet anlayışı ise yeni dönemin belirleyici esaslarından biri olacaktır. Gerçekten de gayrimüslimler dışında hiçbir azınlık kabul etmeyen anlayışıyla Türkiye Cumhuriyeti sürecin içinde yer alan insan unsurunu bütünüyle bir arada tutmayı hedeflediğini ortaya koymuştur.

Elbette bu son derece zor bir idealdi. Zira aynı millet demek aynı zamanda aynı bürokrasi, aydın zümre, idare ve hâkimiyet anlayışının da devamına işaret etmekteydi. Büyük Millet Meclisinin faaliyetleri sırasında büyük oranda hükümetin yönlendirmesiyle meclisin kanunlaştırma faaliyetlerini kontrol etmek mümkün olmuştu. Ancak savaşın bitmesinden sonra da bunu sürdürmek ne kadar ve nasıl mümkün olacaktı? İnkılapçısı, muhafazakârı ile bütün kadro mevcut durumda reform yapılması gerektiğini kabul ediyorlardı. Ancak bu sürecin halk ile birlikte yürütülebilmesi gerekliydi. Yapılması düşünülen değişikliklerin halkın otoritesini sorgulamadığı makamlar tarafından teklif edilmesini yeğliyorlardı. Örneğin Millî Mücadele sürecinin başından itibaren birlikte hareket eden iki isimden biri olan Rauf Orbay'da ülkenin reform ihtiyacının hilafet ve saltanat makamı eliyle olması gerektiği fikrini dile getirmekteydi.

Saltanatın hilafetten ayrılması ve kaldırılması sürecinde yaşananlar da bu ayrışmanın birer habercisi idiler. Anlaşıldığı gibi millî hâkimiyetin temsilcileri de ne yapmaları gerektiği konusunda uyarılmak zorunda kalınmıştır. Cumhuriyetin ilanına giden dönemde ifade edildiği üzere şahıs idaresinden milletin hâkimiyetine gidecek idari değişikliğin yasalaşması sürecine de bir nevi emrivaki ile geçilecektir. Tabiidir ki bu, değişikliğin yasalaşma sürecidir. Toplumca içselleştirilmesi süreci ise beklenenden uzun zaman alacaktır.

Birinci kitapta görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin son on iki yılı çeşitli cephelerde farklı rakiplerle daimi bir savaş hâli içinde geçmiştir. Bu durum gerek devlet yöneticilerini, gerekse bireyleri son derecede olumsuz etkilemiştir. Maddi ve manevi anlamda gelecekte ümitsiz, ekonomik alanda ise elindeki avucundakini tüketmiş bir toplum söz konusuydu. Bu zeminin bir sonucu olarak Türk İstiklal Harbi'ni gerçekleştiren Mustafa Kemal Atatürk ve kadrosu maddi imkânsızlıklar kadar Türk insanının karamsar hâlinde kaynaklanan problemleri aşmak zorunda kalacaktır.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde alınan ilk kararlar, kinin ithali ve çekirge istilasıyla mücadele gibi başlıklarda halkın sağığına aittir. Yaşam şartlarının yetersizliğinden kaynaklanan bu gibi problemlerin çaresinin de büyük oranda yurt dışından ithal edilmekte olması yeni devletin nereden yola çıktığını göstermek bakımından önemlidir.

1.1. Cumhuriyetin Devraldığı Türkiye Manzarası

Osmanlı Devleti'nin 1912-1922 arası on yıllık dönemde yaşadığı savaşlarda toplamda üç milyondan fazla nüfusu seferber ettiği bilinmektedir. Bu nüfusun bir milyondan fazlası şehit, yaralı, esir olarak hayatını kaybetmişti. Kalanı ise yaşadıkları ağır sarsıntılar dolayısıyla aktif hayattan adeta çekilmiş bir hâledirler. O zamanki nüfusun %20'sinden fazlasına karşılık gelen bu nüfusun 15-35 yaş arası erkeklerden oluştuğunu dikkate aldığımızda toplumun genel durumu daha net ortaya çıkacaktır. Bu kaybın büyük çoğunluğunu meşrutiyet dönemlerindeki eğitim seferberliğinin ürünü olan okuryazar erkeklerin oluşturması ise durumun vahametini daha çok artırmaktadır.

On yıllık savaş döneminde üretimin devamlı olarak azalması, açlık ve sefaletin ise giderek artması dönemin yaşantısına yansıyan en önemli problemlerin başında gelmektedir. Kısıtlı sanayi ve ticaret faaliyetinin büyük oranda gayrimüslim vatandaşların kontrolünde olduğu Türkiye'de devlet bütçesinin uzun yıllar açık verdiği kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik iflasını ilan ettiği 1875 yılından bu yana alınan dış borçların yükü de yeni kurulan devletin sırtına yükletilmiştir. Osmanlı borçlarının 2/3'ü Cumhuriyet idaresinin ilk otuz yılı içerisinde ödenecektir.

1.1.1. Toplumsal Yapı

1927 sayımına göre 13.648.270 kişi olan nüfusun dengesi uzun savaş yıllarının da etkisiyle kadınlar lehine bozulmuş bir hâldeydi. İdari yapısı 63 il ve 40.000 civarında köyden oluşan ülkede nüfusun 3/4'ü köylerde oturmaktaydı. Bu nüfusun köy toplumundan şehirli topluma geçişi, 1985 yılında ve ancak sayı ölçeğinde gerçekleşebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçerken toplumun sağlık ve eğitim bakımından sahip olduğu şartlar da iç açıcı değildi. Cumhuriyetin ilk beş yılını da kapsayan 1928'de doktor başına düşen kişi sayısı 13.000 civarındadır. Askerlik süresinin sınırlandırılması gerektiği gerçeğine henüz bir asır önce ulaşabilmiş bir toplum için çok şaşırtıcı olmasa da modern bir toplum için oldukça yetersiz bir sağlık kadrosuna sahip olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan karargâhı kadrosunda bulunan Cumhuriyet döneminin ilk sağlık bakanı Refik Saydam'ın doktorluğu özendirici çabalarının bu gelişmede etkisi olduğu söylenebilir. Frengi, Trahom ve Sıtma ile mücadelenin ilk sıralarında yer aldığı sağlık faaliyetleri, toplumun bu alanda maruz kaldığı tehditleri izah edecek mahiyettedir. Sağlık alanında çalışanların da çoğunlukla büyük şehir merkezlerinde toplandıklarını unutmamak gerekmektedir.

1.1.2. Eğitim Alanında Durum

Cumhuriyetin kurucu neslinin doğduğu 19. yüzyılın ikinci yarısı Türkiye, Kırım, Azerbaycan ve Türkistan ekseninde geri kalmışlık probleminin çözümü için eğitimin geliştirilmesi fikri öne çıkmıştır. Müslüman-Türk toplumlarında okuma-yazmanın nasıl artırılacağı tartışmaları yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ancak yöntem konusunda fikirler muhtelifdir.

Fotoğraf 1: Atatürk, Latife Hanım ve Kazım Karabekir, Afyon'da 1924.

Yazımın ıslahı, sesli harflerin kullanımının artırılması, harflerin bitleştirilmeden yazılması bunların bazılarıydı.

Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid'in çabalarıyla eğitim müesseselerinde ciddi artış sağlanmışsa da öğretmen ve öğrenci sayısında beklenen gelişme sağlanamamıştı. Bir türlü ıslah edilemeyen klasik eğitim müesseselerinin yanına modern mekteplerin açıldığı bu dönemde, zihin dünyasında ikili değerlendirmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Bütün bu çabaların ekonomik sıkıntılar, isyan ve savaşlar ile kesintiye uğraması toplumun mahiyetini değiştirecek mesafelerin alınmasına da engel olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı için seferber olan üç milyon civarında 20-40 yaş arası yetişkinin yaklaşık yarısı hayatını kaybederken, tamamı fiziki ve psikolojik sarsıntılara maruz kalmıştır. 1928 yılı itibarıyla okuryazar oranının %6 civarında seyretmesinin ve çözümün köklü ve kararlı bir değişimle aranmasının ardında bu tecrübelerin yer aldığını söyleyebiliriz.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının daha sürecin başında ve geleceğin en belirsiz anında üzerinde durdukları ve ilgilileriyle görüşerek esaslarını koymaya çalıştıkları saha eğitim olmuştur. TBMM ordularının başarısız olduğu, Kütahya-Altıntaş savaşları sırasında 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da I. Maarif Kongresi toplandı. Mustafa Kemal Paşa'nın da açılışında konuştuğu kongrede ülke eğitimcileri görüş ve önerilerini devlet yöneticileri ile paylaşmışlardır. Kütahya, Afyon ve Eskişehir'in Yunan işgaline düştüğü cidden buhranlı bir zamandaki bu toplantı geleceğe olan inanç kadar geleceğin eğitimle aydınlanacağına imanın bir göstergesidir. Mustafa Kemal burada mevcut durumun

değiştirilmesi için millî seciye ve millî tarihle uyumlu bir kültürü hedefleyen eğitimin şart olduğunun altını çizmiştir. Millî varlığına bütün vasıtalarıyla saldıran yabancı unsurlara karşı, millî fikirler etrafında mücadele fikrinin yeni nesillere verilmesi ihtiyacını eğitimcilerle paylaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşlar ve iç isyanlarla geçen son asırlardaki durumunu tam olarak yansıtabilecek verilere ulaşmak oldukça zordur. Tespit edilebilen yaklaşık değerler üzerinden bir değerlendirme yaparak çeşitli başlıklar altında konuyu ele aldığımızda Cumhuriyetin ilk yıllarındaki durumu rakamlarla şu şekilde ortaya koyabiliriz:

Yeni devlet, ortalama 70 öğrencili 5000 civarında ilkokulda 340.000 öğrenciye sahipti. Okullarda ortalama iki öğretmen bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk yetmiş yılında köy okullarında devam eden şekliyle ilk üç sınıf bir arada ders görmekteydi. 4 ve 5. sınıflar ise çoğunlukla aynı sınıfta ancak ayrı sınıflarda ders yaparlardı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ilköğretimi, bütün vatandaşları için Anayasa hükmü çerçevesinde zorunlu ve devlet okullarında parasız gerçekleştirmiştir. 1926 yılı itibarıyla da eğitimin her kademesi parasız hâle getirilmiştir.

Orta öğretimde ise ortalama 11 öğretmenli 72 ortaokul, 6000 civarında öğrenciyle faaliyet hâlindeydi. Öğrenci başına düşen öğretmen sayısının daha iyi olduğu dönemin liselerinde ise ortalama 55 öğrencili 23 okulda, 513 öğretmen görev yapmaktaydı.

Osmanlı toplumunda genelde gayrimüslimlerin tercih ettiği zanaat ve sanatların öğretildiği Mesleki ve Teknik Eğitim sahasında ise ortalama 100 öğrenciye sahip 64 okul, 583 öğretmen ile faaliyet göstermekteydi. Cumhuriyet döneminin millileşme politikaları sonucunda zanaat ve hizmet sektörlerindeki gayrimüslim unsurların piyasadan çekilmeleri büyük bir iş alanı doğurmuşsa da kalifiye eleman yetiştirerek bu sahayı doldurma konusunda ikinci dünya savaşı yıllarına kadar etkili adımlar atıldığını söylemek zordur.

Yükseköğretim aşaması da öncekilerden farklı değildir. Osmanlı devletinin yıkılışında Darülfünunda mevcut fakülte ve yüksekokul sayısı 9, öğretim elemanı 307, öğrenci sayısı 2914'tür.

Bu kısımdaki son değerlendirmemiz kız ve erkek öğrenci sayısı üzerine olacaktır. 1923-1924 öğretim yılında 341.941 olan toplam öğrenci sayısında dağılım Erkek: 273.107, Kız: 62.954'tür. Yani kız çocukları toplamın ancak %18'ini oluşturmaktaydılar. Dönem nüfusunun yarıdan fazlasının kadın olduğu göz önüne alınırsa halkın kız çocuklarını okutmakta çok çekingen davrandığı görülecektir. Cumhuriyet döneminde kız çocuklarının eğitimine büyük önem verilmiştir. Başlangıçta büyük bir gelişme gösterilmiştir. Ancak ilerleyen zamanla bu temel alanda da diğer sahalarda olduğu gibi gevşemenin olduğu görüldü. 20. yüzyılın sonunda Türkiye'nin bazı bölgelerinde kız çocuklarının okullaşma oranı hâlâ yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye devleti çeşitli sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla bütün vatandaşlarını okuma yazma ile tanıştırma gayretine devam etmektedir.

Bu toplumun nasıl bir geçim vasıtasına sahip olduğuna kısaca bakmakta fayda vardır. Zira Osmanlı toplum yapısında şehirde yaşayan Müslüman nüfus için devlet memurluğu ve askerlik tercih edilen mesleklerdi. Köylerde ise tarım ve hayvancılık ile uğraşılmaktaydı. Ancak bu sahalardaki üretim çok büyük oranda kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Pazar için üretim, tüketimden çok daha fazlasını üretip pazarlayarak artı değer üretmek bu kesim için revaçta olan bir yaklaşım tarzı değildi. Ticarete, sanayiye ve esnaflığa adeta uzak durmak makbul addedilmekteydi. Dolayısıyla bu sahalarda Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşları ve kapitülasyonlardan istifade ederek çok elverişli şartlarda ticaret yapan Levantenler hâkim olmuşlardı. Sermaye birikimi de hâliyle bu kesimlerin elinde ve kontrolünde gelişme göstermekteydi. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan milliyetçi ayaklanmalar ve bu ayaklanmalar sırasında Müslüman nüfusun maruz kaldığı baskı, yıldırma ve tedhiş faaliyetleri kamuoyunda ve devlet yönetiminde bir farkındalığın ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Balkan Savaşları sırasında maruz kalınan mülteci akını kadar Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin savaşılan devletler ile işbirliği faaliyetleri eskisinden farklı bir politikayı adeta dayatmıştır. 1913 tarihli geçici Teşvik-i Sanayi Kanunu ile İttihat ve Terakki yönetiminin millî iktisat arayışları böyle bir zeminin sonucu ortaya çıkmıştır.

Şimdi ekonomik faaliyet alanlarındaki manzarayı tarif etmeye çalışalım.

1.1.3. Tarım Ülkesi ve Toplumundan Veriler

Yeni devletin yöneticileri daha Cumhuriyeti ilan etmeden önce ekonomi konusunda yapılacakları görüşmek ve bir politika belirlemek üzere 17 Şubat- 4 Mart 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresini toplamışlardı. İlk temel adımların ardından iç siyasi gelişmelerin durulmasından hemen sonra, bu defa tarım konusu gündeme alındı ve bir tarım sayımı gerçekleştirildi. Burada kullandığımız veriler bu sayımdan alınmıştır.

Coğrafi konumları itibarıyla batıya yakın ve ulaşım elverişli Trakya ve Marmara havalisi haricindeki kesimlerde yaşayan Osmanlı toplumunun büyük kısmı; %70'e yakın bir oranda çiftçilik yapmaktaydı. Bu nüfusun işlediği toprak ortalaması 25 dönüm civarında olmakla birlikte coğrafi yapının elverişsiz olduğu Doğu Karadeniz ve Anadolu'da ortalama düşerken, daha geniş topraklara ve elverişli hava koşullarına sahip Akdeniz ve Trakya'da yükselmektedir.

1927 yılı itibarıyla ülke genelindeki tarım yapılan alanlar 43.637.727 dönümle sınırlı olup, ülke yüz ölçümünün yaklaşık %5'i kadardır. Tarım yapılan toprakların %89,5'inde tahıl, %3,9'nda baklagiller, %6,6'sında sanayide kullanılan bitkiler ekilmektedir.

Söz konusu tarım o dönemde son derece yetersiz ve ilkel aletler ile yapılmakta ve dönüm başına verim oranını da en aşağıda tutmaktaydı. 1927 yılı verilerine göre ülkenin tarımsal faaliyetinin mali tutarı 337 milyon liradır. Bu kıymet her çiftçi ailesine ortalama 192 lira gelir sağlamaktadır. Ancak bu gelir Akdeniz bölgesinde 378 liraya çıkarken Güneydoğu Anadolu'da 66 liraya kadar inmektedir. 15711'i tarım makinesi olmak üzere toplam 1.413.509 tarım aleti ile yapılan tarımda 100 dönüme üç makine düşmekte, ancak bölgeler arasında çok büyük ayrılıklar görülmemektedir.

1.1.4. Ulaşım Mirası

Osmanlı Devleti döneminde adeta yabancı devletlerle iyi ilişkileri devam ettirmek için vesile kabul edilen demiryolları imtiyazı dağıtma anlayışı, ulaşım ağını gayri millî bir duruma getirmiştir. Kendi sermayesi ile demiryolu yapımını gerçekleştiremeyen devlet, yabancı yatırımcıyı çekebilmek için önemli ayrıcalıklar vermektedir. Mesela, demiryolu hattının geçtiği coğrafyada hat güzergâhının sağında ve solunda 5 veya 10 km'lik kısmın yer altı ve yerüstü kaynaklarını inşaatı gerçekleştiren firmanın kullanımına sunmak, kilometre garantisi uygulamak gibi. Demiryollarının merkezden sınır illere kadar ulaştırılması yabancı devletlerin istilasını kolaylaştırabilir endişesiyle ihmal edilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda gerek Kafkas Cephesi'nde gerekse diğer cephelerde lojistik bakımdan eksikliğin başarısızlıkların en önemli etkeni olduğu askerî uzmanların tespitleri arasındadır. Demiryolu ile ulaşım büyük önem veren Cumhuriyet dönemi önemli oranda millileştirme faaliyeti gerçekleştirmiştir. Demiryolu ulaşımında 1923 yılı itibarıyla 3756 km olan hat uzunluğu o zamanlar için dahi yeterli değildir.

1923'te 2.500 km karayolu vardı. Deniz taşımacılığının tamamı yabancı şirketlerin kontrolünde idi. Bunlar o devirde yeterli sayılar değildir. Ayrıca taşımacılığın gerek ekonomik, gerekse sosyal açıdan önemi göz önüne alındığında Cumhuriyet idaresinin memleketin kan damarları olarak nitelediği ulaşım ağını millileştirmesi ve geliştirmesi bir mecburiyetti. Bu mecburiyeti dikkate alan Cumhuriyet hükümetlerinin ilk on yılda bu sahadaki yatırımları gerçekleştirmeye çalışması, bütün fedakârlıkların bir nesle yüklenmek istenmesi olarak görülmüş ve tenkit konusu olmuştur.

1.1.5. Dış Ticaret Verileri

Lozan'da 1929'a kadar gümrük vergilerini belirleme hakkını alamayan Türkiye'nin dış ticaret sıkıntısı devam edecektir. Son yüzyılda gerçekleştirilen ve millî üretimin tamamen önünü tıkayan anlaşmaların etkisiyle devletin alım satım oranının oldukça dengesiz seyrettiğini söyleyebiliriz. İthalat ve ihracat dengesine baktığımızda ise dışarıya ancak tarım ürünleri ve hammadde satabilen bir ekonomi söz konusudur. Dışarıdan mamul madde ithali ise dış ticaretin değişmez özelliği hâline gelmiştir. 1923 yılında yapılan 497.000 ton ithalatın değeri 87.000.000.\$ = 145.000.000 ₺ iken yine 1923 yılında gerçekleştirilen 368.000 ton ihracatın değeri 51.000.000.\$=85.000.000 ₺ lira olmuştur. Bir diğer ifade ile devletin üretimi tüketimini karşılamak bakımından yetersizdir. Dolayısıyla dolar kuru 1 \$ = 1.67 ₺ olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda dış ticaret dengesi olumsuz olarak -36,1 seviyesindedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %58,5 olmuştur. İhracatın Gayri Safi Millî Hasılaya oranı %8,9 olurken, ithalatın GSMH'ye oranı ise %15,2 olmuştur. Yukarıda işaret edilen hususları destekleyecek biçimde hizmet sektörü millî gelirin en önemli kalemini oluşturmaktaydı.

İktisadi vaziyetin mahiyetini anlamak açısından Cumhuriyetin ilk yılında gayri safi millî hasılanın içerisindeki sektör paylarına bakmak, Cumhuriyetin nasıl bir miras devraldığına ışık tutacaktır. 1923 yılı itibarıyla 952.600.000 olan gayri safi millî hasılanın 377.300.000 lirası tarım sektöründen, 125.700.000 lirası sanayi sektöründen ve 449.600.000

lirası da hizmetler sektöründen elde edilmektedir. Bir diğer deyişle tamamen bir tarım ülkesi söz konusudur. Ülkede kişi başına düşen millî gelir ise 75.7 türk lirasıdır (45.3 \$) dır.

1.1.6. Oluşturulmak İstenen Toplum Şekli

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir’de Birinci Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrenin ekonomik kararı ayrıca ele alınacağı için burada alınan “Misak-ı İktisat” kararlarına işaret etmekle yetineceğiz. Adeta yeni devletin toplumuna eskiden kalma bütün zararlı alışkanlıklardan kurtulma hedefinin gösterildiği ekonomik yeminde, toplumun yeni baştan, farklı bir anlayışla inşasının esasları yer almaktadır: Türkiye halkı tahribat yapmaz imar eder. Türkiye halkı vakit, servet ve ithalatta israf yapmaz, kullandığını kendi üretir. Türkiye halkı ormanlarını evladı gibi sever, orman yetiştirir, madenlerini kendi işletir. Türkiye halkı hırsızlık, yalancılık ve tembelliğe düşmandır, faydalı yenilikleri severek kabul eder, mukaddesatına, vatanına karşı olanlardan nefret eder. Türkler her yerde hayatını kazanacak şekilde yetişir. Taassuptan uzak bir dindarlık esastır. Kandili aynı zamanda kitap bayramı olarak bilir ve değerlendirir. Türk serbest çalışmayı tercih eder, tekellülüğe karşıdır. Sağlıklı bir çoğalma ilk tercih olmalıdır. Sağlığı korumak, spor yapmak, hayvanları sevmek, cinslerini geliştirmek ve çoğaltmak için çalışır. Türk halkı yabancı sermaye düşmanı değildir. Kendi dili ve kanununu kullanmayan müesseselerle çalışmaz. İlim ve sanat hayatını yenilik esası üzerine tesis eder. Meslek ve sanat erbabı birlikler oluşturarak dayanışma yapar

Türk aileleri çocuklarını misak-ı iktisada göre yetiştirir. Türkiye halkı, millî hâkimiyet esasından vazgeçmez. Türkiye, dünya barışı ve gelişmesi için temel bir unsurdur.

Bütün bu ideallerin hayata geçirilmesinde okul rolü üstlenecek, milletin bütün kesimlerini temsil edecek, huzur ve refahlarını sağlayacak bir parti kurulması da ilk işlerden biri olarak öngörülmüştü.

1.2. İdari Alanda Yapılan İlk Düzenlemeler

Mustafa Kemal Paşa, milletçe yapılan maddi, manevi bunca fedakârlıktan sonra devletin ve milletin idaresini eski usul üzere bırakmayı doğru bulmamıştı. Türk milletinin bu aşamada ödemek zorunda kaldığı bedelin neticesini hakkıyla alması gerektiğini düşünüyordu. Bu, yeni bir idare tarzı içinde yepyeni bir hâkimiyet anlayışı ile Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştıracak bir sistem olmalıydı. Söz konusu hedefi gerçekleştirebilmenin ilk şartı ise köhnemiş siyasi ve idari yapıyla birlikte bu yapının dayandığı anlayışı değiştirmekti. Düşünce yapısını değiştirmenin uzun senelere ihtiyacı olduğunun bilinci ile Mustafa Kemal Paşa’nın idari sahadaki düzenlemeleri hemen askerî harekâtın ardından başlattığını görmekteyiz.

Bu doğrultudaki ilk adım 15 Nisan 1923 tarihinde çıkarılan 334 tarihli ek kanun olmuştur. 1 Kasım 1922 tarihli saltanatın kaldırılması kararından bir şekilde geri dönüşün yolunu tıkamak için çıkarılan kanunda “saltanatın ilgası ve egemenliğin Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edildiği esasına karşı söz, yazı veya eylemlerle direnen, kargaşalık çıkaranların vatan haini olacakları” kararlaştırılmıştı. Bu kararın ikinci dönem Büyük Millet

Meclisi seçimlerinde yapılan propagandaları da kontrol etme imkânı verdiğine işaret etmeliyiz.

1.2.1. Devlet Bürokrasisine Yaklaşım

Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçi yaklaşımına mukabil Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti'nin direnişçi anlayışı arasında kalan pek çok bürokrat ne yapması gerektiği konusunda kafa karışıklığı yaşamıştı. İlk iş olarak düşman işgalinde harap olmuş, maddi ve manevi büyük darbeler almış yerleşim birimlerinde idari boşluğa meydan vermemek için idari düzenlemeler yapılarak deneyimli kadroların buralara atanması gerçekleştirildi.

Devlet idaresinde çalışan memurların durumları ayrı bir sıkıntı oluşturmakla beraber, Mütareke döneminde Millî Mücadele'nin aleyhine tavır almamış; görev yerleri düşman işgaline uğrayanların da düşmanla işbirliği yapmamış olan devlet memurlarının yerlerinde bırakılmaları tercih edilmiştir. Böylelikle dürüst ve şahsiyetli memurların mağdur edilmemeleri esastan hareket edilerek sorun çözümlenmiştir. Burada Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin işgalden kurtarılan yerlerdeki devlet teşkilatını yeniden ve millî hâkimiyet prensibine sadık insanlardan oluşturma çabasında aşırıya kaçmadığının altını çizmek gerekir. Düşmanla işbirliği yapmış olanların da normal mahkemelerde yargılanmaları kararlaştırılmıştır. Yetişmiş insan konusunda herhangi şekilde bir israfın söz konusu edilemeyeceği günlerde bulunulduğunu hatırlamakta fayda vardır.

1.2.2. Halkın İhtiyaçlarının Karşılmasında İlk Adımlar

Büyük taarruzun hemen ardından düşman işgalinden kurtarılan ve kurtarılacak yerlerde de kurulacak siyasi idarenin hazırlıklarını yapan Mustafa Kemal Paşa, düşman işgalinden kurtarılan yerlerde herhangi bir idari boşluğa meydan vermemek kararındaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yıllardan beri devam eden fedakârlıklara işgalin sıkıntıları eklendiği için tahammül güçlerinin sonuna gelen insanlarına yardım için yine kendi insanına dayanmak mecburiyetinin de bilincindeydi. Nitekim 6 Eylül 1922 tarihli bir bakanlar kurulu kararı düşmanın yakıp yıkarak terk ettiği yerlerdeki halkın mağduriyetini gidermek, sefaletine engel olmak için yine halkın yardıma çağrılmasını emrediyordu. Düşman işgalinden kurtarılan yerlerdeki durumu inceleyen hükümet acil olarak yapılacakların hukuk, idare ve sağlık üçgeninde gerçekleştirilmesini istemiştir. Çözüm yollarının Adliye, Dâhiliye ve Sıhhiye Bakanlarından oluşan bir kurul tarafından hükümete önerilmesi kabul edilmiştir. Birkaç gün sonra, “Afyon’dan itibaren yakılıp yıkılmış köylerdeki halkın yemeklik, tohumluk gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra diğer gereksinimlerinin karşılanması için sosyal yardım komisyonlarının kurulması” kararı alınmıştır.

1.2.3. Üretimin Artırılmasına Dönük Düzenlemeler:

Senelerdir savaş meydanlarında canını, malını, geleceğini ortaya koyan Türkiye halkının her şeyden önce üretmek ihtiyacı içinde olduğunu görüyoruz. Askeri başarıların kalıcı olabilmesini iktisadi sahadaki başarılarla bağlayan Cumhuriyet hükümeti, mevcut bütün

imkânlarını üretimi artırmak için seferber etmek zorundaydı. Nitekim ağır ceza mahkûmları dışında kalan hükümlülerin emeğinden faydalanılması düşünülmüştür. Savaş döneminde yaklaşık üç milyon üretici insanı seferber hâle koyduğu için üreticileri tüketici hâline gelmiş olan toplumun bu defa üretim seferberliğine çağırıldığını görüyoruz.

Mahkûmların ekim ve hasat zamanlarında birer aylığına tarlalarda çalıştırılmak üzere izinli sayılmaları uygulaması 1930'lu yıllara kadar devam ettirilmiştir. Savaş ve mütareke döneminde tüketimin mali gücünü bitirdiği toplumun üretime ayrılacak gücünü bir an evvel arttırmak mecburiyeti hükümeti askerlerden yararlanmaya sevk etmiştir. Barış zamanı askerine vazifesi müsait olduğu zamanlarda bulundukları mahallin ziraat müesseseleri tarafından yeni ziraat usullerinin ve modern tarım aletlerinin kullanımının uygulamalı olarak öğretilmesi kararlaştırılmıştır. Askeri birliğin olduğu yerde zirai müessese yoksa Millî Savunma Bakanlığının talebi üzerine İktisat Bakanlığı geçici olarak fen memurları ve ziraat aletlerini temin etmekle görevlendirilmiştir. Üretim ihtiyacına bağlı olarak, uygulama sonraki dönemde de devam ettirilmiştir.

Üretimi artırmak için ordudan yararlanmanın bir diğer yolu, silah altındaki askerlerin peyderpey terhis edilmeleri olmuştur. Nitekim 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen akabinde ordudaki en yaşlı askerlerden başlayarak 17 dönem askerin terhisi kararlaştırılmıştır. 1881-1898 arası 17 tertip askerlerin terhisi Lozan konferansı günlerinde dahi sürdürülmüştür. Ordunun bir kısmının bu şekilde terhisi askerî gücünün zayıflatılması demektir. I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşalarca olumlu karşılanmayan bu uygulamaya hükümet ısrarla devam etmiştir. Ordu komutanlarının düşmanların taleplerini artıracakları endişesiyle terhis edilen erlerin yerine yenilerinin alınması veya dağınık birliklerin birleştirilerek yeni ordu teşkil edilmesi gibi tekliflerine mukabil, hükümet uygulamayı sürdürmüştür.

Diğer yandan ordunun asker sayısını önemli ölçüde azaltan bu uygulamanın itilaf devletlerinden saklanamadığı, bunun görüşmelerdeki talepleri kısmen etkilediği de kabul edilmelidir. Nitekim heyet başkanı olarak İsmet İnönü de konferansın büyük bölümünde ana meselelerde ilerleme sağlanamadığından şikâyet etmiştir. Ancak Hükümetin de artık sadece askerî harekâtı değil, ülkenin her meselesini düşünmek zorunda olduğu unutulmamalıdır. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile milletin bütün fertlerini seferber ederek bir yıl boyunca yapılan hazırlığa karşın ordusunun cephanesi ilk üç gün için yetebilecek seviyede idi. Düşmanı takip ederek İzmir'e varan muzaffer süvariler, yiyeceği kalmayan atlarını halka dağıtmışlardı. Buna paralel olarak Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığına getirilmesi vesilesiyle askere yayınladığı veda mesajında kendisine verilen siyasi sorunların tek başarı aracının "ancak Batı Cephesi Ordularının heybet ve kuvveti" olduğuna işaret etme ihtiyacı hissetmesi, süreci yönetenlerin karşı karşıya kaldıkları ikilemlerin ve zorlukların da boyutlarını göstermektedir.

1.3. Yeni Devletin Simgelerinin Oluşturulması

Askeri harekâtın başarıyla sonlandırılmasının ardından ilk adım eski sistemin bakiyelerinin temizlenmesi olmuştur. Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasını aşağıda ayrıntıları

ile inceleyeceğiz. Ancak yeni devletin simgelerinin ortaya konduğu gelişmeleri kısaca vermek istiyoruz. Savaşın sonra ilk adımlardan biri, Osmanlı yönetiminin mütareke döneminde işgal kuvvetlerinin baskısı altında almak zorunda kaldığı bazı kararların düzeltilmesi olmuştur. İlk adım Mondros Mütarekesi günlerinde itilaf devletlerinin baskıları sonucu idam edilmiş olan Boğazlıyan eski kaymakamı Kemal Beyin millî şehit ilan edilmesidir. Kemal Beyin eşi ve çocuklarına vatana hizmet tertibinden maaş bağlanmıştır. Devamında “Tehcir” uygulaması dolayısıyla suç işledikleri iddiasıyla gözetim altında olanların serbest bırakılarak mahkemelerinin öylece devamına karar verilmiştir. Yeni devlet, haksızlığa uğrayan elemanlarına sahip çıkarak, itibarlarını iade etmekle işe başlamıştır.

6 Ekim 1923 tarihinde çıkarılan bir kanunla Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşından önce millî orduya katılarak istiklal mücadelesine dâhil olan her dereceden askeriye mensubunun, ordunun barış durumuna geçişinde maddi ve manevi mağdur edilmemesine yönelik tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan Mondros Mütarekesi’nden 23 Ağustos 1923’e kadar geçen süre zarfında ülke savunmasına katkıda bulunmak için yapılan işlerin suç sayılmayacağı karara bağlanmıştır. Bu süreçte müdafaa amaçlı kurulmuş cemiyet ve heyetlerde kumandan ve yönetici olanlar ile bunların emirlerini yerine getirenlerin yaptıkları işler; ırza geçme ve vatana ihanetten hüküm giymiş olma hâli hariç suç sayılmayacaktır. Yeni devlet eski dönemin bitişinde yer alan ve o zaman suç sayılan eylemlerde bulunan kadrolarına sahip çıkarken, ahlaksızlık yapılmasına pirim vermeyeceğinin de altını çizmiştir.

1.3.1. Yeni Devletin Millîlik Vafının Vurgulanması

İkinci adım devletin simgesinin belirlenmesi olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ülkenin hâkimi olduğu ortaya konmuştur. Hükümet daha Mayıs 1922’de yurt dışına gidecek vatandaşlara verilen pasaportlardaki iznin padişah adına olan şeklini Türkiye Büyük Millet Meclisi namına çevirmiştir. Böylece ülke ve milleti temsil etme ve onlar adına söz söyleme yetkisini fiilen kullandığını ortaya koymuştur. Bir diğer deyişle; “İrade-i Seniyye” den “İrade-i Milliye” ye geçilmiştir. Bunu tapu senetlerinin üzerindeki padişah tuğrasının yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi adının konması ve senetteki “Sened-i Hakanî” ibaresinin yerine “Sened-i Millî” sıfatının konması takip edecektir.

Yeni devletin başkentinin Ankara olarak belirlenmesi, Cumhuriyetin ilanı, saltanat ve hilafetin kaldırılması gibi köklü adımların atılmasından sonra artık atılan adımların arkasında durulması, yeni düzenin tüm topluma ve dünyaya tanıtılması ve kabul ettirilmesi aşaması gerekliliği öne çıkmıştır. Gerçekten de son üç asrında çağdaşlaşmak, modernleşmek için adeta çırpınan Osmanlı Devleti temel meselelerde esaslı ve kararlı adımlar atmakta zorlanmıştı. Buna mukabil Türkiye Büyük Millet Meclisinin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde attığı radikal adımlar dikkat çekmiştir.

1.3.2. Yeni Devlete Biçilen Ömür ya da Ankara'nın Başkent Olarak Kabul Ettirilmesi:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucularını bu şekilde harekete yönlendiren gelişmeler tek taraflı değildir. İstanbul'daki basın yayın organları başkentini değişimini medeni dünyadan kopuş olarak nitelendirmekte ve eleştirmektedir. Buna mukabil hükümet asıl şimdi Anadolu'nun asırlardır mahrum kaldığı medeniyete kavuşacağını ifade etmekteydi. Her şeyden önce İtilaf devletleri yeni rejimin ve tercihlerinin kalıcı olmayacağını, birkaç yıl sonra eskiye döneceğini ümit ederek Ankara'yı devlet merkezi olarak tanımamışlardı. Ankara'da Millî Mücadele'nin başından itibaren Azerbaycan, Afganistan ve Sovyetler'in büyükelçilikleri vardı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kürzon başta olmak üzere İstanbul'da görev yapan büyükelçiler İtalya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'yı da yanlarına alarak Ankara ve yeni yönetime karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalışıyorlardı. "Her halükârda Ankara'ya bir büyükelçi göndermemeye kararlı" olduğunu söyleyen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Ankara'ya göndereceği bir temsilci ile işleri yürütmeyi düşünmektedir. Yeni devlete ve başkentine biçilen ömür birkaç yıldan ibarettir. 1924 senesinde, eğer ikametgâhı Ankara'ya taşınırsa Türkiye'deki İngiliz temsilinin elçilik seviyesine indirileceğini duyuran İngiliz yönetimi, Ankara'ya gitmenin Mustafa Kemal ve hükümetine taviz vermek olacağından endişe ediyordu.

Ankara'ya diplomatik bir temsilcilik açmakla yetinen batılı muhatapların inadını kırmak için birkaç yıl beklemek ve gelmek isteyeceklerine parasız yer göstermek gerekmişti. 1925 yılı sonunda İngiltere, Fransa ve İtalya, büyükelçiliklerini taşımayacaklarını, ancak bina için verilecek bedava arsaları memnuniyetle kabul edeceklerini bildirmişlerdi. Bu tarihlerde İstanbul'da 18, Ankara'da ise 4 diplomatik temsilcilik olduğu tespit edilmiştir. Dönemin büyük devletlerinin bu boykotu 1927 yılında gevşemiş ve 1928 yılında çözülmüştür. Bunda Ankara'nın etrafındaki bataklıkların kurutulması, elektrik, su, gaz gibi temel maddi şartların İstanbul'daki kadar iyileştirilmesi, rejimin de artık değişmeyeceğinin anlaşılması etkili olmuştur. Tabiidir ki bu yeni cazibe merkezinin oluşumu buradan çıkar sağlamaya çalışan bir kısım çevreleri de harekete geçirmiştir.

1920'lerde Ankara.

Yabancı devletler kadar kendi toplumuna da yeni rejimi ve anlayışı tanıtmak ve kabullendirmek için zaman içinde simge yönü ağırlıklı kararlar alınmıştır. Eski anlayış ve

rejime dönmeyeceğini göstermek için idari ve şekli pek çok düzenleme yapılmıştır. Ancak yeni devlet vurgusu için atılan adımların en manalılarından birisi 1927 yılındadır. Hükümet vatandaşın devletle karşılaşp işlerini göreceğı, hizmet alacağı yerler için yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Okul, belediye ve devlet hizmetlerinin görüldüğü hükümet birimlerinin yerleşeceği binaların girişlerinde yer alan padişah tuğrası veya Osmanlı Devleti’ni övücü yazıların kaldırılmasına karar vermiştir. Kaldırılıp müzeye konulacak olan bu yazıların sanat değeri zarar göreceğ olanların üzerinin münasip şekillerde örtülmesi ilkesi dikkat çekmektedir. Yapılan şey eskiye ait her şeyi kırıp döküp yok etmek değildir. Ancak yeni bir devlet kurulmuş olduğunu her vesile ile topluma iletmeğtir.

1.3.3. Ordu: Seferden Hazere

Devletlerarası ilişkilerde mütakabiliyet sisteminin esas olduğı bilinciyle Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaş dolayısıyla ölkelerindeki Türk vatandaşlarına uyguladığı olağanüstü kanun ve tedbirleri kaldıran devletlerin Türkiye’de bulunan vatandaşlarına uyguladığı mukabil kanun ve tedbirleri kaldırmayı hükümetin yetkisine bırakmıştır.

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Türk silahlı kuvvetlerinin barış durumuna dönüş hazırlık ve çalışmaları başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1923 tarihinde seferberliği kaldırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Meclis ikinci dönem çalışmalarına başlarken Genelkurmay Başkanı Ve Batı Cephesi Komutanı Mareşal Fevzi Paşa’yı görevleri üzerinde kalmak kaydı ile karargâhıyla 27 Temmuz 1923’te Ankara’ya getirtmişti. Batı cephesi karargâhı da cephe ile ilgili işlemlerini tamamladığı gerekçesiyle Genelkurmay Başkanlığının teklif ve Başkomutanlığın uygunu ile 1 Eylül 1923 tarihinden itibaren lağvedilmiştir.

Ordunun “seferden hazere” geçirilmesi çalışması sürecinde 5 Ağustos 1923 tarihli Hazar Kuruluş ve Konuş Projesi uygulanmıştır. Türk Kara Kuvvetleri, üç ordu müfettişliği, dokuz kolordu, on sekiz piyade tümeni, üç süvari tümeniyle İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars Müstahkem Mevkilerinden oluşturulmuştur. Birinci Ordu karargâhı Ankara, İkinci Ordu karargâhı Konya, Üçüncü ordu karargâhı Diyarbakır olarak belirlenmiştir.

Bu sahadaki ikinci adım subayların siyasetten ayrılmasını sağlamaya dönüktür. İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetiminin ordunun gücü ve prestijini kullanmak amacıyla uyguladığı politikanın ölkeye zararları Balkan Savaşlarında çok açık bir şekilde görölmüştü. Ancak Birinci Büyük Millet Meclisi dönemindeki ihtiyaçlar dolayısıyla askerlik ve mebusluğun birlikte yürütölmesine imkân tanınmıştı. Cumhuriyetin ilanı sürecinde ortaya çıkan fikir ayrılıklarının büyük boyutlara varması ve rejime zarar verebileceğı ihtimali üzerine Mustafa Kemal Paşa 30 Ekim 1924 tarihinde aynı zamanda mebus olan ordu ve kolordu komutanlarının iki işten birini seçmelerini istedi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa başta olmak üzere çoğunluk askerlikte karar kılarken, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşa’lar askerî görevlerini bırakıp Büyük Millet Meclisindeki yasama görevine devam ettiler. Bu tercih bir adım sonrasında Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasına gidecektir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir dönem başlamıştır. Yeni devletin on yıllık bir savaş ve seferberlik döneminden sonra başlamasının ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri uzun süre hissedilmiştir. Dünya savaşının yıkımından sonra bir de istilaya uğrayan Anadolu her yanda yanmış, yıkılmış harabeler ile dolu bir hâlde idi. Bütün bu sarsıntıların ardından topluma yeni bir anlayışla, heyecanla yaklaşmak ve onları geri kalan çağdaşlaşma idealine inandırmak oldukça zor olmuştur. Geleneksel toplumun yenilik ve değişime tepkisi de buna eklenince düşünülen reformların hayata geçirilmesi için adeta seferberlik gerekmiştir.

Eğitim alanında okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki yetersizlik had safhadaydı. Ekonomik yetersizlikler ve bu sahayı canlandıracak kesimin son savaşlardan sonra önemli ölçüde ülkeyi terk etmesi başlı başına bir engel oluşturmuştur. Ulaşım ve sağlık alanlarında da Tanzimat döneminden itibaren girilen yeniliklere karşın çağın oldukça gerisinde bir toplum ve devlet söz konusu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kısaca sıraladığımız bu temel problemleri aşmak için önce halkın zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Yeni bir devletin kurulduğunu, eskiye dönüşün olmadığını her alanda vatandaşa kabul ettirmek için simgeleri millî irade esaslı olarak değiştirmeye başlamıştır. Orduyu savaş durumundan çıkarıp barış hâline göre teşkilatlandırmıştır. Bu arada yeni bir savaşın başlatılması söz konusu olmuştur. Ekonomik savaş için esaslar belirlenerek yeni zihniyette bir toplum oluşturabilmek için harekete geçilmiştir.

Uygulama Soruları

1) Millî Mücadele'nin başlarında Anadolu'daki insan psikolojisini anlamak için en Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından kaleme alınmış olan **Yaban**, (İstanbul 2012) romanını okuyunuz. Halkın ordu mensuplarına bakışını etüt ediniz.

2) Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toplum psikolojisini anlamak için Kemal Tahir tarafından yazılmış olan **Yorgun Savaşçı**, (İstanbul 2002) romanını okuyunuz. Toplum kesimlerinin sürece bakışını analiz etmeye çalışınız.

3) Bu bölümde verilen istatistik rakamlar ve toplumun durumunu dikkate alarak empati yapınız. Siz olsaydınız nasıl bir yol izlerdiniz?

Bölüm Soruları

- 1) İzmir İktisat Kongresi hangi tarihlerde toplanmıştır?
 - a) 4 - 11 Eylül 1919
 - b) 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919
 - c) 13 Ekim 1923
 - d) 17 Şubat - 4 Mart 1923
 - e) 6 Ekim 1923
- 2) Aşağıdakilerden hangisi Misak-ı İktisat kararlarından değildir?
 - a) Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder.
 - b) Türkiye halkı vakit, servet ve ithalatta israf yapmaz, kullandığını kendi üretir.
 - c) Türkiye halkı ormanlarını evladı gibi sever, orman yetiştirir.
 - d) Türkiye halkı hırsızlık, yalancılık ve tembelliğe düşmandır, faydalı yenilikleri severek kabul eder.
 - e) Türkiye halkı mukaddesatına, vatanına karşı olanları çok sever.
- 3) Aşağıdaki tanımlardan hangisi 1923 Türkiye'si için yanlıştır?
 - a) Ekonomik açıdan tam bağımsızdır.
 - b) Düşman istilasından uzun ve yorucu bir savaş sonrasında kurtulmuştur.
 - c) Toplumun büyük kesimi ekonomik anlamda zor durumdadır.
 - d) Eğitim müesseseleri ihtiyacı karşılamamaktadır.
 - e) Ülkede halkın büyük kesimi eğitimsizdir.

4)

I. Ordunun bir kısmını terhis ederek üretime yönlendirmek

II. Teşvik-i Sanayi Kanununu çıkarmak

III. İşgalden kurtarılan yerlerdeki halka yemeklik ve tohumluk hububat ve çift hayvanı sağlamak

IV. Şeker Fabrikaları kurmak

V. İşgal edilen yerlerde görev yapmış olan bürokratların yeni dönemde görev almalarındaki esasları belirlemek

Aşağıdakilerden hangileri savaş sonrasının ilk icraatlarındandır?

a) I

b) I ve III

c) I-III ve V

d) I ve IV

e) IV ve V

5) Yabancı devlet elçiliklerinin yeni başkent Ankara'ya gelmekte tereddüt etmelerinin temel sebebi nedir?

a) Cumhuriyetin devam etmeyeceği yolundaki beklenti ve temenni

b) Ankara'nın sosyal şartlarının yetersiz oluşu

c) Ankara'daki konaklama şartlarının İstanbul'dan daha kötü oluşu

d) İstanbul'dan Ankara'ya ulaşımın zor ve konforsuz oluşu

e) Ankara'da arsa fiyatlarının çok pahalı oluşu

6) Ekim ve hasat zamanlarında ordu mensuplarının ziraat alanında görevlendirilmelerinin gerekçesi aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Askerlere çiftçilik öğretmek
- b) Tarımsal üretimi bir an evvel artırmak
- c) Tarım aletlerinin satışını artırmak
- d) Askerlerin açık havada çalışmalarını sağlamak
- e) İşleyen demir ısıldar sözünü hayata geçirmek

7) Misak-ı İktisadi'nin amacı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Millete Yeminini hatırlatmak
- b) Savaşı kazanmak
- c) Oluşturulmak istenen yeni toplumun esaslarını belirlemek
- d) Ormanları korumak
- e) Toplumu spor yapmaya sevk etmek.

8) Cumhuriyet ilan edildiğinde Ankara'da büyükelçilikleri olan devletler hangileridir?

- a) İngiltere, Almanya, Rusya
- b) Rusya Almanya, Azerbaycan
- c) Afganistan, Azerbaycan, Yunanistan
- d) Azerbaycan, Afganistan, Sovyetler Birliği
- e) İngiltere, Fransa, Rusya

9) Cumhuriyetin ilanından itibaren en uzun süre ile genelkurmay başkanlığı görevini yürüten askerî şahsiyet aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Mustafa Kemal Atatürk
- b) İsmet İnönü
- c) Kazım Karabekir
- d) Ali Fuat Cebesoy
- e) Fevzi Çakmak.

10) Cumhuriyet Hükümetlerinin ilk yılındaki gayri safi millî hasılanın 1/3'ünün tarım sektöründen sağlanmış olması karşısında aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- a) Türkiye'nin büyük oranda bir tarım ülkesi olduğu
- b) Türkiye'nin sanayileşmiş bir ülke olduğu
- c) Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olduğu
- d) Hizmet sektörünün gelişmemiş olduğu
- e) Tarımda makineleşmenin başarıldığı

Cevaplar

1), 2)....

Bölüm Kaynakçası

Devlet İstatistik Enstitüsü, **1927 Tarım Sayımı**, Ankara 1970.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler**, Ankara 1994.

Duran, Tülay, “Zaferin ilk On beş Günü Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Yeni Devletin Kuruluşu ile İlgili Gizli Emirleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 72, Eylül 1973, cilt XII.

Düstur, III. Tertip, cilt 3 - 5.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap, İstiklal Harbinin Son Safhası**, Ankara 1969,

Gündüz, Asım, **Hatıralar** (Yayına Hazırlayan İhsan Ilgar), İstanbul 1982.

Öztürk, Cemil, (Editör), **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, Ankara 2007.

Şimşir, Bilal N., **Atatürk Dönemi –İncelemeler-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

Tunçay, Mete, **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1992.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivi, **Müşterek Kararlar Tasnifi**,

Yalçın, Durmuş ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara 2003, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Yalçın, Durmuş ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2006, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

2. YENİ TÜRKİYE’NİN OLUŞUMU

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Saltanatın Kaldırılması ve Hilafetin İlgası sürecinin genel hatlarını,
- 2) 1924 Anayasası'nın temel bölümlerini,
- 3) Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile sağlanmak istenen ortamı,
- 4) Cumhuriyet tarihinin ilk siyasi partileri olan Cumhuriyet Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş ve işleyiş şekillerini öğreneceğiz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Saltanatın kaldırılmasında etken olan olaylar nelerdir?
- 2) Hilafet makamının kaldırılması esnasında ortaya konan gerekçelerin referans kaynakları nedir?
- 3) 1924 Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre ne tür değişiklikleri içermekteydi?
- 4) Takrir-i Sükûn Kanunu'nun amacı ne şekilde izah edilebilir?
- 5) Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programları arasında bir farktan söz etmek mümkün müdür?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Saltanatın Kaldırılması	Tevfik Paşa Hükümetinin Saltanatın kaldırılmasında oynadığı rolü öğrenmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Hilafetin Kaldırılması	Hilafetin ilgasında son Halife Abdülmecid Efendi'nin ve muhalif cephenin etkisi ne derece olduğunu bilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
1924 Anayasası	1924 Anayasasının yürütme ve yasama arasında kurduğu sistemi, vatandaşlık tanımını kavrayabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Takrir-i Sükun Kanunu	Takrir-i Sükun kanunun neden olduğu sonuçları öğrenebilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Siyasi Partiler	TCF'nin bir muhalefet partisi olarak görülüp-görülemeyeceğini anlayabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı Saltanatı
- Hilafet-Siyaset İlişkisi
- Cumhuriyet Halk Fırkası
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
- 1924 Anayasası
- Şeyh Sait İsyanı
- Büyük Nutuk
- Din-Devlet İlişkisi

Giriş

Millî Mücadele'nin kazanılması ülke içinde bir dizi siyasi olayların, sürecin önünü açmıştır. Bu olaylar iki başlık altında toplanabilir. Birincisi Saltanatın kaldırılması, Hilafetin ilgası ve yeni anayasanın hazırlanması gibi yeni Türk devletinin siyasi yapısını belirleyen anayasal değişimlerdir. İkincisi ise Cumhuriyet Halk Fırkası(CHF) ve onun lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gelişen anayasal değişimlere veya değişimlerin yapılış şekline muhalefetin ortaya çıkmasıdır. Bu çerçevede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kurulması sayılabilir. Ayrıca bu dönemde doğrudan doğruya yeni devletin hem coğrafyasını hem de siyasi sistemini tehdit eden Şeyh Sait İsyanı bir muhalefet hareketi olmuştur. Aşağıda bu bahsettiğimiz konular ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1. Saltanatın Kaldırılması

Büyük Taarruz sonrası Anadolu'daki işgalci Yunan güçleri mağlup edilerek, 9 Eylül 1922'de İzmir kurtarılmıştır. Bu aşamadan sonra hem Yunanistan hem de İtilaf Devletleri Anadolu Hareketi ile barış masasına oturmak zorunda kalacaktır. Zira Türk Ordusu Marmara bölgesindeki İtilaf askerî birliklerinin de üzerine yürümüştür. Bunun üzerine 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması) imzalanmıştır. Ardından 27 Ekim 1922'de Ankara ve İstanbul hükümetleri, İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım 1922'de başlayacak olan barış görüşmeleri için ayrı ayrı Lozan Barış Konferansı'na davet edilmiştir. İtilaf Devletleri'nin bu daveti, bir taraftan TBMM Hükümeti'nin meşruluğunu pekiştirmişti, ancak diğer taraftan hem ülke içinde hem de barış görüşmelerinde Türk tarafının ikircikli bir yapı sergilemesi amaçlanmıştı. Yani İtilaf Devletleri, Lozan Barış Görüşmeleri'ne Anadolu Hükümeti ile İstanbul Hükümeti ayrılığını, çekişmesini taşımak ve bu çekişmeden istifade etmek istemiştir. Bu davet ve ardından İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin çağrısı üzerine takındığı tavır, saltanatın kaldırılmasına neden olacak olaylar dizisini başlatmıştır.

Diğer taraftan 19 Ekim 1922'de TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Refet Paşa, Padişahın ve sadrazamın temsilcileri, şehrin ileri gelenleri ve halk tarafından karşılanmıştır. Refet Paşa kendisini karşılamaya gelenleri İstanbul Hükümeti adına değil bir Türk vatandaşı, hükümdarın temsilcisini ise halife temsilcisi olarak kabul etmiştir. Böylece TBMM Hükümeti adına İstanbul'a gelen Refet Paşa, İstanbul Hükümeti olarak bir hükümeti tanımadıklarını göstermişti.

Ancak Osmanlı sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin davetini kabul ettiği gün olan 29 Ekim 1922'de TBMM'ye bir telgraf gönderdi. Tevfik Paşa bu telgrafında, kazanılan zafer dolayısıyla İstanbul ve Ankara arasındaki ikiliğin ortadan kalktığını ifade etmiş ve Lozan'da İstanbul Hükümeti'nin önderliğinde, içinde Ankara delegelerinin de bulunacağı bir heyetin oluşturulmasını istemiştir. Bu telgrafa TBMM ve milletvekilleri sert tepki göstermiştir. Nitekim mecliste yaşanan ateşli tartışmalar esnasında milletvekilleri, Anadolu Hareketi'nin düşmanla silahlı muharebeler yaptığı, zorluklar çektiği, ancak İstanbul Hükümeti'nin desteğinin görülmediği, muhalefeti ile karşılaştığı üzerinde durmuşlardır. Ayrıca Tevfik Paşa ve İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin davetine cevap verme, TBMM'den bir talepte bulunma hakkı ve yetkisi olmadığı vurgulanmıştır.

Bu yaşanan sert tartışmaların hemen ardından TBMM harekete geçmiştir. 30 Ekim 1922'de Rıza Nur ve arkadaşları, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine TBMM Hükümeti'nin kurulduğuna dair altı maddelik bir teklifi TBMM'ye sunmuştur. Ancak bu altı maddelik teklifin hilafet makamının konumu net bir şekilde belirlememesi ve saltanat makamını tamamen ortadan kaldırması mecliste görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bu teklif için yapılan görüşme ve oylama sonucunda mecliste yeterli sayıya ulaşılamadığından bir karara varılamamış ve saltanat kaldırılamamıştır. Diğer taraftan 31 Ekim 1922'de İstanbul Hükümeti İtilaf Devletleri'nin davetini kabul ederken Ankara Hükümeti İsmet Paşa'nın başkanlığındaki bir heyeti görüşmeler için seçmiştir. Bu arada 31 Ekim 1922'de, Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun kendi grup toplantısında saltanatın kaldırılmasına dair karar alınmıştır. Ardından Osmanlı Devleti'nin son bulduğuna ve TBMM Hükümeti'nin kurulduğuna dair 30 Ekim tarihli teklifin

bazı mebuslar tarafından muğlak bulunan Hilafet makamı ilgili durumu dikkate alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni teklifte Hilafet makamı **ilmen ve ahlaken eslah ve erşad** olan (ilim ve ahlak açısından en yetenekli ve en reşit) Osmanlı hanedanına mensup bir kişiye bırakılması kuralı benimsenmiştir. 1 Kasım 1922’de meclise getirilen yeni teklif, tekrar bir tartışma ortamı oluşturmaya rağmen, Mustafa Kemal Paşa’nın müdahalesiyle kabul edilmiştir. Saltanatın kaldırılması ile ilgili bu teklif bir kanun maddesi şeklinde değil, meclis kararıyla onaylanmıştır. Bu kararda İstanbul’un İtilaf Güçleri tarafından işgal edildiği ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın faaliyetlerini yapamaz hâle getirildiği tarih olan 16 Mart 1920’den itibaren Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden silindiği, yerine TBMM Hükümetinin varolduğu kabul edilmiştir. Ayrıca TBMM tarafından belirlenmek kaydıyla Hilafet makamı Osmanlı hanedanı arasından seçilecekti.

1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması kararı, İstanbul’daki hükümetin ve padişahın hukukiliğini tamamen ortadan kaldırmıştır. Nitekim 29 Ekim 1922’de Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti’nin istifasını isteyen Refet Paşa’ya saltanatın kaldırılması kararından sonra 4 Kasım 1922’de İstanbul Emniyet Müdürü, Jandarma Komutanı, Şehremini, Belediye üyeleri ve Adliye’yi temsil eden bir heyet Ankara Hükümeti’nin hizmetinde olduğunu bildirmiştir. Daha sonra Refet Paşa İstanbul valisinden sadakat yemini almıştır.

2.2. Hilafetin İlgası

1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Ridaniye Seferi sonrasında Kahire’deki son Halife Mütevekkil’den Hilafeti devralması ile başladığı iddia edilen Osmanlı Hilafeti, dış politik sahada 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile ilk defa ciddi bir şekilde kullanılmıştır. Ancak, hilafetin en çok değer kazandığı ve kullanıldığı dönem II. Abdülhamit devridir. II. Abdülhamit tarafından hilafet hem iç, hem de dış siyasette mahirane bir şekilde kullanılmış ve Osmanlı Halifesi kendisini çok güçlü bir şekilde İslam dünyasında hissettirmiştir. Hilafet, II. Meşrutiyet döneminde de İttihatçılar tarafından özellikle dış politikada kullanılmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele’de ise, dinî vurgular ve Hilafet Ankara Hükümeti’nin tavırlarına meşruluk kazandırmak ve mücadeleye şevk vermek için ön plana çıkarılmıştır. Millî Mücadele’nin kazanılmasından sonra 1 Kasım 1922’de Osmanlı hükümdarlarının hilafet ile birlikte yürüttüğü saltanat makamı kaldırılmıştı. Böylece ayrı bir kurum şeklini alan Hilafete, TBMM tarafından Osmanlı hanedanından Abdülmecid Efendi getirilmiştir. Aslında, Millî Mücadele sırasında saltanat ve hilafet kurumu üzerinde farklı noktalara gelineceğinin emareleri verilmişti. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun (TEK) görüşülmesi sırasında saltanat ve hilafetin durumu ile ilgili hususların Mustafa Kemal Paşa tarafından mücadelenin sonrasına ertelenmesi, millet hakimiyetini ön plana çıkaran bir meclisin varlığı bu emareler arasında sayılabilir.

Ancak Hilafetin kaldırılmasına dair yaşanan süreç, 1923 yılı sonları gelişen bir takım siyasi olaylarla başlamıştır. Daha önce değindiğimiz üzere 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle bir muhalefet cephesi doğmuştu. Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Paşa (Bele) ve Kazım Karabekir gibi Millî Mücadele’nin önemli önderlerinin yanı sıra, Tevhid-i Efkâr, Tanin benzeri İstanbul basınının başını çektiği bu muhalefet cephesi, Cumhuriyet’in ilanının ardından yoğun bir eleştiri kampanyasına başlamışlardı.

Cumhuriyet'in ilanı hususunda farklı düşünceler taşıyan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa gibi şahısların beyanları, özellikle İstanbul gazeteleri tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Bunun üzerine Anadolu'da Yeni Gün, Hakimiyet-i Milliye gazeteleri İstanbul basınına ve muhalif cepheye karşı yüklenmiştir. Bir süre sonra yaşanan tartışmalar Osmanlı Hanedanı ve Hilafeti üzerine odaklanmıştır. Böylece Hilafet konusu tartışılır hâle gelmiştir. Hatta Halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceğine ve yeni bir halifenin seçileceğine dair basına yansıyan haberler, Cumhuriyet'in ilanı üzerine yaşanan tartışmaların merkezinin hilafet konusuna kaymasına neden olmuştur.

Bu arada Tanin gazetesinde, Halife Abdülmecit'in istifa etmesi durumunda Osmanlı hanedanı, hilafeti ve Türk milletinin zarar göreceğine dair İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in bir mektubu yayınlanmıştır. Diğer taraftan Rauf Bey ve Kazım Karabekir'in ayrı ayrı Halife Abdülmecit Efendi'yi ziyaret etmesi, süreci farklı bir noktaya taşımıştır. Halife Abdülmecit Efendi'nin etrafında bir muhalefet cephesinin toplandığı hissi uyanmıştır. Bu muhalefet cephesi karşısında endişe duyanlardan biri de Mustafa Kemal Paşa'dır. Aslında bu endişenin bir başka sebebi, saltanatın kaldırılmasından sonra Osmanlı hanedanının uhdesinde kalan Hilafet kurumunun tasarlanan yeni sistemdeki yerinin muğlaklığı idi.

İç siyasette bu gelişmeler olurken, İngiliz Kralının Özel Danışma Konseyi üyesi Emir Ali ve İngiliz gizli servis ajanı Ağa Han tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen Hilafetle ilgili mektup, Ankara'ya ulaşmadan önce, 5 Aralık 1923'te İkdâm ve Tanin gazetelerinde yayınlanmıştır. Bu dış etki, halifelik konusunu yeni bir boyuta taşımış ve tartışmaları ateşlemiştir. Hilafet kurumunun önemini ve korunması gerektiğini vurgulayan, hatta bu kurumun Papalık benzeri bir şekilde algılanmasını isteyen bu mektup, basındaki tartışmaları alevlendirdiği gibi, iç siyaseti de sarsmıştır. TBMM gündemine gelen ve gizli celsede tartışılan bu mektuptan İngilizleri sorumlu tutan millevkilleri, oldukça sert tepki göstermişlerdir.

Mektubun basına yansımaları 1 Kasım 1922 kararlarına muhalefet olarak değerlendiren İcra Vekilleri Heyeti Başkanı İsmet Paşa, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun işletilmesi ve İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması önerisini getirmiş ve bu öneri TBMM'de kabul edilmiştir. Üyeleri TBMM tarafından belirlenen bu İstiklâl Mahkemesi'nin önemli icraatı, İstanbul'daki gazetecilerin yargılanması olmuştur. Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubundan dolayı tutuklanan Tanin başyazarı Hüseyin Cahit, İkdâm başyazarı Ahmet Cevdet Bey, Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid Bey başta olmak üzere gazeteciler ve bir çok kişi yargılanmıştır. Gazeteciler ve İstanbul basını yargılamalar esnasında, özellikle Ankara siyasi çevrelerinden ve basınından edindikleri izlenimler sonucu, ciddi cezalandırmalarla karşılaşacakları endişesi içine düşmüşlerdir. Ancak 2 Ocak 1924'te yapılan son mahkeme sonrası gazeteciler beraat etmiştir. Sadece İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey suçlu bulunmuştur. Bu yargılamalarla İsmet Paşa Hükümeti, basın ve siyasi çevrelerde kendileri aleyhine oluşan muhalefet cephesine karşı tepkilerini göstermek, adeta bir gözdağı vermek istemiştir.

Bu arada 1924 Ocak ayı başında İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa çeşitli ziyaretler yapmakta ve görüşmelerde bulunmaktaydı. Bu çerçevede 4 ve 6 Şubat'ta İzmir'de, İstanbul

gazetelerinin başyazarlarından oluşan bir heyeti kabul etmiş ve siyasetten ekonomiye, eğitime, anayasaya kadar bir çok konuyu görüşmüştür. İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar nedeniyle Ankara ile ilişkileri iyice bozulan İstanbul basınının gönlünü alma amacı da taşıyan bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa hilafetin manasızlığı ve tehlikeleri üzerinde durmuştur. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı İsmet Paşa dâhil bütün ordu komutanlarını İzmir'e askerî manevralar için çağırması ve komutanlarla görüşmeler yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın gazeteciler ve devlet bürokrasisinin en önemli şahsiyetleriyle görüşmeler yapmasının amacı, kaldırılması düşünülen hilafet hususunda önemli kurumların desteğini almak istemesiydi. Nitekim, Darülfünun'un desteğini almak için İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Fuat Köprülü, Hasan Tahsin Aynızade, Dr. Vaset ve Şükrü Beylerden oluşan bir heyeti de İzmir'de kabul etmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı hanedanı ve Hilafet hususundaki bu gelişmeler sırasında, Halife Abdülmecid Efendi'nin yazışmalarında *Han* unvanını kullanması ve Hilafete ayrılan ödeneğin yetersizliğinden bahsetmesi üzerine, İsmet Paşa durumu İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir. İsmet Paşa gönderdiği telgrafta, Halife Abdülmecid Efendi'nin İstanbul'a gelen yetkililerin kendisini ziyaret etmemesinden dolayı üzüntü duyduğunu, Hilafet kurumu ile ilgili ödenek yetersizliğinden bahsettiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa, hilafet ve halifenin şahsı hakkında ortaya çıkan kötü izlenimlerin *Halifenin kendi tarz ve tavru hareketinden* kaynaklandığını belirterek, *mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmeti mevcudiyeti yoktur* şeklinde cevap vermiştir. Yine, cevabi telgrafta, hilafet makamının *tarihi bir hatıra*'dan başka bir anlamı olmadığı ifade edilmiştir.

Ardından TBMM'nin 2. devresinin ikinci çalışma döneminin açılışı dolayısıyla 1 Mart 1924 günü Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yeni dönemde meclisin neler yapması gerektiği dair konuşmasında, din ve ordunun siyasetten ayrılması hususu üzerinde durması, hem mecliste hem de gazetelerde büyük yankı yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasında sarfettiği ifadeler, medreselerin kaldırılarak bütün eğitimin Maarif Vekaleti ve bütün mahkemelerin Adliye Vekaleti altında toplanacağına, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti ve Şer'iyye Vekaleti'nin kabineden çıkarılacağına ve Hilafetin lağv edilerek, Osmanlı Hanedan üyelerinin Türkiye sınırları dışına gönderileceğine dair işaretler olarak anlaşılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart'taki konuşmasından sonra, 2 Mart'ta CHF grubunda dört ayrı kanun teklifi üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Bunların başında Urfa mebusu Saffet Efendi ve kırk arkadaşı tarafından verilen hilafetin ilgasına dair teklif okunarak gündeme alınmıştır. Fırka grubunda hilafetin ilgası hemen hemen tartışmasız kabul görürken, Hilafetin kaldırılması durumunda, bu kurumun kime verileceği veya durumunun ne olacağı tartışma konusu olmuştur. Bazı mebuslar, hilafetin Cumhurbaşkanı'na, TBMM'ye veya Cumhurbaşkanlığı'na verilmesini önermişlerdir. Maraş Mebusu Mithat Bey ve arkadaşları ise Halifenin hal' edildiği ve *hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan Hilafet makamı mülgadır* teklifi büyük çoğunlukla kabul görmüştür.

Fırka grubunda görüşüldükten sonra, 3 Mart'ta Urfa mebusu Saffet Efendi ve 53 arkadaşı tarafından Hilafetin ilgasına ve Osmanlı Hanedanına mensup olanların Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmasına dair 13 maddelik kanun teklifi TBMM'de gündeme alınmıştır. Bu kanun teklifi, görüşülmesi esnasında yoğun bir itiraz görmemiştir. Gümüşhane bağımsız milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in değişimlerin hızlı ve ani yapılmasının sarsıntıya neden olacağı, böylesi bir inkılapta önceden halkın fikrinin alınması gerektiği ve Hilafet kurumu gibi kuvvetli, etkin bir makamın kaldırılmasının düşmanları sevindirebileceği şeklindeki itirazıyla karşılaşmıştır. Kanun teklifi üzerinde yapılan görüşmeler esnasında söz alan Adliye Vekili Seyyid Bey, İslam tarihinden örnekler vererek Hilafetin dinî olmaktan daha çok siyasi, dünyevi bir kurum olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Hilafet kurumunun yapmış olduğu bu siyasi görevi, işlevi TBMM üstlenmişti, bir Hilafete ve Halifeye de artık gerek yoktu. Onun kanaatine göre Hilafetin kaldırılması Türkiye aleyhinde bir etki de oluşturmuyacaktı.

Kanun teklifi üzerindeki meclis konuşmalarının yeterli olduğuna dair karar alındıktan sonra yapılan oylamada, meclise sunulan kanun teklifi aynen kabul edilmiştir. Ardından bu kanun çerçevesinde 4 Mart 1924'te son Halife Abdülmecit, ailesi ve Osmanlı Hanedanına mensup kişiler yurt dışına çıkarılmışlardır.

Diğer taraftan yine 3 Mart 1924'te Siirt mebusu Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşı Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin ilgasına dair bir kanun teklifi sunmuştur. Çok uzun sürmeyen konuşmalardan sonra bu kurumlar kabinenin dışına çıkarılmıştır. Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine onun görevlerini üstlenmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bu kurum camilerin, tekkelerin, zaviyelerin, mescitlerin idaresi ve yönetimlerini üstlenmiştir. Vakıfların idaresi Vakıflar Umum Müdürlüğüne devr edilmiştir. Böylece laikleşme yolunda çok önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca ulema ve kurumları kontrol alıtına alınmıştır. Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin görevlerini ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği üstlenmiştir. Bu kararlar da ordunun siyasetin dışında tutulması amaçlanmıştır.

2.3. Yeni Anayasa: 1924 Anayasası

Anayasa tartışmaları Mudanya Mütarekesi'nden itibaren kamuoyunu meşgul etmiştir. Daha sonra bir anayasa tasarısı Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanarak meclis başkanlığına sunulmuştur. 27 Şubat 1924'te gündeme alınan bu tasarı 9 Mart 1924 tarihi itibarıyla TBMM genel kurulunda görüşülmeye başlanmıştır. Bu anayasa tasarısı Millî Mücadele sürecini, Türk tarihini ve başka ülkelerin tecrübelerini dikkate almış ve temelde daha güçlü bir icra / yürütme organının oluşturulmasına yönelik amaç taşımıştır. Böylece bu tasarıyla Millî Mücadele esnasında oluşan kuvvetler birliği esasını temel alan anayasal yapı, icra lehine avantajlar kazandırılarak değiştirilmek istenmiştir. Bu yüzden meclisin üstünlüğü ilkesinin zedelendiğini düşünen milletvekilleri tarafından encümenin sunduğu tasarı sert eleştirilere maruz kalmıştır.

Nitekim Kanun-ı Esasi Encümeni, kendi anayasa tasarısında, cumhurbaşkanına seçimi yenileme (meclisi feshetme yetkisi) ve kanunları veto etme hakkı vermişti. Aslında encümenin tasarısı, cumhurbaşkanına başkomutanlık yetkisi verme, Cumhurbaşkanının

süresinin meclisin faaliyet süresinden daha fazla olması gibi haklar da tanınmıştı. Ancak özellikle, cumhurbaşkanına seçimleri yenilenme/meclisi feshetme yetkisi veren 25. maddeye karşı milletvekilleriince yapılan direnç ve itiraz fazlaydı, anayasa tartışmalarının odak noktasını oluşturmuştu.

Bu yetkilerin meclisin hâkimiyetini kısıtlayacağını ileri süren itiraz cephesi, hükümdarlara sunulmayan bir hakkın cumhuriyet rejiminde cumhurbaşkanına verilmesini eleştirmişlerdir. Özellikle seçimi yenileme hakkının meclisin elinden alınamayacağını, bir başka kurum ve kişilere verilemeyeceğinin altını çizilmiştir. Bu itirazın nedeni, meclisin yürütmenin baskısı altında kalması endişesi idi. Encümenin teklifine karşı itiraz cephesi ikiye ayrılmıştır. Birinci grup, encümen tarafından sunulan yürütmenin gücünün artırılması yönündeki maddelere hiçbir şekilde onay vermiyordu. Bu grup, cumhurbaşkanına verilecek bu yetkiyi TBMM'nin egemenlik hakkının kısıtlanması olarak görmüş ve karşı çıkmıştır. İkinci grup ise geniş yetkiler verilmesi hâlinde cumhurbaşkanının bu yetkileri tek başına kullanmasının engellenmesi yolunu takip etmiştir. Bu grubun bu yöndeki en belirgin teklifi, cumhurbaşkanının bazı yetkilerini ikinci bir meclis ile birlikte kullanması idi. Böylece cumhurbaşkanının sistem içinde verilmek istenen yetkisine, yeni bir ortak ve kontrol edici bir yapı sunulmuş oluyordu. Bu teklif hem mecliste hem de basında geniş bir şekilde tartışılmıştır. Hatta içinde ikinci meclis önerisi bulunan yeni anayasa tasarıları meclis ve basın gündemine taşınmıştır.

Ancak mecliste yaşanan sert tartışmalar esnasında ne encümenin seçimi yenileme hakkının yürütmeye verilmesi ne de bir ikinci meclisin açılması yönünde fikir ileri sürenlerin teklifleri taraftar bulmuştur. Her iki teklif, doğrudan halk egemenliği noktasında geriye bir adım olarak değerlendirilmiştir. Aksine mecliste doğrudan millet egemenliğini, meclisin hâkimiyetini öne çıkaranlar taraftar toplamışlardır.

Başlangıçta Kanun-ı Esasi Encümeni teklifinde ısrarcı olmuştur. Ancak Encümenin teklifi basında ve meclisteki itirazlar, eleştirilerle karşılaşmıştır. Üstelik meclisin çoğunluğu seçimi yenileme hakkının parlamentoda kalması taraftarı idi. Çıkan bu tablo karşısında Encümen başkanı Yunus Nadi Bey görüşmelere geçilmeden önce tekrar inceleme ve düzenleme yapmak için 25. maddeyi komisyona iadesini istemiştir. Daha sonra 25. madde ve düzeltme takrirleri için yapılan oylamalarda teklifler reddedilmiştir. Böylece encümen tasarısındaki bu madde kaldırılmıştır.

Meclis tarafından kabul edilen 1924 Anayasası'nın önemli birkaç maddesi aşağıdaki gibidir:

Devletin rejimi, adı, resmî dili, dini, yasama ve yürütme arasındaki ilişkiye dair hükümler

a) Madde 1- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir

b) Madde 2- Türkiye Devletinin dini, dini İslam'dır, resmî dili Türkçedir, makarrı Ankara şehridir.

c) Madde 3- Hâkimiyet, bilakaydüşart milletindir.

d) Madde 4- Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.

e) Madde 5- Teşri salâhiyeti ve icra kuvveti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

f) Madde 6- Meclis teşri salâhiyetini bizzat istimal eder.

g) Madde 7- Meclis, icra salâhiyetini kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder.

Seçme ve seçilme hakkına dair hükümler

h) Madde 10- On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebusan intihabına iştirak etmek hakkına haizdir.

i) Madde 11- Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebus intihab edilmek salâhiyetini haizdir.

Yürütme Kuvvetinin Kullanımı ile ilgili hükümler (31-52 maddeler)

j) Madde 31- Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur.....

k) Madde 35- Reisicumhur meclis tarafından kabul olunan kanunları on gün zarfında ilan eder.....

l) Madde 40- Başkomutanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç olup Reisicumhur tarafından temsil olunur.....

m)Madde 44- Başvekil, Reisicumhur canibinden ve meclis azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından, meclis azası arasından intihap olunarak heyet-i umumiyesi Reisicumhurun tasdiki ile meclise arz olunur.

n) Madde 46- İcra Vekilleri Heyeti hükümetin umumi siyasetinden müştereken mesuldür.....

Hak ve Özgürlükler ile ilgili hükümler

o) Madde 68- Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır.....

p) Madde 69- Türkler kanun nazarında müsavi ve bilaistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur.

q) Madde 77- Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir.

r) Madde 83- Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye celp ve sevk olunamaz.

s) Madde 88- Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.

İdari yapı ile ilgili hükümler

t) Madde 90- Vilayetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmi şahsiyeti haizdir

u) Madde 91- Vilayetler umuru tevsii mezuniyet ve tefriki vazaif esası üzerine idare olunur.

Bu anayasa meclisin üstünlüğü ilkesini ve kuvvetler birliği sistemini sürdürmekle birlikte meclisin içinden çıkacak bir heyeti yürütme işleviyle görevlendirmiştir. Ayrıca oldukça kısa bir metin olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun içermediği hususları anayasaya dâhil edilmiştir. Bunlar arasında kişi hak ve özgürlükleri, vatandaşlık tanımı gibi hususlar sayılabilir.

2.4. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

Şeyh Sait ayaklanması, Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılmasından sonraki süreçte yeni Türk Devleti'nin karşılaştığı ilk ciddi ve tehlikeli isyandır. Şeyh Sait, 13 Şubat 1925'te Ergani'ye bağlı bir köydeki yandaşlarıyla birlikte Jandarmaya karşı gelerek isyanı başlatmıştır. Hem dinî hem de etnik vurguların kullanıldığı isyan hızlı bir şekilde yayılmış ve Elazığ isyancılar tarafından ele geçirilmiştir. Musul meselesiyle uğraşıldığı bir dönemde isyancıların yeni taraftarlar bulması ve isyan alanının genişlemesi üzerine, 25 Şubat 1925 tarihinde Ali Fethi Bey Hükümeti Doğu Anadolu'daki geniş bir bölgede sıkıyönetim ilan etmiştir. Ayrıca aynı gün 15 Nisan 1923 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişikliğe gidilerek dinin siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılması yasaklanmış ve vatana ihanet suçu sayılmıştır. Ardından isyan bölgesine yeni askerî birlikler sevk edilmiştir.

Ancak isyanın bastırılmasında gecikilmesi üzerine Ali Fethi Bey Hükümeti aleyhinde bir ortam oluşmuştur. Bunun üzerine 3 Mart 1925'te İsmet Paşa, yeni hükümeti üstlenmiştir. Yeni hükümet 4 Mart 1925'te isyanın bastırılabilmesi için Ankara ve isyan bölgesinde olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasını sağlamıştır.

Ayrıca yine 4 Mart 1925'te İsmet Paşa Hükümeti, 3 maddelik Takrir-i Sükun Kanunu'nu meclise sevk etmiş ve bu kanun meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu kanunla muhalif söylem, basın kontrol altına alınmak, susturulmak istenmiştir. Nitekim bu kanunun çıkmasının ardından İstanbul'da yayın hayatını sürdüren Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Sebilürreşat, Tanin gibi gazeteler kapatılmıştır. Bu kanun varlığını 1929 yılına kadar sürdürmüştür.

Bu arada isyancılar Elazığ'dan sonra 7 Mart'ta Diyarbakır'ı da kuşatmışlar, ancak kolordu kumandanının karşı askerî hareketi sonucu geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 26 Mart 1925 tarihi itibarıyla isyancıların yakalanması ve isyanı sona erdirilmesi için harekete geçen askerî birlikler 15 Nisan 1925'te Şeyh Sait ve taraftarlarını yakalamışlardır. Şeyh Sait ve taraftarlarını yargılayan İstiklâl Mahkemesi birçok isyancıyı idama ve çeşitli cezalara mahkûm etmiştir. Böylece Şeyh Sait isyanı bastırılmıştır.

2.5. Siyasi Partiler

2.5.1. Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi (CHF/P)

Kitabımızda daha önce bahsedildiği üzere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu/I.Grup 1923 seçimlerini kazanmış ve II. TBMM döneminde 9 Eylül 1923 tarihinde *Halk Fırkası* adını almıştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmadan bir hafta önce, 10 Kasım 1924'te başına Cumhuriyet kelimesi eklenerek *Cumhuriyet Halk Fırkası* şeklinde adı değiştirilmiştir. 1935 kongresinde ise *Cumhuriyet Halk Partisi* adını almıştır. II. TBMM döneminde kısa bir süre TPCF'nin ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası rakip siyasi partiler olarak karşısına çıkmasına rağmen CHP, 1946 yılına kadar parlamentoda tek parti olma özelliğini sürdürmüştür. Bu parti bu tarih aralığında yeni Türk devletinin yapısının şekillenmesinde, inkılapların hayata geçirilmesinde en etkin siyasi oluşumdur. Ağustos 1923'te parti tüzüğünün hazırlanması esnasında, Halk Fırkası'nın inkılapçı olduğu ve yeni devletin çağdaş bir yapıya ulaştırılması esasının benimsediği ilan edilmiştir. Nitekim bu dönemde birçok reform gerçekleşmiştir.

CHF, Sivas Kongresini kendisinin ilk kongresi olarak kabul etmişti. Bu yüzden 1927'deki kongresi II. Büyük kongre olarak toplanmıştır. Daha sonra 1931, 1935, 1939, 1943 kongreleri ve 1938 olağanüstü kongreleri toplanarak hem partinin hem de ülkenin idaresi ile ilgili önemli kararlar almıştır. Parti tüzüğü bir yandan parti disiplini sağlarken diğer taraftan tek parti iktidarının temel dayanağı olmuştur.

Atatürk'ün *Değişmez Genel Başkan* olarak belirlendiği 1927 kongresinde Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkeleri olmuştur. Ayrıca bu kongrede çok uzun ve yoğun geçen bir zaman diliminde, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Mustafa Kemal Atatürk *Büyük Nutuk* olarak adlandırılan konuşmasını yapmıştır.

Atatürk bu konuşmasını, Millî Mücadele'nin başından itibaren geline nokta üzerindeki süreci kendi veçhesinden ve tarihin bir muhasebesi şeklinde yapmıştır. Özellikle bu konuşmanın tarihi ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kongresinde yapılması önem arz etmektedir. Çünkü öncelikle bu konuşma, Millî Mücadele'nin mihenk taşı Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun mirasını üstlenen ve ilk kongresini Sivas Kongresi olarak gören Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu konuşma saltanatın, hilafetin kaldırıldığı, muhalefet ve basının susturulduğu, ciddi bir isyan olayının yaşandığı ve çok önemli inkılapların ardı ardına gerçekleştirildiği süreçten sonra yapılmıştır. Bu sürecin sonunda Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk, yaşananları izah etme, açıklama çabası içindedir.

Ancak bu eser bir hatıra şeklinde kaleme alınmış ise de diğer hatıralardan karakteristik olarak önemli ölçüde ayrılmaktadır. Zira Millî Mücadele ve sonrasında yaşanan olaylar belgeler/vesikalar kullanılarak açıklanmış, verilen bilgiler desteklenmiştir. Öyle ki basılan Nutuk'un önemli bir bölümü vesika/dokümanlardan oluşmuştur.

1931 Kongresi'nde parti tüzüğü'nün dışında parti programı ilan edilmiş, 1927 kongresinde kabul edilen dört ilkenin yanına Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri eklenmiştir. Böylece Kemalizm'in prensipleri olan altı ilke / altı ok tamamlanmıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası adının Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirildiği 1935 Kongresi, Mustafa Kemal Atatürk'ün katıldığı son kongre olmuş ve parti tüzüğü Kemalizm çerçevesinde düzenlenmiştir (1937'de, 1924 Anayasasının 2. Maddesi "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır şeklinde değiştirilecektir). 18/06/1936 tarihli bir beyanname ile İçişleri Bakanının parti genel sekreteri, valilerin parti il başkanı olduğu bir süreç başlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonrası CHP'de önemli bir değişim yaşanmıştır. 1938'deki ilk Olağanüstü Kongrede İsmet İnönü, değişmez genel başkan seçilerek yeni CHP'nin şekillenmesinin yolu açılmıştır. Ayrıca bu kongrede Atatürk **Ebedî Şef**, İsmet İnönü ise **Millî Şef** unvanı verilmiştir. Bu dönemdeki amaç İsmet İnönü'nün hem CHP hem de yeni dönemdeki siyasi sahneye hâkim olmasıydı.

1939 Kongresi'nde ise *CHP* tüzüğündeki **Millî Şeflik** sistemi pekiştirilmiştir. Ayrıca tüzüğe eklenen yeni maddelerle parti içinde denetim, muhalefet oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu denetimi parti içinde ve 21 milletvekilinden oluşacak **Müstakil Grup** yapacaktı. Yine parti-devlet birlikteliğinden vazgeçilerek İçişleri Bakanının parti genel sekreteri, valilerin parti il başkanı olması uygulamasından vazgeçilmiştir.

2.5.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)

TpCF'nin kurulma sebebi, cumhuriyetin ilanından sonra iktidarda bulunan İsmet Paşa'ya karşı oluşan muhalefetin 1924 sonlarında artması olduğu ifade edilir. Ancak bu fırkanın veya Halk Fırkası (HF) içinde muhalefetin başlangıcını cumhuriyetin ilan edildiği döneme, dolayısıyla Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'nın cumhuriyetin ilanına dair aceleyle getirildiği, mebuslara ve halka yeterince tartışma imkanı tanınmadığı şeklindeki eleştirilerine kadar getirmek mümkündür. Hatta, TpCF'nin kurulmasına sebep olan en önemli nedenin cumhuriyetin ilanın yapılış tarzına olduğu söylenebilir. Bu muhalif grup, 1923 seçimleri sonrası başlayan anayasa düzenlemesi ile ilgili tartışmalarda ve Aralık 1923'te Emir Ali ve Ağa Han'ın mektubu dolayısıyla İstanbul'a İstiklâl Mahkemesi gönderilmesine dair oylama vesilesiyle kendisini sayıca da göstermiştir. Fakat, II. BMM'nin ilk toplantı devresinde bu muhalefet, Halk Fırkası saflarında kalarak mücadelesini sürdürmüştür.

1924 yazının sonlarına doğru basına yansıyan mecliste farklı grupların oluştuğuna ve yeni bir fırkanın doğacağına dair söylentiler ve meclisteki istifaların ardından TpCF, 17 Kasım 1924 tarihinde, Kazım Karabekir, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele),

Cafer Tayyar, Rüştü Paşalar, Dr. Adnan (Adıvar), Feridun Fikri, Halis Turgut Beyler ve Mersin mebusu Besim, Erzurum mebusu Said, Trabzon mebusu Muhtar Beyler tarafından kurulmuştur. Böylece CHF içindeki kaynaşma TpCF'nin kurulması ile resmiyet kazanmıştır.

TpCF'nin program ve tüzüğüne bakılırsa, ilk maddelerin CHF'nin programında olduğu gibi laik, cumhuriyetçi, milliyetçi bir parti olduğunu göstermektedir. Ayrıca liberal olduğunu ilan eden fırka CHF'ye eleştiri getirerek, idarede merkezîyetçi ve otoriter eğilimlere tavır almıştır. Adem-i merkezîyetçi ve yönetimde kuvvetler ayrımı ilkesini savunurken yenileşme ve değişimde sert, hızlı ve devrimci değil aşamalı, yani evrimci bir yöntemi benimsemiştir. Ayrıca programında tek dereceli seçim sistemi, partisiz cumhurbaşkanlığı ilkeleri savunulmuştur. Fırka programının 6. maddesindeki “efkar ve itikat-ı diniyeye hürmetkardır (dini fikir ve inançlara saygılıdır)” ifadesiyle dinî inançlar karşısındaki tavırlarını belirlemiştir.

Sadece II. TBMM döneminde varlık gösteren ve yaklaşık altıbuçuk ay kadar ömür süren TpCF, parlamentoda 1925 bütçe görüşmeleri, aşar vergisini kaldırılması ve İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri ve alanı hususunda tartışmalara katılmış, kendi fikirlerini savunmuştur. Şeyh Sait İsyanı ile birlikte oluşturulan İstiklâl Mahkemesi, TpCF üyelerinin bir çok yetkilisini yargılamış, ceza vermiş ve fırka şubelerini kapatmıştır. Ardından Takrir-i Sukun Kanunu'nun 1. maddesi gereğince 3 Haziran 1925 tarihinde TpCF kapatılmıştır. Böylece Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Uygulamalar

- 1) Saltanatın kaldırılmasına neden olan gelişmeleri öğrenme
- 2) Cumhuriyetin ilk dönemi ile çok partili siyasi hayat arasında ilişki kurma
- 3) 1924 Anayasası ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu karşılaştırabilme
- 4) Şeyh Sait İsyanı ile Takrir-i Sükûn Kanunu arasındaki ilişkiyi öğrenme
- 5) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu ile Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin ilgası arasında bağ kurabilme

Uygulama Soruları

- 1) Saltanatın kaldırılması süreci hangi olay sonrası TBMM'nin gündemine gelmiştir? Araştırınız.
- 2) Hilafet kurumu hangi tarihten itibaren Osmanlı Devleti'ne geçmiştir? İnceleyiniz.
- 3) Hilafetin kaldırılması ile ilgili gerekçelerde laiklik hususu gözetilmiş midir? Tartışınız.
- 4) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları kimlerdir? Araştırınız.
- 5) 1924 Anayasası Türk vatandaşlığı tanımını nedir? İnceleyiniz.
- 6) Şeyh Sait İsyanı ile dış politik olaylar arasında bir bağ var mıdır? İnceleyiniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde ele aldığımız konular Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra gelişen ve yeni devletin şekillenmesini sağlayan olaylar zinciridir. İlk konu hem geçmiş döneme bir siyasal sistemi hem de geleneksel bir kurumu ifade eden saltanatın kaldırılması incelenmiştir. Özellikle Mudanya Mütarekesi'nden sonra gelişen İttihat Devletleri-TBMM Hükümeti ilişkisi arasına İstanbul Hükümeti'nin ortak olmaya çalışması Saltanatın kaldırılmasında oynadığı rol ilk elden irdelenmeye çalışılmıştır. Nitekim Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafları TBMM'de sert bir tepki ile karşılanmış ve ardından Saltanatın kaldırılması yönünde siyasi hava oluşmuştur. Bu siyasi ortam meclise saltanatın kaldırılması ile ilgili kanun tekliflerinin gelmesini sağlamıştır. Saltanatın kaldırılması Osmanlı Hanedanının siyasal hayattan çekilmesi anlamına gelmemiştir. Bu Hilafet kurumu çok kısa bir süre sonra hem bizzat kendisi hem de Millî Mücadele'de önderlik yapmış bazı siyasilerin muhalefet odağı olmuştur. Bu oluşan yeni durumu gören Mustafa Kemal Paşa, önce siyasi, sosyal, bürokrasi ve basın hayatının önde gelenleri ile görüşmüş, ardından Hilafet kurumunun ilgası yolunda adımlar atmıştır. Bu adımı atarken TBMM'den önemli destek almıştır.

Yeni Türk devletinin ilk dönemlerinde gündemine aldığı diğer önemli bir konu yeni anayasa hazırlanması olmuştur. Millî Mücadele'nin yürütülmesini sağlayan 1921 TEK kanunu yeni devlet için yetersizdi. Zira hem bütün anayasal hususları içermiyordu hem de 1922'den itibaren saltanatın kaldırılması ile başlayan bir çok anayasal ve sistem değişimi dikkate alınmalı idi. Nitekim 1924 Anayasası bu hususları da dikkate alarak düzenlenmiştir. Ancak yeni anayasada Cumhurbaşkanına, Anayasa Komisyonu tarafından verilmek istenen üstün yetkiler TBMM milletvekillerince kabul edilmeyecektir. Böylece TBMM kendi hak ve hukukunun daraltılması yönündeki çabalara engel olacaktır.

Bu bölümde işlenen diğer bir konu Şeyh Said İsyanıdır. Yeni devletin çok kısa bir süre sonra topraklarının önemli bir bölümünde isyan ile karşılaşması bir yönden iç politikada sarsıntı yaşamasına neden olacaktır. Bu çerçevede Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişikliklere gidilmesi, yeni İstiklal Mahkemelerinin kurulması ve basın, yayın hayatını kontrol eden Tahrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması sayılabilir. Hatta muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması süreci ile isyan arasında bir bağ dahi kurulmuştur.

Bu bölümde son olarak hem Cumhuriyet Halk Fırkası hem de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ele alınmıştır. Biri iktidar partisi diğeri bünyesinde Millî Mücadele'nin bazı liderlerini barındıran muhalefet partisidir. Bu iki parti tüzük, program ve faaliyetler açısından ayrı ayrı ele alınmakla birlikte ayrıca farklı yönlerinde ortaya çıkarılmıştır. Özellikle siyasi ve toplumsal hayata bakış açıları verilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1)** Aşağıdakilerden hangisi Saltanatın kaldırıldığı tarihtir?
 - a)** 29 Ekim 1922
 - b)** 30 Ekim 1922
 - c)** 1 Kasım 1922
 - d)** 30 Ekim 1923
 - e)** 1 Kasım 1923
- 2)** Aşağıdaki isimlerden hangisi son Osmanlı sadrazamıdır?
 - a)** Sait Paşa
 - b)** Tefik Paşa
 - c)** Mustafa Kemal Paşa
 - d)** İsmet Paşa
 - e)** Rauf Bey
- 3)** Aşağıdakilerden hangisi Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisidir?
 - a)** Serbest Cumhuriyet Fırkası
 - b)** Cumhuriyet Halk Fırkası
 - c)** Hürriyet ve İtilaf Fırkası
 - d)** İttihat ve Terakki Cemiyeti
 - e)** Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

4) Hilafetin kurumunun en çok değer kazandığı ve kullanıldığı dönem aşağıdakilerden hangisidir?

- a) II. Abdülhamit Dönemi
- b) II. Meşrutiyet Dönemi
- c) Cumhuriyet Dönemi
- d) II. Mahmut Dönemi
- e) Yavuz Sultan Selim Dönemi

5) Aşağıdaki hangi tarihte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur?

- a) 17 Kasım 1923
- b) 3 Haziran 1925
- c) 3 Haziran 1924
- d) 17 Kasım 1924
- e) 17 Kasım 1925

6) Şeyh Sait İsyanı hangi bölgede ve tarihte ortaya çıkmıştır?

7) Saltanatın kaldırılması siyasi sistem açısından ne tür sonuçlara neden olmuştur?

8) 1924 Anayasası yasama-yürütme ilişkisini hangi ilkelere çerçevesi içinde değerlendirmiştir?

9) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tüzüğüne, Değişmez Genel Başkan esası hangi kongre ile dâhil olmuştur?

10) 1938 Olağanüstü Kongresi'nde Mustafa Kemal Atatürk'e **Ebedî Şef**, İsmet İnönü ise unvanı verilmiştir.

Cevaplar

1) c, 2) b, 3) e, 4) a, 5) d

Bölüm Kaynakçası

- Akgün, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik(1924-1928)*, Ankara 1986.
- Akın, Veysi, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara 1996.
- Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, I-III, , İstanbul 1993.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal(1922-1938)*, III, İstanbul 1965.
- Başgil, A.F., *Esas Teşkilat Hukuku*, I, İstanbul 1945.
- Bozarslan, Mehmet Emin, *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, İstanbul 1969.
- Çevik, Zeki, Millî Mücadele'de “Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na” *Geçiş(1918-1923)*, Ankara, 2002.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, İstanbul 1994.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul, Ötüken 1992.
- Eraslan, Cezmi, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Temel Kaynaklarından Biri Olarak Nutuk”, *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri (6-7 Haziran 1996)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Bildiriler, İstanbul 1997, s.1-14.
- Eyyüpoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara 2002.
- Gülmez, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara 1999.
- Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, 5. bs., İstanbul, 2000.
- Kili, Suna - Gözübüyük, A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul, 2000.
- Oral, Mustafa, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilafet ve Saltanat Sorunu”, *Atatürk Yolu(Kasım 1996)*, IX, Sayı 18, s.157-158.
- Öke, Mim Kema,l Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Millî Mücadelesi “*Hilafet Hareketleri*”, Ankara 1988.
- Öztürk, Kazım, *Atatürk'ün Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, II, Ankara 1992.
- Sancaktar, Fatih M., *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Millî Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Ankara 2009

- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, I, İstanbul 1973.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 6. bs., İstanbul 2000.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-IV, İstanbul 1991.
- Tunçay, Mete, *T.C'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. Baskı, İstanbul 1992.
- Unat, Faik Reşit, "Anadolu Hükümeti'nin Temsilcisi Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarihimiz*, IV, İstanbul, 1963, s.377-378.
- Yalçın, Durmuş, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I-II, Ankara, 2003.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918-1922)* II, İstanbul 1970.
- Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1992.

3. ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ (1923-1938)

Giriş

Millî Mücadele'nin zaferle neticelendirilmesinin ardından, Osmanlı Devleti'nin külleri arasından Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin uyacağı esaslar belirlenerek temellerini sağlamlaştırma çabası ortaya çıkmıştır. 1923-1938 Atatürk döneminde gerçekleştirilen inkılaplarla Türkiye Cumhuriyeti'nin millî, laik, her anlamda bağımsız bir hukuk devleti olması ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması hedeflenmiştir. Güdülen hedefler arasında toplumun refah seviyesinin arttırılması ve Türk toplumunu oluşturan bireylerin geliştirilmesi de vardır. Öyle ki inkılaplar için Türk milletinin tarihinden, o günkü Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullardan, Türk halkının ihtiyaçlarından ilham alınmış, bilim rehber olarak seçilmiştir.

Bu Ünite de Neler Öğreneceğiz?

Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nde;

- 1) İlk Anayasalar ve Anayasa Değişiklikleri
- 2) Çok Partili Sisteme Geçiş Denemeleri ve İnkılabı Karşı Tepkiler
- 3) Hukuk İnkılabı
- 4) Kadın Haklarındaki Gelişmeler
- 5) Eğitim ve Kültür Alanındaki İnkılaplar
- 6) Toplum Alanındaki İnkılaplar
- 7) İnkılapların Halka Tanıtılması
- 8) Türk İnkılabının Türk Tarihine ve Türk Milletine Özgün Yapısı öğrenilecektir.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) 1923-1938 döneminde hangi alanlarda inkılaplar gerçekleştirilmiştir?
- 2) Gerçekleştirilen inkılaplara tepkiler olmuş mudur? Bu tepkiler ne şekilde ortaya çıkmıştır?
- 3) Gerçekleştirilen inkılapların hedefi nedir?
- 4) Gerçekleştirilen inkılaplar için nereden ilham alınmıştır?
- 5) Gerçekleştirilen inkılapları halka anlatmak için ne gibi yollar izlenmiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımların nasıl elde edileceği ve geliştirileceği
Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi	Devletin eğitim, kültür ve siyaset alanındaki temel beklentilerini öğrenecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, günümüz gelişmeleri ile kıyaslamalar yapmak.
Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapısı, iktidar-muhalefet ilişkileri	İktidar ve muhalefet partilerinin süreç içindeki rollerini sorgulayabilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, günümüz uygulamaları ile kıyaslamalar yapmak
Türk İnkılabına karşı tepkiler	Siyasi yapı, eğitim, sosyal ve dinî hayattaki köklü değişimlerin toplumun hangi kesimlerinde ne tür tepkiler doğurduğunu analiz edebilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, dönemin resmî yayınlarından çıkarılan kanunları incelemek ve günümüz uygulamaları ile kıyaslamalar yapmak
Türk İnkılabının halka tanıtılması için yapılan faaliyetler	Türk İnkılabının halka daha doğrudan ulaştırılması ve anlatılması için hangi müesseselerin nasıl kurulduğu ve çalıştırıldığını değerlendirebilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, dönemin resmî yayınlarından çıkarılan kanunları incelemek ve günümüz uygulamaları ile kıyaslamalar yapmak

Anahtar Kelimeler

- Mustafa Kemal Atatürk
- Türk İnkılabı
- Anayasal Gelişmeler
- Çok Partili Sistem
- Türk Medeni Kanunu
- Kadın Hakları
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu
- Yeni Türk Alfabesi
- Millet Mektepleri
- Halkevleri

Giriş

Türk milletinin işgalci güçlere karşı vermiş olduğu azimli mücadelenin ve kazandığı zaferin ardından, Osmanlı Devleti'nin külleri arasından Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur. Bu bölümde ele alacağımız 1923-1938 dönemi yeni devletin dayanacağı esasların belirlenerek temellerinin sağlamlaştırılması çabasıyla geçmiştir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, millî, laik, her anlamda bağımsız bir hukuk devleti olması ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması gayreti içinde olunmuştur.

3.1. İlk Anayasalar ve Anayasa Değişiklikleri

3.1.1. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Birinci İnönü Zaferi'nin kendisine sağladığı saygınlığın ardından 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu adıyla, Millî Mücadele koşullarında oluşan yeni düzene ilişkin kuralları gösterecek yeni bir anayasa kabul etmiştir. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 23 esas ve bir ek maddeden oluşmuştur. Bu denli kısa olmasının nedeni, 1876 yılından beri yürürlükte olan Kanun-ı Esasi'nin de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olmasıdır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk dokuz maddesi TBMM ve TBMM Hükümeti'nin oluşumuna, yetkilerine ve çalışmalarına ayrılmıştır. 10-23 arası maddeleri idareyle ilgili olup vilayet, kaza ve nahiye teşkilâtına aittir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesini benimsemiştir ki, bu ifadeyle cumhuriyet rejimine geçişin temelini atıldığı söylenebilir. Diğer taraftan kuvvetler birliği ilkesi ile TBMM'ye yasaları çıkarma ve yürütme yetkisini vermiştir. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu, TBMM'nin yasama ve yürütme yetkisi yanında yargı yetkisini de kullandığını gösterir. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun olağanüstü koşulların anayasası olduğunu unutmamak gerekir. Bu şekilde TBMM kararlarını süratle alma ve uygulama şansına sahip olmuştur. Kısa ömürlü bir anayasa olmasına rağmen kurduğu rejim altında Millî Mücadele zafere ulaşmış, siyasal inkılaplar, bir başka ifadeyle devlet sisteminin değişimi gerçekleşmiştir. 29 Ekim 1923'te yapılan değişiklikle “*Türkiye Devleti'nin idare şekli cumhuriyettir*” ibaresi anayasada yerini almıştır.

3.1.2. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Geçirdiği Önemli Değişiklikler

Cumhuriyetin ilanı, olağanüstü koşulların getirdiği geçici bir dönemi düzenleyen ve kısılalığı nedeniyle pek çok eksikliği bulunan 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yerine yeni bir anayasanın hazırlanması zorunluluğunu getirmiştir. Böylece 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilanı ile ortaya çıkmış olan iki anayasalı uygulamadan da vazgeçilecektir.

6 bölüm ve 105 maddeden oluşan, klasik anayasa anlayışına ve sistematığına uygun olarak hazırlanmış olan yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1924'te TBMM'de kabul edilmiştir. Anayasanın birinci maddesinde, “*Türkiye Devleti bir cumhuriyettir.*” hükmü yer almış ve bu hükmün değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği kabul edilmiştir. Yeni anayasa demokratik bir anayasal hukuk düzeni getirmenin yanında, meclisin üstünlüğü ilkesini esas almıştır. Bu şekilde yapılacak inkılaplar için meclisin yetkileri devam ettirilmiştir.

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1961'de yeni bir anayasa hazırlanana kadar yürürlükte kalmış ve bu süre içerisinde önemli değişiklikler geçirmiştir. 1928'de laik sisteme geçişi sağlamak amacıyla devletin dininin İslam olduğuna dair madde ve ona bağlı devleti dinî esaslara dayandıran diğer hükümler anayasa metninden çıkarılmıştır. 1934 yılında Türk

kadınına seçme ve seçilme hakkı veren değişiklikler anayasa metninde yerini almıştır. 1937’de yapılan değişikliklerle cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkeleri Türkiye Devleti’nin temel nitelikleri hâline getirilmiştir. 1945’te içeriği değiştirilmeden dili sadeleştirilmiş ve “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” yerine “Anayasa” sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 1952’de dil bakımından eski hâline dönmüştür.

3.2. Çok Partili Sisteme Geçiş Denemeleri ve İnkılabı Karşı Tepkiler

I. TBMM çatısı altında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk, Tesanüt (Dayanışma), İstiklâl, Halk Zümresi, Islahat Grubu gibi çeşitli gruplar kurulmuştur. Bu gruplar mecliste kendi görüş ve fikirlerini dile getirmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal’in başkanlığına seçildiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu süreç içerisinde Birinci Grup olarak anılmıştır. İşgal kuvvetlerini yurttan kovmak konusunda Birinci Grup ile hemfikir olmakla birlikte, zaferden sonra yapılacaklar gibi diğer bazı konularda muhalif olanların oluşturduğu grup, İkinci Grup olarak adlandırılmıştır.

II. TBMM çalışmalarına başladıktan sonra Birinci Grup 9 Eylül 1923’te “Halk Fırkası” adıyla partiye dönüşmüş ve genel başkanlığına Gazi Mustafa Kemal seçilmiştir. 10 Kasım 1924’te başına “Cumhuriyet” kelimesi eklenerek “Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)” adını almıştır. Partinin 1935’te toplanan Dördüncü Büyük Kongresi’nde adı, Türk dilindeki sadeleştirme çabalarının etkisiyle “Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)” olarak belirlenmiştir.

3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Millî Mücadele döneminde özgürlük ve bağımsızlık adına her türlü kişisel farklılıklar bertaraf edilmiştir. Ancak inkılapların gerçekleştirilmesi aşamasında Millî Mücadele’ye önderlik etmiş olan kadroda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Rauf (Orbay) Bey cumhuriyetin ilanının aceleyle getirildiği görüşünde olmuş, Kazım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalar ise işlerin gerçekleştirilme tarzından memnun olmadıklarının sinyallerini vermişlerdir. Millî Mücadele’ye önderlik etmiş olanlar içinde halifeliğin kaldırılmasına karşı muhalif tavırlar sergileyenler de olmuştur. Gelişmeler karşısındaki bu farklı yaklaşımlar ve tepkiler, 17 Kasım 1924’te Kazım Karabekir Paşa’nın başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adında cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisnin kurulmasına götürmüştür. Ali Fuat Paşa’nın genel sekreterliğini yürüttüğü partide Cafer Tayyar (Eğilmez), Refet (Bele), Rauf ve Dr. Adnan (Adıvar) gibi Millî Mücadele döneminden tanıdığımız başka isimler de yer almışlardır. TCF’nin programından demokratik ve liberal bir çizgide olduğu görülmektedir.

TCF’liler tek dereceli seçim, anayasa değişiklikleri için kamuoyu yoklaması, Cumhurbaşkanı’nın tarafsızlığı gibi hususlarda beklentilerini dile getirmişlerdir. Bu beklentilerin demokratik bir açılımı öngörmekle birlikte ülkenin o gün içinde bulunduğu şartlarla bağdaşmadığı açıktı. Türkiye Yunanistan’la arasındaki nüfus mübadelesi sebebiyle sıkıntılı, İngiltere ile yaşadığı Musul sorunu sebebiyle gergindi. Yöneticilerinin iktidar olmak değil iktidarı denetlemek istediklerini açıklamaları, bunun yanında dinî inanç ve görüşlere saygılı olduklarını ifade etmeleri, cumhuriyetin ilanına ve ardından hilafetin kaldırılmasına

tepkili olanların, ordunun siyasetten ayrılması gibi yeni dönemin kimi uygulamalarının yarattığı küskünlerin, meşrutiyetçilerin ve bazı eski ittihatçıların TCF çatısı altında toplanmalarına yol açmıştır. Diğer taraftan TCF yöneticilerinin söylemleri CHF yöneticilerinde rahatsızlık yaratmıştır.

Esasen Gazi Mustafa Kemal, millî egemenlik ilkesine dayanan ve cumhuriyet idaresine sahip olan ülkelerde siyasi partilerin varlığını doğal görmekte, ancak TCF'nin kurulduğu dönemi erken olarak değerlendirmekteydi. Bu esnada Doğu Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi hükümeti caydırıcı tedbirler almaya itmiştir. Bazı üyelerinin Şeyh Sait İsyanı'yla ilişkilendirilmesi ve inkılapların peş peşe gerçekleştirildiği bir dönemde buna engel bir görüntü arz etmesi sebebiyle TCF, Takrir-i Sükûn (Asayiş Temin Etme) Kanunu uyarınca 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.

3.2.2. Şeyh Sait İsyanı

Şeyh Sait İsyanı, cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması sonrası süreçte yeni Türkiye Devleti'nin karşılaştığı ilk ciddi tehlikedir. Cumhuriyetin iki partili döneminde ve Fethi (Okyar) Bey'in başbakanlığı sırasında Doğu Anadolu'da ortaya çıkmıştır. İsyanın elebaşısı Şeyh Sait Elazığ'ın Palu ilçesindendi. 1914'te devlete karşı ayaklanmış ve yakalanacağını anlayınca Rus konsoloshanesine sığınmıştı. 13 Şubat 1925'e gelindiğinde bir takım kaçakların jandarma tarafından yakalanmak istenmesi üzerine Şeyh Sait maiyetine silah kullanma emri vermiştir. Ergani'nin Piran köyünde başlayan isyan, dinî ve etnik vurguların kullanılmasıyla kısa sürede geniş bir alana yayılmıştır. Öyle ki isyancılar Elazığ'ı ele geçirmişler ve Diyarbakır'ı kuşatmışlardır.

Esasen Musul sorunu sebebiyle Türkiye ile İngiltere'nin karşı karşıya gelmiş olması, Doğu Anadolu'da ayrı bir devlet kurmak isteyenlerce uygun bir ortam olarak algılanmıştır. İsyanın İngiltere'nin işine geldiği de açıktır. Diğer taraftan isyancılar yapılan düzenlemelerle dinin elden gittiği, ancak kendilerinin “hilafet ve saltanatı geri getirecekleri” vaatleriyle ortaya çıkmışlardır. İsyanın kısa sürede birçok taraftar bulması ve yaygınlaşması, Fethi Bey hükümetinin aldığı önlemlerin de yeterli bulunmaması üzerine daha sert tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Fethi Bey hükümetinin istifası sonrası İsmet Paşa hükümet kurmuş, isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmiş, hükümete parti ve gazeteleri kapatmak gibi geniş yetkiler tanıyan Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış ve isyanın elebaşısı İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

3.2.3. İzmir Suikastı

Gerek şahsî çekememezlik, gerekse fikir ayrılıkları sebebiyle Gazi Mustafa Kemal'e karşı olanlar, siyasi mücadele yoluyla da başarılı olamayacakları kanaatine kapılarak kendisini bir suikastla ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdir. Cumhuriyet tarihimizde “İzmir suikastı” olarak adlandırılacak tasarının hazırlanmasında eski ittihatçılar önemli rol oynamışlardır.

Suikastın önce Ankara'da, daha sonra Bursa'da düzenlenmesi düşünülmüş, ancak olaylardan sonra suikastçılara daha kolay kaçma imkânı verdiğinden dolayı İzmir'de karar

kılınmıştır. Eylemin Gazi Mustafa Kemal'in 14 Haziran 1926'da şehre gerçekleştireceği ziyaret esnasında vuku bulmasına karar verilmiştir. Tetikçileri ayarladıktan sonra Gazi Mustafa Kemal'in gelişini beklemeye başlamış olan suikastçılar, eylemden sonra motorla Sisam veya Sakız Adası'na kaçabilmek için Giritli Şevki adlı bir kayıkçıyla da anlaşmışlardır.

Gazi Mustafa Kemal'in gelişini bir gün erteleme sebebiyle paniğe kapılan ve gecikmeyi gelişmelerden haber alındığı şeklinde yorumlayan Giritli Şevki, hiç değilse kendini kurtarabilmek amacıyla İzmir Valiliği'ni haberdar etmiştir. Yakalanan suikastçılar, İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanmışlar ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal olaya karşı tepkisini *"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebed payidar kalacaktır."* sözleriyle ifade etmiştir.

3.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Türk siyasi hayatının ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) 12 Ağustos 1930 tarihinde, bizzat Gazi Mustafa Kemal'in isteği, adını, kurucu ve yöneticilerini belirlemesiyle kurulmuştur. Partinin kuruluşunda, Gazi Mustafa Kemal'in yurt gezileri esnasında halkla yaptığı görüşmelerde işittiği hükümetin icraatlarından şikâyetler de rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti savaş yorgunu bir halk, onarılması gereken bir ülke ve enkaz hâlinde bir ekonomi devralmıştı. Sosyal, siyasi ve idari pek çok düzenleme gerçekleştirilse de toplumun her kesiminin yapılanlardan eşit ve yeterli düzeyde faydalanmasının sağlandığı söylenemezdi. Bunlara ek olarak 1929 yılı itibarıyla bütün dünyayı sarmış olan ekonomik krizin, Türk ekonomisi üzerinde de olumsuz etkileri olmuştu. Bir muhalefet partisi kurulduğu takdirde halkın sıkıntılarını bu yeni parti kanalıyla dile getirebileceği düşünülmüştü. Unutmamak gerekir ki Millî Mücadele'yi idare etmiş olan I. TBMM'de de savaş koşullarına rağmen muhalefet eksik olmamış ve sürekli millî egemenlik ilkesine vurgu yapılmıştı. İnkılapları yerleştirmek gibi sebeplerle ertelense de esasen çok partili sistem Gazi Mustafa Kemal'in hedefleri arasındaydı. Kaldı ki çok partili sistem, o dönemde Türkiye'nin Batılı devletlerle yakınlaşma siyasetine de uygun düşmekteydi.

Gazi Mustafa Kemal yeni partiyi kurma görevini yakın arkadaşlarından ve o sırada Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan eski başbakanlardan Fethi (Okyar) Bey'e vermiştir. Partinin finansmanını ve meclis içinden desteğini de sağlayarak, çocukluk arkadaşı Nuri (Conker) Bey ile kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım'ı da kurucular arasında görevlendirmişti. Yeni partiden cumhuriyetin sürekliliğini ve laiklik ilkesine bağlılığı esas alması istenmişti. Ahmet Ağaoğlu gibi liberallerin de yer alacağı partinin demokrasi kültürünün yerleşmesine katkı sunabileceği düşünülmüştü.

SCF kısa zamanda gelişmiş, ancak parti liderleri taşra teşkilatlarını oluşturan kadroları kontrol edememişlerdir. Bu kadrolar içinde cumhuriyetin ilanı sonrası yapılan düzenlemelerden rahatsız olan kesimler de yer almıştır. Öyle ki Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında iktidar partisi aleyhinde gösteriler yapılmıştır. Hükümetin muhalefeti "irticayı hortlatmakla", muhalefetinse hükümeti "kanunsuzluk ve baskıyla" suçladığı bir ortamda, Gazi Mustafa Kemal iki parti arasındaki tarafsızlığını bozarak CHF'ye yardım etme ihtiyacı hissetmiştir. Gelişmeler karşısında SCF kurucuları tarafından feshedilmiş ve fesih kararı 17

Kasım 1930 günü ilan edilmiştir. Aynı yıl Abdülkadir Kemali Bey tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası ise 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili sisteme geçiş için on beş yıl daha beklemesi gerekmiştir.

3.2.5. Menemen Olayı

SCF'nin kendini feshinden kısa bir süre sonra Menemen ilçesinde, toplumdaki din anlayışının ne kadar kolay istismar edilebileceğini gösteren bir olay yaşanmıştır. Derviş Mehmet adamlarıyla birlikte Menemen Çarşı Camii'ne gelerek mehdi olduğunu iddia etmiş ve şeriat ilan edeceklerini belirterek halkı kendisine katılmaya davet etmiştir. Bu şekilde başlayan hareket, hükümet meydanına yeşil bayrağın dikilmesiyle devam etmiştir. Durumun öğrenilmesi üzerine emrine verilen bir birlikle olay yerine gönderilen Asteğmen Kubilay asilere engel olmaya çalışmış, ancak yeterli askerî hazırlık yapılmadan olay yerine gittiğinden dolayı asilerin kurbanı olmuştur. Asiler silah seslerini duyarak olay yerine gelmiş olan iki gece bekçisini de şehit etmişler, ancak daha sonra gönderilen birliklerce etkisiz hâle getirilmişlerdir. Ayaklanmayla ilgili bir dizi önlem alınmış ve adli kovuşturma başlatılmıştır. 1 Ocak 1931'den itibaren bir ay süreyle Menemen ile Aydın ve Balıkesir'in merkez kazalarında sıkıyönetim ilan edilmiştir. Suçlular kurulan askerî mahkemelerde yargılanmışlardır.

Menemen'de yaşanmış olan bu elim olay, cehalet ve taassubun nelere yol açabileceğini göstermiştir. Cumhuriyet idarecilerini de düşündürmüş, cumhuriyetin esaslarının ve kazanımlarının halka daha etraflı ve doğrudan anlatılması gerektiğini ortaya koymuştur.

3.3. Hukuk İnkılabı

Osmanlı hukuk sisteminde devlet ve toplum hayatı şer'i hukuk deyimiyle ifade edilen İslam hukukuna göre düzenlenmişti. Ayrıca kaynağını örf ve adetten alan örfî hukuk da uygulanmaktaydı. Gayrimüslimler kendi dinsel hukuklarını uygularken, yabancılar ise adli kapitülasyonlar nedeniyle ayrıcalıklı bir hukukî statüye sahiptiler. Bunun yanında Tanzimat dönemi itibarıyla hukuk yenilenmesinin kapıları açılmıştı. Dolayısıyla hukuk inkılabının sebepleri, Tanzimat'tan beri süre gelen ikili hukuk sistemine son vererek hukuk birliğini sağlamak, dağınıklık ve boşlukları gidermek, insan haklarına uygun ve çağdaş bir hukuk sistemi yaratmaktır.

Hukuk inkılabı ile kanunlar, yargı örgütü ve hukuk dili olmak üzere başlıca üç alanda yenilikler gerçekleştirilmiştir. Yargı örgütünün yenilenmesinde yargı birliğinden ve ulusal yargı bağımsızlığından söz edilmesi gerekir. Cumhuriyet öncesinde yukarıda da işaret ettiğimiz gibi yargı yeri çokluğu vardı. Hukuk inkılabı ile yargı birliği getirilmiştir. Ulusal yargı bağımsızlığı, özellikle Türkiye'de suç işleyen yabancıların Türk kanunlarına göre yargılanması noktasında önem taşımaktadır. Diğer taraftan hukuk dili sadeleştirilerek, kanunların halkın anlayabileceği bir dilde yazılması amaçlanmış, ancak sadeleştirme çabaları daha ziyade 1929 itibarıyla hız kazanmıştır. Örneğin hibe yerine bağışlama, vahip yerine bağışlayan, icar yerine kira ve ecir yerine işçi kelimeleri tercih edilmiştir.

3.3.1. Yeni Kanunlarımız

Tanzimat dönemi kanunlaştırmaları, kısmî alma hareketiydiler. Kısmen dinî hukuk korunmuş, kimi yerde modernleştirilmiştir. Cumhuriyet dönemindeyse yabancı hukuklardan toptan aktarılmalar söz konusudur. Çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak hedefiyle batıya yönelmiş olan Türkiye'nin batılı devletlerden kanunları bir bütün olarak almayı pratik bir hal çaresi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Yine de farklı farklı ülkelerden alınan kanunlarda, Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre uygun uyarlamalar yapılmıştır. Avrupa kökenli evrensel normlar, ulusal hukukun inşa sürecinde yapı malzemesi olarak kullanılmışlardır. Bu yolla üretilen yeni kanunlar Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu, Deniz Ticaret Kanunu ve İcra İflas Kanunu'dur.

3.3.2. Türk Medeni Kanunu

Medenî hukuk, şahıslar ve toplum için önem ve hüküm ifade eden (doğum, ölüm, evlenme gibi) davranışlarını ve ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarının tümüdür. 19. yüzyılda Osmanlı hukuk sistemindeki reform arayışlarının bir sonucu olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki bir komisyonca Mecelle adlı bir medenî kanun kabul edilmişti. Mecelle daha önceki hukuka göre daha çağdaş olmakla birlikte, gelişen zaman içinde ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmıştı. II. Meşrutiyet'ten sonra Mecelle'nin de yetersizliğinden söz edilmiş ve ıslahı için çalışmalar yapılmaya başlamıştır.

Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleştirilen köklü değişiklikler çerçevesinde, kuralları kadın-erkek eşitliğine dayanan, demokratik bir denetim ihtiyacını karşılayacak biçimde düzenlenecek bir medenî kanunun hazırlanması ihtiyacı hasıl olmuştur. Türk hukukçuları tarafından Avrupa medenî kanunları taranmış, İsviçre Medenî Kanunu yeniliği, basit dili, açık, hâkime büyük takdir yetkisi veren elastiki karakteri, uygulama kolaylığı ve Türk toplumunun bünyesine uygun bir medenî hukuk yaratılabilmesi açısından uygun bulunmuştur. İsviçre Medenî Kanunu Türkçeye çevrilmiş ve bazı değişiklikler yapılarak 1926 yılında yürürlüğe sokulmuştur.

Kanunun gerekçesinde “...muasır medeniyeti almak ve benimsemek kararıyla yürüyen Türk milleti, muasır medeniyeti kendisine değil, kendisini muasır medeniyetin icabatına her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır...” denilmekteydi. Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey kanun tasarısı mecliste görüşülürken hükümet adına yaptığı konuşmada, “... bu kanunun uygulanmasının Türk milletini medenî kabiliyetlerden uzak görenleri utandıracağı, ... Türk tarihinin en hazin siması olan, şimdiye kadar istenildiği gibi kolundan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan, fakat ezelden hanım olan Türk annesini hakiki mevki ve saygınlığa getireceğini...” belirtmiştir.

Medenî Kanun'un getirdiği düzenlemeler arasında evlenme, boşanma, miras, fiil ve hak ehliyeti, velâyet gibi konularda mutlak bir kadın erkek eşitliği, tek eşlilik, medenî nikâh usulüyle kurulan bir aile tipi, yeni bir gayrimenkul anlayışı, mülkiyet hakkının tanzimi, haksız

fiilde yeni prensipler sayılabilir. Dolayısıyla Medenî Kanun, Türk kadınına getirdiği haklar bakımından apayrı bir öneme sahiptir. Türk kadınının hak ve özgürlükleri bundan böyle artık güvence altına alınmıştır. İlânının ardından Türkiye’deki azınlıklar da hususî kanunlarını bırakarak Türk Medenî Kanunu’na tabi olmuşlardır. Bu, Türk vatandaşlarının hak ve ödev bakımından eşit duruma gelmesi anlamını taşımaktadır.

3.3.3. Kadın Haklarındaki Gelişmeler

Türk kadınlarının hak elde etme talepleri ve mücadelesi II. Meşrutiyet dönemi itibarıyla daha bir görünür olmuştur. 1913 yılında Türk kadınlarının toplumda bağımsız ve saygın yer edinmelerini sağlamak amacıyla kurulan Osmanlı Müdafaa-i Nisvan Cemiyeti’nin kuruluş programında, *“Şu an siyasal hak istemek, ana hedefimiz değildir. Öncelikle topluma katılmak, toplumsal yaşamda dönüşümü gerçekleştirmek ana hedefimizdir. Ama bu demek değildir ki siyasi haklarımızı talep etmeyeceğiz. Zamanı gelince bunu da isteyeceğiz”* denilmiştir. İzmir’in işgaline karşı İstanbul’da gerçekleştirilen protesto mitinglerinde Türk kadını açık bir biçimde erkeğinin yanında, onunla eşit koşullarda direnme isteğini kanıtlamıştır. Millî Mücadele döneminde cephe gerisindeki hizmetlerde büyük destek sunduğu gibi, cephede de varlık göstermiştir.

“Bir sosyal topluluk, bir millet, erkek ve kadın denilen iki tür insandan oluşur. Kabil midir ki, kitlenin bir parçasını geliştirirken diğerini göz ardı edelim de kitlenin bütünü ilerleyebilmiş olsun, mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilsin” inancında olan Gazi Mustafa Kemal, kadın veya erkek Türk evlatlarının eğitimde aynı fırsatlardan yararlanmaları arzusunda olmuştur. Güçlü bir devlet ve millet olabilmenin gereklerinden biri, kadınların yetenekli oldukları her alanda yükselmelerine imkân sağlamak ve önlerindeki engelleri kaldırmaktır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitimde kadın erkek eşitsizliğinin giderilmesinde önemli bir adım olmuştur. Diğer taraftan Medenî Kanun’la Türk ailesinde kadın erkek eşitliği sağlanmıştır. Bundan böyle sıra, kadın hakları açısından son derece önemli olan siyasal hakların verilmesine gelmiştir. Ancak toplumsal yapı ve doğal olarak onun uzantısı niteliğindeki meclisin bileşenlerine bakıldığında bunun hiç de kolay olmayacağı açıktır. Örneğin TBMM’nin 3 Nisan 1923 tarihli oturumunda “Seçim Yasası” görüşmelerinde Tunalı Hilmi Bey’in *“...bir nahiye dâhilinde bulunan nüfus-u zükurdan (erkeklerden) her iki yüz kişi için bir müntehibisani (ikinci seçmen) intihab olunur (seçilir). Arkadaşlar, mübarek cihadımızın bu millete bıraktığı analar, bugün erkekten fazladır”* sözleri, *“Hilmi Bey! Milletvekillerimizin hissiyatı ile oynama”* cümleleriyle kesilmiştir. Bu nedenle kadınlara siyasal hakların verilmesi konusundaki çalışmalar toplumu ve bireyleri hazırlayıp, yapıldığı anda kesin sonuca ulaşacak şekilde öngörülmüş ve bu nedenle üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

Kadınlara siyasal haklar verilmesiyle ilgili ilk adım 3 Nisan 1930’da “Belediye Kanunu” çerçevesinde olmuş ve bu kanunda yapılan değişiklik ile Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme seçilme hakkı verilmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından sosyal hayatta sivrilmiş kimi kadınlar, kanunun kendilerine verdiği haktan yararlanarak parti üyesi

olmak için müracaat etmişlerdir. Yeni Belediye Kanunu'na göre 6 Ekim 1930 günü yapılan seçimlerde gerek CHF, gerekse SCF listelerinde kadın adaylar da yer almıştır.

26 Ekim 1933'te Türk kadınlarına muhtar ve heyetleri, 5 Aralık 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Meclisteki görüşmelerde İsmet İnönü'nün, *"...Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, bizim ananemiz, Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu ve yanlış olarak, ... çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir..."* cümleleri çarpıcıdır ve esasen Türk töresinde kadın ve erkeğin hep yan yana olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Nitekim Türk kadınları siyasal hakların kullanımında cinsiyet ayrımının ortadan kalkmasını sevinçle karşılamışlar, örneğin 7 Aralık'ta Beyazıt Meydanı'nda büyük bir kutlama mitingi düzenlemişlerdir. 8 Şubat 1935'teki seçimlerde on sekiz kadın milletvekili meclis çatısı altında yerlerini almışlardır.

Türkiye'de kadınların, dünyanın birçok ülkesinden önce parlamento seçimlerinde söz hakkına sahip olduklarının vurgulanması gerekir. Kadınlar Fransa'da 1945'te, Belçika'da 1948'de ve İsviçre'de ise ancak 1971'de bu haklara kavuşmuşlardır. Kadınlara siyasal hakların verilmesiyle demokrasi ve millet egemenliği yolunda son derece önemli bir eksiklik giderilmiştir.

3.4. Eğitim ve Kültür Alanındaki İnkılaplar

3.4.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim esas olarak medreseler bünyesinde verilmiştir. Ancak süreç içerisinde medrese programlarında yer alan akla ve araştırmaya dayalı bilimler giderek daha az yer kaplamaya başlamıştır. Dinî bilimlerin verilmesinde dahi giderek zayıflamaların olduğundan söz edilebilir. Bu bozulmanın en temel sebebi, mesleklerinde yetersiz hocaların medreselerde eğitim vermeye başlamalarıdır. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise medreseler faaliyetlerini sürdürürken, askerî alandan başlamak üzere batılı tarzda eğitim veren bir takım okullar açılmıştır. Bu anlamda 1776'da açılmış olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ilk örnektir. Tanzimat döneminde ilköğretim kurumu olan iptidai, ortaöğretim kurumları olan rüştiye ve idadîlerin yanında, yükseköğretim kurumu olarak Darülfünun da eğitime geçirilmiştir. II. Abdülhamit döneminde eğitim kurumları sayıca artmışsa da çağı yakalamak için daha yapılması gerekenler vardır.

Osmanlı Devleti'nde eğitimden söz edildiği zaman gayrimüslim cemaatlerin ve yabancıların okullarının gözden kaçırılmaması gerekir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrası gayrimüslim cemaatlere dinî serbestlik tanınmış, cemaatler bunu eğitimlerini sürdürebilecekleri şeklinde yorumlayarak kendi okullarını açmışlardır. Diğer taraftan 16. yüzyıldan itibaren öncelikle Osmanlı toplumundaki gayrimüslimleri etkilemek amacıyla kimi yabancı okulları faaliyete geçirilmiştir. Bu tip okulların kendi amaçları doğrultusunda eğitim programları yürüttükleri açıktır.

Oysa eğitim, bir devletin kendini devam ettirecek nesilleri yetiştirmesinde en önemli araçtır. Bu sebeple millî olmalı, birlik ve beraberlik duygusunu aşılmalıdır. Ayrıca çağın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilmeli, bilimsel temele dayanmalıdır. Okullar kız-erkek tüm çocukların aynı surette eşit olarak yararlanabilmeleri için ülkenin en uzak köşelerine kadar ulaştırılmalıdır. *“En mühim ve feyizli vazifelerimiz, millî eğitim işleridir. Millî eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lâzımdır. Bu milletin hakikî kurtuluşu ancak bu surette olur”* cümlesinin de ortaya koyduğu gibi eğitimin önemini iyi bilen Gazi Mustafa Kemal, savaşın en yoğun olduğu bir dönemde, 15 Temmuz 1921’de Ankara’da bir eğitim kongresi toplamıştır. Eğitimin hem kişiyi geliştiren ve başarıya ulaştıran, hem de toplumları ileriye götüren araç olduğu düşüncesiyle Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu alanda yapılanlar hız kazanmıştır. 3 Mart 1924’te TBMM’de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitimle ilgili bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve medreseler kaldırılmıştır. Yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere Darülfünun’da bir İlahiyat Fakültesi kurulması ve imam-hatip yetiştirmek için de ayrıca okullar açılması öngörülmüştür. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birliğin temelleri atılmış, millî kültür, duygu ve düşünce birliğinin ve dayanışmanın vücut bulmasına olanak sağlanmıştır. Bundan böyle eğitimden, Cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu donanımlı ve kendine güvenli nesilleri yetiştirmek için olabildiğince yararlanılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı azınlık ve yabancı okulları da dâhil olmak üzere tüm okulları denetleme olanağına kavuşmuştur.

3.4.2. Üniversite Reformu

Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı Darülfünun, Tanzimat döneminde bir yüksek öğretim kurumu olarak açılmış ve 1863’ten başlayarak üç kez açılıp kapandıktan sonra ancak 1900’de sürekli öğretime geçebilmiştir. Darülfünun Edebiyat Fakültesi (Medresesi) Kurulu’nun 19 Eylül 1923’te Yahya Kemal (Beyatlı)’nın önerisi ile kendisine vermiş olduğu onursal profesörlük sanı için gerçekleştirdiği teşekkür konuşmasında Gazi Mustafa Kemal, *“Eminim ki millî bağımsızlığımızı bilim alanında fakülteniz tamamlayacaktır”* cümlesi ile fakülteden olduğu kadar, aslında üniversiteden beklentilerini de açıklamıştır. Ne var ki 1932 yılına gelindiğinde Darülfünun’un cumhuriyet idarecilerinin kendisinden beklediklerine yeterince yanıt vermediğinin düşünüldüğü, onu bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri tam manasıyla yansıtmayan kalıplaşmış programlarla yalnızca ders veren bir yüksek okul durumundan kurtarıp, yeni Türkiye’yi düşünce ve bilim açısından yönlendirebilecek bir kurum niteliğine büründürme gereğinin duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Darülfünun’un ıslahı için 1932’de İsviçreli Profesör Albert Malche davet edilmiş ve kendisinden konuyla ilgili rapor hazırlaması istenmiştir. Mayıs 1933’te Darülfünun’un kaldırılmasına ve Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul Üniversitesi’nin kurulmasına dair kanunla üniversite reformu gerçekleştirilmiştir. 1933 reformuyla ilk kez üniversite, fakülte, rektör ve dekan gibi terimler kullanılmaya başlanmış ve ders programlarıyla araştırmalar denetim altına alınmıştır. Bu gelişmenin yanında Ankara’da 1925’te Hukuk Mektebi, 1930’da Ziraat Enstitüsü ve 1935’te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.

3.4.3. Harf İnkılabı

Türkler İslamiyet öncesi dönemlerinde Köktürk ve Uygur alfabelerinin yanında, ekonomik, sosyal ve siyasi bir takım gerekliliklerle Tibet, Çin ve Moğol alfabeleri gibi başka alfabeleri de kullanmışlardır. Ancak Müslümanlığı kabul ettikten sonra yüzyıllar boyunca Arap harfleriyle okuyup yazmışlardır. Buna rağmen Tanzimat ile birlikte bu yazının ıslahı için çareler düşünülmüş ve bazı girişimler ortaya çıkmıştır. Örneğin Münif Paşa 1862’de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’de verdiği bir konferansta Arap harfleri ile yazılış ve okunuşu kolaylaştırmak düşüncesini ortaya atmıştır. Azerî yazar ve düşünür Fethali Ahundzade 1863’te İstanbul’a gelerek harflerin ıslahı için bir tasarı sunmuş, ancak tasarı görüşülmüşse de bir sonuca bağlanmamıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Harbiye Nazırı Enver Paşa orduda kullanılmak üzere “Enver Paşa Yazısı” veya “Ordu Elifbası” denilen ayrı harflerle yazılan bir alfabeyi uygulamaya koymuştur. Harbiye Nezareti tarafından bazı resmî genelgeler bu yazı ile yazılıp orduya gönderildiği gibi, askerliğe ait bir takım küçük kitaplar da basılıp yayımlanmıştır. Orduda bir süre uygulanan bu yazı sisteminden eski alışkanlığı bozduğu ve bu yüzden işleri geciktirdiği konusundaki şikâyetler üzerine vazgeçilmiştir.

Şüphesiz 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı aydınlarının alfabe konusunu ele almalarındaki başlıca sebepler, Arap harflerinin Türk seslerini ifade etmekte yetersiz kalması ve öğrenilmesindeki zorluktu. Öyle ki okumak daha ziyade alışkanlığa dayanmakta ve büyük harf olmaması cümlelerin izlenmesini güçleştirmekteydi. Bu sebeple Cumhuriyet idaresi halkın eline kolay öğrenilir, kolay kullanılır, basit ve sade bir bilgi aracı vererek bilgisizlikle mücadele edebilmek adına harf inkılabını gerekli görmüştür. Türk dilinin ihtiyaçları ile ses yapısına yanıt verebilecek ve okuma-yazma oranının yükselmesine katkı sunabilecek “yeni Türk alfabesi”nin hazırlanabilmesi için 1928 Haziran’ında Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çeşitli uzman ve yazarlardan “Dil Encümeni” oluşturulmuş ve bu kurul tarafından birçok ulusun alfabeleri incelenerek hazırlanan rapor Gazi Mustafa Kemal’e sunulmuştur. Gazi Mustafa Kemal 8/9 Ağustos 1928 gecesi İstanbul Sarayburnu’nda halka harf inkılabının başladığını duyurmuştur. Yeni Türk Alfabesi 1 Kasım 1928 günü TBMM’de oybirliği ile kabul edilmiş ve 3 Kasım’da Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanunla 1929 yılının ilk günlerinden itibaren Türkçe basılacak kitapların yeni harflerle basılması öngörülmüştür. Yeni harfleri 16-45 yaş arası nüfusa öğretmek için 11 Kasım’da çıkarılan Millet Mektepleri Talimatnamesi, 24 Kasım 1928’de yürürlüğe girmiştir. Gazi Mustafa Kemal bu yönetmelikle Millet Mektepleri’nin başöğretmenliğine getirilmiştir. 1 Ocak 1929’da Millet Mektepleri vatandaşların eğitimine başlamıştır.

3.4.4. Tarih, Dil ve Güzel Sanatlar Alanındaki Çalışmalar

Tarih Çalışmaları

Osmanlı Devleti Tanzimat’a kadar olan dönemde İslam tarihini konu edinmiş, ancak bu dönemle birlikte İslam tarihi yanında devlet tarihi de ele alınmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet’ten itibaren bazı aydınlar Türk tarihine önem vermişler ve Batılı tarihçilerin Türk tarihi üzerindeki çalışmalarından aktarımda bulunmuşlardır. Ancak Türklerle ilgili ortaya atılmış olan yanlış ve ideolojik iddialara yanıt vermek, dünya medeniyetine Türklerin

katkılarını ortaya çıkarmak ve Türk tarihini belgeye dayanan, bilimsel ve objektif bir tarih hâline getirmek ihtiyacı açıktır. Milletlerin millî hayatlarını daima tarihe bakarak ve geçmişten güç alarak devam ettirebildiklerinin bilincinde olan Gazi Mustafa Kemal tarih çalışmalarını teşvik etmiş, hatta bizzat içinde olmuştur. İlk iş olarak yerli ve yabancı eserlerin derlenmesiyle bir kütüphane oluşturulmuş, Türkiye’deki tarihçiler bu kitapları incelemekle görevlendirilmişlerdir. Hatta bakanlardan, milletvekillerinden, öğretim üyelerinden ve öğretmenlerden kimi tarih konularını incelemeleri istenmiştir. Bu hazırlıklar yapıldıktan sonra 1930’da Türk Tarih Heyeti teşkil edilmiştir. 1931 yılında tarihle ilgili ilk kurum olarak kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını almıştır. 1932’de 1. Tarih Kongresi’nde Türk tarih tezi tartışmaya açılmış ve tarih öğretimindeki metotlar görüşülmüştür. Dil, tarih ve coğrafya çalışmalarını üniversite düzeyinde yürütmek, ayrıca bu alanlarda yetkin öğretmenler yetiştirmek amacıyla 1935’te Ankara’da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılmıştır.

Dil Çalışmaları

Anadolu Selçukluları döneminde Arapça bilim ve devlet dili hâline gelmiş bulunuyordu. Aynı dönemde Farsça da edebiyat dili olarak Türkçeyi etkilemeye başlamıştı. Bu gelişmelerden farklı olarak 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, Divân-ı Lügati’t Türk’te Türkçenin Arapça ile boy ölçüşebilecek zenginlikte olduğunu göstermek istemiştir. 13. yüzyılda ise Karamanoğlu Mehmet Bey, Türkçeden başka bir dil kullanılmasını yasaklamıştır. Diğer taraftan 15. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde saray çevrelerinde halkın konuştuğu dilden kopuk ve Osmanlıca olarak adlandırılan; Türkçe, Arapça ve Farsça kelime ve biçimlerin birlikte kullanıldığı yapay diyebileceğimiz bir dil ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet dönemindeki “Yeni Lisan” hareketiyle Türkçenin millileşmesi bakımından epey yol alındığı söylenebilirse de dilde hâlâ Türkçenin yapı ve işleyişine ters düşen yabancı kalıplı kelimeler, ekler ve tamlamalar mevcuttur. Ayrıca dili, dilbilimi yöntemi ile inceleyen eserler ortaya çıkarmak gerekliliği açıktır.

Yabancı etkiler altında kalmış olan Türk dilinin millileştirilmesi, ona kendi yapı ve işleyişine uygun bir gelişme yolunun çizilmesi, bilimsel yollar ile incelenerek aslındaki güzelliğinin ve tarihî zenginliğinin ortaya konması, uzun vadede zengin bir kültür dili durumuna getirilmesi Atatürk döneminde dil çalışmalarının başlıca sebepleridir. Bu sayede halkın dili ile aydınların dilinin, konuşma dili ile yazı dilinin yakınlaştırılması ve dolayısıyla kültürün tabana yayılması, dile millet varlığı içinde birleştirici ve bütünleştirici bir nitelik kazandırılması hedeflenmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, aynı yıl içinde 1. Türk Dili Kurultay’ı gerçekleştirilmiştir. 1936 yılındaki 3. Türk Dil Kurultayı’nda Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin adı Türk Dil Kurumu olarak değiştirilmiştir.

Güzel Sanatlar Alanındaki Çalışmalar

Güzel sanatlar konusunda geri kalmamak ihtiyacı Osmanlı idarecileri tarafından da fark edilmiş ve 1868’de İstanbul’da ilk müze ve 1874’te müzenin yanında bir okul açılmıştır. Cumhuriyet döneminde geliştirilerek Güzel Sanatlar Akademisi hâline gelecek Mekteb-i

Sanayi-i Nefise-i Şahane 1883'te öğretime başlamıştır. 1831'de Donizetti kardeşler askerî bando kurulması için İstanbul'a çağırılmışlardır. Şüphesiz Osmanlı döneminde sanatla ilgili atılan bu adımlar, Cumhuriyet döneminde sanatın gelişmesi için zemin hazırlamışlardır. Bunun yanında Gazi Mustafa Kemal'in güzel sanatlar alanında yaptığı en büyük hizmet, güzel sanatların bazı alanlarında gelişmeyi imkânsızlaştıran engel ve yasakları ortadan kaldırmasıdır. Güzel sanatların her alanındaki sanatçıları korumayı ve teşvik etmeyi görevi saymıştır.

Ele aldığımız dönem içinde güzel sanatlarla ilgili gelişmelere örnek vermek gerekirse, Ankara'da 1924'te kurulan Musikî Muallim Mektebi 1936'da Devlet Konservatuvarı hâline getirilmiş, böylece müzik, tiyatro ve opera sanatçılarının yetiştirilmesi adına önemli bir yol kat edilmiştir. Bir süre sonra konservatuar mezunları ile Türk Devlet Tiyatrosu ve Türk Devlet Operası kurulabilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın müzik sanatının gelişmesine önemli katkısı olmuştur. 1937'de Devlet Konservatuvarı içinde Folklor Arşivi kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Gazi Eğitim Enstitüsü'nde resim-iş ve müzik bölümleri tesis edilmiştir. Anadolu'ya “Yurt Gezileri” adı altında ressamlar gönderilmiş, “Türk İnkılap Sergisi” adıyla bir resim sergisi açılmıştır. Dolmabahçe Sarayı Veliht Dairesi 1937'de Resim Heykel Müzesi hâline getirilmiştir. 1926'da Konya Eski Eserler Müzesi açılmış ve burada derlenmiş olan Selçuklular dönemi eserleri başta olmak üzere çeşitli dönemlere ait Türk sanat eserleri sergilenmeye başlanmıştır.

3.5. Toplum Alanındaki İnkılaplar

3.5.1. Şapka İnkılabı ve Kılık Kıyafet Değişimi

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeniden yapılanma süreci içinde toplumsal alanda da yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur. Kılık kıyafette düzenlemelere gidilmesini de bu bağlamda ele almak ve şapka inkılabını bir başlık taklidi olarak değil, düşünce inkılabının sembolü olarak değerlendirmek gerekir. Kaldı ki Osmanlı döneminde de zaman zaman kıyafet düzenlemelerine gidilmiştir. II. Mahmut memurlar için setre, pantolon ve fes giyilmesi şartını getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında “Enveriye” veya “Kabalak” adlı başlık askere giydirilmiş, Millî Mücadele döneminde “Kalpak” millî hareketin sembolü hâline gelmiştir.

Gazi Mustafa Kemal 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'da halkın karşısına şapka ile çıkmış ve Kastamonu ile İnebolu yöresini kapsayan bu gezisi esnasında gerçekleştirdiği konuşmalarda toplumsal alanda yapılması gerekenler üzerinde durmuştur. TBMM 25 Kasım 1925'te “Şapka Kanunu”nu kabul etmiştir. Söz konusu kanunda TBMM üyeleri, memurlar ve hizmetlilerden şapka giymeleri istenirken, kadın giyimine ilişkin hiçbir hüküm yer almamıştır. Kanun erkek giyiminde de yalnızca şapkayı kapsamına almıştır.

3 Aralık 1934'te “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” çıkarılmıştır. Bu kanun gereği hangi din ve mezhepten olursa olsun din adamlarının, yalnızca ibadet sırasında

ve törenlerde özel kıyafet taşımalarına izin verilmiştir. Esasen bu şekilde, kılık kıyafet yoluyla toplum üzerinde nüfuz kurulması önlenmek istenmiştir.

3.5.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Tekke ve zaviyeler Anadolu ve Balkanların Türkleşmesinde, Müslümanlığın yayılmasında önemli işlevler görmüşlerdir. Tarikatlar içinde ılımlı ve hoşgörüyü telkin eden, Millî Mücadele'ye destek olanlar vardır. Ancak bu kurumların çoğu Cumhuriyet'in ilanı sonrası gerçekleştirilen laikliği ve çağdaşlaşmayı esas alan düzenlemelerin karşısında yer almışlardır. Diğer taraftan şapka inkılabı sonrası gelişen olaylar ve Şeyh Sait isyanı tekke ve zaviyelerin kötü amaçlarla kullanılmaya müsait olduklarını düşündürmüştür. TBMM 30 Kasım 1925 tarihinde kabul ettiği bir kanunla tekke, zaviye ve türbelerin kapanmasını, türbedarlıkla bir takım unvanların yasaklanmasını kararlaştırmıştır. O günün koşullarında istenilen sonucu elde edebilmek için millet büyüklerinin türbeleri de kanun kapsamına alınmıştı. 1950 yılında gerçekleştirilen bir düzenlemeyle Türk büyüklerine ait olan ya da büyük sanat değeri bulunan türbelerin, Millî Eğitim Bakanlığı'nın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla açılabilceği ifade edilmiş ve böylece Osmanlı padişahlarının türbeleriyle Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş, Barbaros, Mimar Sinan gibi Türk büyüklerinin türbeleri tekrar ziyarete açılmıştır.

3.5.3. Takvim, Rakam ve Ölçülerde Değişiklikler

Türkiye Cumhuriyeti'ni batı medeniyetinden ayıran unsurlar arasında takvim ve ölçüler de yer almaktaydı. Zira Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği yılı başlangıç kabul eden Hicrî takvim yanında Rumi takvim de yürürlükteydi. Diğer taraftan çeşitli cemaatler, kendi dinî esaslarına göre takvimler kullanıyorlardı. Batı ise 1582 yılında Gregoryen takvim olarak da adlandırılan Miladi takvime geçmişti. Farklı takvimlerin bir arada kullanılması ülke içinde zorluklara sebep olduğu gibi, Avrupa ile giderek artan ilişkiler çerçevesinde, daha genel ifadeyle uluslararası ilişkilerde de sorunlara yol açmaktaydı. Diğer taraftan alaturka saat denilen, günü güneşin durumuna ayarlayan bir saat sistemi kullanılmaktaydı. 26 Aralık 1926'da kabul edilen kanunla Hicrî ve Rumî takvimler bırakılarak Miladi takvime geçilmiş, alaturka saatin yerini uluslararası saat almıştır. Kabul edilen yeni saat sisteminde gün 24 saate bölünmektedir.

20 Mayıs 1928'de uluslararası rakamlar kabul edilmiş, 26 Mart 1931'de çıkarılan bir kanunla da eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri değiştirilmiştir. Arşın, endaze, okka, çeki gibi eski ve bölgelere göre değişen birimler kaldırılarak uluslararası sistemler olan metre, kilo ve litre gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edilmiştir. Ölçülerdeki bu değişikliklerle ülkedeki ağırlık ve uzunluk ölçüleri standart hâle geldiği gibi, uluslararası ticarî ilişkilerde de kolaylık sağlanmıştır.

3.5.4. Soyadı Kanunu

1930'lu yıllarda bir taraftan dil ve tarih çalışmalarıyla Türk milletinin kültürel zenginliği ortaya çıkartılmaya çalışılırken, diğer taraftan Türk toplumunu oluşturan fertlerin

tanınması üzerinde durulmuştur. Zira Osmanlı döneminde fertlerin soyadı taşıması zorunluluğu olmaması sebebiyle kişiler baba adı, doğum yeri veya lakaplarıyla birlikte anılıyorlardı. Ancak bu durum eğitimden başlayarak askerlikte, ekonomik ve sosyal hayatta sorunlara, devlet işlerinde de karışıklığa sebep olmaktaydı. 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen kanunla, fertlerin öz adları ile birlikte soylarını gösteren adlar da taşımaları gerekli görülmüştür. Rütbe ve memuriyet, yabancı ırk ve millet isimleriyle genel ahlaka uymayan ve gülünç olan isimler soyadı olarak kullanılamayacaktı. Söz konusu kanundan kısa bir süre sonra 24 Kasım 1934'te TBMM, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadını vermiştir. Aynı ay içerisinde çıkartılan bir diğer kanunla da Türk toplumunda kullanılması adet ve alışkanlık hâline gelmiş, fakat insanlar arasında sosyal üstünlük veya sınıf farkı anlayışına yol açabilecek "ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi ve hazretleri gibi" bazı lâkap ve unvanların kanun karşısında ve resmî belgelerde kullanılması yasaklanmıştır. Yeni uygulama, halkçılık ilkesinin bir gereği olarak görülmüştür.

3.6. İnkılapların Halka Tanıtılması

3.6.1. Atatürk'ün Yurt Gezileri

Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını, vazife duygusunun, memleket ve millet sevgisinin, iman ve iradenin beraberce ördükleri bir kumaşa benzetmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, *"Bizim yolumuzu çizen içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir"* demiştir. Yine bir başka sözünde ilham kaynağının doğrudan doğruya Türk milletinin vicdanı olduğunun ve öyle kalacağının altını çizmiştir. Dolayısıyla Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde de Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da Türk milletinin arasında olmuş ve yurt gezilerine çıkmıştır. Yurt gezileri Mustafa Kemal Atatürk'e halkı gözlemlene, ihtiyaç ve beklentilerini görerek hükümet programlarına ve icraatlara yansıtma fırsatı vermiştir. Yurt gezilerine çıkması ve çevresinde bulunan herkesle görüş alışverişinde bulunması, şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik özelliklerinden biridir.

3.6.2. Millet Mektepleri

Yeni Türk Alfabesi'ni Türk halkına öğretmek amacıyla tüm yurttaki Millet Mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Harf inkılabında olduğu gibi Millet Mekteplerinin de açılmasının sebebi, eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. 1 Ocak 1929 tarihinde ülke genelinde ilk yüz Millet Mektebi açılmış ve Gazi Mustafa Kemal'in başöğretmenliğinde bütün yurttaki okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Millet Mektepleri Talimatnamesi'ne göre BMM başkanı, bakanlar, valiler, kaymakamlar, tüm öğretmenler, nüfusun 16-45 yaş arası kesimine okuma yazma öğretmekle görevlendirilmişlerdir. Kıtalarda da subaylar ve okuryazar çavuşlar bu görevi yerine getireceklerdir. Okullardan başka camiler, hükümet yapıları, günlük çalışma saatleri dışında tüm kamu yapıları Millet Mekteplerine tahsis edilmiştir. Millet Mekteplerinde okuma-yazmanın yanında vatandaşlık bilgileri ve yaşam için gerekli pratikler de öğretilmiştir. 1929-1936 döneminin ilk yıllarında 20500'e ulaşan Millet Mektebi dershanelerinin sayısı, bu

dönem sonunda 2500'e gerilemiş, okuma-yazma eğitimi kampanyası sonrasında Halkevleri tarafından yürütülmüştür. Belirttiğimiz dönem içinde Millet Mekteplerinden toplam 2,5 milyon kişi şahadetname (diploma) almıştır.

3.6.3. Halkevleri

1911 yılında kurulmuş olan Türk Ocaklarının amacı, *“Türklerin kültürel birliğine ve uygarlıkta yücelmesine çalışmak”* idi. Yalnız İstanbul'da değil, yurdun birçok yerinde şubeleri açılmıştı. Ocaklar, Millî Mücadele döneminde işgalleri protesto için düzenlenen mitinglere öncülük etmişler, milletvekili seçimlerinin yapılması için faaliyet göstermişler ve millî direnişe katkıda bulunmuşlardı. Ancak 10 Nisan 1931'de toplanan Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı'nda derneğin kapatılmasına ve bütün haklarının CHP'ye devredilmesine karar verilmiştir. Devamında Türk Ocakları yerine her türlü kültür ve sanat etkinliklerini de içerecek yaygın eğitim kurumları olarak Halkevleri açılmıştır.

19 Şubat 1932'de biri Ankara'da olmak üzere ilk aşamada 14 Halkevi'nin açılması kararlaştırılmıştır. Eski Türk Ocağı binasında faaliyete geçirilen Ankara Halkevinin açılışında konuşan CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Halkevlerinin amacını *“... ulusu bilinçli, birbirini anlayan, seven, ideale bağlı bir halk kitlesi hâlinde örgütlemektir”* sözleriyle özetlemiştir. Halkevlerinin “Dil Edebiyat, Tarih”, “Güzel Sanatlar (Ar)”, “Temsil (Tiyatro)”, “Spor”, “Sosyal Yardım”, “Halk Dershaneleri ve Kurslar”, “Kütüphane ve Yayın”, “Köycülük”, “Müze ve Sergiler” olmak üzere dokuz kol (birim, şube) içermesi öngörülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sonrası küçük kentlerde ve kasabalarda Halkevi yerine Halkodası denilen daha az kola sahip şubeler açılması yoluna gidilmiştir. Halkevleri tarafından pek çok kitap ve dergi basılmış, çeşitli konferanslar gerçekleştirilmiş, tiyatro oyunları başta olmak üzere konserler, halk oyunları, hatta bale gösterileri düzenlenmiş, koşu ve gezi gibi çeşitli sportif faaliyetler tertip edilmiş, resim ve heykel gibi sanatın çeşitli dalları ile ilgili sergiler açılmıştır. Daktilo, şapkacılık, bıçkı-dikiş, motorculuk, elektrikçilik ve okuma-yazma kursları yanında yabancı dil eğitimi de verilmiştir. Halkevleri deprem gibi afetlerde yardıma koşmaya çalışırken, II. Dünya Savaşı yıllarında savaş olasılığı karşısında yanık tedavisi, zehirli gazlardan korunma ve sivil savunma gibi konularda halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. 1950 yılında 477 Halkevi ve 4332 Halkodası sayısına ulaşılmıştır. 1951 yılında çıkartılan 5830 sayılı yasa ile faaliyet gösteremez hâle gelmişler ve mal varlıkları hazineye devredilmiştir.

3.7. Türk İnkılabı'nın Türk Tarihine ve Türk Milletine Özgün Yapısı

Osmanlı Devleti'nin son 150 yılı içindeki olaylar ve gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularına kullanabilecekleri veriler sunan bir laboratuvar gibi işlev görmüşlerdir. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi, Türk toplumunu siyasi parti, hükümet programı, güvenoyu, kamuoyu gibi kimi oluşum ve kavramlarla tanıştırmıştır. Osmanlı aydınları tarafından millî egemenlik, laiklik, kadın hakları ve harflerin ıslahı gibi bir takım konular dile getirilmiş, tartışmaya açılmıştır. Şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları Osmanlı aydınlarının kaleme aldıklarını okumuş, bunlar hakkında fikir yürütmüşlerdir. Ancak eski kurumları kaldırmadan, eskinin yanına yenisinin tesis edilmesinin ikiliğe yol açtığını

görerek daha radikal uygulamalara, yani eskiyi kaldırarak bunun yerine yeni kurumun tesis edilmesi yoluna gitmişlerdir. Osmanlı aydınları kaleme aldıkları ile teoride kalırken, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar bunu pratiğe dökmüşlerdir.

Türk İnkılabı özgündür. Mustafa Kemal Atatürk’e göre *“Her milletin kendine mahsus gelenekleri, kendine mahsus adetleri, kendine göre millî hususiyetleri vardır. Hiçbir millet, aynen diğer bir milletin takipçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet, ne takip ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milleti içinde kalabilir”*. Bir başka sözünde ise bir milletin mutluluk saydığı şeyin, diğer bir millet için felâket olabileceğine işaret etmiştir. Türk İnkılabı önceden projelendirilmemiş, tamamen o günkü Türkiye’nin gerçeklerinden, Türk halkının ihtiyaç ve isteklerinden, Türk tarihinin yaşanmışlıklarından çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün *“Hayatta en hakiki mürşit ilimdir”* sözüyle de ifade ettiği gibi aklı ve bilimi rehber edinmiş, bu şekilde çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmayı hedeflemiştir. O dönemde çağdaş uygarlığı batıda görmüş, batılı devletlerle savaşmış olmasına rağmen yüzünü batıya dönmüştür. Ancak asıl hedef, Türk milletin kendi değerleriyle, bu değerleri özümsemiş olarak, sürekli ilerleme ve gelişme isteğiyle çağdaş devletler arasında yerini almasıdır. Ülkenin gelişip güzelleşmesi, halkın refah içinde olması, Türk toplumunu oluşturan bireylerin kendi kendilerine yetmeleri arzulanmıştır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 1923-1938 döneminde siyasal yapı, hukuk, eğitim, kültür ve toplumsal alanda gerçekleştirilen inkılaplar ele alınmıştır. İnkılaplarla demokratik, millî, laik, her anlamda bağımsız bir hukuk devleti gerçekleştirmenin hedeflendiği, nihai amacın ise çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak olduğu görülmüştür. Türk İnkılabı'nın devleti geliştirmenin yanında, Türk toplumunu ve bireyini de geliştirmeyi hedeflediği saptanmıştır. Öyle ki inkılapları halka anlatmak için Millet Mektepleri ve Halkevleri açılmış, Mustafa Kemal Atatürk yurt gezilerine çıkmıştır. İnkılaplar için her zaman Türk tarihinden ve Türk toplumunun ihtiyaçlarından yola çıkılmış, konular önce bilimsel kurullarda tartışılmış, ya da uzman görüşü alınmıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kimin başkanlığında kurulmuştur?
 - a) Mustafa Kemal Paşa
 - b) Kazım Karabekir Paşa
 - c) Ali Fuat Paşa
 - d) Rauf Bey
 - e) Dr. Adnan Bey
- 2) 1930 yılında Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuş olan parti aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) İttihat Terakki Fırkası
 - b) Cumhuriyet Halk Fırkası
 - c) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
 - d) Serbest Cumhuriyet Fırkası
 - e) Demokrat Parti
- 3) Hangi kanun ile tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır?
 - a) Kanun-i Esasi
 - b) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu
 - c) Takrir-i Sükûn Kanunu
 - d) Medenî Kanun
 - e) Tevhid-i Tedrisat Kanunu

4) “Ordu Elifbası” olarak da bilinen alfabeyi uygulamaya koyan kimdir?

- a)** Münif Paşa
- b)** Enver Paşa
- c)** Mustafa Kemal Paşa
- d)** Kazım Karabekir Paşa
- e)** Ali Fuat Paşa

5) 1 Ocak 1929 itibarıyla yeni Türk alfabesini halka öğretmek amacıyla açılan kurumlara ne ad verilmektedir?

- a)** Darülfünun
- b)** Türk Ocağı
- c)** Millet Mektebi
- d)** Halkevi
- e)** Halkodası

Cevaplar

1) b, 2) d, 3) e, 4) b, 5) c

Bölüm Kaynakçası

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, 7. b., İstanbul, Alfa Yayınevi, 1999.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, (Edit. Cezmi Eraslan), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Bayındır Ulukan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Eraslan, Cezmi, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmî Araştırmalar**, Sayı: 9, ss. 77-96.

Korkmaz, Zeynep, “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, ss. 155-176.

Özacun, Orhan, **Halkevlerinin Kuruluşu ve Atatürk Döneminde İstanbul Halkevlerinin Faaliyetleri**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002.

Özerdim, Sami N., **Yazı Devriminin Öyküsü**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Sirer, Reşat Şemsettin, “Atatürk”, **Ülkü Dergisi**, Sayı: 100 (16 Kasım 1945), s. 2.

Süslü, Azmi. “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, ss. 133-154.

Tanör, Bülent, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, 7. b., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Ülkütaşır, M. Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Cilt: 3, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

75 Yılda Eğitim, (Edit. Fatma Gök), İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

4. TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1950 YILLARI ARASI) İKTİSAT POLİTİKALARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sahip olduğu iktisadi görünüm hakkında genel bir bilgiye sahip olacak,
- 2) Cumhuriyet döneminde uygulanan iktisat politikalarının hangi temel üzerinde yükseldiğini anlayacak,
- 3) Atatürk Dönemi uygulanan iktisat politikalarının hangi şartlarda uygulandığını ve şekillendiğini öğrenecek,
- 4) Cumhuriyet döneminin kuruluş yıllarının ekonomik görünümünü yorumlayabileceksiniz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Sizce bir ülke ekonomisinin tarım sektörüne dayalı olmasının ne gibi avantajları ve dezavantajları olabilir?
- 2) Dış borç ile bir ülkenin üretim sistemi arasında nasıl bir ilişki vardır? Türkiye'nin günümüzdeki üretim yapısı ile kuruluş yılları arasında benzerlik ve farklılıklar sizce nelerdir?
- 3) Bir ülkenin yeterli düzeyde sermaye birikimini sağlayıp sağlamamasında uygulanan iktisat politikaları üzerinde bir etkisi var mıdır?
- 4) 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumunun en belirgin özellikleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımların nasıl elde edileceği ve geliştirileceği
Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Sahip Olduğu İktisadi Görünüm	Osmanlı Devleti'nden kalan toplumsal ve iktisadi yapıyı inceleyerek cumhuriyetin temelleri anlamlandırılacak	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, sebep-sonuç ilişkisi ile çıkarımlar yapmak
Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikalarının Temeli	Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye gelinceye kadar geçirdiği süreçler ve uygulanan ekonomik politikalar incelenerek anlamlandırılacak	Ders notu ve ilave materyalleri okuyarak tarihsel analiz ve yorumlar yapabilmek
Atatürk Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları	Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün vefatına kadar geçen süreçte Türkiye'de uygulanan iktisadi politikalar ele alınarak süreç değerlendirilecek	Ders notu ve ilave materyalleri okuyarak tarihsel analiz ve yorumlar yapabilmek
Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarındaki Ekonomik Görünümü	Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında hedeflediği ekonomik görünüm ele alınarak uygulanan ekonomik politikalarının niçin ve nasıl ortaya çıktığı anlamlandırılacak	Ders notu ve ilave materyaller okunarak sebep-sonuç içerisinde tarihsel analizler yapabilmek

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı Mirası
- Atatürk Dönemi
- İktisat Politikaları
- Kuruluş Yılları
- İzmir İktisat Kongresi
- Liberal Dönem
- Devletçi Dönem

4.1. Cumhuriyet'in Devraldığı Miras: Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarının İktisadi Görünümü

Cumhuriyet'in temelleri Osmanlı Devleti'nden kalan iktisadi ve toplumsal yapının üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple kuruluş yılları öncesinin yani Osmanlı Devleti'nin son yıllarının ekonomik ve toplumsal yapısı incelenmelidir. Döneme bakıldığında Devletin çeşitli iç ve dış problemler ile mücadele etmekte olduğu görülmektedir.

- Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra fetihler ve zaferler azalmaya başlamıştır. Osmanlı'nın artık toprak kazanımı sona ermiş ve bu yolla sağlanan gelirleri; savaş ganimetleri, fethedilen yeni topraklardan alınan vergiler ve savaş tazminatları kesilmiştir. Hatta diğer ülkelerle savaşların devam etmesinin yanı sıra ülke sınırlarında yaşayan farklı etnik gruplarda rağbeti artan milliyetçilik akımının getirdiği bağımsızlık eğilimi diğer ülkelerin destekleri ile devlete toprak kayıpları yaşatmaktadır. Böylelikle Osmanlı önemli bir gelir kaynağını yitirmiştir. Ülke içinde gerçekleştirilen üretimin ve elde edilen gelirin çoğunlukla tarım sektörü vasıtasıyla kazanılması da devlet ekonomisini zora sokmuştur.

- Bu dönemde yapılan coğrafi keşifler, devlet ekonomisini destekleyen önemli bir ticaret yolu olan İpek Yolu'nun önemini yitirmesiyle Osmanlı'nın ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nde üretim büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Bu nedenle devlette uygulanan toprak sisteminin anlaşılması çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nde toprak üç bölümde sınıflandırılırdı. Bunlardan ilki; Osmanlı tebaasında bulunan yani halka ait olan topraklara “Mülk Arazî” denilmektedir. Mülk araziler de kendi içinde sahipliğinin Müslüman olan ya da olmayan şahısların elinde olmasına göre “Öşür Araziler”e ve “Haracı Araziler”e ayrılırdı. Öşür Araziler; Fetih sırasında Müslümanlara ait olan veya ele geçirildiğinde Müslümanlara verilmiş olan topraklardır. Bu topraklar sahiplerinin mülkü olup, istedikleri gibi tasarruf edebilirlerdi. Bu mal sahipleri öldükleri zaman öldüklerinde toprakları varislerine bırakılabilir. Devlet toprak üretim vergisi olan öşür (onda bir oranında alınan vergi) alırdı. Haracı Araziler ise; fetih sırasında Müslüman olmayan yerli halkın ellerinde “mülk” olarak bırakılan topraklardır. Sahipleri tarafından şahsi tasarrufa açıktır yani miras bırakabilirdi. Yalnız bu topraklardan alınan vergi biraz farklıydı.

İkinci toprak sınıfı “Vakıf Arazileri”dir. Bu toprak çeşidinin gelirleri topluma hizmet veren kuruluşların masrafları için ayrılmış arazilerdir. Vakıf arazilerinin alınıp satılması kesinlikle yasak olup vergiden muaf tutulmuşlardır. Üçüncü toprak tipi; “Miri Arazidir” Devlet topraklarının büyük bir kısmı bu topraklardır ve bu topraklar devlettir. Ancak ekilip biçilmesi ve boş bırakılmaması koşulu ile eski sahiplere bırakılmaktaydı. Kendilerine arazi verilenler, şartlara uyarak, o toprağı ekip biçerler ve öldükleri zaman bu yerler vergisini vermek suretiyle çocuklarına kalırdı. Ancak bu topraklar onu işleyenlerin özel mülkü olmadığı için alınıp-satılamaz, vakıf yapılamaz ve hibe edilemezdi. Miri arazi çok çeşitlere ayrılmıştır. Ancak miri arazilerin önemli bir çeşidi “Dirlik Arazilerdir”. Bu araziler, belli hizmet karşılığı devlet adamlarına ve görevlilere verilen topraklardır. Dirlik toprakları da

sağladıkları gelir ve sahipliğine göre “has”, “zeamet” ve “tımar” olarak üç kısma ayrılmıştır: Dirlik Sisteminin amaçları:

- Topraktan daha verimli şekilde yararlanılmasını ve üretimin sürekliliğini sağlama;
- Devletin gelirlerinde artış sağlama;
- Devlet için masrafsız asker beslenmesi;
- Ülkenin, Tımar bulunan bölgelerinde devlet otoritesini sağlama ve vergilerin toplanmasını kolaylaştırma;
- Devletin refahını arttırma; Ekonomik ve sosyal hayatı düzenleme olarak sayılabilir.

Kuruluş ve Yükselme devirlerinde tımar sisteminin iyi bir biçimde işlemiştir. Ancak fetih ve zaferler aracılığıyla düzgün bir biçimde işleyen sistem;

- Savaşların uzaması;
- Tımarların belli kimselerin elinde toplanması;
- Tımarların iltizama verilmesi;
- Tımarların rüşvet ve iltimasla satılması gibi nedenlerden dolayı bozulmuştur. II. Mahmut devrinde de kaldırılmıştır.

Tarım arazileri Osmanlı Devleti’nde üretimin başlıca kaynağıydı. Osmanlı Devleti’nin ziraat ekonomisinin temeli de tımar sistemi idi. Çeşitli sebeplerden dolayı yaşanan gelir kaybı, sistemin değiştirilerek farklı bir yapıya evrilmesiyle çözülmeye çalışılmıştır. Miri topraklar satışa çıkarılmış ve vergi toplama vazifesi de mültezimlere verilmiştir. İltizam Sistemi denilen bu sistem, 1858 yılında çıkarılan Kanunname-i Arazi’nin sağladığı özel mülkiyete ulaşmada bir adım olmuştur.

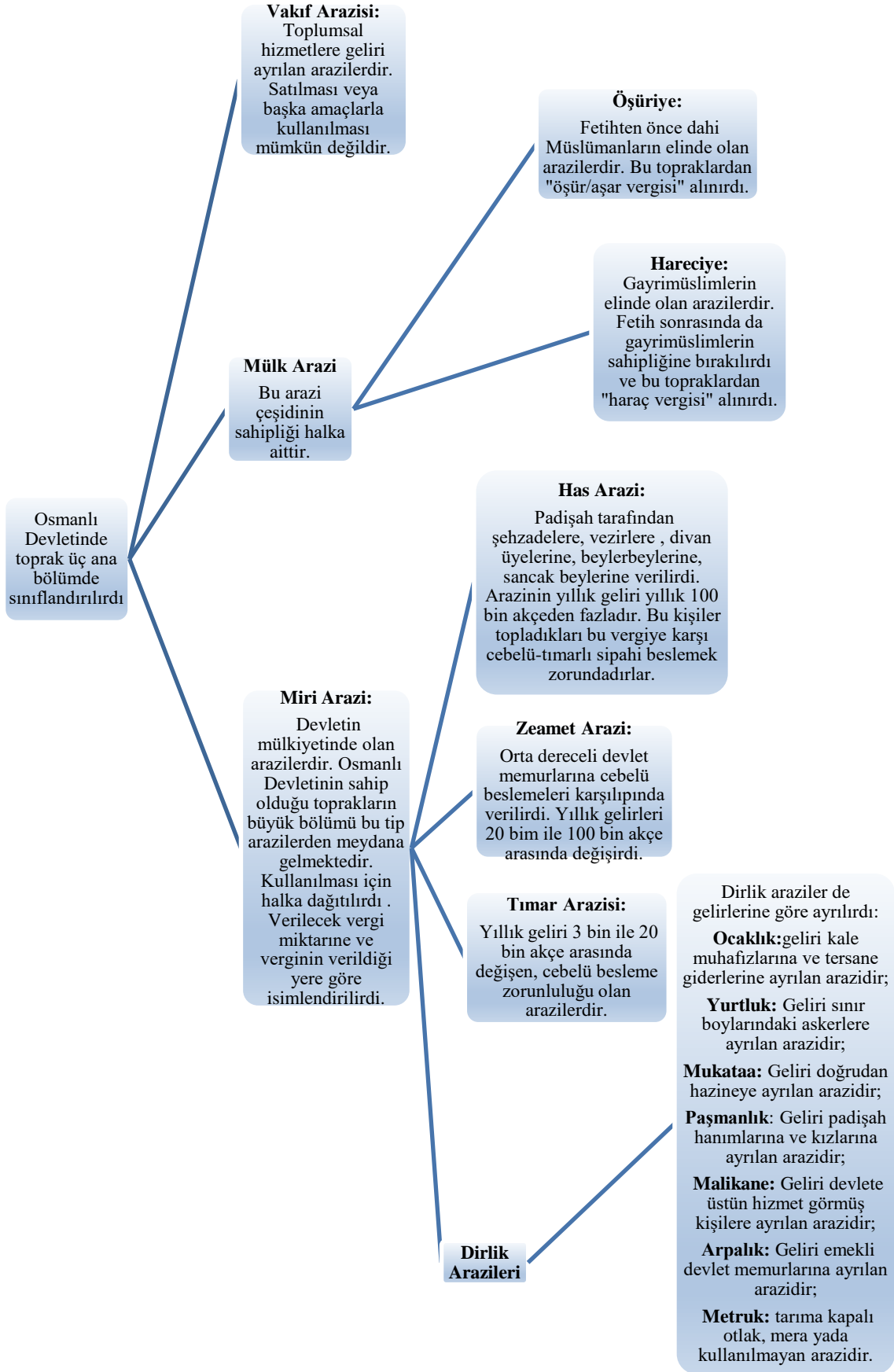
Osmanlı Devleti’nde ekonomik anlamda en önemli sektör daha önce de belirtildiği üzere tarımdı. Tarım politikasını belirleyen en önemli uygulama ise tımar sistemiydi. Bu sistemde toprağın mülkiyeti devlete, işleme görevi köylüye, vergisi sipahiye aitti. Köylü, toprağı sürekli işleme ve miras bırakma hakkını devam ettirebilmek için bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı:

- Sebepsiz olarak toprağını terk edemezdi.
- Öşür ve diğer vergileri sipahiye ödemek zorundaydı.
- Toprağını sebepsiz olarak üç yıl üst üste boş bırakamazdı. Eğer bırakırsa toprak kendisinden alınırdı.

Bu yükümlölüklerle karşı devlet de halkın güvenliğini korumak ve düzeni sağlamakla görevliydi. Vergiyi toplamakla görevli olan sipahinin de reayaya karşı yükümlölükleri vardı:

- Üretimin devamlılığını sağlamak.
- Reayanın vergilerini toplama.
- Cebelu denilen asker yetiştirme.
- Asker toplama.
- Asayiş ve düzeni sağlamak.
- Bayındırlık faaliyetlerini yapma.

Geniş topraklar, çeşitli iklim özelliklerinin varlığı ve toprak yönetiminin iyi olması nedeniyle tarımsal üretim yüksekti. Ürün fazlası Akdeniz ölkelerine satılarak önemli gelir sağlanmıştı. Ancak yaşanan toprak kayıpları devlet ekonomisini ciddi biçimde sarsmıştı. Osmanlı Dönemi'nin teknolojik seviyesi içinde hayvan, ulaşım ve üretimin en önemli güç kaynağı idi. Hayvancılık, daha çok göçebeler tarafından yapılmaktaydı. Hayvanlar için **adet-i ağnam** adıyla önemli bir miktar teşkil eden vergi toplanıyordu. Bursa'da ipek, Ankara'da tiftik, Selanik'te çuha, Bulgaristan'da aba üretimi hayvancılığı önemli sanayilerin hammadde kaynağı durumuna getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın gelişmesinde, boy ve Türkmen geleneklerinin yanı sıra ölkenin coğrafi koşullarının da etkisi olmuştur. Aşağıdaki şekilde Osmanlı Devleti'nin toprak sistemi kısa açıklamalarıyla beraber görölmektedir.

Osmanlı Devleti'nin sanayi sektöründe üretim devletin kontrolü altındaydı. Ahilik sistemi aracılığıyla sanayi malları üretimi gerçekleşmekteydi. Yapılan devletlerarası anlaşmalar sonucunda; Osmanlı Devleti'nin iç piyasasının dışa açık olması, loncaların ithalatçılar karşısında sahip oldukları yüksek vergi gibi dezavantajlarla daha kırılgan hâle gelmesi ve zayıflamaları, işsizliğin baş göstermesi ve nihayetinde yabancı sanayi ürünleri karşısında yerel sanayi ürünlerinin piyasada tutunmasını olanaksız kılmıştır. Böylelikle sanayileşme çabaları karşılıklı ticaretin yapıldığı Kıta Avrupası ile kıyaslandığında yetersiz kalmıştır. Zaten üretim genelde küçük ölçekli, tüketim malları üreten ve iç talebi karşılamak üzere üretim yapan işletmeler tarafından yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde 1915 yılında İstanbul ve Anadolu'da büyük ölçekli kategorisine giren işletmelere uygulanan bir çalışma neticesinde bu işletmelerin sayısının 585 olduğu ve bu işletmelerde 30.000 sanayi işçisinin çalıştığı saptanmıştır. Sektör henüz ara ve yatırım malı üretecek seviyeye gelemeden çökmüştür.

19. yüzyılın başında 16 Ağustos 1838 tarihinde Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ile Osmanlı Devleti'ni temsilen Hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Balta limanı Reşit Paşa Yalısında imzalanan Balta limanı Ticaret Konvansiyonu devletin ekonomik çöküşünü hızlandırması sebebiyle önem arz etmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanı Henry Palmerston'un İstanbul'daki büyükelçisine *"Serbest ticaret yoluyla Sultan'ın tebaasının servet ve refahı artacak, sanayi önemli gelişme gösterecek. Türkiye bu anlaşmayı uygulamakla, Batı uygarlığına girecek. Gereken kişilere bunları anlat."* Diyerek övdüğü antlaşmanın maddeleri Osmanlı Devleti için ağır sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı Devleti yaptığı bu ticaret anlaşmasından önce iktisadi hayatında kendine has bir düzene sahipti. Bu düzenin kuralları geleneklere dayanmaktaydı. Devlet bu anlaşmadan önce de yabancılara kapitülasyon hakları vermişti. Ancak Osmanlı tüccarını koruma çabası da göstermişti.

Bu antlaşmanın bazı maddelerine göre;

I. Reji kaldırılmıştır. Böylelikle, Britanyalı tüccarlar istedikleri kadar hammaddeyi satın alma imkânına kavuşmuştur.

II. İç pazarlarda gerçekleşen ticaret, yabancı tüccarlara piyasaya girerek rekabet edebileceği bir ortam sunmamaktaydı, bu faaliyetler tamamen Osmanlı tebaasına aitti. Bu anlaşmayla Osmanlı tebaanın yanı sıra Britanyalılar da iç ticarete katılabilme hakkı elde etmişlerdir.

III. Malların çoğunun ticareti bir ruhsat bedeli karşılığında Osmanlı tebaasındaki tüccarların tekeline verilmişti (Yed-i vahit). Bu işleyiş iç malların yanı sıra ihraç mallarda da uygulanmaktaydı. Yerel pazarlardaki ticaret aracılığıyla devlet gelir elde etmekteydi. Bununla beraber malların bir şehirden ötekine taşınması için de ruhsat tezkeresi gerekmekte ve bu tezkereden de vergi alınmaktaydı. Anlaşmanın imzalanmasıyla Britanya tebaası Osmanlı ürünlerini Osmanlı tebaasından tüccarlar ile aynı vergi koşulları altında elde etme iznine kavuşmuştur. Aynı zamanda Britanya tebaasından alınan transit ticaret vergisi yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca Büyük Britanya gemileriyle gelen Britanya malları bir defaya mahsus

gümrük vergisinin ödenmesinden sonra, mallar alıcı tarafından nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti.

IV. Yabancı mallar boğazlardan serbestçe geçebilecektir.

V. Antlaşma sürekli olacak ve bundan tüm Avrupa devletleri yararlanacaktır.

Türk-İngiliz Ticaret Antlaşmasının imzalandığı 1838 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borcu yoktu. Anlaşma sonucunda doğan rekabetten ilk olarak pamuklu sanayii zarar görmüştür. Mesela, 1812 yılında Tırnova'da 2000 muslin tezgâhı varken, 1843 yılında tezgâh sayısı 200'e düşmüştür.

Anadolu'da kadife ve satenleriyle ünlü Diyarbakır, ipekleri ile ünlü Bursa, önceki dönemlerle kıyaslandığında yaptıkları üretimin sadece yüzde onu kadarını gerçekleştirebilmiştir. Yünlü dokuma sanayii sürekli gelişen bir üretim dalı iken, Osmanlı pazarının serbest ticarete açılması ile köylerdeki basit üretim tezgâhları da üretimin dışına itilmiştir. Anlaşmanın imzalanmasından 17 yıl sonraki verilere bakıldığında İngiltere'nin Osmanlı iç pazarına sattığı yünlü dokuma miktarının %1700 arttığı görülmektedir. Üstelik bu miktara daha sonra imzalanan anlaşmalarla haklarını pekiştiren Fransa ve Avusturya gibi yeni ülkelerin sattıkları yünlü miktarı dâhil edilmemiştir.

İpekliler, Osmanlı Devleti'nde en çok korunan ve ülkeye sokulması kesin olarak yasaklanan üretim dallarından biriydi. Şam, Halep, Amasya, Diyarbakır ve Bursa'da çok sayıda ipekli dokuma tezgâhı vardı. Ancak, "serbest ticaretin" kabulünden sonra bu tezgâhlar gitgide azaldı ve ayakta duramaz hâle geldi. Bursa'da 1840 yılında 25 bin okka ipek işleyen 1000 kadar tezgâh varken, tezgâh sayısı 1847 yılında 75'e, üretim miktarı da 4 bin okkaya düşmüştü. İstanbul Islah-ı Sanayi Komisyonu raporunda, 1838'den sonraki otuz yıl içinde 1868'de; Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhlarının 2750'den 25'e, Kemhacı denilen ipek ve kadife üreticisi tezgâhlarının 350'den 4'e, çatma yastıkçı tezgâhlarının 60'tan 8'e indiğini belirlemiştir.

Kendisini korumayı uzunca bir süre başarabilen, el işçiliğine ve atölye üretimine bağlı sanayiler, ağır ağır ama kesin bir biçimde çöküyordu. Basit iş aletleri ve bıçakçılık bunlardan biriydi. İngiltere'den bu alanda yapılan dışalım, otuz yıl içinde %700 artmıştı. Madencilik alanında da durum farklı değildir. 1853 yılında yapılan bir araştırmaya göre, daha önce Anadolu'da tam kapasiteyle işleyen 82 maden ocağı vardı. Bu sayı 1852'de 14'e düşmüştü. Bu ocakların sağlayabildiği üretim miktarı ise, eski üretimin ancak üçte birine ulaşıyordu. 1808 yılında Tokat'ta, yılda 500 bin okkalık kalay üretiliyordu. 1855 yılında İngiltere'den yapılan yıllık kalay dışalım, 28900 İngiliz Lirasına çıkmıştı. Dışalım Tokat kalaycılığını yok etmişti. 1825 ile 1855 arasında yalnızca İngiltere'den yapılan demir dışalım %1450, Kömür dışalım ise %9660 oranında artmıştı. 1838-1841 yıllarında buna benzer antlaşmalar Fransa, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Danimarka ve Portekiz'le de imzalandı.

4.2. Atatürk Dönemi İktisat Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti iktisat politikalarının temelleri Cumhuriyet'in kuruluşu ile atılmış ve önder Mustafa Kemal Atatürk'ün şekillendirmesiyle uygulanmıştır. İktisadi bağımsızlığı siyasi bağımsızlıktan ayrı görmeyen Atatürk, bu doğrultuda ülke politikasını yönlendirmiştir. Bu bölümde, Türkiye ekonomisinin; Cumhuriyet'in ilanından kurucu cumhurbaşkanı Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemi “Atatürk Dönemi iktisat politikaları” çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Bahsedilen dönem, uygulanan iktisat politikalarındaki farklılıklar nedeniyle iki alt döneme ayrılabilir:

- (I) Liberal iktisat politikaları uygulandığı 1923-1929 yılları arasındaki liberal dönem;
- (II) Liberal politikalar sonucu yaratılamayan sermaye birikimi ve yaşanan 1929 Buhranının etkisiyle 1929-1938 yılları arasında devletçi politikaların uygulandığı dönem.

4.2.1. Liberal Dönem: 1923-1929 Yılları Arasında Uygulanan İktisat Politikaları

1923 yılında kazanılan askerî başarının ardından ekonomik alanda da bağımsızlık sağlanması hedeflenmiş ve ekonomik kalkınma bir ideal olarak benimsenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'ndan beş yıl sonra, Cumhuriyet'in kuruluşundan sekiz ay kadar önce ekonomi seferberliğine, 22 Şubat 1923 İzmir'de düzenlediği İktisat Kongresi ile başlamıştır. Birinci İktisat Kongresi'nde çiftçi, sanayici, tüccar, işçi temsilcilerinden oluşan 1135 delegenin ortak çalışmaları sonucunda, “Misak-ı İktisadî Esasları” belirlenmiştir. Bu kongrede Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yükselişe geçen “milli iktisat” fikrinin yansımaları görülebilmektedir. Her kesimden insanın sorunlarının ortaya konduğu ve çözüm yollarının arandığı bu Kongre'de alınan kararlarda ülkenin siyasi bağımsızlığının iktisadî bağımsızlıkla güçlendirilmesi ve Türk girişimciliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Kongre'de, genelde liberal politikaların temelleri benimsenmiştir. Cumhuriyet'in ilk beş yılındaki uygulamalar da Kongre'de alınan kararlar ile aynı yöndedir. Kongre'de; özel girişimcilerin desteklenmesi, yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulması, hammadde yurt içinde olan endüstri kollarının kurulması, günlük tüketim mallarına öncelik verilmesi, önemli kuruluşların millileştirilmesi ve kendi limanlarımızda kabotaj hakkımızın kullanılması gibi kararlar alınarak, yeni Hükümet'in finansal ve iktisadî politikasının temelleri atılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, açılış konuşmasında bu hususlara değinmiştir:

“Türkiye'mizi layık olduğu uygarlık düzeyine erdirtirebilmek için ekonomiyi ön planda tutmak lazımdır. Çağımız, ekonomi devridir.”

“İçine girdiğimiz halk devrinin tarihini yazacak kalem, sabandır. Türkiye'nin büyüklüğüne göre nüfusumuz azdır. Toprak işleyebilmek için teknik aletler gereklidir. Demiryollarımız ve üstünde motorlu taşıtlar işleyen şoselerimiz olmalıdır. Halkımızın çoğu çiftçidir, çobandır. Tarım alanında, Batı ile boy ölçüşebiliriz.”

“Sanayii de ihmal etmemeliyiz. Ticaretimizi yabancıların eline bırakamayız. Bırakırsak, yurt kaynaklarını değerlendirmek fırsatını kaybederiz.”

“Yabancı sermayeye düşman olduğumuz sanılmasın. Memleketimiz geniştir. Çok sermayeye gereksinimiz vardır. Kanunlarımıza aykırı olmamak kaydıyla yabancı sermayeye güvence tanımaya hazırız”.

İzmir İktisat Kongresi'nde farklı meslek grupları çeşitli taleplerde bulunmuşlardır. Çiftçiler:

- Rejinin kaldırılması;
- Tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması;
- Köylülere tarım yöntemlerinin öğretilmesini ve uygulamalı tarım derslerinin okul programlarına alınması, yükseköğretim görenlerin bir süre köylerde hizmet etmeleri;
- Asayiş sorunlarının çözülmesi;
- Zirai kredi işlerinin düzene sokulması;
- Yol vergisi gelirin şose yapımına harcanması, yol makineleri alınması ve yapım personeli yetiştirilmesi;
- Orman köylerinin durumuna ilgi gösterilmesi;
- Damızlık ihtiyacının karşılanması, hayvan hastalıkları ile savaşılmaması, göllerde balık üretilmesi;
- Gezeğen aşiretlerin yerleştirilmesi;
- Tarım aletlerinin ve makinelerinin standartlaştırılması ve bu alet ile makineler için tamir atölyelerinin kurulmasını istemişlerdir.

Tüccarlar ise;

- Temel bir ticaret bankasının kurulmasını;
- Yeni taşınır değer borsalarının faaliyete geçirilmesini, çalışmakta olan borsaların millileştirilmesini;
- Kambiyo dalgalanmalarına karşı açık piyasa yöntemleri ile müdahale edilmesini;
- Madenlerin araştırılmasını, kömür üretiminin dış rekabetten korunmasını;
- İpotek karşılığında kredi verilmesini;
- Ticaret ataşeliklerinin kurulmasını ve ticaret istihbaratının kurulmasını;
- İktisat öğreniminin yaygınlaştırılmasını;

- Haberleşme hizmetlerinde gecikmelerin önlenmesini;
- Cuma gününün herkese mecburi tatil yapılmasını talep etmişlerdir.

İşçi temsilcileri;

- “Amele” yerine işçi denmesini;
- Temettü vergisine zam yapılarak gelirin işçi sağlığına kullanılmasını;
- Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanmasını;
- Çalışma süresinin sekiz saate indirilmesini;
- Gece işçiliğine çift ücret ödenmesini;
- 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılmamasını;
- Asgari ücretin belediye meclislerinde saptanmasını ve ücretlerin “para” olarak gününde ödenmesini;
- Hastalanan işçiye de ücret ödenmeye devam edilmesini;
- Hayat ve kaza sigortalarının yapılmasını;
- Evlenenlere izin verilmesini ve işçi çocuklarının gece okullarında bedava okutulmasını;
- Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesini önermişlerdir.

Sanayi kesimini temsil edenler ise;

- Sanayi üretimi koruyan gümrük vergilerinin konulmasını;
- Endüstrilerin teşvik edilmesini;
- Fabrikatörlere kredi açılmasını;
- Ulaştırma örgütünün geliştirilmesini;
- Sanayi odalarının kurulmasını faydalı bulmuşlardır.

Yukarıda yer alan çeşitli kesimlerin istekleri göz önünde bulundurulduğunda anlaşılmaktadır ki, yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin ekonomik temelleri ülke ile beraber atılmaktadır. En temel ihtiyaçlar tam değildir ve gerekli asli kurumlar oluşturulmamıştır. Ciddi bir kurumsal altyapı eksikliği söz konusudur. Yabancı devletlerin etkileri ülke ekonomisi üzerinde hissedilmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından dünyada yeni

dengelerin oluşmaya başladığı bir ortamda toplanan İzmir İktisat Kongresi, daha çok içerdeki dengeleri kurmaya ve ülkenin iktisadî alt yapısını oluşturmaya yönelik olarak düzenlenmiştir.

Lozan Antlaşmasının iktisadî hükümleri de yeni Cumhuriyet'i bağlayıcı hükümler içermektedir. Lozan Antlaşmasının eki olan ticaret sözleşmesi, dışa açık politikaların benimsenmesini istemekte; Osmanlı gümrük tarifelerinin bir müddet daha yürürlükte kalmasını ve yeni yasaklar getirilmemesini öngörmektedir. Bu nedenle, 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde artışlar yapılamamıştır. Ayrıca, yeni hükümet, Osmanlı Devleti'nden "Duyun-u Umumiye" borçlarını devralmak zorunda kalmıştır. 1928'de Türkiye Cumhuriyeti ile Duyun-u Umumiye alacaklıları arasında bir sözleşme imzalanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında toplam nüfusunun 4/3'ü kırsal kesimde yaşamakta ve ziraat ile geçimini sağlamaktaydı. Tarımsal faaliyetler, geleneksel yöntemlere göre ve ilkel biçimde, bazı yörelerde toprak ağalığına dayalı bir sistemle yapılmaktaydı. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı, alınan kararlar ve uygulanmaya çalışılan politikalarla Türkiye'de tarım sektörünün gelişmesi Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlamıştır denilebilir.

Kuruluş yıllarında hükümet tarımsal üretimi arttırabilmek adına toprak mülkiyeti, vergi ile kredi gibi konularda önlemler alma yoluna gitmiştir. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak üzere yasal düzenlemelere gidilmiş ve bazı tarım ürünlerinin üretiminin özendirilmesi ve sulama, gübre, tohumluk sağlama ve teknik eğitim konularında kamu yardımı önlemleri geliştirilmiştir. 1920'lerde 13 milyonluk Türkiye nüfusunda, çalışanların içerisinde çalışan tarım nüfusu %88, Gayri Safi Millî Hâsıla (GSMH) içinde tarımın payı %67, sermayenin payı ise, %10 civarındadır. 1923-1929 döneminde ise, tarım üretiminde senede ortalama %15 gibi önemli ölçüde bir artış hızına erişilmiştir. Bu yüzde yüksek orandadır. Çünkü bu dönemde savaş yıllarında askere alınan genç erkeklerin bir kısmı ve çekme gücünden istifade edilen hayvanların topraklarına dönmeleri bu artışta önemli bir etken olmuştur. Sanayi sektörü ele alındığında, 1923 sonrası sanayileşme modelinin; Sanayileşmenin gerektirdiği yatırımların finansman kaynağını ile yatırımları yapacak, kurulacak işletmeleri faaliyete geçirecek müteşebbis, idareci ve teknik personeli bulmak sorunlarını çözmek yolunda adımlar atılmasını içerdiği söylenebilir.

Türkiye'nin liberal politika denemelerinden biri ticaretin diğer ülkelerle karşılıklı arttırılmasına imkân sağlayacak olan serbest bölge fikridir. Ticarete serbest bölge oluşturulması fikri Cumhuriyet dönemi öncesinde de gündeme gelmiştir. Örneğin; imparatorluk döneminde, Tuna Nehri'nin Karadeniz'e kavuştuğu yerde bulunan Sulina şehrinin liman bölgesinde serbest bölge kuruluşu için gereken şartlar sağlanmaya çalışılmış, 29 Nisan 1870'te bu limana giren eşyanın ihraç edilmesi hâlinde, vergi ve resimden muaf tutulacağı kararı alınmıştı.

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde, özel sektör vasıtasıyla doğal bir ithal ikamesi stratejisi ile ilgili politikalar gündeme gelmiştir. Türkiye'nin dışarıdan ithal ettiği malları üretimi basit olanlardan başlayarak yurt içinde üretme yoluna gidilmiştir. Türkiye, o yıllarda da coğrafi konumu itibarıyla önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. İstanbul limanı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde önemli bir transit merkeziydi. Savaş ile beraber bu imkânını kaybeden İstanbul Limanının, yeniden bu imkânlarla kavuşturulmasının serbest bölge

oluşturulmasıyla elde edebileceği düşünülmüştür. Bu görüşe paralel olarak, hükümet, konu ile ilgili araştırma yapmak üzere İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'na kurulacak bir komisyonu bu işle görevlendirmiştir.

Komisyon ilk raporunu 11 Aralık 1926 tarihinde sunmuştur. Rapora göre; hâlihazırdaki imkânlar kullanılarak Tophane Rıhtımına serbest bölge kurulması mümkündür. Komisyonun 1927 yılında yayınladığı ikinci raporunda ise; İstanbul'da serbest bölge kurulmasının istenmesinin altında yatan en önemli nedenin transit ticaret yolları olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, çevrede kurulacak ilgili bakım, onarım ve imalata dönük sanayilerin ve istihdamın da göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Bu raporların ışığında; 22 Haziran 1927 tarihinde Cumhuriyet döneminde, serbest bölge kurulmasına imkân ve yetki sağlayan ilk kanun yürürlüğe girmiştir. 1132 Sayılı Serbest Mıntika Kanunu, kuruluş yetkilerini vermesine ve gerekliliğine de değinmesine rağmen, zamanın şartları dâhilinde, transit ticarete tahsis edilebilecek bir serbest liman uygulamasına gidilememiştir.

Bu Kanuna dayalı olarak, 1929 yılında Ford Motor Company'ye Tophane Rıhtımı'nda, otomobil, kamyon ve traktör montajı yapmak üzere, özel bir sözleşme ile serbest bölge avantajlarından yararlanma imkânı verilmiştir. Bu sözleşme 14 Şubat 1929 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde önceki dönemlerde inşaat ve sanayii sektörlerinde yaşanan büyüme durmuş ve küçülmeler başlamıştır. Bu durum işsizliği tetiklemiştir. Üretimde yaşanan düşüş ve artan işsizlik ülke borsasındaki hisse senetlerinin değerlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu düşüşün derinleşmesi Wall Street'in çöküşü ile sonuçlanmış ve kriz Amerika'dan başlayarak tüm dünyada kendini hissettiren Büyük Buhrana dönüşmüştür. Bu dönemde uluslararası ticarette düşüşler ve dünya çapında işsizlikte artış gözlemlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti de bu ekonomik krizden etkilenmiştir. Buhran öncesi Ford Motor Kumpanyası ile montaj için yukarıda bahsedilen anlaşma ile şirketin İstanbul'da fabrika kurması beklenmekteydi. Fakat bütün bu beklentiler, Buhranın baş göstermesiyle gerçekleşememiştir.

4.2.1.1. Merkez Bankasının Kuruluşu ve İşlevi:

Türk ekonomisi de buhranın etkileriyle karşı karşıya kalmıştır. Gerçekleşmesi beklenen yatırımlar gerçekleşmemiş ve panik havası Türkiye'de de hissedilmeye başlanmıştır. Krizin yarattığı sorunlara karşılık uygulanan ilk politikalardan biri Türk parasından kaçışı engellemek adına Türk Parasını Koruma Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Uzun bir hazırlık döneminin ardından da Lozan Üniversitesi'nden Prof. Leon Morf'un katkılarıyla Merkez Bankası yasa tasarısı hazırlanmış ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. Tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilerek "1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu" adı ile 30 Haziran 1930 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Merkez Bankası, farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülen işlevlerin tek elde toplanmasını takiben 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Kuruluş Kanunu'na göre; *"Merkez Bankasının temel amacı ülkenin ekonomik kalkınmasını desteklemektir."* Bu amaçla Banka;

- Temel politika aracı olan reeskont(ikinci kırdırma) oranlarını belirlemeye,

- Para piyasasını ve para dolaşımını düzenlemeye,
- Hazine işlemlerini yerine getirmeye,
- Türk parasının istikrarına yönelik önlemleri almaya yetkili kılınmıştır.

Banka ayrıca banknot basma yetkisine tek elden sahip duruma getirilmiştir. Bunlara ek olarak Banka, devletin haznedarlığını da üstlenmiştir. Bu dönemde uygulanan sabit döviz kuru rejimi altında döviz kurlarını belirleme yetkisi hükûmete aittir. Bankanın yetkili olduğu alanlara ve kararlarına hükümetin müdahale edemediği 1930’lu yıllar genel olarak Merkez Bankasının bağımsızlığının ön planda olduğu, enflasyonun ise düşük düzeylerde kaldığı yıllar olmuştur. Başbakan İsmet İnönü de Merkez Bankası’nın bağımsızlığının önemini: *“Merkez Bankası’nın başından beri müstakil bir müessese olmasını, diğer hususi bankalarla ilişkisi olması şöyle dursun, Devlet’e karşı da bizzat Maliye Vekâletine karşı da vazifesinin icap ettirdiği dürüstlük ve sertlikle çalışması gerektiğini biliyordum. Bunun için uğraştım...”* diyerek vurgulamıştır.

4.2.1.2. Küresel Krizin Ülke Ekonomisine Etkileri.

Dünya pazarlarındaki tahıl ve hammadde fiyatlarının düşmesi Türkiye’nin ihracat gelirlerini azaltmış ve bu durumdan en fazla etkilenen kesimlerden biri de büyük çiftçiler olmuştur. Çünkü Türkiye’deki büyük çiftçiler benzin fiyatlarının yüksek, ürün fiyatlarının düşük olması yüzünden makineli tarım yapamaz hâle gelmiştir. Bu gelişmelerden Türkiye ekonomisinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır;

- Dış borç ödemeleri ertelenmiş ve ithalat kısılmak zorunda kalınmıştır,
- Türk tarım ürünlerinin fiyatı gerilemiş ve ihracat gelirleri azalmıştır,
- Türkiye yapacağı ithalatın finansmanı için borç para bulmakta zorlanmaya başlamıştır,
- Dış ticaret açığı artmıştır.

Bu olumsuz gelişmelerin önüne geçebilmek amacıyla 1932 yılında Türkiye’de devletçilik uygulamasıyla ilgili yasalar çıkarılmaya başlanmıştır.

4.2.2. Devletçi Dönem: 1929-1938 Yılları Arasında Uygulanan İktisat Politikaları

“Devletçilik” denildiğinde “siyasi iktidarın ekonomiyi doğrudan düzenlemesi” anlaşılmaktadır. 1931 yılında basılan okul kitaplarında Devletçilik kavramı; *“Bizim devletçiliğimiz bireysel emek ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar kısa zamanda ulusu refaha ve memleketi mamurluğa erdirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlere ve özellikle iktisadi alanlara devletin ilgisini yöneltmektir.”* şeklinde açıklanmıştır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk, Devletçilikten bahsederken:

“Türkiye’nin uyguladığı Devletçilik sistemi, On Dokuzuncu Yüzyıldan beri Sosyalizm teoriklerinin ileri sürdükleri düşüncelerden alınmış bir sistem değildir. Türkiye’nin gereksinmelerinden doğmuştur ve Türkiye’ye özgüdür. Bizim izlediğimiz yol, Liberalizmden (de) başka bir sistemdir.” demiştir. Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğan Devletçilik modelinde, girişim alanlarında özel sektör tamamen alan dışında bırakılmamıştır. Ancak öncelikli sektörlerde yatırım yapabilme düzeyinde yeterli sermaye birikimine sahip olamayan yerel işletmelerin ve Buhran ile ekonomik problemler yaşayan yabancı işletmelerin vazifelerini devlet üstlenmek zorunda kalmıştır.

Özellikle, 1929-1945 yıllarında ulus devletinin ve ulusal ekonominin temelleri atılmıştır. Ancak, dünya çapındaki olaylardan da Türkiye ekonomisi ister istemez etkilenmiştir. Buna rağmen, 1929 Büyük Dünya Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı 1939-1945 yılları arasında Türkiye, yurtiçinde ve yurt dışında gerçekleşen çok sayıda siyasal ve toplumsal zorluklara rağmen, mühim çapta ekonomik gelişmeyi gerçekleştirebilmiştir. Ülkenin ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Tarım üretimi ise, ülkenin sosyopolitik koşulları sebebiyle değişken bir hâldedir. Bununla beraber, bu dönemde tarım üretimi için sahip olunan arazilerin çoğu büyük toprak sahiplerinin elinde bulunsa da küçük araziye sahip çiftçiler yoğunluktadır. Ağır vergi yükü ve toprak kirası, fakirleşen küçük çiftçilerin sermaye birikimi ve yatırım yapmasını engellemektedir.

Tablo 1: Türkiye’nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri 1923-1948

Dönem	Yıllık Ortalama Artış Hızı (%)					İhracat/ İthalat (%)	GSMH’da Pay (%)		GSMH zımni fiyat endeksi (1948=100)
	1948 ve 1968 Fiyatlarıyla						Yatırım	İthalat	
	Nüfus	GSM H	Kişi Başına GSMH	Tarı m	Sanayi				
1923-1929	-	10.4	9.2	15.0	8.5	62.6	9.1	14.5	35.5- 39.3 ⁽¹⁾
1929-1935	2.1 ⁽²⁾	3.2	0.7	-1.3	17.1	105.2	10.1	8.0	39.3-21.0
1935-1939	1.7 ⁽²⁾	11.6	8.8	15.6	11.0	113.1	10.1	7.0	21.0-22.6
1939-1948	1.06 ⁽³⁾	0.5	-0.07	1.0	-0.9	137.2 ⁽⁴⁾	8.6	5.6	22.6-100

Kaynak: Gülten Kazgan, **Tanzimat’tan XXI. yüzyıla Türkiye Ekonomisi 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. bs., 1999, s. 91.

1. Satırdaki ilk rakam dönemin ilk yılına, son rakam dönemin son yılına ait zımni fiyat endeksi sayısıdır.

2. Nüfus artış oranı, yıl temelinde, Nüfus Sayımı arası yıllara ait tahminler olduğu için tablodaki döneme uymamaktadır. Sayım yıllarına göre 1927-1935, 1935-1940, 1940-1945, 1945-1950’dir ve tablodaki nüfus artış hızı bu dönemleme ile ilgilidir.

3. Tablodaki rakam 1940-45, yani savaş yıllarına ilişkin rakamdır; 1945-1950 arasındaki nüfus artış tahmini yılda %2.17'dir.

4. Dış ticaret fazlası 1947-1948'de yerini açıklara bırakmıştır.

Büyük Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı olaylarının yaşandığı dönemlerin dışında, kişi başına yıllık ortalama gelir artışı %9-10 kadar gerçekleşmiştir. Bununla beraber ekonomi, Osmanlı Devleti'nden kalan borçları ödeyebilmek için görelî olarak dışa kapanmıştır. Bu durum, ithalat/GSMH oranının %14,5'ten %7-8'e kadar gerilemesinden anlaşılabilmektedir. 1929-1939 döneminde, dış ticaret fazlası elde edilmiş; net dış borç ödeme sürecinde, ekonomik bunalım yaşanmasına rağmen, yatırım/GSMH oranı yılda ortalama %10'un biraz üzerine çıkarak yükseltilebilmiş; ekonomik bunalımda fiyatların yarı yarıya düşmesini takip ederek 1935-1939 yıllarında fiyat istikrarı sağlanmış ve yüksek gelir artış hızına erişilmiştir.

1930'lu yıllarda tarım ve ticarete yaşanan zorluklar karşısında bazı önlemler almak zorunda kalınmıştır. Sümerbank, Belediyeler Bankası, Etibank, Denizbank, Halk Bankası ve Halk Sandıkları kurulmuştur. 1936 yılında 2999 Sayılı "Bankalar Kanunu" yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde ticaret üzerinde korumacı ve kambiyo alanını daha fazla denetleyen bir politika anlayışı benimsenmiştir. 1932 yılında tarım ürünlerinin fiyatlarının desteklenmesi ile devletçi politikalar uygulamaya konmuştur. Bu politikalar dâhilinde desteklenmeye başlanan ilk ürün buğday olmuştur. Ardından diğer tahıllar ve sanayi bitkileri desteklenmiştir. Önceleri Ziraat Bankası aracılığıyla daha sonra ise, bu amaç için kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ile doğrudan köylülerden ürün alımı gerçekleşmiştir. Ancak alımlar sadece yıllık toplam ürünün %3'ü ile sınırlı kalmıştır. Bu yıllarda yaşanan fiyat düşüşlerine rağmen üretimde artış meydana gelmiştir. 1920'li yıllarda tahıl ithalatçısı olan ülke, 1930'lu yıllarda tahıl ihraç eder duruma gelmiştir. Bu durumun altında iki neden yatmaktadır:

(I) Devletin uyguladığı politikalar

(II) Anadolu'nun toparlanmaya başlaması.

Aşarın kaldırılması, çiftçilik yapan ailelerde refah artışı yaratmıştır. Gerçekleşen refah artışı ise yeni arazilerin üretime açılmasını sağlamıştır. Ancak, devlet gelirlerinin yaklaşık %25'ini oluşturan bu verginin kaldırılması, devleti önemli bir gelir kaybına uğratmıştır. 1929-1935 döneminde tarımda meydana gelen yılda ortalama %1,3'lük gerileme ise, Büyük Dünya Bunalımının ve bu durumun bir uzantısı olan yurt içindeki gelişmelerin olumsuz etkisinden kaynaklanmaktadır. 1935-1939 yıllarında ise, tarımın gelişme hızı yılda ortalama %15,6'ya çıkarak, bahsedilen dönemdeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Demiryolu ağının giderek genişlemesi üreticilerin pazara erişimini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, nüfusta meydana gelen büyüme tarım sektöründe istihdamın artmasına neden olmuştur. Emek yoğun üretimde bulunan tarım işletmelerini artan istihdam olumlu etkilemiştir.

Sanayii sektörünün, İkinci Dünya Savaşı ile bu savaşı izleyen üç yılda (1939-1948 yılları arasında) büyüme hızı bütünüyle duraklar iken, bu dönem dışındaki diğer dönemlerde

sektör, önemli büyüme hızları göstermiştir. Sırasıyla, savaş zamanında %0.9 küçülmüş; öncesinde ise, 1923-1929 yıllarında yılda ortalama %8.5, 1929-1935 döneminde %17.1, 1935-1939 seneleri arasında da %11 oranlarında büyüme hızına erişilmiştir. Sanayii sektörünün gelişmesi için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 9 Ocak 1934'te açıklanmıştır ve 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Planın yürürlüğe girmesi, kamu ile özel sektörlerinin müdahale ve faaliyet alanlarını belirginleştirmiştir. Hazırlanan bu plan ile devlet hangi sektörlerle yatırım yapacağını açıklamış, yatırım için ithal lisansı ve döviz alabileceğini belirtmiştir. Özel sektör ise, kamu yatırımlarının yapılacağı belirlenmiş alanlar haricinde yatırım yapmakta serbest idi. Ancak özel sektörün yatırımlarını yapabilmesi eğer elinde gerekli teçhizat yoksa hükümetin alet ve makine ithaline izin vermesine bağlıydı. Bu plan, dokuz faaliyet alanını:

- Madencilik,
- Maden kömürü ocakları,
- Bölge santralleri,
- Ev yakıtları sanayii ve ticareti,
- Toprak sanayii,
- Gıda maddeleri sanayi ve ticareti,
- Kimya sanayii,
- Makine sanayii,
- Denizcilik kapsamaktaydı.

Bu faaliyet alanları, doğaları itibarıyla büyük miktarda sermaye yatırımına gereksinim duymaktaydılar. Bu sebeple devlet eliyle endüstrilerin kurulmaları ve desteklenmeleri gerekmiştir. Hammaddesi ülke topraklarında bulunan endüstriler devlet tarafından desteklenecekti. Yarı işlenmiş maddeler ile mamuller, gerek görüldüğü takdirde ihraç edilecekti. Sanayi planına göre, yirmi fabrikanın kurulması öngörülmekteydi. İleri teknoloji ve büyük miktarda sermaye gerektiren alanlarda yukarıda da belirtildiği gibi özel sektöre yer açılmamıştı. 14 Haziran 1935 tarihinde Etibank, madencilik ve enerji faaliyetlerini yürütmesi için kurulmuştur. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, yer altı kaynaklarını; Elektrik İşleri Etüd İdaresi, su kaynakları vasıtasıyla enerji üretme üzerinde durmaktaydı. 10 Aralık 1937'de, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının yanı sıra, üç yıllık bir plan hazırlanarak madencilik sektörü için uygulamaya geçilmiştir. Bunlara rağmen, ticarette ve üretimde en büyük pay özel sektöre aitti. Mülkiyet özel sektörde olmasına rağmen, sektör yoğun devlet müdahalesine maruz kalabiliyordu. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihindeki meclisin açılış konuşmasında: *“Kesin zorunlu olmadıkça piyasalara karışılmaz. Bununla beraber, hiçbir piyasa, başıboş değildir. Sırası gelmişken Cumhuriyetin tüccar anlayışını da kısaca açıklayacağım: Tüccar; ulus emeğinin ve üretiminin değerlendirilmesinde eline ve zekâsına*

güvenilen ve bu güvene yaraşır olması gereken adamdır.” sözleriyle özel sektörün önemine de vurgu yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde ise, olumlu göstergelerin sadece dış ticaret fazlası sürdürülebilmiştir. Aynı dönemde gelir düşerken, hızlı enflasyon artışı da yaşanmıştır. “Varlık Vergisi” ile “Toprak Mahsulleri Vergisi” gibi maliye politikaları uygulanmıştır. Ancak, Varlık ve Muamele Vergisi gibi vergiler, sermaye birikimi ve teknoloji üretme yeteneği olmayan imalat sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren de ekonomi politikalarında önemli bir değişikliğe gidilmemiştir. Devletçilik ilkesi, “karma ekonomi” yolu ile dışa kısmen kapalı ekonomik düzen ise “ithal ikamesi” tanımlamasıyla 1970’li yılların ikinci yarısına kadar sürmüştür.

4.2.2.1. Rakamlarla Atatürk Dönemi İktisadı.

1938 Türkiye’inde yoksulluk bulunmakla beraber önceki dönemlere kıyasla derin değildi ve en azından açlık yoktu. İşsizlik yaygındı. Devlet memurluğu itibar gören bir meslek idi ve esnafın kazancı ise mütevazı idi. Nüfus 16 milyon 916 bin kişi olarak tahmin edilmekteydi. Millî gelirin %47.4’ü tarım sektöründen; %11.2’si imalat sanayiinden; %4.6’sı inşaat sektöründen, %10’u ticaretten ve %4.1’i serbest mesleklerden elde ediliyordu. Brüt millî hasıladan kişi başına düşen gelir, Amerika Birleşik Devletlerinden yedi kat azdı. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nda 36 milyon dolarlık döviz ve yaklaşık 26 ton altın bulunmaktaydı. Bankaların tasarruf mevduatı 110,4; ticari mevduatı ise 180 milyon lira civarındaydı. Genel bütçe harcamaları 303 milyon lirayı bulmuştu. 1929 yılından beri azalan ücretliler geçinme endeksi, ekonominin canlanmasıyla artış kaydetmişti. Türkiye Cumhuriyeti’nin 1938 yılındaki durumu, ülkenin İstiklal Savaşı sonundaki iktisadi durumu ile kıyaslandığında daha iyiydi.

4.3. 1938-1950 Yılları Arası Uygulanan İktisat Politikaları ve Savaş Ekonomisi

Almanya, İtalya ve Japonya 1930’lu yıllardan itibaren hızla silahlanmaya başladılar. Önce Japonya, 1931’de Mançurya’yı sonrasında ise İtalya 1936’da Habeşistan’ı ve ardından yine Japonya 1937’de Çin’i, en nihayetinde Nazi Almanya’sı, ideolojik birlikteliği olan Avusturya’yı davet üzerine 1938’de işgal ettiler. 1938’de Almanya tarafından ele geçirilen Çekoslovakya’dan Alman ordusu Polonya’yı işgale yöneldiğinde Polonya işgale karşı koyunca, 70 milyon insan kaybının, çok sayıda insanın mülteci durumuna düştüğü İkinci Dünya Savaşı resmen başlamış oldu. İtalya ve Almanya “mihver devletler cephesi”ni kurdu ve bu cephe Japonya ile de anlaşarak üçlü mihver anlaşmasını yürürlüğe soktu. Polonya’yı işgal eden Almanya ülkenin topraklarını Rusya ile paylaştı. Bunun üzerine Polonya ile anlaşma imzalamış olan İngiltere ve Fransa, Almanya’ya karşı savaş ilan ettiler. Amerika Birleşik Devletleri ise, 1941 yılında Japonya tarafından gerçekleştirilen Pearl Harbor saldırısına kadar tarafsız kalmayı seçti. Saldırı sonrasında hem Japonya’yı hem de Almanya’yı ki, Almanya Rusya’ya kadar ilerlemiş Avrupa’nın önemli başkentlerini işgal etmişti, durdurmak için Nagazaki ve Hiroşima’ya atom bombası attı. 2 Eylül’de Japonya teslim oldu.

İkinci dünya Savaşı yılları, Türkiye savaşa girmemesine rağmen, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin 1940'lı yılların başında 18 milyon olan nüfusun %25'i kentlerde, beldelerde ve geri kalan %75'i köylerde yaşamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye'nin tarım ekonomisindeki nüfusu 13,5 milyon olmakla beraber, tamamına yakını tarım üretimi sağlayan bir milyona yakın kişi askere alınmıştır. Böylelikle bu nüfus, üretken olmaktan çıkıp tüketici hâline gelmiş ve uzun dönemli askerlik ile devlet bütçesine ağır bir yük oluşturmuştur. Tarım ve sanayi üretimi düşmüştür. İthalat ile mal akışının sağlanamaması ülkedeki mal stokunu azaltmış, seferberlik masraflarının karşılanabilmesi için para basma yoluna gidilmiştir. 1938 yılında çıkarılan bir kararname ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na, Hazine güvencesi altındaki bonoların karşılığında dolaşıma para çıkarma yetkisi verilmiştir. Kamu kesiminin Merkez Bankası'ndan borçlanması 1938 yılsonu itibarıyla 84 milyon iken, 1942 yılsonu itibarıyla 605 milyon liraya yükselmiştir. Aynı zamanda dolaşımdaki para 1938 yılında 282 milyon lira iken, 1942 yılında 734 milyon lira olmuştur. Gerçekleşen parasal genişleme ithal malların kıtlığı, yurt içindeki talep artışı ve tüccarların mal stoklaması ile yüksek enflasyon oranlarının görülmesine sebebiyet vermiştir. 1939'da başlanılmış olan ikinci beş yıllık plan, askerî harcamaların artması ve ham madde kıtlığı dolayısıyla iptal edilmiştir.

Tüccarların stoklama yapışı, ithal malın kıt ve yurt içi mal talebinin yüksek oluşu sonucu görülen fiyat artışları ekonomiyi ciddi anlamda tehdit etmekteydi. Bu sebeple hükümet fiyat artışlarını önleyebilmek adına piyasalara sıkı bir fiyat denetim politikası uygulayarak müdahale etmiştir. Bu amaçla çıkarılan en önemli kanunlardan biri 1940 yılında kabul edilen Millî Korunma Kanunu'dur. Bu Kanuna göre hükümet ve belediyeler tarafından belirlenen fiyatlara uymayanlara ve stoklama yaptıkları tespiti edilen tüccarlara ağır cezalar getirildi. Hükümete özel mallara el koyma yetkisi verildi. Şehirlerde Fiyat Denetleme Encümenleri kuruldu ve narh sisteminin alanı genişletildi. Savaş yıllarında özellikle şehirlerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluk çekilmekteydi. Bu temel ihtiyacın karşılanabilmesi adına Ticaret Ofisleri, İaşe Müdürlükleri kuruldu. Bunlar da yeterli olmayınca seçili malların karne ile dağıtımına başlandı. 1941 yılının son dönemlerinde un ve şeker sıkıntısı had safhaya vardı ve pasta ile benzeri unlu yiyeceklerin yapılması yasaklandı. Bu kararın üzerinden bir ay geçmişti ki, ekmek karneye bağlanarak yetişkinlere günlük 300 gram, çocuklara ise günlük 150 gram miktarında verilmeye başlandı. Nisan 1942'de kişi başı düşen ekmek 150 grama kadar indirildi. Mallara ulaşım kısıtlanıp ithalat savaşın şiddetinin artışıyla iyice zora girince bez, basma, kömür, petrol ve gazyağı benzeri mallara da tayınlama uygulandı. Ekmeğin karne ile dağıtımı savaş sonrasına, 1946 yılının Eylül ayına kadar uygulandı.

Savaşın yansıyan ağır şartlarının, halkın çoğunun üzerinde kurduğu yoksulluk ve sefalet baskısı ile toplum üzerinde oluşturan ağır yük ve hırsızlıklara karşı artan önlemler; yükselen tarım malları fiyatlarından aşırı kâr kazanan büyük toprak sahiplerine ve ithal mal sağlayarak yine aynı şekilde yüksek kâr elde eden tüccarlara karşı halkta olumsuz duyguların gelişmesine neden oldu. Bununla beraber devletin gelir arttırıcı önlemler de alması gerekmektedir. 1942 yılının sonunda devlet gelirini arttırmak için olağanüstü bir vergi yasası olan Varlık Vergisini yürürlüğe koydu. Kanun'da *"Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi)*

adiyle bir mükellefiyet tesis edilmiştir.” Denilmektedir. Kanunda bu vergiyi vermekle yükümlü olanlar şu şekilde tanımlanmaktadır:

- *Büyük çiftçiler (Büyük çiftçiden maksat, işinin idaresine ve vüsatine halel getirmeksizin bu mükellefiyeti ifa edebilecekleri bu kanunda yazılı komisyonlarca tespit edilenlerdir)';*
- *Uhdelerinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı yekûnu 2.500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5 000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarların tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;*
- *1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı Kanunlar mucibince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı hâlde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;*
- *Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı hâlde 1939 senesinden beri velev bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veyahut tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya ayniyat almış olanlar.*

Varlık Vergisi yürürlüğe girdikten sonra Merkez Bankası'ndan alınan avans artmamıştır ve banknot emisyonu durmuştur. Ancak uygulamada vatandaşlar arasında ayrımcılık yapılarak gayrimüslim vatandaşlara yüklenilmesi, vergi veremeyenlerin mallarına el konulması, borcu olup bu borcunu ödeyemeyenlerin Aşkale'ye sürülmesi hafızalarda olumsuz izler bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı baskı, GSMH'nin savaş öncesi döneme göre beşte bir oranında azalmıştır. Ancak askere alınan erkek nüfusun zamanla topraklarına geri dönmeleri, ithal mal alımı imkânlarına tekrar kavuşulması büyüme oranlarına yansımıştır. Mamafih bu büyüme düzeylerine rağmen 1949'da savaş öncesi dönemdeki oranlara ancak ulaşılabilmiştir. Bazı küçük başarılarla rağmen, savaş sonrası yıllarda Türkiye'nin ulusal geliri, 1949'da 10 yıl önceki düzeyi ile neredeyse aynı oranda, kişi başına düşen geliri ise 1939 yılındaki miktarın altına düşmüştür. Yukarıdaki gelişmeleri özetlediğimizde karşımıza bu dönemin en önemli iki olayı olarak, 1946 yılı 7 Eylül'de alınan Türk lirasının değerinin düşürülmesi; yani ilk devalüasyon ve sürecin devamında alınan Marshall yardımları ile işçi hakları ve vergi alanlarındaki gelişmelerdir.

4.4. Sonuç ve Değerlendirme

1938 Türkiye'sinde yoksulluk bulunmakla beraber önceki dönemlere kıyasla derin değildi ama en azından açlık yoktu. İşsizlik yaygındı. Devlet memurluğu itibar gören bir meslek idi ve esnafın kazancı ise mütevazı idi. Nüfus 16 milyon 916 bin kişi olarak tahmin edilmekteydi. Millî gelirin %47,4'ü tarım sektöründen; %11,2'si imalat sanayiinden; %4,6'sı inşaat sektöründen, %10'u ticaretten ve %4,1'i serbest mesleklerden elde ediliyordu. Brüt millî hasıladan kişi başına düşen gelir, Amerika Birleşik Devletlerinden yedi kat azdı. Türkiye

Cumhuriyet Merkez Bankası'nda 36 milyon dolarlık döviz ve yaklaşık 26 ton altın bulunmaktaydı. Bankaların tasarruf mevduatı 110,4; ticari mevduatı ise 180 milyon lira civarındaydı. Genel bütçe harcamaları 303 milyon lirayı bulmuştu. 1929 yılından beri azalan ücretliler gecikme endeksi, ekonominin canlanmasıyla artış kaydetmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1938 yılındaki durumu, ülkenin İstiklal Savaşı sonundaki iktisadi durumu ile kıyaslandığında daha iyiydi. 1930'ların yerli sanayii devlet eliyle kurma gayretleri başarılı olmuş; Ancak, savaş sebebiyle bu girişimler aksamıştır. İthal ikameci politika; yavru sanayilerin büyüebilmeleri için dışa kapalı ve korumacı politikalara ağırlık vermiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde ise, olumlu göstergelerin sadece dış ticaret fazlası sürdürülebilmiştir. Aynı dönemde gelir düşerken, hızlı enflasyon artışı da yaşanmıştır. "Varlık Vergisi" ile "Toprak Mahsulleri Vergisi" gibi maliye politikaları uygulanmıştır. Ancak, Varlık ve Muamele Vergisi gibi vergiler, sermaye birikimi ve teknoloji üretme yeteneği olmayan imalat sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Osmanlı Devleti; Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra yaşadığı yenilgiler, yitirdiği ticaret yolları ve diğer büyük devletler düzeyinde sağlayamadığı sermaye birikimi ve sanayileşme düzeyi ile önce duraklama ardından çöküş sürecine girmiştir. Arkası kesilmeyen savaşlar ve kayıplar Osmanlı Devleti'ni, çağdaşı diğer büyük devletlerle kıyaslandığında daha zayıf hâle getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yapılan savaşların ve anlaşmaların yordduğu eski bir imparatorluğun temelleri üzerinde kazanılan bağımsızlık savaşı ile kurulmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde belirlenen iktisadi, toplumsal ve siyasi politikalarla dönemin şartları dâhilinde en iyi sonuçlara ulaşılmaya ve genç Cumhuriyet yorgun İmparatorluk üzerinde yükseltilmeye çalışılmıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu şartlara ve sahip olduğu imkânlarla göre gelişen ekonomik politikalar bir yandan özel sektörü teşvik ederken devleti de ekonomiyi takipten geri bırakmıyordu. Nitekim karma ekonomik sistemin tıkanmaya başladığı 1929 Dünya İktisadi Buhranı sonrası devletin ekonomiye ilgisi ve kontrolü çok daha belirgin hâle gelmiştir. Planlı ekonomi modeliyle ekonomik sıkıntıların aşılabileceği düşüncesiyle hayata geçirilen birinci beş yıllık sanayi planı çerçevesinde yapılacakların ikinci dünya savaşının ayak sesleri arasında silikleşmesi yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.

Tarım, sanayi ve maden alanlarında gerçekleştirilen atılımların savaştan yeni çıkmış ve büyük eksikliklere rağmen gelişmeye çalışan yeni Türk Devleti'nin temel sermayesini oluşturduğu sürecin sonunda topluma yeterince yansıtılamayan refah artışının millileştirme çabalarıyla yeni yatırımlara yöneltildiğini ifade etmek gerekir.

Bölüm Soruları

1) Osmanlı Devleti'nde üretim aşağıdakilerden hangisine büyük ölçüde dayanmaktadır?

- a) Tarım
- b) Hayvancılık
- c) Sanayi
- d) Sermaye
- e) İşgücü

2) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'ndeki dirlik sisteminin amaçları arasında gösterilemez?

- a) Topraktan daha verimli şekilde yararlanılmasını ve üretimin sürekliliğini sağlama
- b) Ülkenin, Tımar bulunan bölgelerinde devlet otoritesini sağlama ve vergilerin toplanmasını kolaylaştırma
- c) Devletin refahını arttırma
- d) Devlet için masrafsız asker beslenmesi
- e) Sanayi üretimine geçişi kolaylaştırma

3) Aşağıdakilerden hangisi 1929 Küresel Krizi'nin Türkiye ekonomisine etkilerinden biri değildir?

- a) Türkiye yapacağı ithalatın finansmanı için borç para bulmakta zorlanmaya başlamıştır.
- b) Dış borç ödemeleri ertelenmiş ve ithalat kısılmak zorunda kalınmıştır.
- c) Türk tarım ürünlerinin fiyatı gerilemiş ve ihracat gelirleri azalmıştır.
- d) Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişi hızlanmıştır.
- e) Dış Ticaret açığı artmıştır.

4) Aşağıdakilerden hangisi İzmir İktisat Kongresi'nde "tüccarların" talep ettiklerinden biri değildir?

- a) Kambiyo dalgalanmalarına karşı açık piyasa yöntemleri ile müdahale edilmesi
- b) Ticaret ataşeliklerinin kurulmasını ve ticaret istihbaratının kurulması
- c) İpotek karşılığında kredi verilmesi
- d) Yeni taşınır değer borsalarının faaliyete geçirilmesini, çalışmakta olan borsaların millileştirilmesi
- e) Asgari ücretin belediye meclislerinde saptanmasını ve ücretlerin "para" olarak gününde ödenmesi

5) Aşağıdakilerden hangisi Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümlerinden biri değildir?

- a) Ekonomide dışa açık politikaların benimsenmesi istenmiştir.
- b) Osmanlı gümrük tarifelerinin bir müddet daha yürürlükte kalması istenmektedir.
- c) Duyun-u Umumiye ile Osmanlı borçlarının büyük kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir.
- d) Gümrük tarifelerinde yeni yasakların uygulanması gündeme getirilmiştir.
- e) Türkiye Cumhuriyeti hedeflediği ekonomik yapıya kavuşmuştur.

6) "Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere adiyle ----- bir mükellefiyet tesis edilmiştir." cümlesindeki boşluğa aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- a) Varlık Vergisi
- b) Toprak Mahsulleri Vergisi
- c) Öşür Vergisi
- d) Oktruva vergisi
- e) Gelir vergisi

7) Millî Korunma Kanunu hangi dönemde çıkarılmıştır?

- a) Balkan Savaşları yılları
- b) Birinci Dünya Savaşı yılları
- c) Mütareke dönemi
- d) İstiklal Harbi Dönemi
- e) İkinci Dünya Savaşı,

8) “Ekmeğin karne ile dağıtımı savaş sonrasına, ----- yılının Eylül ayına kadar uygulandı.” cümlesindeki boşluğa aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- a) 1945
- b) 1946
- c) 1947
- d) 1948
- e) 1949

9) “14 Haziran 1935 tarihinde -----madencilik ve enerji faaliyetlerini yürütmesi için kurulmuştur.” cümlesindeki boşluğa aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- a) Etibank,
- b) Halkbank
- c) Ziraat Bankası
- d) Türkiye İş Bankası
- e) Merkez Bankası

10) Aşağıdakilerden hangisi 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın etkilerinden değildir?

- a) Dış borç ödemeleri ertelenmiş ve ithalat kısılmak zorunda kalınmıştır.
- b) Türk tarım ürünlerinin fiyatı gerilemiş ve ihracat gelirleri azalmıştır.
- c) Türkiye yapacağı ithalatın finansmanı için borç para bulmakta zorlanmaya başlamıştır.
- d) Dış ticaret açığı artmıştır.

e) Türkiye'nin sanayi sektörü gelişmiş ve güçlenmiştir.

Cevaplar

1) , 2) , 3) , 4) , 5) , 6) a, 7) e, 8) b, 9) a, 10) e

Uygulama Soruları

- 1)** Osmanlı Devleti ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti üzerinde yaşanan savaşların iktisadi yönden nasıl bir etkisi olmuştur? Tartışınız.
- 2)** Osmanlı Devleti’ni, devletin yaptığı ikili ticari anlaşmalar; siyasi, ekonomik ve toplumsal yönlerden nasıl etkilemiştir, yapılan anlaşmaların sonuçları sizce Türkiye Cumhuriyeti’ne yansımış mıdır? Baltalimanı Antlaşması’nı göz önünde bulundurarak açıklayınız.
- 3)** Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında Gazi Mustafa Kemal Atatürk neden iki farklı sisteme dayalı iktisat politikalarını uygulamayı seçmiştir?
- 4)** Liberal sisteme dayalı iktisat politikalarının uygulanamama nedenleri sizce nelerdir?
- 5)** 1929-1938 yılları arasında uygulanan devletçi politikalar hangi alanlarda uygulanmıştır? Örneklerle açıklayınız.

Bölüm Kaynakçası

Aydoğan, M. (2009). *Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005*. İzmir: Umay Yayınları. Ağustos 25, 2016 tarihinde <http://acan.home.uludag.edu.tr/BOOK/turkiye11serbestticaret.html> adresinden alındı

Çelebi, E. (2002). Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002). *Doğuş Üniversitesi Dergisi* (5). http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_5/M00059.pdf adresinden alındı

Coşkun, A. (2003, Kasım). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, 72. Ağustos 22, 2016 tarihinde www.alicoskun.net/Publications/ADD-4-72.pdf adresinden alındı

Ergin, F. (1978). *K. Atatürk*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Ezer, F. (2005). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*.

İncekara, A. (1986). *Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Uygulaması-Mevzuatı: İlgili Yasalar, Yönetmelikler, Bakanlar Kurulu Kararları, Raporlar-Görüşler*. İstanbul, Çemberlitaş: Temel Yayınları.

İncekara, A. (Ocak 2014). *Türkiye Ekonomisi* (1 b.). İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Karluk, S. R. (1999). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim* (Gözden Geçirilmiş 6. baskı b.). İstanbul: Beta Yayınları.

Kazgan, G. (1999). *Tanzimat'tan XXL Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kızılkaya, A. (2016). Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi. *Emek ve Toplum*, 5(12), 84-95.

Semiz, Y. (1996). *Atatürk Döneminin İktisat Politikası ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*. Konya: Saray Kitabevi.

Tekeli, İ., & İleri, S. (1983). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Türk Silahlı Kuvvetleri. (2006). *Mustafa Kemal Atatürk*. Ağustos 24, 2016 tarihinde www.ata.tsk.tr: www.ata.tsk.tr/content/media/01/soylev_ve_demecleri.pdf adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (tarih yok). *Tarihçemiz: Cumhuriyet Dönemi*. Ağustos 26, 2016 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Web sitesi:

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Bottom+Menu/Banka-Hakkinda/Tarihce> adresinden alındı

Uludağ, İ., & Arıcan, E. (2003). *Türkiye Ekonomisi (Teori Politika Uygulama)*. İstanbul: Der Yayınları.

Yenal, O. (2010). *Cumhuriyet'in İktisat tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yücel, İ. H. (1997). *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyıl Toplumu*. Ankara: DPT.

5. ATATÜRK İLKELERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Türk İnkılabının Fikir Esaslarını**
- 2) Atatürk İlkelerinin Oluşması Sürecini**
- 3) Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilik İlkelerinin Parti Programına Girişini**
- 4) Altı İlkenin Tarihi Arka Planı ve Atatürk Düşüncesindeki Yerini**
- 5) Atatürk İlkelerinin Uygulama Esaslarını**

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Altı asırlık bir devlet deneyiminden sonra oluşturulan yeni yapının esaslarında köklü değişiklikler oldu mu?
- 2) Atatürk ilkeleri bir anda ve topluca mı ortaya çıktı?
- 3) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzük ve Programında ilkeler ne şekilde yer aldı?
- 4) Altı ilkenin hepsi aynı değerde midir?
- 5) Atatürk ilkelerinin uygulama esasları var mıdır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Türk İnkılabının Fikir Esasları	İnkılabı yürüten kadronun devlet, vatan, millet ve vatandaş gibi temel kavramlara hangi anlamları yüklediğini anlamak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmakla
Atatürk İlkelerinin Oluşması Süreci	Atatürk ilkelerinin hangi aşamalardan geçerek parti programı ve anayasaya konularak devletin temel vasıfları hâline geldiğini farkına varmak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmakla
Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilik İlkelerinin Parti Programına girişi	İlk parti tüzüğünde yer alan cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkesinin geçirdiği değişimi takip edebilecek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmakla
Altı ilkenin tarihi arka planı ve Atatürk düşüncesindeki yeri	Devletin vasıfları olan ilkelerin gerek Türk tarihinde gerekse batı düşüncesindeki gelişimini takip ederek mukayese yapabilecek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmakla
Atatürk İlkelerinin uygulama Esasları	Atatürk İlkelerine dinamik vasfını veren uygulama esaslarını öğrenecek ve empati yaparak kendi hayatında olabirliğini tartışacak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmakla

Anahtar Kelimeler

- İnkılabın Fikir Yapısı / Fikriyatı / İdeolojisi
- Parti Programı / Tüzüğü
- Uygulama Esasları
- Cumhuriyetçilik
- Halkçılık
- Milliyetçilik
- Laiklik
- Devletçilik
- İnkılapçılık

Giriş

Türk İnkılabına yön veren fikirlerin teşekkülü Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla başlamıştı. Bu aşamada mücadelenin iki fiili hedefi belirlenmişti. Bunlar ülkenin düşman işgalinden kurtarılması, devlet merkezi ve başkanının esaretten kurtarılması idi. Fikir bazında ise en temel olan husus Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda ortaya konmuştur. "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir". Bundan sonraki bütün icraat, bu esasın hayata geçirilmesine yönelik olacaktır. Millî hâkimiyet anlayışının millet için bir yaşam biçimi hâline getirilmesi ve içselleştirilmesi ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasından sonraki esas hedefi oluşturmaktadır.

5.1. İnkılap Fikriyatının Esasları

Halk Fırkası'nın 1923 tarihli ilk nizamnamesinin umumi esaslarında gaye;

a-millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek,

b-Türkiye'yi çağdaş (asrî) bir devlet hâline yükseltmek,

c-Türkiye'de kanunun otoritesini bütün kuvvetlerin üstünde hâkim kılmaya çalışmak, şeklinde sıralanmıştır.

1923 Nizamnamesi'nde sadece halkçılık ilkesine vurgu yapılırken, 1927 Nizamnamesinde partinin vasıfları “cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi” olarak sayılmıştır.

1931 programında ise partinin ana vasıfları olarak “cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı” şeklinde altı ilke ilk defa bir arada belirtilmiştir. Burada vatan, millet ve devlet kavramlarına ve vatandaş haklarına bakış da ortaya konmuştur.

Vatan: “Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür”. Bu tespitle tarihi birikim ve mevcut hâlin birleştirildiği dikkat çekmekte ve mevcut hâlin değiştirilmesinin kabul edilemez olduğu vurgulanmaktadır.

Millet: “Dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimâî heyettir” tanımıyla ortak tarih, kültür ve hedef birliğine işaret etmektedir.

Devlet: Türk milletinin idare şekli, kuvvetler birliği esasına dayanmaktadır. Bu sistemde Büyük Millet Meclisi, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır. Cumhurbaşkanı ve hükümet, Meclisin içinden çıkar. Hâkimiyet birdir, kayıtsız şartız milletindir. Devlet şeklinin en uygununun bu olduğuna parti kanaat getirmiştir.

Vatandaş: Türk vatandaşlarına Anayasanın verdiği ferdî ve sosyal hürriyet, eşitlik dokunulmazlık ve mülkiyet haklarını muhafaza etmek partinin önemli esaslarından sayılmıştır. Bir dereceli seçimi tatbik etmek yüksek emellerdendir. Ancak vatandaş seçeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla donatmak gereklidir. Parti, bu hedefe ulaşınca kadar, vatandaş; yakından tanıdığı ve güvendiği insanları seçmekte serbest bırakmayı demokrasinin hakiki esaslarına daha uygun bulduğunu belirtmektedir.

Parti, vatandaşların haklarını sağlamak konusunda cinsiyet ayrımı gözetmemektedir. Türk tarihinde kadın ve erkeğin sosyal hayatın her noktasında birlikte olduğu bilinciyle kadınlar için uygun zemini hazırlamayı taahhüt etmektedir.

5.2. Atatürk İlkeleri

Atatürk ilkeleri olarak 1931'de Parti programında, 1937 yılında ise Anayasa'da yer alan ilkeler cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık şeklinde

sıralanmaktadır. Bunlardan bilhassa cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik Atatürk'ün her şartta ısrarla üzerinde durduğu ilkelerdir. Bununla birlikte diğer ilkeler de Türk inkılabıyla Atatürk ve eserini anlamak için vazgeçilmez öğelerdir.

5.2.1. Cumhuriyetçilik

Kelime anlamı halk, topluluk, halk idaresi olan cumhuriyet, siyasi terim olarak devlet başkanının seçimle belirlendiği idare tarzının adıdır. Halkın devlet başkanının seçimlerine katılımının oranı cumhuriyetin de vasfını belirlemektedir. Halkın büyük bir çoğunluğunun katıldığı seçimlerle olduğunda demokratik, belirli bir zümrenin(soylu, zengin vb.) katılımıyla olduğunda aristokratik, ayrıcalıklı ve sınırlı sayıdaki bir kesimin katılımıyla belirlendiğinde oligarşik olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla cumhuriyet idaresinde yönetenlerin meşruluğunu sağlayan güç halkın desteğine sahip olmaktır. Türkiye Cumhuriyeti demokratik cumhuriyet idealini ortaya koyarak buna ulaşmaya çalışmıştır.

Fransız ihtilâlinde sonra ortaya çıkan cumhuriyet kavramı, J. J. Rousseau ve Montesquieu gibi aydınların fikirlerinden büyük oranda etkilenmiştir. Her iki düşünürün de altını çizdiği hususun kuvvetler ayrılığı olması, halkın yöneticilerin tahakkümüne maruz kalmasının önüne geçmek amacına yönelikti.

Atatürk ve neslinin fikir kaynaklarından olan Yeni Osmanlılar da hâkimiyet hakkını halka vermeyi cumhuriyet olarak tanımlarken, çok etnikli yapısı dolayısıyla Osmanlı devleti için uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Jön Türklerin de cumhuriyet idaresini ve faydalarını tartıştıklarını, ancak halkın henüz bu idareyi yaşatacak seviyede olgunlaşmadığı sonucuna vardıklarını biliyoruz. Atatürk Millî Mücadele'yi başlattığı zaman kafasında olan sistem cumhuriyettir. Bunun milletin tarihî ve kültürel birikimine en uygun sistem olduğuna inanmış ve gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte her adımda milleti ancak kendi azim ve kararının, mücadelesinin kurtaracağını ilan etmiş, halkı öne çıkarmıştır. Amasya Tamimi'nde “milleti ancak kendi azim ve kararının kurtaracağını” ilan etmiş, Erzurum ve Sivas kongrelerinde “millî iradeyi hâkim kılmamanın” esas olduğunu vurgulamıştır.

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesinde yer alan “Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir” ilkesi fiilen cumhuriyet idaresinin hayata geçişi olarak değerlendirilebilir. Nitekim 29 Ekim 1923 tarihli “tavzihan tadil (açıklayarak düzeltmek)” teklifi meclise geldiğinde Abdurrahman Şeref Efendi bu kanuna atıfta bulunarak “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin” dedikten sonra, “Bunun adı cumhuriyettir, doğan çocuğun adı şimdi konulmaktadır” değerlendirmesini yapmıştır.

29 Ekim 1923'te “Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir” ifadesi anayasada yerini almıştır. Bu özellik 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında “Türkiye Devleti bir cumhuriyettir” şeklinde değiştirilerek cumhuriyet kavramına bir devlet şekli anlamı verilmiştir.

Atatürk, cumhuriyeti şöyle açıklamaktadır. “Türk Milletinin karakter ve adetlerine en uygun idare, cumhuriyet idaresi demektir. Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir. Cumhuriyet yüksek ahlaki değer ve niteliklere dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Bugünkü hükümetimiz, devlet teşkilatımız doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet ve hükümet teşkilatıdır ki onun adı

cumhuriyettir. 1931 tarihli parti programında; “Fırka cumhuriyetin, millî hâkimiyet idealini en iyi ve en emin şekilde temsil edip uygulayan devlet şekli olduğuna kanidir” tespiti ile millî hâkimiyet ülküsüne vurgu yapılmıştır.

Atatürk de çeşitli konuşmalarında farklı yönlerini ortaya koyduğu cumhuriyetin fazilet olduğunun altını çizmektedir. Buradaki faziletten maksat “eşitlik ve vatan sevgisidir.” “Cumhuriyet fazilettir. Cumhuriyet idaresi, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir” cümleleri ile vatandaş kavramına atıfta bulunmaktadır. Atatürk’e göre egemenlik mutlaka millete ait olmalıdır: “Egemenliğinden vazgeçmeye rıza gösteren bir milletin akıbeti elbette felakettir, elbette musibettir. Milletler kendi egemenliklerini ellerinde tutmak mecburiyetindedirler.

5.2.2. Milliyetçilik

Çoğunlukla aynı coğrafyada yaşayıp aralarında dil, his, menfaat ve düşünce birliği olan, ortak bir geçmişe ve geleceğe dair ideallere sahip insan topluluğuna millet adı verilmektedir. Fransız ihtilâlinde sonra soy ve dil birliğinin de öne çıkması üzerine aynı değerlere sahip milletlerin, ayrı devletler kurmaya çalışmaları çok uluslu imparatorlukları derinden sarsmıştır. 19. ve 20 asırlar adeta bir milliyetler asrı hâlinde imparatorlukların sonu ve millî devletlerin dünya siyasetine yön verdiği zamanlar olmuştur.

19. asır Osmanlı Devleti’nin de milliyetçilik akımının sonuçlarına maruz kaldığı bir dönem olmuştur. Bağlı unsurlar birer birer milliyetçilik düşüncesinin ve bölgenin stratejik özelliğinin de tesiriyle uluslararası güçlerin faaliyet alanı hâline gelirken, Osmanlı mevcut birliği en geniş sınırlar ve en kalabalık nüfusla devam ettirmeyi amaçlamaktaydı. Ancak Balkan isyanları, Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nın yıkıcı sonuçları farklı unsurların bir arada yaşama ülküsüne ağır darbeler vurunca, Türk unsuru Osmanlılık ve İslamcılık düşüncesinden Türk milliyetçiliği düşüncesine yönelmek mecburiyetinde kalmıştır.

Bu aşamada da Türk milliyetçiliği düşüncesinin sistematiğini oluşturan Yusuf Akçura ve bilhassa Ziya Gökalp gibi aydınlar ırk esaslı değil, kültürel birlik esaslı bir milliyetçilik düşüncesini formüle etmişlerdir. Gerçekten de ırk, dil ve din dışında kader birliği, tarih ve kültür birliği, his birliği özellikleri de vurgulanarak Türk milliyetçiliği öne çıkarılacaktır. Milliyetçilik Türk İnkılabının temel prensibi olduğu kadar, fertlerini Türk Milletine bağlayan manevî bir köprü, milleti huzur ve refaha yöneltten en güçlü bağ olmuştur. Cumhuriyeti yönetenler, dönemin tek partisine üye olmayı “hariçten gelip Türk tabiiyet ve harsını(kültürünü) kabul eden her fert için mümkün” görmüştür(CHF 1923 Nizamnamesi). Anlaşılacağı üzere Atatürk’ün düşüncesinde soydan, ırktan kaynaklanan bir milliyetçilik değil, tamamen kültürel, ideal ve düşünce birliğine dayanan bir anlayış söz konusu olmuştur. Atatürk, milliyetçilik anlayışını Afet İnan’a hazırlattığı **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** adlı kitapta şöyle anlatmıştır: Ortak bir tarih, beraber yaşama arzusu ve kültür birliğinden oluşan topluluklar millettir. Atatürk, Türk milletini oluşturan doğal ve tarihi olguları şöyle açıklamaktadır. “*Siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihi yakınlık ve ahlaki yakınlık.*” Bu hususlardan siyasi varlıkta birlik son derece önemlidir. Bu bir milletin siyasi bakımdan kişiliğini ortaya koyması, varlık durumuna erişmesidir.

Nitekim 1924 Anayasası’nın 88. Maddesinde “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla Türk denir” ifadesiyle yeni devletin milliyetçilik anlayışının

kültür temelli olduğu ve vatan toprağı içinde yaşayan bütün bireyleri eşit kabul ettiği açıkça ifade edilmiştir. Bu anlayış 1927 yılı nizamnamesinin değiştirilemez olarak kabul ettiği umumî esaslarında “vatandaşlar arasında en kuvvetli bağın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olmak” şeklinde formüle edilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Türk dilini ve kültürünü hakkıyla yaymak ve geliştirmek için her sahada çalışarak bütün fertlerine eşit olarak uygulamayı taahhüt etmiştir.

Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı birleştirici ve bütünleştiricidir. Nitekim “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir. Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir soyun evlatları ve hep aynı cevherin damarlarıdır. Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk Milliyetçisiyiz, Cumhuriyetimizin dayanağı Türk toplumdur. Bu toplumun fertleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa, o topluma dayanan cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.” demek suretiyle milliyetçiliğin etnik temele dayanmadığını vurgulamıştır.

Atatürk’ün milliyetçilik anlayışında başka milletlerin hukukuna ve milliyetçiliğine de saygı vardır. Türk milliyetçiliğinin başka milletlere düşmanlık beslemeyeceğini şu sözleriyle belirtmektedir: “Bizimle birlikte çalışan milletlere hürmet ve riayet ederiz onların milliyetlerinin bütün gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz her hâlde bencil ve mağrurane bir milliyetçilik değildir.” Bu doğrultuda **yurtta ve dünyada barışı** öngörmektedir. Bu anlayış her türlü emperyalizme ve sömürgeciliğe de karşıdır.

Atatürk dil, tarih ve millî kültürü devletin temeli saymaktadır. Millî birliğin sağlanmasında son derece önemli olan bu konularda konuşmakla kalmamış uygulamada da maddî mirasının gelirlerini bıraktığı Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarıyla ilim alanında mesafe alınmasına imkân sağlamıştır.

5.2.3. Halkçılık

Lügat manası: Arapça yaratma, yaratış, manasına gelen Halk “bir ırka, millete veya cemaate ait bütün insanlar, belli bir coğrafyada belirli bir milliyet altında yaşayan insanlar, bir ülkenin oy kullanma hakkına sahip vatandaşları, toplumda özel bir statüsü veya pozisyonu olmayan insanlar” manalarında kullanılmaktadır.

Türk tarihinin İslam öncesi döneminde halk karşılığı olarak ‘bodun/budun’ tabiri kullanılmıştır. Yönetme gücünün meşruiyetini simgeleyen ve tanrı tarafından verildiğine inanılan Kut’a sahip olmanın vesilesi bodun’a/halka hizmettir. Aç ise doyurulacak, çıplak ise giydirilecek, yoksul ise zengin kılınacak olan halkın rızasını kazanan kişi “bey” olacaktır. Türkiye tecrübesine baktığımızda ise halk, Osmanlı Devleti’nin klasik dönemi sonrasında, uzun savaş yılları boyunca canı ve malıyla devletin hizmetinde olmuştur. Son yüzyılda bir yandan memnuniyetsizliği padişahların tahttan indirilmesinde geçerli sebep olarak gösterilirken diğer yandan kimileri tarafından “etrâk-i bî idrak/akılsız, anlayışsız Türk” şeklinde vasıflandırılmaktan kurtulamamıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi halkçı anlayışın Türk düşünce hayatına gerçek manada girdiği dönemdir. Bu aşamada Rusya’daki Narodnizm/halkçılık hareketinin etkileri de söz konusudur. Gerçekten de Narodnizmin temel felsefesi olan “halka doğru gidiş” bu dönemde yaygın bir şekilde seslendirilmiştir. Nitekim Türk Ocağı’nın yayınladığı **Halka Doğru**’da

dönemin önde gelen fikir adamlarının büyük kısmı yazı yazmaktaydı. Halka Doğru; çıkış gerekçesinde aydın-halk farklılaşmasını tespit etmekte, eleştiriler getirerek çözüm önerileri ortaya koymaktadır.

Türk Ocağı da ilk günden itibaren gençleri Anadolu'ya gitmeye özendirmiş, bunu millî bir görev olarak takdim etmişti. Hedef kitlenin ihtiyaçlarından da anlaşılacağı üzere bu dönemde halkçılık düşüncesinin muhatabı köylerde yaşayan, az topraklı veya topraksız, başkalarının topraklarında ücretle çalışan alt gelir gruplarındaki insanlardı. Burada bir köycülük akımının ilk belirtilerini görmek mümkündür

Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda halka dayanmak anlamına gelen halkçılık, Millî Mücadeleyi yapan Türk Milletinin zaferden sonra yönetime ortak olması ve kalkınma çabasıdır.

Halkın hâkimiyetin mutlak sahipliğine geçmesi ancak Atatürk düşüncesiyle söz konusu olabilmıştır. “Halkçılık halktan yana bir tutum içinde olmak” demektir. Bütün inkılapçı kuvvetlerin halktan yana olması şarttır. Halkın desteği sağlanmadıkça hiçbir şey kazanılamaz. Bu nedenle Cumhuriyet sıkı sıkıya dediğim ilkeye bağlı kalacaktır. Devletimiz halkın devletidir. İç politikadaki esas olan “halkçılık yani milleti bizzat mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilat-I Esasiye Kanunu'yla tespit edilmiştir”. Nitekim Atatürk kurduğu partiye halkçılık ilkesinden hareketle Halk Fırkası ismini vermiştir.

Atatürk halkçılık kavramını demokrasi ile eş anlamlı olarak görmüş ve kullanmıştır. “Bizim hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümettir. Ve lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yâd edilir”. Atatürk'ün halkçılık ilkesiyle amacı Türkiye’de siyasi demokrasiyi gerçekleştirmektir. Bu sebeple halkçılık ile demokrasiyi aynı anlamda kullanmıştır. Ona göre; “İrade ve hâkimiyet milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi millî hâkimiyet şekline dönüşmüştür. Demokrasi esasına dayanan hükümetlerde hâkimiyet halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin, kaynağına ve geçerliliğine temas etmektedir”. Türk halkını “ırken, dinen, kültür bakımından birbirine saygılı, özveri duygularıyla dolu, geleceği ve çıkarları ortak olan toplumsal bir heyet” olarak tarif eden Atatürk'ün gözünde Türk toplumu sınıfsız bir bütündür, fertleri arasında hiçbir fark yoktur.

Halkçılık anlayışı 1923 nizamnamesinde yer alan ve esasları belirlenen ilk ilkelerden birisi olmuştur. Halk Fırkasına göre halk kavramı, herhangi bir sınıfa ait değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları koymakta mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.

Atatürk düşüncesinde halkçılık, milletin bütün fertlerini kucaklayan, hedefinde demokrasi olan millî, orijinal ve halk için halk ile birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan bir mahiyettedir. Orijinaldir; Atatürk TBMM’de hayata geçirdiği Meclis hükümeti sistemi için: “Herhangi bir sisteme benzememesiyle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz, çünkü biz bize benzeriz” demişti.

Atatürk'ün halkçılık anlayışının temelinde çalışmak vardır. Millet ancak çalışarak, üreterek var olma iddiasını ortaya koymalıdır. Toplumda her fert yerini çalışmasıyla orantılı olarak elde edecektir. Millî hedefi bu şekilde ortaya koyduktan sonra ona ulaşmak için gereken yolları bulmakta yalnız bir tek şeye çok ihtiyacımız vardır; Çalışkan olmak". Sosyal hastalıkların en önemlisi olan tembelliği gidermek ve milleti çalışkan yapmak ilk hedef olmalıdır. Zira "servet ve onun tabii neticesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışanların hakkıdır".

Atatürk'ün halkçılık anlayışı millîdir. Millete hedef gösterdiği muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için dünyanın bütün ilminden, buluşlarından istifade etmenin yanında asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetini unutmamalıyız" diyerek her sistemin her ülke ve toplumda aynı sonucu vermeyeceğine, bir millet için saadet olan bir şeyin diğer biri için felaket olabileceğine dikkat çekmektedir.

5.2.4. Laiklik

Laik (latince laikos) sözlük manası olarak "din adamları sınıfına mensup olmayan, dinî sıfat ve yetkisi olmayan kişi" anlamına gelmektedir. Siyasal sistemde din işleri ile devlet işlerinin birbirlerinden ayrı olmaları esasını savunmaktır. Fertlere akıl ve vicdani tercihleri noktasında hür olduklarından hareketle bir dokunulmazlık alanı varsayar.

Hukuken ise kanun yapıcının dinî kurallardan etkilenmeden sosyal yaşamı düzenlemesi anlayışı laikliktir.

Laiklik, batıda Katolik Kilise'nin merkezî ve baskıcı yapısına karşı başlayan muhalefet hareketinin çeşitli etkenlerle gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da, Reform ve Rönesans'la birlikte başlayan Aydınlanma Çağı, akli hayatın merkezine alarak kilisenin dayattığı dinî doğmaların bilim, siyaset, sanat ve felsefe üzerindeki baskısını kaldırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda laiklik, Fransız ihtilâliyle Avrupa'ya yayılmıştır. Fransız ihtilâlinden sonraki ilk yüzyılda şekillenen anlayış Cumhuriyetçilerin kiliseleri her türlü siyasi ve idari gücü kullanmaktan ve bilhassa eğitim sisteminden uzak tutmak ve bir adım sonrasında kiliseyi kontrol etmek anlayışını simgelemektedir. Fransa'da Cumhuriyetçiler 1880'de Cizvit tarikatını yasaklamış, 1882'de ilköğretim okullarını devletleştirmişlerdir. 1901'de Dernekler ve Tarikatlar Yasası'nı çıkarmışlardır. Böylece tarikatlar dernek statüsüne alınmış, kurulmaları devlet iznine bağlanmış ve okul yönetmeleri yasaklanmıştır. Bu sürecin son adımı 19 Aralık 1905'te kilise ile devletin ayrılmasını sağlayan kanunun çıkarılması olmuştur.

Temelde bu üç kanunun oluşturduğu hukukî statü 1946'da Fransız anayasasına iki madde ile girmiştir:

1- "Cumhuriyet vicdan özgürlüğünü sağlar. Dinlerin kamu düzeniyle ilgili aşağıdaki sınırlamalarla özgürce icra edilmelerini güvence altına alır."

2- "Cumhuriyet herhangi bir dini ne tanır, ona ne ücret verir ne de ödenek ayırır."

Laik devletin dini olmamakla beraber, toplumun mevcut dinlerinden hiçbiri diğerine üstün tutulmaz. Devlet, din ve mezhepleri farklı, hatta inanmayan vatandaşlarına hukukten eşit mesafede durur. Ayrıca kişiler dinî inançlarından dolayı baskı ve ayırım görmezler. Ancak

devlet toplumun dinî gereksinimlerini sosyal bir ihtiyaç olarak gözetir. Laik düzen, din özgürlüğünün doğal sonucu olarak bütün dinleri kamu düzenini bozmadıkları sürece tanır. Laik düzende dinî ve dünyevi otoriteler ayrılmıştır. Laiklik cumhuriyetin ve demokratik rejimin önemli koşullarından biri olarak algılanmaktadır.

Batıdaki gelişme sürecine kısaca değindikten sonra Türk tarihindeki din ve devlet ilişkisine kısaca değinmek gerekir. İslam dinine girmeden önceki dönemde Türklerde hakan, Gök Tanrı tarafından milleti yönetmek üzere tahta çıkartılmıştır. Bununla birlikte hakanın görevleri arasında dinî konular yoktur. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra İslam hukukunu esas almışlardır. Bununla birlikte toplumun sosyal yaşantısını belirleyen kuralları tanımlayan Türk töresi ile Padişahlar tarafından çıkarılan kanunnamelerin oluşturduğu örfî hukuk da geçerliliğini sürdürmekteydi. İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda idarecilerin İslam'ın temel prensiplerine aykırı olmamak kaydıyla kanun yapma yetkisi vardı.

Kuruluşundan itibaren devleti dinî esaslara göre yönetmeğe özen gösteren Osmanlı Devleti'nde dinî kavram ve söylemin daha belirleyici hâle gelmesinde I. Selim'in 1517 senesindeki Mısır seferinden sonra kutsal emanetleri İstanbul'a getirmesi ve Şeyhülislamlık makamını kurması etkili olmuştur. Devletin askerî alanda gücünü yitirdiğini gören yöneticiler 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren siyaseten elden çıkan beldeleri Halife sıfatını kullanarak devlete bağlamayı bir çıkar yol olarak görmüşlerdir. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus Çarı Osmanlı ülkesindeki Ortodoks tebaayı himaye etme hakkını elde ederken, Osmanlı Padişahının da Rusya Müslümanlarının halifesi olduğu belirtilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde laikliği önemli bir esas olarak ortaya koyan Mustafa Kemal Atatürk'ün ilham kaynağı da büyük ölçüde Fransız deneyimidir. Bununla birlikte Türkiye'deki uygulama ülke, millet ve yakın tarihte yaşananlardan yapılan çıkarımlar etrafında şekillenmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmasıyla birlikte dinî ve mistik hâkimiyet görüşü yerine, laik ve millî egemenliğe dayalı bir yönetime doğru ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışının ertesi günü, 24 Nisan 1920 tarihinde, Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde hiçbir kuvvetin bulunmadığını belirtmiştir. Böylece siyasi hâkimiyetin kaynağı noktasında bir değişim de başlamış olmaktadır.

Atatürk'ün İslam dinine bakışı son derece rasyonel ve akılcıdır: “Bizim dinimiz en makul, en tabii bir dindir. Ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabi olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. ...Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini din duygusunu, imanı öğrenmek için bir yere muhtaçtır orası da mekteptir.”

Siyasi sistemin temeline halk iradesinin konulması sahasında gelişen laiklik; Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), Cumhuriyet ilan edilerek hâkimiyet hakkının halka verilmesi (29 Ekim 1923), Hilafetin kaldırılması, Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Tevhidi Tedrisat (3 Mart 1924) gibi temel düzenlemeler ile esaslarını ortaya koymuştur.

Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması (30 Kasım 1925), Medeni Kanun'un kabulü (17 Şubat 1926), Allah adına yemin edilmesinden vazgeçilmesi ile devletin dinî hükmünün

anayasadan kaldırılması (10 Nisan 1928) ve nihayet 5 Şubat 1937’de anayasanın birinci maddesine “Türkiye devletinin laik olduğu” ibaresinin eklenmesiyle kanunlar açısından tamamlanmıştır. Oluşturulan sistem din hürriyetini, ayin ve ibadet haklarını tanıır.

Mayıs 1931’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın üçüncü büyük kongresinde: Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere göre yapılması ve tatbik edilmesi prensibi kabul edilmiştir. Atatürk düşüncesinde laiklik, cumhuriyetçilik ile birlikte rejimin ve devletin teminatı olarak algılanmıştır. Zira eski rejime dönme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Geleneksel anlayıştaki toplumu devlet ve rejim aleyhinde harekete geçirecek en önemli vasıta halkın dinî duygularına hitap etmek olmuştur.

Atatürk düşüncesinde laiklik din karşıtı değildir. İslam dinini akla, mantığa ve milletin menfaatine en uygun din olarak tanımlayan Atatürk, bütün yurttaşlara ibadet hürriyetini en mükemmel şekilde sağladığının altını çizmektedir.

Atatürk, laikliğin bütün yurttaşların vicdan ve ibadet hürriyetlerini gözetmenin yanında bağımsız yaşamaya ve kendi ayakları üzerinde durmaya önem verdiğini de vurgulamıştır; “Dinimiz, milletimize hakir, miskin ve zelil olmayı tavsiye etmez. Aksine, Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin izzet ve şerefini korumalarını emrediyor...”. Atatürk, İslam dinine saygılı olduğu kadar diğer fikir ve inançlara saygılıdır.

5.2.5. Devletçilik

Devletçilik anlayışı Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931 programına: “Bireysel çalışma ve faaliyeti esas almakla birlikte mümkün olduğu kadar az zaman içinde dinamik ideale kavuşmak için milletin genel çıkarlarının gereğine göre, bütün işlerde özellikle ekonomik alanda devletin fiilen ilgilenmesini benimser” şeklinde girmiştir.

Devletçilik ilkesi, bireysel ekonomik teşebbüse öncelik vermekte, ekonomik hayatı düzenleme ve kontrol etme görevinin ise devlete ait olduğunu varsaymaktadır. Toplum yararına hizmet eden kuruluşların artırılmasına önem verir. Aynı zamanda memleket içinde güvenliği ve adaleti sağlamak, vatandaşların hürriyetini güven altında bulundurmak, dış siyaset ve diğer milletlerle olan ilişkileri iyi idare etmek, savunma kuvvetlerini daima hazır tutmak ve milletin bağımsızlığını sağlamak, devletin öncelikli görevleridir.

Bu ilkenin uygulanmasındaki en önemli etkenlerin başında, özel sektörü teşvik edici tedbirler alınmış olmasına rağmen, istenilen düzeyde bir gelişme elde edilememiş olması gelmektedir. Yeterli yerli sermaye birikiminin olmayışı kadar girişimci sınıfın yetersizliği, teknik bilgisizlik, yabancı sermayenin olumsuz tutumu ve Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun bütün desteklerine rağmen yatırımların yeterli olmaması Atatürk’ün devletçilik ilkesine yönelmesini ve uygulamaların esaslarını netleştirmesini sağlamıştır. Bunun yanında 1929’da ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımı, zaten zayıf olan Türkiye ekonomisini daha da zor duruma sokmuştur. Bütün bu sebepler yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin devletçiliğe yönelmesinde önemli rol oynamıştır.

Devletçilik ilkesi Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik bağımsızlığını muhafaza ederek millî kaynaklarını değerlendirmesini sağlamıştır. 10 yıllık savaşın yarattığı maddî ve

manevî tahribatın bir an evvel giderilmesi hedeflenmiş, herhangi bir sistem taklit edilmemiş, ülke şartları belirleyici olmuştur.

Atatürk, devletçilikten ne anladığını şu sözler ile izah etmiştir: “Kişilerin özel teşebbüslerini ve şahsi menfaatlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Prensip olarak devlet ferdin yerine geçmemelidir. Fakat ferdin gelişmesi için genel şartları göz önünde bulundurmalıdır. Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz; bununla beraber piyasa da başboş değildir”. Görüldüğü gibi bu yaklaşım ekonomik faaliyetin tamamen devletin tekelinde olduğu katı bir devletçilik uygulaması değildir.

Atatürk, Afet İnan’a hazırlattığı **Medeni Bilgiler** kitabında Türkiye şartlarında takip edilmesi gereken ekonomik politikayı ve kendisinin mutedil (ılımlı) devletçilik anlayışını şöyle ifade etmektedir: “Türkiye Cumhuriyeti’ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber mutedil (ılımlı) devletçilik prensibine uygun yürümleri, bugün içinde bulunduğumuz hâllere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim takibini muvafık gördüğümüz mutedil devletçilik prensibi; bütün istihsal(üretim) ve tevzi (dağıtım) vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenit (dayanan) kolektivizm yahut komünizm gibi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir”.

Yukarıda izah edilen anlayış çerçevesinde devletin attığı adımları şöyle sayabiliriz: Mevcut demiryollarının millileştirilmesi ve yeni hatların inşa edilmesi. Bankacılık sektörünü millileştirmek ve özel girişimcilere destek sağlamak üzere İş Bankası’nın kurulması(1924). Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması (1925). Aşar vergisinin kaldırılması (1925). İnşaat ve konut sektörüne destek olmak için Emlak ve Eytam Bankası’nın kurulması (1926). Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak yeni işletmelerin açılması(1927). Yerli sanayi ve ticareti korumak üzere yeni gümrük tarifeleri uygulamaya konulması(1929). Sanayi ve Maadin Bankası vasıtasıyla Hereke, Feshane, Bakırköy Mensucat, Bünyan, Isparta iplik fabrikaları, Maraş, Tosya çeltik fabrikaları, Beykoz deri ve kundura, Uşak şeker, Malatya ve Aksaray elektrik ve Kütahya çini fabrikalarına ortak olunması.

1933’te kurulan Sümerbank on yedi yeni fabrika kurmuştur. 1934’te Birinci Beş yıllık sanayi planı yürürlüğe konarak kimya, sanayi, demir, kâğıt ve selüloz, kükürt, süngercilik, pamuk ve mensucat sanayine öncelik verilmiştir.1935 yılında madencilik alanında yatırım yapmak üzere Etibank kurulmuştur. Ham maddesi ülke içinde bulunan yatırımlar yapılarak dışarıya döviz gitmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu planlı ekonomi döneminde sanayileşme atılımına girilmiştir. Atatürk bunu şöyle dile getirmektedir: “Endüstrileşmek en büyük millî davalar arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimiz de mevcut olan büyük küçük her çeşit sanayi kurup işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşmak için bu bir zorunluluktur”.

Uzun yılların ihmallerine ve 12 yıllık savaşın yıkımlarını bir an evvel gidermek isteyen devletin hedefi sanayileşmeyi hızlandırmak, tarım üretimini arttırmak, ulaşımı ülke sathına yaymak ve bankacılık sistemini modernleştirmektir. Böylelikle toplumun refah düzeyi yükseltilmeye çalışılmış ve mümkün olduğunca fazla insanın bu refahtan yararlanması

amaçlanmıştır.

Devletçiliğin ekonomik sahada olanın yanında bir de siyasi anlamda devletçilik fikrine işaret etmeliyiz. Kadim Türk düşüncesinden bu yana devleti ilelebet yaşatmak esasına dayanır. Fert ve cemiyetten önce devletin varlığını muhafaza etmek, devamlılığını ve otoritesini sağlamak ilk hedeftir. Devletin gerektiğinde şevketini, ihtiyaç olduğunda şefkatini göstermesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu çerçevede devlet kavramının bağımsızlık düşüncesiyle eşdeğer kabul edildiğini söyleyebiliriz. Günümüzün liberal demokrasi düşüncesine aykırı gibi görülse de halkın temel değerlerinin korunması ve devam ettirilmesinin, refah, mutluluk ve huzurunun ancak devlet sayesinde sağlanabileceği düşüncesinden temellenir.

5.2.6. İnkılapçılık

Kelime anlamı olarak bir durumdan başka bir duruma geçiş, dönüşüm; siyasi terim olarak ise toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, iyileştirme anlamlarına gelmektedir.

İnkılap kavramını ifade etmek için 1934'teki dilde sadeleştirme politikalarından sonra devrim kelimesi kullanılmışsa da bu durum inkılap ile ihtilali aynı sanmaktan kaynaklanmaktadır. Nitekim Türk İnkılabının önderi Atatürk de hukuk inkılabının ilk adımlarını atmaya başladığı 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında konuyu ele almış :”Türk İnkılabı nedir? Sorusuna “bu inkılap kelimesinin ilk anda işaret ettiği ihtilal manasından başka ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli asırlardan beri gelen eski şekillerini ortadan kaldıran, en gelişmiş tarz olmuştur” cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi Atatürk, ihtilâl ve inkılabı birbirinden ayırmıştır.

Atatürk, devletin idare şeklinin değiştirilmesinden sonra devletin ve milletin varlığını sürdürebilmek için fertleri arasında kurduğu ortak bağın da şeklinin değiştirilmek istendiğini ifade etmiştir. Din ve mezhep esaslı birliğin yerine milletin fertleri arasındaki ortak bağın Türk milliyeti olması amaçlanmıştır. Millete, dünya milletleri arenasında hayatta kalmak, kuvvetli olmak için gerekli bilgi ve aracın çağdaş medeniyete dâhil olmaktan geçtiğini anlatmak gerekli görülmüştür. Bu anlayış çerçevesinde toplum idaresini düzenleyen kanunların da şartların değişmesiyle beraber değişecek bir dünyevi bakış etrafında yapılması benimsenmiştir. Bütün bunlar ihtilâlden çok ilerde, yüksek ve büyük değişimlerdir, inkılaptır.

Atatürk, yaptığı birçok konuşmada inkılabı; son asırlarda Türk milletini geri bırakan köhnemiş kurumları yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumları kurmak olarak açıklamıştır. Fransız ihtilâli, Bolşevik ihtilâli örneklerinde değişim ve dönüşümler çok kanlı olmuştur. İdareyi ele alışı mevcut şartlara uygun olarak gelişen Alman ve İtalyan faşizminde de milletler adına çok kanlı değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Türk İnkılabı hem altı asırlık hanedan idaresine kansız bir şekilde son vermiş, hem de milleti daha müreffeh, daha çağdaş bir seviyeye taşımıştır.

Yapılan inkılap hareketleri Türk milletinin en azından üç yüz seneden beri çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ve nimetlerinden faydalanmak çabasının geldiği son nokta olarak görülebilir. Türk İnkılabının esası çağdaşlık, medeniyet ve refah mücadelesidir. Atatürk’e göre göre asırlardır modernleşmek için yapılan fedakârlıkların neticesi buna bağlıdır. Mutlaka

ileri gidilmelidir. Geçmişe takılmak mahvolmak sebebidir, zira dünya milletleri daima ileriye doğru akan bir sel gibi güçlenmektedirler. Bilim ve teknolojinin çağdaş ürünleri karşısında ortaçağdan kalma zihniyetlerle yürümeye çalışmak mahvolmaya mahkûm olmaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurularak millî egemenlik düşüncesinin hayata geçirilmesi, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, hilâfetin kaldırılması siyasi ve idari anlamda büyük değişimlerdir. Öğretimin birleştirilmesi, kılık kıyafetin değiştirilmesi, hukuk düzeninin laikleştirilmesi, kadınlara yeni haklar tanınması, yeni takvim, saat ve ağırlık ölçülerinin kabulü, Arap harfleri yerine Latin esaslı Türk harflerinin kabulü; tarih ve dil anlayışında değişim, soyadı kanunu ise hukukî, sosyal ve kültürel alanda büyük değişim hamleleridir. Saydığımız bu değişimler ile onları yapmaya imkân veren Millî Mücadele süreci Türk inkılabı süreci olarak değerlendirilmektedir. Değişim alanları ve yapılan düzenlemeler dikkate alındığında yapılan bir ihtilal değil inkılaptır. Zira söz konusu değişimler 1860'lı yıllardan beri çeşitli platformlarda tartışılarak olgunlaştırılmış, geliştirilmiş hususlardır. Ancak hayata geçirilmeleri Atatürk'ün girişimleriyle olmuştur.

Fikir tartışmalarının olgunlaşması kadar hayata geçirilmesi için uygun ortam ve onu yönetecek lider de son derece önemlidir. Türk modernleşme tarihinde köklü değişim ve dönüşüm öneren pek çok devlet adamı bunu hayatıyla ödemiştir. Yapılan yenilikler kanlı bir şekilde durdurulmuş, devlet ve millet her seferinde yeniden başlamak zorunda kalmışlardır. Atatürk önderliğinde verilen Millî Mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında herkesi bir araya toplamayı başarmıştı. Ancak askerî mücadeleden sonra gidilecek yol öncü kadro arasında da ayrılıklara yol açmıştır. Taraflar arasında tercihlerin netleşmesinden sonra büyük bir kısmı son asrın tartışma mevzuu olan konular Atatürk'ün eliyle uygulama imkânı bulacaktır.

Atatürk'e bu başarıyı sağlayan onun düşünce ve eylem ilkeleridir. Yukarıda düşünce esaslarını ayrıntılı incelemeye çalıştık. Uygulama esasları ise daha kısa ve nettir: 1 Kasım 1937 tarihli TBMM açış konuşmasında dile getirdiği hususlardır: Atatürk'ün ifadesiyle Türk İnkılabının yolunu çizen ilkeler “üzerinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız millet ve tarihin sayfalarından çıkardığımız derslerdir”. Dolayısıyla ülkenin şartları, milletin tarihi ve kültürel birikimi, insan ve coğrafya imkânları ölçüsünde çağdaş çizgiyi temsil etme mücadelesi inkılapçılıktır.

Atatürkçü inkılapçılık anlayışı, akıl, bilim ve ileri teknolojinin yol göstericiliğinde sürekli gelişmektir. Bu nedenle Atatürk “Büyük davamız, en medenî ve refah seviyesi yüksek bir millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de köklü bir inkılap yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek zorundayız.

5.3. Atatürk İlkelerinin Uygulama Esasları

Uygulama esasları Atatürk'ün yukarıda maddeler hâlinde izah edilen ilkelerini destekleyen, besleyen temel fikirlerdir. Bu fikirler ilkeler hâlinde yazılmamışsa da hemen her ilkenin üzerinde yükseldiği kaidelerdir. Esas itibarıyla milletlerin bağımsız siyasi teşekküller hâlinde yaşamasını temin eden bu hususlar zamanın değişmesiyle değişmeyen, eskimeyen mahiyetleriyle Atatürk düşüncesinin de daima canlı, uygulanabilir kalmasını sağlamaktadırlar.

Çağdaş ülke liderlerinin büyük çoğunluğunun fikirleri terk edilmiş, kendileri unutulmuşken Atatürk ve düşüncesinin şimdi ve gelecek için rehber olmasına imkân sağlayan bu hususları üç ana başlık altında toplayabiliriz.

5.3.1. Tam Bağımsızlık

Atatürk düşüncesinin temelinde yatan, bütün uygulamalarda belirleyici olan vasfı siyasi, iktisadî, malî, adlî ve kültürel olarak tam bağımsız olmaktır. Bunlardan herhangi birisindeki eksiklik millet ve memleketin gerçekte bütün bağımsızlığından mahrum olmaktır. Atatürk düşüncesinde esas: “Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır”. Bu esasın ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla elde edilebileceğine dikkat çeken Atatürk, zengin de olsa bağımsızlıktan mahrum bir milletin medenî dünyanın karşısında uşak olmaktan daha iyi bir muameleye layık olamayacağını” hatırlatmaktadır. Yeni Türkiye Devleti’nin barışçı olduğunu, belirtirken de barışçılığın “tam bağımsızlık istiyoruz” demek olduğunu, bunu sağlamaya kudretin yeteceğini altını çizmekteydi.

Bu düşüncelerle İstiklâl Harbi’ne başlarken “ya istiklâl ya ölüm” parolasıyla yola çıkılmış, savaş sürerken kültürel ve ekonomik bağımsızlık için toplantılar yapılmış, düşmanı yurttan kovduktan sonra sıra askerî zaferi ekonomik zaferlerle taçlandırmaya gelmiştir. Zira inanılmaktadır ki, ekonomik bağımsızlıkla desteklenemeyen başarılar devamlı olamaz, kısa zamanda biter. Aynı şekilde adlî, kültürel, sosyal sahalarda da çağdaş düzenlemeler birbiri ardına uygulamaya konularak Türk milletinin “milli egemenliği benimsemesi ve memlekette yegâne hâkim ve amilin kendisinden ibaret olduğunu unutmaması” bir yaşam biçimi hâline getirilmeye çalışılmıştır.

5.3.2. Çağdaşlık

Atatürk’ün asıl yönlendirici figür olarak işlev gördüğü Türk İnkılabının en çok tartışılan cephelerinden biri dâhil olunmak istenen medeniyet anlayışıdır. Atatürk’ün amacı bu yeni sistem ile milleti her hâli ve tavır ile medenileştirmektir. Atatürk düşüncesinin gayesi açık ve net bir şekilde budur. Hangisine dâhil olunacağı söz konusu edildiğinde Atatürk’ün cevabı kesindir; “Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır”.

Osmanlı Devleti’nin kendini Avrupa’ya bağlayan bağları kestiği gün çökmeye başladığına inanan Atatürk aynı yanlış yapmayacaklarını vurgulamaktadır; “Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye’de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?” Bu kararlılık Atatürk düşüncesinde bir var olmak mücadelesi olarak yer almaktadır: “Memleket mutlaka çağdaş, medenî ve yenilenmiş olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın netice vermesi buna bağlıdır. Türkiye ya yeni fikirle donanmış, namuslu bir idare olacaktır veyahut olamayacaktır”.

Halkın son derece yenilik taraftarı olduğuna dikkat çeken Atatürk bu hızlı ve köklü değişikliklerden endişe duyanlara da seslenmekten onları düşüncesine kazanmaya çalışmaktan asla vazgeçmemiştir. “Arkadaşlar kesinlikle telaffuz ediyorum. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye götürüyor”. Böylesine mühim bir

neticeye ulaşmak için gerekirse kurbanlar vermenin dahi önemli olmadığına dikkat çeken Atatürk, “Bu hâlin muhafazasında inatlaşma ve taassup, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz. Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. Ve o, gafil ve itaatsizler hakkında çok acımasızdır” ihtarında bulunmaktadır.

Burada Batı medeniyetinden farklı bir tercih olabilir mi? Sorusu da akla gelebilir. Ancak 20. yüzyıl insanı için doğu – batı tercihi manasızdı. Çünkü Doğu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse tamamen Batının siyasi ve ekonomik hâkimiyeti altına girmişti. Tam bağımsız, ayakları üzerinde durabilen bir İslam devleti yoktu. Saltanat ve hilafet makamının sahibi olmakla dünya Müslümanlarının ümit merkezi hâline gelen Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü durumu Atatürk ve nesli bizzat yaşamışlardı. Dolayısıyla Batı medeniyeti tercihi zamanın ve zeminin ortaya çıkardığı tabii bir tercihti.

Diğer yandan Medeniyet bahsinde Atatürk’ün vurguladığı husus ilim ve fen çerçevesinde ortaya çıkan neticedir. Atatürk’ün ifadelerinden Batı Medeniyetinin kültür ürünlerinden ziyade teknik konularda takip edileceğini anlamak gerekir. Medenî olarak vasıflandırılan milletlerin yöntemini almak, onların hâkim bulunduğu ortamda yaşayabilmenin, onlarla boy ölçüşebilmenin yegâne şartıdır. Aksi takdirde her an o tehlikeye maruz yaşamak zorunda kalınacaktır. Mevcut zihniyetle zaten onların esiri olmaktan başka bir netice ihtimali yoktur. Dolayısıyla daha önceki bahislerde de ifade edildiği üzere Atatürk’ün gözünde geçmişte ve şimdi Türk insanı medenidir, ancak teknik alanda geri kaldığı için onları almak durumundadır. Mesela musikide de tamamen millî hisleri ve duyguları medenî âlemin vasıtaları ile işlemek zarureti ön plana çıkarmıştır.

Türk inkılabı adına yapılan her şeyin netice vermesinin mutlaka çağdaş, yenilikçi ve medeni olmasına bağlı olduğunu, bu gerçekleştirilmez ise yaşayamayacağını belirten Atatürk’ün düşünce, kültür, siyasi, idari ve sosyal sahalarda inkılaplar yapmanın yanı sıra düşüncedeki değişikliğin bir göstergesi olarak şekilde de birtakım düzenlemeler yaptığını hatırlatmalıyız. Temelde Türk milletinin tarihinin her safhasında medenî olduğunu belirten Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, zihniyetiyle, medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzı ile medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir” demektedir.

Kısaca, Atatürk; medeniyim diyen Türkiye’nin hakikaten medeni olan halkı başından aşağıya dış görünüşüyle dahi medenî ve olgun insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdur”, anlayışını seslendirmekteydi. Bu yaklaşımda mevcut dış görünüşün zaten millî olmamasının da büyük payı vardır. Nitekim O, halk ile yaptığı sohbetlerde mevcut kıyafetlerin “ne milli, ne de uluslararası” olduğuna işaretle, “O hâlde kıyafetsiz millet olur mu?” sorularını sorarak, bu aşamada “millîdir diyerek Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe gerek olmadığını”, millete layık olanın medenî ve uluslararası kıyafet olduğunu ve onun giyileceğini belirlemiştir. Diğer sahalarda da bize ait orijinal tarih, sanat ve kültür değerlerinin medenî seviyeyi temsil eden memleketlerde kullanılan şekil ve yöntemleri kullanarak dünyaya sunulmasını istemiştir. Bununla Türk milletinin de kendine özgü değerleri olduğunu gösterilerek dünya milletlerinin saygıları kazanılmak istenmiştir. Bu daha önceki dönemlerin tenkit edilen taklitçilik anlayışı değildir. Ana hatları ile geleneksel olanın modernleştirilerek hayatiyetini devam ettirme çabasıdır.

5.3.3. Müspet İlime ve Akla Tâbi Olmak

Atatürk'ün bütün eylem ve yaşamı insan aklına ve ilme verdiği değeri gösteren örneklerle doludur. Ülke ve dünya ölçüsünde olaylara hissî ve dogmatik bir yaklaşımla, peşin hükümle değil, akıl ve ilmin ışığında faydacı açıdan bakılması Atatürk'ün prensibi olmuştur. Onun muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi aynı zamanda insan aklının bir ürünü olan ilim ve teknolojiye zirveyi yakalamaktır. Çağdaş olmak da olaylara bu gözle ve anlayışla bakabilmenin bir sonucudur. Atatürk ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasında da ilim ve aklın belirleyici rol oynadığını şu sözlerle ifade etmekteydi: “Yurdun en bakımlı, en şirin, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı dize getiren başarının sırrı nerededir biliyor musunuz? Orduların yönetilmesinde bilim ve fen ilkelerini rehber edinmemizdedir. Milletimizin siyasi ve içtimai hayatı ile düşünce eğitiminde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır”.

Osmanlı devletinin belli bir seviyeye geldikten sonra dünyadaki gelişmeleri takipten vazgeçmesinin nelere yol açtığını gören Atatürk, “gözlerimizi kapayıp tek başına yaşadığımızı farz edemeyiz. Bilakis ilerlemiş ve modernleşmiş bir millet olarak medeniyet sahası üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferдинin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur”.

İlmin maddî ve manevî bütün başarıların kapısını açan anahtar olduğu inancı Atatürk'te esastır. Samsun'da Ticaret Mektebi öğretmenlerine söylediği şu sözler kendisinden sonra takip edilecek yolu da göstermektedir: “Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir”. İlmi gelişmeleri yakından takip ederek yenilikleri daima hayata uygulamak başarı için şarttır. Dünya her sahada her geçen zaman diliminde gelişip değişirken yüzyıllar öncesinin anlayış ve metotlarını takip etmenin akıl ve mantıkla bir ilişkisi olmamak gerektir. Bu tarz düşünce Atatürk'te hayatının sonuna kadar temel hayat düsturu olarak yaşamıştır. Nitekim Türk milletine bıraktığı manevî mirasın “ilim ve akıl” olduğunu, onu benimsemek isteyenlerin “ilim ve aklın rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçıları olacaklarını” ifade etmiştir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu mümkün kılan Büyük Millet Meclisi'nin açılması, mücadeleyi yürütmesi ve milleti çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkarmak için yaptığı her türlü düzenleme ve köklü değişim hareketlerinin bir fikrî temel üzerine inşa edildiğini görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde girilen reform çabalarına karşın önlenemeyen çöküşe karşılık Cumhuriyet kendi politikalarını bu deneyimden dersler çıkararak insan faktörünü, tarih birikimini dikkate alarak belirlemiştir.

Vatan, millet, devlet ve fert kavramlarının içine hangi özelliklerin aşama aşama konulduğunu görmek mümkündür. Öncelikli olarak vatanın bölünmez bütünlüğünü, milletin egemenliğin tek sahibi olduğunu, bu bağlamda ferdin biraz daha geri planda düşünüldüğünü görüyoruz. Kendini yönetecekleri seçme konusunda gerekli olgunluğa eriştiği zaman tek dereceli seçimlerin hayata geçirileceğini belirten Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yöneticileri demokrasinin zeminini hazırlamak gerektiğini de dolaylı olarak ifade etmiş oluyorlardı.

Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık zemininde yükselen yeni yapı, rejimin kendisini muhafaza edebilmek ve geçmişin bozulmuş bir takım anlayışları tarafından engellenmemek için laiklik ilkesiyle dinin devlete müdahalesinin önünü tıkamayı tercih etmiştir. Ümmetten millete geçiş, millî devletin şartlarının hazırlanması kadar geline nokta durağanlaşmadan daima ileriye gidişin, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın anahtarı olarak inkılapçılık ilkesinin önemini görüyoruz. Bu kısımda genellikle altı çizilen ekonomik devletçilik anlayışının yanı sıra devleti esas kabul eden bir siyasi devletçilik anlayışının da var olduğunu dikkatten kaçırmamak gereklidir.

Altı ilkenin ifade ettiği manaları izah kadar bu anlayışın hayata geçirilmesinde hangi noktalardan hareket edildiği de önemlidir. İlim ve aklı ön plana almak doğru anlaşılması gereken bir yaklaşım tarzıdır. Laiklik din karşıtlığı anlamına alınmamalıdır. Zira tarihi arka planında kilise-devlet çatışmasından kaynaklandığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de rejime muhalif olanların halkı da yanlarına alarak tehdit oluşturmalarının önüne geçilmek için laiklik ilkesi önemsenmiştir. Bunun yanı sıra devletin son yüz elli yılda ekonomik bağımlılık ve dış borçlar dolayısıyla maruz kaldığı aşağılanmalar ve dış müdahaleleri yaşayan Atatürk ve neslinin diğer sahalarda da başarılı olmak için tam bağımsızlık ilkesine sıkı sıkıya sarılmış olmaları son derece manidardır. Bu iki esastan hareketle modern zamanların gereklerini yerine getirmek mümkün olacaktır. Dünya üzerinde vatandaşlarına insan hak ve haysiyetine yakışır bir hayat sağlamak isteyen her idarenin takip etmesi gereken bu esaslar pratikte Atatürk düşüncesinin de güncelliğini korumasının en önemli unsuru olmuştur.

Bölüm Soruları:

1) 1927 Nizamnamesi'nde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hangi vasıfları vurgulanmıştır?

- a) Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi
- b) Laik, Cumhuriyetçi, Devletçi
- c) Cumhuriyetçi, Laik
- d) Cumhuriyetçi, Laik, Devletçi, İnkılapçı, Halkçı, Milliyetçi
- e) Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Laik

2) Atatürk ilkeleri olarak bilinen altı ilke anayasaya hangi tarihte konulmuştur?

- a) 1927
- b) 1931
- c) 1935
- d) 1937
- e) 1947

3) “Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur”.

1923 Nizamnamesi'ndeki bu tanım aşağıdakilerden hangisini tanımlamaktadır?

- a) Devlet
- b) Vatan
- c) Vatandaş
- d) Millet
- e) Halk

4) “Halkın devlet başkanının seçimlerine katılımının oranı de vasfını belirlemektedir” cümlesinde boş yere aşağıdakilerden hangisi gelecektir?

- a) Devletçiliğin
- b) Laikliğin

- c) Cumhuriyetin
- d) Milliyetçiliğin
- e) Halkçılığın

5) “Bu manada Orhun abidelerinde yer alan yaradılış, yönetim ve millî varlığı koruma bilinci ilk örnekleri olarak son derece değer taşımaktadır” cümlesinde boşluğa hangi kavram gelmelidir?

- a) Milliyetçilik
- b) Halkçılık
- c) Devletçilik
- d) Cumhuriyetçilik
- e) Laiklik

6) 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik buhranının etkilediği şartlar sonucunda uygulamaya konulan ilke aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Laiklik
- b) Cumhuriyetçilik
- c) Devletçilik
- d) İnkılapçılık
- e) Milliyetçilik

7) Atatürk ilkelerinin altısı bir arada olarak parti tüzüğünde yer alması hangi tarihte ve toplantı vesilesiyle olmuştur?

- a) 1919 Sivas Kongresi
- b) 1927 İkinci kongre
- c) 1931 Üçüncü kongre
- d) 1935 Dördüncü Kongre
- e) 1938 Olağanüstü Kongre

8) “Türkiye Cumhuriyeti’ni idare edenlerin, demokrasi esasıdan ayrılmamakla beraber mutedil(ılımlı) devletçilik prensibine uygun yürümleri, bugün içinde bulunduğumuz

hâllere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur”. Tanımlaması aşağıdaki ilkelerden hangisine aittir?

- a) Halkçılık
- b) Devletçilik
- c) Laiklik
- d) Milliyetçilik
- e) İnkılapçılık

9) ‘İlmin maddî ve manevî bütün başarıların kapısını açan anahtar olduğu’ anlayışı aşağıdakilerden hangisiyle doğrudan ilişkilidir?

- a) Milliyetçilik
- b) Çağdaşlık
- c) Müspet ilim ve akla tabi olmak
- d) Devletçilik
- e) Tam bağımsızlık

10) “Atatürk’ün düşüncesinde soydan, ırktan kaynaklanan bir -----değil, tamamen kültürel, ideal ve düşünce birliğine dayanan bir anlayış söz konusu olmuştur”. cümlesindeki boşluğa aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- a) Milliyetçilik
- b) Devletçilik
- c) Halkçılık
- d) İnkılapçılık
- e) Cumhuriyetçilik

Cevaplar

1) a, 2) d, 3) b, 4) c, 5) a, 6) c, 7) c, 8) b, 9) ,10) a.

Bölüm Kaynakçası

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III., Ankara 1997.

C.H.F. Programı, İstanbul 1931.

Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul 2003.

Eraslan, Cezmi, “Atatürk ve Halkçılık”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı II**, Ankara 2005, s. 71-128

Eraslan, Cezmi, **Yeni Osmanlılardan Atatürk'e Türk Aydınında Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi**, İstanbul 1994, yayınlanmamış doçentlik takdim tezi.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara 1990, s. 423-424.

Giritli, İsmet, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul 1980.

İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Ankara 1969.

İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetin Birinci Sanayi Planı**, Ankara 1972.

Kafesoğlu, İbrahim - Saray, Mehmet, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller**, genişletilmiş baskı, İstanbul 1998.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi –Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller-**, İstanbul 1996.

Özkaya, Yücel, “Atatürk ve Halkçılık” **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar II**, İstanbul 1974.

Toprak, Zafer Osmanlı Narodnikleri: “Halka Doğru” Gidenler, **Toplum ve Bilim**, 24, Kış 1984, s. 69-81.

Toprak, Zafer, “Halkçılığın Türkiye'deki Boyutları”, **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul 1992.

Tunçay, Mete, **T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)**, İstanbul 1992.

Yalçın, Durmuş ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2003,

6. ATATÜRK DÖNEMİ KÜLTÜR POLİTİKALARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Atatürk'ün kültür politikasının temel amacı nedir?
- 2) Atatürk döneminde Türk tarihi alanında yapılan reform hareketlerinin kültür yaşamına etkisi nedir?
- 3) Atatürk döneminde Türk dili alanında yapılan reform hareketlerinin kültür yaşamına etkisi nedir?
- 4) Atatürk döneminde müzik alanında yapılan reform hareketlerinin kültür yaşamına etkisi nedir?
- 5) Atatürk dönemi güzel sanatlar alanındaki gelişmeler nelerdir?
- 6) Atatürk dönemi sosyal ve kültürel alanda yapılan yenilikler nelerdir?

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Atatürk'ün kültür ve eğitim politikasının temel hedefleri nelerdir?
- 2) Türk dili ve Türk tarihi alanında yapılan çalışmaların kültür yaşamına ne gibi etkisi olmuştur?
- 3) Harf inkılabı gerekli mi idi?
- 4) Eğitim alanında reform hareketlerinin kültür hayatına ne gibi etkisi olmuştur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Atatürk'ün Hedeflediği Kültür Politikasının Temel Amacı	Arap, Fars ve diğer tüm yabancı tesirlerden uzak, Türk millî kimliğine uygun bir kültür tesisi için yapılan inkılapları öğrenmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Atatürk Döneminde Kültür Hayatına İlişkin Hangi Alanlarda İnkılaplar Olduğunu Belirlemek	Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin millî bir kültürün tesisi için eğitim, dil, din, tarih ve güzel sanatlar alanında ne gibi yenilikler yaptığını kavramak	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Türk Dili, Tarih, Güzel Sanatlar, Görsel ve Yazılı Basın Alanında Gelişmeler	Kültür alanında yapılan inkılap hareketlerinin kültür hayatına etkilerini kavramak	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar

Anahtar Kavramlar

- Atatürk dönemi kültür politikası
- Atatürk dönem dil politikası
- Atatürk dönemi tarih alanında gelişmeler
- Atatürk dönemi müzik alanında gelişmeler
- Atatürk dönemi güzel sanatlar alanında gelişmeler

Giriş

Genel bir niteleme ile “*kültür*” tarihsel gelişim süreci içerisinde toplumda oluşan bir yaşam biçimi, davranışlar ve her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümüdür. Atatürk’ün düşünce yapısında önemli bir etkisi olan Ziya Gökalp, kültürü; bir milletin dini, ahlaki, hukuki, adli, estetik, lisanî, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünü olarak tanımlamaktadır. Atatürk’ün kültür tanımına ilişkin görüşleri ise “*Kültür; bir milletin bütün tarihi seyrini gösteren bir harekettir. Bugün yaşayan milletler varlıklarını ispat ve idame için çalışırlar, fakat onların dayanacağı bir esas, kökünü kendisinden alacağı kültürleri bulamazsa, temel sağlam olmaz. Onun içindir ki tarihlerinde kültür izi bırakmayan milletlerin en nihayet yalnız adları kalmıştır.....*

Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir. Yine insan, enerjisiyle ve fakat tabiatın ona iltifat edildikçe tükenmez yardımıyla, yükselen, genişleyen insan zekâsı, hudutsuz kavrayış anlamında ‘insanım’ diyen bir vasfı mahsus (özel niteliği) olur.” şeklindedir.

Siyasal sömürgeciliğin, giderek yerini ekonomik ve kültürel sömürgeciliğe bıraktığının bilincinde olan Mustafa Kemal Atatürk, tam bağımsızlığını henüz kazanmış Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kültürel bağımsızlığını da bir an önce kavuşmasını istemiş, kültüre verdiği büyük önemi “Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür” özdeyişi ile dile getirmişti. Atatürk, yaşamı boyunca, Türk kültürü üzerindeki Arap, Fars ve Avrupalı perdesini kaldırmak ve Türk millî kültürünün gerçek kimliğini ortaya çıkarmak, Cumhuriyet nesillerine yeni, orijinal bir kültür zemini bırakmak için gayret sarf etti. Yeni kültür ihdasını milletler arasında varlığını koruyabilmesi için bir zorunluluk olarak görmekteydi. Ve çocukların bu yabancı kültürle mücadele ederek hurafelerden, Doğudan ve Batıdan gelen etkilerden uzak bir biçimde yetiştirilmeleri gerektiği vurgusunu henüz Kurtuluş Savaşı devam ederken toplanan Maarif Kongresi’nde dile getirmişti.

Toplumların kültürleri; günün koşulları, toplumun gereksinimleri doğrultusunda belli bir ölçüde değiştirilebilir ve geliştirilebilir. Kültür değişimleri ortaya çıkış ve uygulamadaki yöntem bakımından ele alındığında, serbest ve zorunlu olarak iki adımda değerlendirilebilir. *Serbest kültür değişimleri* yabancı kültür toplulukları ile ilişkide bulunan toplumlarda herhangi bir iç ya da dış zorlama olmaksızın meydana gelen değişikliklerdir. Giyim kuşamda, yeme içmede, sanat dallarında ve günlük yaşamda hatta dilde görülen değişiklikler buna örnek gösterilebilir. *Zorunlu kültür değişimleri* ise dıştan gelen bir zorlama; örneğin yabancı bir devletin istilasına ya da ülkedeki siyasal iktidarların belli bir amaçla ve devletin gücünü kullanarak yaptıkları değişimlerdir. II. Mahmut döneminde sarığın yerini fes alması da Osmanlı Devleti açısından zorunlu kültür değişikliklerine örnek gösterilebilir.

Türkiye’de kültürel dönüşüm 1700’lerin başlarından günümüze kadar devam etmekte olan hareketli bir yapıdır. Net çizgilerle olmasa dahi tarihi dönemlendirmek; Lale Devri, III. Selim dönemi, II. Mahmut dönemi (1808-1839), Tanzimat dönemi (1839-1876), I. Meşrutiyet (1876-1878), II. Meşrutiyet (1908-1923), ve 1923’ten günümüze olarak belirlenebilir. Cumhuriyet’e kadar olan kültürel değişim köklü ve zorunlu olmaktan uzak kısmen bir evrim

süreci içinde gelişirken Cumhuriyet'in ilanıyla keskin hatlarla belirlenmiş toptan bir kültürel dönüşüm çabası söz konusudur.

Askeri ve siyasi alanda kazanılan başarılar sonrası ilan edilen Cumhuriyet eğitim ve kültür alt yapısıyla yeni, tam bağımsız ve millî egemenlik ilkelerine dayalı bir toplum yaratmayı gerekli kılmaktaydı. Bu doğrultuda reform hareketlerine vakit geçirmeksizin başlandı. Millî kültürü ön plana çıkaran ortak değerler doğrultusunda yeni bir toplum için başta eğitim olmak üzere dil, tarih, sanat, müzik ve güzel sanatlar alanında önemli bir değişim başlatıldı. Eğitim ve kültür alanında yapılan inkılaplarla hedeflenen tüm yabancı unsurlardan arınmış kendine özgü millî bir kültür inşası sağlamaktı.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevlerinin ilgili şubelerinin çalışmalarıyla millî kültür eksenli bir yapı ortaya koymak istemişti. Bu kurumların çalışmalarıyla Anadolu'nun tarihteki Türklüğü yanı sıra Türk dünyası ile dil ve kültür birliğini sağlamak için gereken alt yapıyı hazırlamak istemişti.

6.1. Tarih Alanında Gelişmeler

Tarih; toplulukları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, olaylar arasındaki ilişkileri, önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmelerini, milletlerin kurduğu medeniyetleri, kendi iç sorunlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Diğer bir ifade ile tarih; toplumun zaman içindeki gelişme yönünü belirleyen, insanın kendi toplumu ile diyalog kurmasını ve bütünleşmesini sağlayan, toplum şuurunu canlı tutan bir kültür hazinesidir.

Atatürk'te Türk tarihine karşı ilgi ve sevgi henüz Manastır İdadisi'nde okuduğu yıllarda başlamış, hayatı boyunca da sürmüştü. Türk tarihine millî ve modern tarih yöntemleriyle bakış 1911 yılında Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kuruluşuna kadar indirilebilirse de esaslı çalışmalar 1930'lu yıllarda başlatılmıştı.

Afet İnan, 1928 yılında İstanbul'da Fransız Notre Dame de Sion okulunda bir coğrafya kitabında, resimlerle de gösterildikten sonra Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu ve "Secondaire" yani ikinci derecede kabul edildiği yazılı olduğunu Atatürk'e gösterdiğinde Atatürk "*Hayır, böyle olamaz. Bunların üzerinde meşgul olalım*" demekle kalmamış, derhal yeni kitaplar getirterek bizzat çalışmaya ve çalıştırmaya başlamıştı.

Türk tarihi üzerine çalışmaların temelini de "*Türklerin dünya tarihinde hakiki yeri ve medeniyet âlemindeki rolleri ne olmuştur?*" sorusu olmuştur. Çalışmalar 1929 yılında yoğunlaştı. 1929 yılından sonra Atatürk tarih sahasında çıkmış en yeni kitapları getirterek, yeni bir kütüphane kurdu.

Atatürk, tarih araştırmalarıyla bizzat meşgul oldu. Türk ve yabancı tarihçilerle yıllarca beraber çalıştı. Bu çalışmalarda görev alan Afet İnan, Atatürk'ün o sıralarda İstanbul Üniversitesi'nde verilen tarih notlarını okumakta olduğunu ve daha öncesinde ise Wells'in Dünya tarihi ile ilgilendiğini ve onları tercüme ettirdiğini, 1930 yılında ise yeni kitapların getirtilmesiyle etrafındaki devlet ve ilim adamlarının da ilgisini çekmek suretiyle geniş bir tarih araştırmaları devrinin başladığını ifade etmişti. Türk tarihini bilimsel yöntemlerle araştırılması ve incelenmesini sağlamak amacıyla şimdiki adı Türk Tarih Kurumu olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 1931'de bizzat Atatürk'ün isteği üzerine kuruldu.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin yaptığı çalışmalar sonucunda "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" adlı kitap yayınlandı. Daha sonra yazılan tarih kitaplarına bir kılavuz niteliğinde olan eser Atatürk'ün tarih tezinin bir tezahürü idi. Atatürk'ün tarih tezi, Batı'nın haksız iftira ve iddiaları karşısında özünde bir savunma tarihi niteliğinde kabul edilebilir. Anadolu'nun Türklüğü, Sümerler ve Hititlerin Turanî, dolayısıyla Türk kökeninden geldiği iddiasıyla sağlamlaştırılmak istenmişti. Atatürk de insanların kaynağının Orta Asya'dan dünyaya dağıldığını ve medeniyetin oradan çıktığını ileri sürmüştü. Türk Tarih Tezi'nin hazırlanmasında iki temel esas takip edilmişti: Bunlardan birincisi; Yeni Cumhuriyet'in kültürel ve tarihsel bağlarını İslam öncesi tarih ve eski Anadolu tarihiyle ilişkilendirmek. İkincisi ise Eski Anadolu ve Mezopotamya'da uygarlık kurmuş milletlerin Turanî kökenli olduğunu ispata çalışarak, Türklerin hem bu toprakların yerli halkı olduğunu hem de dünyaya

uygarlığı yayan Turanî eski halkların bugünkü mirasçısı olduğunu öncelikle ırki ve dil bakımından ispat etmekte.

1930'ların dünya tarih çevrelerinin anlayışında yükselişte olan şövanist ve tutucu eğilimlere rağmen Atatürk, teorisini, toplumdaki tek tarih görüşü hâline getirmemiş tam aksine, Türk Tarih Kurumu'nu devlete mal etmeyerek, tarih biliminin özgürce gelişmesine olanak sağlamıştı. Tarih çalışmalarının başladığı dönemde söylediği, *“Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.”* sözü bunun en güzel ifadesidir. Bu sözüyle Atatürk tarih bilimiyle ilgilenenlerin hakikate sadık kalmaları gerektiğine vurgu yapmış gerçekleri ortaya çıkarmaları için tarihçilere yol göstermişti.

Atatürk'ün çalışmalarına verdiği büyük önemin belki de en önemli sebebi Türk vatanının bütünlüğüne karşı girişilen asılsız iddiaları ilmi kanıtlarla etkisiz kılmak, Türk Milleti'nin dünya medeniyetine yaptığı hizmetleri gözler önüne sererek Türk Milleti'ne karşı yöneltilen iftiraları ilmi sahada cevaplandırmaktır.

Atatürk, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun siyasal iktidarlardan bağımsız, bilimsel esaslara sadık kalabilmeleri amacı ile ayrı bütçelerle özerk yapıda kurulmasını sağladı. Ve Türkiye İş Bankası'ndaki kendi şahsi hissesinin bir bölümünün gelirini Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na miras olarak bıraktı.

6.2. Türk Dili Alanındaki Gelişmeler

Dil bir ulusun zenginliği ve o ulusun gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli kültür öğelerindendir. Türkçe, günümüz dünyasında konuşulan en yaygın diller arasındadır. Türkçe'nin yazı dili olarak geliştiği süreç Göktürklerle kadar takip edilebilmektedir. Türkler tarih boyunca bulundukları coğrafyada yaygın olarak kullanılmakta olan alfabeyi seçseler de Göktürkler, Selçuklular ve Osmanlı'ların kullandığı dil hep Türkçe olmuştur. Göktürk ya da Orhun olarak bilinen 38 harfli alfabenin dışında, Uygur Türklerinin kullandığı Sogd alfabesi, İslamiyet'in kabulünden sonra benimsenen Arap alfabesi, Rusya'nın egemen olduğu bölgelerde yaşayan Türkler'in kullandığı Kiril alfabesi, Türkler'in bulundukları coğrafyada yaygın olarak kullanılan alfabeyi tercih ettiklerinin bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, yazı dili ile halkın konuştuğu dil birbirine çok fazla yabancılaşmıştı. Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıklı olarak kullanıldığı yazı dili halk ve aydınlar arasında bir uçurum açılmasına yol açmıştı. Dilde hem alfabe değişikliği hem de dilin sadeleştirilmesi zorunluluğu aydın çevrelerde 1850'lerden itibaren dile getirilmekte fakat toptan çözümü sağlayacak reform hareketlerine gidilmesine bir türlü cesaret edilememekteydi.

Halk ve aydınlar arasındaki açık farkı kapatmak, okuyan ve yazan bir toplum yaratabilmek, Batı ve Türk dünyasıyla bütünleşme sağlamak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1 Kasım 1928 tarihli *“Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”* kabul edildi. Yeni harfleri halka öğretmek amacıyla 1929 yılında Millet Mektepleri aracılığı ile

büyük bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Tüm devlet kurumlarında, köylerde, kahvelerde, hapishanelerde Millet mektepleri açıldı ve 16-45 yaşları arasındaki tüm yurttaşların okuma-yazma kurslarına katılması zorunlu tutuldu.

12 Temmuz 1932’de Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden kurtarmak ve millî bir dil hâline getirmek amacıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. Mustafa Kemal Paşa, Türk Dilini Tetkik Cemiyeti’ni kurarken, Türk dilinin en geniş şekilde incelenmesi ve sadeleşme cereyanının başarılı bir sonuca ulaştırılması gayesini hedeflemekteydi. 26 Eylül 1932’de ilki toplanan Türk Dil Kurultayı gerçekleşti. Türk Dilini Tetkik Cemiyeti’nin tarih çalışmaları ilerledikçe dil bilgisine olan ihtiyacın kendini daha fazla hissettirmesi, Türkçeye benzeyen kelimelerin asıllarını araştırmanın gerekliliği üzerine, karşılaştırmalı dilbilgisinin lüzumu sonucu ortaya çıktı. 1934’te yapılan İkinci Türk Dil Kurultayı’nda birinci kurultayda belirlenen temeller üzerine çalışmalar devam etti.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nda Atatürk’ün bizzat yönlendirdiği Güneş dil teorisi de Türk Tarih Tezinde olduğu gibi Türklerin tarihte en eski ve yüksek uygarlığı kuran millet olduğunu ispat etmek istemesinden dolayı ortaya atıldı. Dünyadaki Türkoloji çalışmalarının yeterli olmaması ve bu konuda yetişmiş dilbilimcilerin yeterli olmamasından dolayı teori bütün dünya dillerinin Türkçe’den yayıldığına inanılmasına kadar varan sonuçları da ispata girişti. Esasında hedeflenen tarih alanında olduğu gibi dünyadaki ünlü dilbilimcilerin dikkatini Türk diline çekerek araştırmaların artmasını sağlamak ve Türk Milleti’nin eski ve köklü dili ile de tarihte önemli bir millet olduğunu ispat etmekte.

Türk Dilini Tetkik Cemiyeti’nin faaliyetleriyle, Türk dili yabancı dillerin tesirinden kurtarılıp mümkün olan sadeliğe kavuşturuldu, o zamana kadar yazılamayan dil bilgisi kitapları ve Türk dili sözlüğü hazırlandı. Eski ve yeni pek çok ilmi terime Türkçe karşılıklar bulunması için çaba harcandı. Birbirine bağlı olan bu işler için önce halk ağzından ve eski kitaplardan kelimeler derlendi.

Türk tarihi ve Türk dili çalışmalarında Türklere önyargı ile bakan yabancı eserlerde verilen bilgilerin esas alınamayacağı düşünülmekle birlikte birinci elden kaynakların toplanması ve incelenmesi kararlaştırıldı. Dil inkılabının en büyük başarısı yazı dili ile konuşma dili arasındaki açığı kapatmak oldu. Türk Dil Kurumu, halkın konuştuğu Türkçe’yi, yazı diline çekerek Türkçe’nin gelişmesini sağladı. Halk ve aydınlar arasında millî ortak bir dil yaratılmasına katkıda bulundu. Halk ağzından yapılan derleme çalışmaları sonucu binlerce Türkçe kelime yazılı dilde de kullanılır hâle geldi. Ayrıca, Astronomi, Fizik, Zooloji, Kimya ve Geometri gibi bilim dallarında Arapça ve Farsça terimlerin kullanılmasından kaynaklanan zorlukların üstesinden yeni Türkçe kelimeler bulunarak gelinmişti. 1932-45 yılları arasında toplam 5327 terimin 4299’una Türkçe karşılık bulundu. Türkçe yabancı sözcüklerin boyunduruğundan kurtarıldı.

6.3. Müzik Alanındaki Gelişmeler

Mustafa Kemal, kültürel dönüşümün en önemli göstergelerinden birisinin müzik olduğunu “...Güzel sanatların, hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi

bilirim, bu yapılmaktadır. Ancak bunun en çabuk ve en önde götürülmesi gerekli olanı, Türk musîkisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musîki değişikliği olabilmesidir” sözleriyle dile getirmişti. Çağdaş dünyanın bir parçası olması doğrultusunda şekillendirdiği Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk on yılında Türk müziğinin gelişmesinde önemli ilk adımlar atılması için girişimleri başlatmıştı. Batının bilim alanında olduğu kadar sanatıyla da iyi anlaşılması, güzel sanatlar alanında dünyadaki gelişmeleri takip edebilmesi amacıyla ilk olarak müzik alanında yeni bir sanat politikası geliştirildi.

1 Eylül 1924’te ilk Musîki Muallim Mektebi açıldı. Okulun müdürlüğüne İstiklal Marşının bestekârı viyolonist Osman Zeki Üngör atandı. 1928-1933 yılları arasında bu mektepte öğretmen, orkestra elemanı ve de askerî bando elemanı yetiştirmeye çalışıldı. Çeşitli dönemlerde eğitim yılları, müfredat ve başarı sınavlarında değişiklikler oldu. Musîkî Muallim mektebi bina ve imkân olarak da yetersizdi. Mektepte yetişen öğrencilerin bir kısmı daha sonra Devlet Konservatuvarı’na devam ettiler. Osmanlı Saray Bandosu olan Mızıkeyi Hümayun Ankara’ya getirilerek, Riyaset-i Cumhur Musîki Heyeti(Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası)’ne dönüştürüldü.

Türk toplumu ve müzisyenlerini batı müziğine bu dönemde alıştı ve kaynaştı. 1925 yılında açılan bir yarışma ile sanatçı ve müzik öğretmeni yetiştirmek üzere Berlin, Paris, Budapeşte, Prag gibi Avrupa’nın önemli kültür şehirlerine yetenekli gençler gönderilmeye başlandı. Aynı zamanda halk müziği ezgileri derlenmeye ve notaya alınan ezgilerin yayımına geçilmeye başlandı.1926 yılında Batı müziği bölümü eklenmiş olan Darülelhan konservatuara dönüştürüldü. İstanbul Belediye Konservatuvarı’nda geleneksel Türk Sanat Müziği eserlerinin saptanması için Tesbit ve Tasnif Heyeti kuruldu. 12 Aralık 1924’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne bağlı olarak Türkiyat Enstitüsü, 1 Kasım 1927’de Ankara’da Anadolu Halk bilgisi derneği, 18 Temmuz 1930’da Ankara Etnografya Müzesi ve 19 Şubat 1932’de Halkevleri açıldı. Bu derneklerde Anadolu’nun dört bir yanından yapılan derleme çalışmaları Türk bestecilerine ulusal motif ve tema malzemelerine ulaşabilme kolaylığı sağladı. Yoğun etnografik ve folklorik çalışmalara girişildi.

1934 yılında “*Millî Musîki ve Temsil Akademisi Kanunu*” çıkarıldı. Müzik alanında reformlar gerçekleştirilirken bu konuda yerli ve yabancı birçok müzisyen ile görüşüldü. Bu amaçla, dönemin Millî Eğitim bakanı Abidin Özmen 1934-35 yılları arasında Türk müzikçilerinden oluşan bir kongre topladı. Kongreye; Cemal Reşit Rey, Cevat Memduh Altar, Cezmi Erinç, Nurullah Şevket Taşkiran ve Ulvi Cemal Erkin gibi isimler katıldı. Yerli uzmanların yanısıra yabancı uzmanlar da raporlar sundular. Rapor veren uzmanlar arasında; Lico Amar, Joseph Marx, Paul Hindemith ve Carl Ebert örnek olarak gösterilebilir. Kongre sonunda “*Türkiye Devlet Musîki ve Tiyatro Akademisinin Ana Çizgileri*” adlı bir rapor hazırlandı. 1934’te “*Devlet Konservatuvarı Kanunu*” çıkartılarak, ilerde yurdun birçok yerinde açılacak olan konservatuarlara zemin hazırlandı. Müzik alanında yapılan çalışmalarda amaçlanan modern ve bilimsel yöntemlerle millî müziği işlemek, yükseltmek ve yaymak ve müzik eğitimcileri yetiştirerek çağdaş müzik zevk ve eğitimini halka yaygınlaştırmaktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Darü’t Ta’lim-i Musîkisi, Darü’l Feyzi-i Musîkisi, İstanbul Belediye Konservatuvarı, Şark Musîki Cemiyeti, İzmir Musîki Cemiyeti, Anadolu

Spor Kulübü Musîki Topluluğu, Eskişehir Darü'l Elhan'ı, İzmir Musîki Mektebi, Eyüp Musîki Cemiyeti, Musîki Federasyonu, Türk Musîki Ocağı, Anadolu Musîki Cemiyeti, Süleymaniye Musîki Mektebi, Balıkesir Musîki Cemiyeti, Kanlıca Musîki Ocağı, İstanbul Musîki Birliği, Eşref Paşa Musîki Birliği, Musîki Koruma Cemiyeti, Beşiktaş Musîki Birliği, Yeni Üsküdar Musîki Cemiyeti, Ayomak Meşkhanesi, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Müzik Kolu, Üsküdar Musîki Cemiyeti, İzmir Türk Musîkisi Cemiyeti ve İleri Türk Musîki Konservatuvarı Derneği gibi müzik dernekleri faaliyet gösterdi.

1936'da Ankara Devlet Konservatuvarı Millî Musîki ve Temsil Akademisi'nin bir bölümü olarak açıldı. Başta Paul Hindemith olmak üzere, Alman sanatçı Carl Ebert ve Avrupa'nın diğer müzik uzmanları Türkiye'ye davet edildi ve Konservatuar'da görevlendirildi. Türk Beşleri olarak bilinen kompozitörler Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Cemal Reşit Rey, Hasan Ferit Alnar, Necil Kazım Akses, Necdet Remzi Atat ve Ferhunde Erkin gibi solistler Konservatuar'da görevlendirildiler. 1937'de Musîki Muallim Mektebi, Gazi Terbiye Enstitüsü'ne bağlandı. 1937'de Ankara Devlet Konservatuvarı'na bağlı Türk Halk Ezgileri Arşivi kuruldu.

Millî Musîki ve Temsil Akademisi, 1940 yılında Konservatuara dönüştürüldü. Çok sesli müziğin bu yıllarda yerleşmesi büyük ölçüde gerçekleştirildi. Türk halk müziğinin motifleri Batı müziği ile sentezlenerek yeni müzik eserleri yaratıldı.

6.4. Opera ve Bale

Opera, “Sözlerinin tümü ya da büyük bölümü şarkı olarak söylenen, müziğe uygulanmış sahne yapıtı ve baştan sona bestelenmiş, sololu, korolu, orkestralı sahne oyunu” na verilen addır. Opera da diğer sanat dalları gibi ilk olarak Tanzimat döneminde Türkiye'ye girmişti. Sultan II. Mahmut, Abdülmecit ve II. Abdülhamit dönemlerinde, müzikaller ve operetler sarayda izlendi. Gaetano Donizetti'nin “*Lucrezia Borgia*” adlı yapıtı 29 Aralık 1844 günü Türkiye'de sahnelenen ilk operadır. Tanzimat'tan 7 yıl sonra, 1846 yılında, büyük İtalyan bestecisi Giuseppe Verdi'nin “*Ernani*” operası bir İtalyan opera grubu tarafından Beyoğlu'nda sahne almıştı. Verdi operalarının, 1846-77 yılları arasında ve İtalya'daki dünya prömiyerlerinden bir ya da birkaç yıl sonra İstanbul'da oynanmıştır. Bu dönemde İstanbul'da Beyoğlu tiyatrolarında, İtalyan opera topluluklarının sergiledikleri operetler azımsanmayacak büyüklükte bir izleyici grubuna hitap etmekteydi.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Avrupa'ya sanat eğitimi almak için gönderilen gençler yurda dönüşlerinde, 1924 yılında açılmış olan Ankara'daki Musîki Muallim Mektebi ve İstanbul'daki Darülelhan'da müzik öğretmeni olarak çalışmaya başlamışlar ve Avrupa'da gördükleri pek çok yeniliği uygulamaya koyulmuşlardı. Türkiye ulusal operasının yaratılmasında çok önemli bir adım Türk müzik tarihinde Türk Beşleri olarak anılan bestecilerden birisi olan Ahmet Adnan Saygun'un bestelediği Özsoy operasıdır. Opera Atatürk'ün yönergeleri ve denetimi ile Türkiye'yi ziyaret edecek olan İran Şahı Rıza Şah Pehlevi onuruna sahnelenmek üzere yazıldı. Türklerin İranlılarla aynı soydan geldiği temasını işleyen “Özsoy” ilk kez 19 Haziran 1934'te, Mustafa Kemal'in ve onun resmî konuğu İran şahı Rıza Pehlevi'nin huzurunda sahnelendi. Bu ilk operayı, Ahmet

Adnan Saygun'nun "Taşbebek" ve Necil Kazım Akses'in "Bayönder" adlı yapıtları izledi. 1930 yılında İstanbul'da "Opera Cemiyeti" kuruldu, 1934 yılında ise "Büyük Opera Heyeti" tarafından Verdi'nin "*La Traviata*" operası sahnelendi.

Türkiye'de oynayan ilk ulusal operalar beklenen sonucu kısa sürede verdi ve Maarif Vekâleti, Atatürk'ün direktifleriyle Ankara'da bir devlet konservatuvarının kurulmasıyla ilgili hazırlıklara başladı. Musîki Muallim Mektebi'nin öğrencileri arasından seçilen yetenekli gençler, yine aynı kurumun içinde ilk olarak devlet konservatuvarı sınıflarında öğrenim hayatına başladılar.

1935/36 ders yılında, Musîki Muallim Mektebi'nde kurulmuş bulunan devlet konservatuvarı sınıflarında, müzik sanatının bütün dallarında olduğu gibi, tiyatro ve opera alanında da çalışmalara hızla başlanmış ve kısa zamanda uzun mesafeler alınmıştı. 1935/36 ders yılı döneminde, Almanya'dan ünlü besteci Paul Hindemith ve ünlü tiyatro rejisörü Karl Ebert Ankara'da davet edilmişler ve Musîki Muallim Mektebi içinde devlet konservatuvarı sınıflarında çalışmaya başlamışlardı. Paul Hindemith'in, sürekli görev kabul etmeyerek, zaman zaman Ankara'ya gelip konservatuvarı denetlemesi ve rapor vermesi yanında, anlaşmalı uzman olarak Ankara'da kalmış olan Karl Ebert, Devlet Konservatuvarı tiyatro tatbikat sahnesi ile opera stüdyosunu, dokuz yıl kesintisiz yönetmişti. Karl Ebert'in Ankara Devlet Konservatuvarı'nın opera stüdyosundaki eğitim öğretimle ilgili çalışmaları, başlangıçta, uluslararası opera literatürünün standart eserlerinden alınan örneklerle, Türkçe metinli denemeler hâlinde oluşup gelişmiştir ve bu alanda öğrencilerin sahneye koydukları ilk oyun, W. A. Mozart'ın bir perdelik "Bastien" and "Bastienne" adlı operası olmuştur. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın eşliğinde ilk olarak Türkçe metinle oynanmış bulunan bu eser, zamanın basınında geniş ilgi yaratmıştı.

Resmi ve akademik özelliğe sahip olan ilk bale okulu, 1948 yılında İstanbul'da kurulmuş, 1950'de Ankara'ya taşınarak Devlet Konservatuvarı'na bağlanmıştı.

6.5. Tiyatro Alanındaki Gelişmeler

Klasik Türk tiyatrosu kukla, karagöz, ortaoyunu ve köy oyunları Anadolu'da devam ederken Tanzimat dönemi sonrası Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda bir tiyatro geleneği etkili olmaya başlamıştı. Batılı anlayışta tiyatronun ülkede gelişmesi şüphesiz ki Batılı anlamda yapılan reform hareketlerinin sanat alanına da yansımalarının bir göstergesidir.

Bu dönemde, tiyatro genellikle azınlıklar ve yabancılar tarafından icra edilmekteydi. İstanbul'da ilk yerli tiyatro topluluğu 1860'ta Güllü Agop tarafından önce Asya Kumpanyası adıyla sonrasında ise Osmanlı tiyatrosu adı ile Gedikpaşa Tiyatrosu'nda temsiller vermeye başlamıştır. Tiyatro oyunları Ermeniler tarafından Ermenice oynanırken, daha fazla sayıda seyirciye ulaşmak amacıyla Güllü Agop, 22 Ermenice oyunu Türkçe olarak sahneye koyarak işe başlamıştı. İlk Türkçe oyun ise, İbrahim Şinasi Efendi'nin Şair Evlenmesi adlı oyunu olmuştu. 1 Nisan 1873'ten itibaren Nâmık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı piyesi Güllü Agop Tiyatrosu'nda sahneye konmuş, seyirciden gördüğü büyük ilgi üzerine temsiller tekrar edilmeye başlanmıştı.

Tanzimat'tan itibaren padişahlar da tiyatroya özel bir ilgi duymuşlar saraylarında tiyatro sahneleri kurdurtmuş ve tiyatro oyunları izlemişlerdi. Sultan Abdülmecid 1858'de Çırağan Sarayı'na üç yüz kişilik bir saray tiyatrosu açtı. Sultan II. Abdülhamit ise, 1882'de Yıldız Sarayı'nda bir tiyatro kurdurttu. Sultan II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'nın bahçesinde yabancı tiyatro ve opera oyunları sahnelendi ve diğer tiyatrolarının gelişimi ile Türkiye'de Batılı anlamda tiyatro bu dönemde kurumsallaştı. Bu arada biri yerli olmak üzere iki yabancı tiyatro topluluğu meydana getirildi. Tiyatronun bizzat padişahlar tarafından destek görmesi, Batı tarzı tiyatronun ülkede yaygınlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Çünkü padişah, hem hükümdar hem de halife olarak, tiyatroya karşı tutucu çevrelere karşı bir güvence konumunda olmuştur. 1868'de Osmanlı Tiyatrosu adıyla bir topluluk kuruldu. Türk yazarları ve Türkçe oyunlara yöneldi. 1870'te Sadrazam Âli Paşa'nın İstanbul'un çeşitli bölgelerinde Türkçe oyunlar sergileyen tiyatrolar kurması koşuluyla kendisine sağladığı destekle, Türkçe oyunlar oynama imtiyazını 10 yıl elinde tutan Güllü Agop'un topluluğunda Ermeni oyuncular yanında Müslüman Türk oyuncular da yetişti. Bu oyuncular içinde en ünlüsü Ahmed Fehim'dir. Osmanlı Tiyatrosu'nda Namık Kemal, Ahmed Mithat Efendi, Abdülhak Hamid, Recaizade Mahmut Ekrem gibi ünlü şair ve yazarların yapıtları, Ahmed Vefik Paşa'nın usta işi Moliere uyarlamaları, özellikle ünlü Fransız melodram, vodvil(güldürü) çevirileri, kantolar, müzikli oyunlar ve operetler sahnelendi. Aynı dönemlerde halk tiyatrosu sanatçılarının tuluat adı verilen yeni tür bir tiyatro geliştirdiği görüldü. Batı tiyatrosunun konukları ve tipleriyle geleneksel tiyatronun tiplerini ve oyunculuk biçimini birleştiren ve doğaçlamaya dayanan tuluat, bir anlamda ortaoyunun sahne üstüne çıkarılmış biçimiydi. Ortaoyunu ustalarından Kavuklu Hamdi'nin önderliğinde 1875'te ortaya çıkan bu tür, Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin yaygın bir biçimde yaşadı. Ayrılmaz ögesi olan kantoyla birlikte İstanbul'un Şehzadebaşı semtinde ramazan ayında Direklerarası'nın başlıca gösterilerinden biri olmayı sürdürdü. Türk oyuncuların eğitimi için bir konservatuar ve yerel yönetimce parasal açıdan desteklenen bir uygulama sahnesi oluşturulması yolunda ilk adım ise 1914'te Darülbeyti'nin kurulmasıyla atıldı; ilk Türk-Müslüman kadın sanatçı olan Afife Jale de sahneye ilk kez 1920'de Darülbeyti'de çıktı. Tiyatroyu Türkiye'de çağdaş bir sanat alanına dönüştürme yolunda ilk büyük katkı ünlü tiyatro ve sinema adamı Muhsin Ertuğrul'dan geldi. 1927'de, Darülbeyti'nin başına geçen Ertuğrul, yerli yazarları yüreklendirmesiyle, izleyiciye sunduğu çağdaş çeviri oyunlarla, sahneleme, oyunculuk ve dekor kullanımında güncel anlayışı yerleştirmesiyle, yetişmelerine katkıda bulunduğu kadın ve erkek oyuncularla bugünkü Türk tiyatrosunun temellerini attı. Muhsin Ertuğrul yönetimindeki Dârülbeyti'nin bu dönemde, daha önceki basit komedi ve bulvar oyunları yerine tiyatro tarihinin büyük oyunlarını repertuvarına aldığı görülmektedir. Repertuvarda Shakespeare, Schiller, Molière, Çekhov, Pirandello, İbsen, Andreyev, Tolstoy, Strindberg gibi yabancı büyük yazarların yanı sıra Musahipzâde Celâl, Abdülhak Hâmid, Halit Fahri, Ömer Seyfettin, Nâzım Hikmet, Faruk Nafiz, Yakup Kadri, Vedat Nedim gibi Türk yazarları da yer aldı; 1927-1930 yılları arasında on yedi yerli oyun sahnelendi. Bu arada özellikle Shakespeare'in Hamlet trajedisi çok beğenildi ve uzun süre oynandı. Muhsin Ertuğrul'un bu dönemde hazırlamış olduğu, sahne çalışmalarına ışık tutan iç tüzük Türk tiyatro tarihinin disiplinle ilgili ilk belgesidir. İleride kurulacak olan devlet tiyatrosu düşüncesi de 1927'de Ankara'ya giden Dârülbeyti sanatçılarının teklifiyle başlamıştır. Aynı yıl İstanbul'da teşkil edilen Sanâyi-i Nefise Birliği tiyatro eğitimine başlamış, 1930 yılında yürürlüğe giren Belediyeler Kanunu'nun 15. maddesi

belediyelere “ihtiyarî” bir görev olarak tiyatro binası yapma ve tiyatro topluluğu kurma hakkını tanımıştır. Bu kanunla Dârûlbedâyi daha sağlam temeller üzerine oturmuş oldu. 1928-1929 döneminde ayrıca edebî heyet yerine “okuma kurulu” (dramaturgluk) kuruldu. 1931 yılında alınan bir kararla Şehir Tiyatrosu adını alan Dârûlbedâyi günümüzde İstanbul Belediyesi’ne bağlı olarak Harbiye, Fatih, Kadıköy, Üsküdar ve Gaziosmanpaşa sahnelerinde sadece temsiller vermek suretiyle faaliyetini sürdürmektedir.

Eğitim görmüş tiyatrocuların yetişmesinde büyük hizmet vermiş olan Ankara Devlet Konservatuarı ise, Musîki ve Temsil Akademisi’nin bir bölümü olarak açıldı. Burada, ilk mezunların çıktığı 1941’de Tatbikat sahnesi oluşturuldu.

Bu hazırlık aşamalarından sonra da 1949’da Devlet Tiyatroları resmen kuruldu. 1950’den sonra tiyatro kuramlarının gelişmesi bakımından önemli atılımlar gerçekleştirilmeye başlandı. Tiyatronun yaygınlaştırılması yolunda devlet eliyle sürdürülen çabalar sonucunda Devlet Tiyatroları, Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Trabzon ve Diyarbakır gibi kentlerde perdelerini açarak ve turneler düzenleyerek Türkiye’nin her yanında izleyiciye ulaşır hâle geldi.

6.6. Resim Alanında Gelişmeler

Resim alanındaki gelişmeleri en eski Türk Devletlerine kadar götürmek mümkündür. Türklerde, Hunlarla birlikte ilkel olarak başlayan bu sanat, Uygur Devleti döneminde “*Beziklik*” adını alarak sürdürüldü. Selçuklu Devleti dönemine gelindiğinde ise, dönemdeki Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatların tekkelerinde insan resimleri çizildiği görülmekteydi. Yine bu dönemde hat sanatındaki gelişmeler de resim sanatı arasında değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde, resim alanında önceki dönemlere kıyasla ciddi gelişmeler yaşandı. Bu dönemde resim alanındaki ilk gelişme Fatih Sultan Mehmet döneminde başladı. II. Mehmet, 1479’da İstanbul’a getirttiği ressam Gentile Bellini’ye kendi portresini çizdirdi. Bu ressam, II. Mehmet ölene kadar Osmanlı Devleti sarayında çalışmalarını sürdürdü. Daha sonra portre yaptıрма geleneğini III. Selim devir almış ve o da Alman ressam Melling’e kendi portre resmini yaptırdı. Osmanlı Devleti’nde, önemli reformların yaşandığı dönem olan II. Mahmut zamanında padişah, yaptırmış olduğu portresini devlet dairelerine astırarak bir ilki gerçekleştirdi. Onu takiben Abdülaziz ise birçok yabancı kökenli ressamı etrafında toplayarak ve yabancı ülkelerden resim satın aldırarak, bunları başkentte toplattı. Ayrıca Sultan Abdülaziz, Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyit gibi Türk resim sanatının kıldemlilerini de Paris’te alanlarında eğitim görmelerine olanak sağladı. Daha sonra tahta çıkan II. Abdülhamit döneminde ise, aynı şekilde birçok ressama Osmanlı Devleti sarayında çalışma imkânı sağlanmış ve Padişah bu ressamlardan birisi olan Zonaro’ya bir de portresini çizdirmişti. Son Osmanlı Halifesi olan Abdülmecit Efendi ise bizzat kendisi ressamdır. On dokuzuncu yüzyıla kadar minyatür alanında ilerleyen Osmanlı ressamı bu yüzyılda artık resim sanatında ön plana çıkmaya başlamışlardır. Bunlara örnek olarak; Hüseyin Giritli, Hilmi Kasımpaşalı, Fahri Kaptan, Salih Molla Aski, Ahmet Ziya Şam ve Osman Nuri, örnek olarak gösterilebilir. Resim alanındaki asıl büyük gelişme 1883 senesinde açılan Sanayi-i Nefise(Güzel Sanatlar)Mektebi’nin açılması olmuştur. Batı tarzındaki resim

ve heykel sanatı bu okul aracılığı ile Osmanlı Devleti'nde faaliyet alanı bulmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren Türk resim sanatı, üç boyutlu yağlıboya resme doğru uzanan bir çizgide ilerlemeye başlamıştır. “*Türk Primitleri*” diye de anılan ve Enderunlu amatörlerden oluşan ilk kuşağın ardından, Natüralist üslûbu benimsemiş ressamlar kuşağı gelir. Birçoğu asker kökenlidir. Bu grup, Türkiye’de geleneği olmayan bir sanat türünün kurucusudur.

Meşrutiyet döneminde ise bunu 1909’da Osmanlı Ressamlar Cemiyeti’nin kurulması izlemiştir, daha sonra 1910’da Avrupa’ya yeniden öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Gönderilen öğrenciler arasında; İbrahim Çallı, Ruhi Arel, Ali Sami Boyar ve Avni Lifij bulunmaktadır. Bu arada, resim alanında kadın ressamlar da Sanayi Nefise’den yetişerek önemli eserler vermiştir. Bu ressamlar arasında; Güzin Duran, Nazlı Ecevit, Sabiha Rüştü Bozcalı, Melek Celal Sofa, Celile Hikmet ve Melek Ziya gösterilebilir.

1883’te Sanayi-i Nefise Mektebi’nin açılması, 1910’da Avrupa sınavlarının başlatılması, 1914’te “Çallı Kuşağı” olarak da anılan Empresyonist üslûpla çalışan kuşağın ardından “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti” olarak 1908’de kurulan, 1921’de “*Türk Ressamlar Cemiyeti*”, 1926’da “*Türk Sanayi-i Nefise Birliği*” ve “*Güzel Sanatlar Birliği*” adını alan grup, modern sanat akımların temel taşları olarak sanat tarihindeki yerlerini alırlar. 1926’da açılan Gazi Eğitim Enstitüsü’nde bir resim bölümü faaliyete geçmişti. Aynı yıl Avrupa’ya gönderilen Türk öğrenciler burada kübizm ve dışavurumculuk gibi akımlarla tanışmış ve yurda döndükten sonra Müstakiller adlı bir öbek oluşturmuşlardır.

1927 yılında Güzel Sanatlar Enstitüsü’ne dönüştürülen Sanayi-i Nefise Mektebi bugün Mimar Sinan Üniversitesi bünyesinde Güzel Sanatlar Fakültesi olarak mevcudiyetini sürdürmektedir.

Eğitim için Almanya’ya gidip, geri dönen gençlerin oluşturdukları “*Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*” 1928’de kurulmuş olup, çeşitli eğilimleri içinde barındırmıştır. Bu eğilimler arasında Realizm, Ekspresyonizm ve Kübizm sayılabilir.

1930’ların sonunda kurulan Yeniler Grubu, 1947’de ortaya çıkan On’lar Grubu ve temelleri 1961’de atılan Siyah Kalem Grubu Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönem resim sanatında öne çıkmıştır.

1933 yılı Eylül ayında beş ressam ve bir heykeltıraş; Nurullah Berk, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu, Abidin Dino ve Zühtü Müridoğlu’nun bir araya gelmiş D grubu adlı sanat topluluğunu kurmuşlardır. Güzel Sanatlar Birliği (Osmanlı Ressamlar Cemiyeti), Yeni Ressamlar Cemiyeti, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği’nden sonra dördüncü sanat topluluğuna mensup olan grup, Latin alfabesinin dördüncü harfini simge olarak seçmiştir. Grup sayesinde modern sanatın çağa uygun üslûpları da Türk resim sanatının perspektifinden yansıtmaya başlamış ve özgün arayışlar hız kazanmıştır.

Grup üyelerinin sayısı, Turgut Zaim, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Eşref Üren, Arif Kaptan, Halil Dikmen, Sabri Berkel, Salih Urallı, Hakkı Anlı, Fahrünissa Zeid,

Nusret Suman ve Zeki Kocamemi'nin de katılımıyla giderek artmış; Leopold Levy, Şeref Akdik ve Cemal Nadir Güler de yapıtlarını birer kez grupla sergilemişlerdir.

1933-1951 yılları arasında etken olmuş *d Grubu*, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ile birlikte Cumhuriyet'in genç sanatçı kuşağını temsil etmiş, dönemin görsel sanatlarında etkili bir rol oynamıştır. Grup üyelerinin çoğu Paris'te çeşitli atölyelerde çalışmış, özellikle Andre Lhote'un "kübist" ve "yapısalcı", Fernand Leger'in "sentetik kübist" biçim anlayışını, "yaşayan sanat" söylemiyle Türk sanat ortamına sokmuş, 1914 İzlenimcileri olarak anılan ve çoğu Güzel Sanatlar Akademisinde hocalık yapmakta olan bir kuşağın akademik izlenimciliğine de karşı çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde resim ve heykel çalışmaları yerli yabancı ressam ve heykeltıraşlar aracılığı ile devam etmiştir.

Sanatta millilik vurgusu ressamalarda kendini Anadolu insanını resmetme olarak göstermiştir. Resimlerinin konularını Anadolu'dan, Anadolu insanından, güçleri ölçüsünde tuvallerine aktarmaya çalışmışlardır. Ressamlar bu dönemde Millî Mücadele tarihini ve yapılan devrimleri resmetmişlerdi. Yıllık Plastik Sanatlar Sergileri kurulmuş, en güzel eserlerin devletçe satın alınması sağlanmıştır. Alınan bu eserler devlet binalarına asılmıştır. Böylece, sanatçı hem maddî hem de manevî açılarından desteklenmiştir. Genel olarak bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde resim sanatının oluşum ve gelişim sürecinde, saray ve çevresinde gelişen sanatsal faaliyetler ve ülkede resim eğitimi veren kurumların açılması önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyet döneminde resim sanatının gelişmesinde rol oynayan gelişmeler arasında, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bu girişimlerin ciddi boyutta payı vardır.

6.7. Heykel Sanatı Alanındaki Gelişmeler

Türk sanatında heykel geleneği balbal adı verilen mezar heykellerine kadar uzanmaktadır. Türklerin İslamiyet'e girmeleriyle birlikte heykelcilik, Müslüman Türk devletleri arasında fazla rağbet görmemiştir. Heykeller, putlara çağrışım yaptırdığı için bu sanata ilgi az olmuştur. Heykel sanatı, Osmanlı döneminde saray ve seçkin bir çevreyle sınırlı kalmıştır. 1867 yılında Paris'te açılan bir sergi nedeniyle Avrupa seyahatine çıkan Sultan Abdülaziz buradaki heykellerin etkisinde kalmış ve C.F. Fuller adlı bir heykeltıraşa kendi heykelini yaptırmış ve saray bahçesi dökme hayvan heykelleri ile bezenmiştir. 2 Mart 1883'te Sanayi-i Nefise mektebinde Heykel Bölümü açılmış, 1891'de Mehmet İhsan yurt dışına heykel eğitimi için gönderilmiştir. Bu bölümün başına Roma'da eğitim alan Yervant Oskan Efendi getirilmiştir. Okulun heykel alanında ilk Türk öğrencisi ise İlhan Özsoy'dur. Yine; İsa Behzat, İzzet Mesrur ve Mehmet Bahri'de ilk Türk öğrenciler arasında yer almıştır. 1914-1918 yılları arasında dikilen ilk anıt, "*Sultan Osman Anıtı*" olmuştur.

Mustafa Kemal, 22 Ocak 1923'te Bursa'da yapmış olduğu konuşmada; "*Dünyada medeni, ilerlemiş ve olgun olmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir.*" diyerek, bu sanatın toplum açısından öneminin altını çizmiştir. Afet İnan ise Atatürk'ün heykel sanatıyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Atatürk, bilindiği gibi tarih tetkikleri yapan ve buna önem veren bir insandı. Ancak bir devlet adamı olduğu düşünülürse onu sadece siyasi ve askerî tarihlerle uğraştığı ve o sahalarda yetişmiş insanların tanınmasını ve hatta heykellerinin yapılmasını istemiş olduğu düşünülebilir. Bu cihet de doğrudur. Mesela İstanbul’da Fatih’in, Sultan Süleyman’ın ve diğer Türklüğe şeref getirmiş, Osmanlı devlet adamlarının heykel ve abidelerini görmeyi arzulamıştır. Nitekim kendi zamanında büyük denizci Barbaros Hayrettin’in, İstanbul’da dikilecek heykeline özel bir ilgi göstermiştir.”

Cumhuriyetin ilk yıllarında heykel sanatı genellikle yabancılar tarafından icra edilmiştir. 1926’da Heinrich Krippel, 1927’de Pietro Canonica yurdumuza gelerek, heykel sanatını yönlendirmişlerdir. 1929 yılına gelindiğinde, Cumhuriyetin ilk sanatçı topluluğu olan Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği kurulmuştur. Birliğin kurucuları arasında; Refik Fazıl Epikman, Cevat Hamit Dereli, Şeref Kamil Akdik, Mahmut Celalettin Cuda, Nurullah Cemal Berk, Hale Asaf ve Ali Avni Çelebi gösterilebilir. Ayrıca bu birlik kurulmadan bir yıl önce ilk sergisini de Ankara Etnografya Müzesi ve İstanbul Cağaloğlu’ndaki Türk Ocağı’nda açmıştır.

1926-1938 yılları arasında Türkiye’de Krippel başta olmak üzere, yabancılar tarafından yapılan heykel ve anıtlar şunlardır: *“3 Ekim 1926 İstanbul Sarayburnu Atatürk Heykeli (yapılan ilk heykel)”, “1926 Konya Atatürk Heykeli”, “1927 Ankara Ulus Meydanı Atatürk Anıtı”, “1931 Samsun atlı Atatürk Anıtı”, “1936 Afyon Zafer Anıtı”, “1938 Ankara Sümerbank önündeki Atatürk Anıtı”, “1927 Ankara Etnografya Müzesi önündeki atlı Atatürk Heykeli”, “1928 İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı”, “1931 İzmir Atlı Atatürk Heykeli” ve “1935 Ankara Güven Anıtı”.*

Heykel alanındaki yabancı etkisi Türk ressam, heykeltıraş ve sanat camiasını rahatsız etmiş ve bu alanda, 1931’den sonra artık Türk heykeltıraşlar da eser vermeye başlamışlardır. Cumhuriyet döneminde, heykelcilik alanında ilk eser veren Türk heykeltıraş Kenan Yontuç olmuştur. Yontuç’un, Çorum ve Edirne’deki Atatürk heykellerini yapmasından bir sene sonra Ratıp Aşır Acuduoğlu, Menemen Kubilay anıtını Ali Hadi Bara’da “Adana Atatürk Anıtı’nı” meydana getirmişlerdir. 1934’e gelindiğinde çalışmalar devam etmiş ve Yontuç, Silifke Atatürk anıtını yaparak Türk heykeltıraşlarını cesaretlendirmiştir. 1937’de ise Ali Hadi Bara Harbiye bahçesine bir “Atatürk Anıtı” inşa etmiştir.

Görüldüğü gibi, heykel alanında yapılan çalışmalar Mustafa Kemal Atatürk’ün de teşviki ile önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle 1930’lardan sonra bu sanatın yabancı sanatkarlardan Türk heykeltıraşlara kaydırılması da sanatta millilik adına önemli bir gelişme olmuştur.

6.8. Sosyal Yaşamdaki İnkıpların Kültür Hayatına Etkisi

Düşüncede ve dünya görüşünde bir takım değişikliklere gidebilmenin önemli yöntemlerinden biri de sosyal yaşamda meydana gelen değişimlerdir. Biçimsel değişimlerin zihniyet değişikliklerine olan etkisi göz önünde bulundurularak üst yapıda bazı düzenlemelere gidilmişti. Kılık Kıyafet Düzenlenmesine Dair Kanun, Şapka Kanunu, Tekke, Zaviye ve

Türbelerin Kapatılması, Zaman ve Değer Ölçülerinin Değiştirilmesi, Uluslararası Takvim, Saat, Rakam ve Ölçü Birimlerinin Kabulü, Soyadı Kanunu'nun Kabulü, Millî Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulüne Dair Kanun bunlar arasında sayılabilir.

Cumhuriyetle birlikte toplumda ve siyasal alanda yaşanan yenilikler edebiyat, tiyatro, resim, heykel, müzik, sanatın her alanı ve toplumsal yaşamda yansımaları göstermişti. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu gerçekleştirirken sadece siyasal alanda bağımsızlığa yönelmemiş, çağdaş temellere bağlı bir Türk kültürü oluşuma öncülük etmek istemişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür anlayışı, millî ruhun araştırılmasına ve millî bilincin yaratılmasına dayanmaktadır. Bu nedenle, sanatçılardan ulusal konuları, istiklal savaşından duyulan gururu ve inkılapların yaratmaya çalıştığı yeni ruhu heyecan ve coşkulu bir hava içerisinde işlemeleri istenmiştir.

Atatürk'ün ve dönemin kültür anlayışının; toplumsal anlamda ulusun her türlü yabancı etkilerden uzak, çağdaş bilim yolunda, özgür bağımsız bir ortam içerisinde, kaynağını kendi özünde bulan uygar eserler meydana getirmek noktasına odaklanmaktadır. 1938'de vefatına kadar on beş yıl süren cumhurbaşkanlığı süresince Atatürk, sağlam temelli bir kültür siyaseti uygulamıştır. Bu itibarla 1923-1930 yılları arasında giriştiği inkılapların, 1930'larda iyice yerleşmesini sağlamıştır. Bu yıllarda Türk İnkılabı'nın milliyetçi ve akılcı ilkelerini ilmi esaslara oturtmaya özel bir gayret sarf etmiştir. Atatürk'ün Türk dili ve tarihi araştırmalarına önem vermesi millî kültürden yoksun bir toplumun, iktisadi kalkınmasını gerektiği gibi başaramayacağı, bilincinde olmasından kaynaklanmaktadır. Atatürk, akıl ve bilimin kültür hayatına yön vermesi için gerekli yüksek kültür kurumlarının temellerinin atılmasını sağlamıştır.

Uygulamalar

Uygulama:

Kaynakçada adı geçen eserlerin okunması

Kazanım:

1-ağdaşlaşma sürecinde kültür alanında yapılan yeniliklerin eğitim, dil, tarih, güzel sanatlar alanlarına etkilerinin anlaşılması

Uygulama Soruları

- 1) Atatürk'ün hedeflediği kültür politikasını değerlendiriniz.
- 2) Atatürk döneminde eğitim, dil, tarih, güzel sanatlar alanlarına ilişkin yapılanları değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Atatürk dönemi kültür politikasının temel öğelerini gerçekleştiren reform hareketleri şöyle özetlenebilir: Cumhuriyetin ilk büyük kültür atılımlarından biri olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Öğretim birliği gerçekleşmişti. Laik kültüre aykırı olan medreseler, tarikatlar, tekke ve zaviye gibi eski kurumların kapatılarak kaldırılması sağlanmış, bu itibarla bilime önem verme doğrultusunda Dogmatik düşünce yerine bilim ve bilimsel düşünce ön plana alınarak en gerçek yol gösterici olarak bilim kabul edildi. Çağdaş hukuk sistemine geçişle Şeriat hukukunun yerini modern hukuk düzeni ve Medeni Kanun aldı. Kadın hakları ile kadınlara siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik haklar kazandırıldı. Kültürün millileşmesi ve geniş halk tabanına yayılması için Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu konulardan birisi alfabe değişikliği yani 1928 yılında gerçekleştirilen “Harf İnkılabı”ıdır. Yeni Türk alfabesinin kabulü ile birlikte artık yazı herkese ulaşabilen, kolay kullanışlı bir kültür aracı hâline gelmiştir. Kültürün temel unsurlarından bir diğeri olan dil üzerine Tanzimat’tan itibaren tartışılan pek çok konu ve özellikle alfabe meselesi birkaç aylık çalışma ile sonuçlandırılmış, 1 Kasım 1928 tarihinde Arap alfabesi yerini Latin alfabesine bırakmıştır.

Modern tarih anlayışı ile birlikte Türk tarihinin öz kaynaklarına yöneliş başlamış, bu itibarla ulusal bilinç ağırlık kazanırken bu amaçla da 1931 yılında Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. Dil Devrimi sayesinde Türk dilinin öz kaynaklarına dönmesi, bağımsızlığına kavuşması sağlanmakla birlikte ulusal benliğe dönüş gerçekleşmişti. Bu amaç doğrultusunda 1932 yılında Türk Dil Kurumu kuruldu. Kültür ve eğitimde halkçılık ilkesi doğrultusunda hareket edildi. Bu temel anlayış doğrultusunda Millet Mektepleri ile Halk Odaları açıldı örgün eğitimin yanı sıra yaygın eğitime de gereken önem verildi. Güzel sanatlara değer verilmesi ise ayrı bir yer tutmakta idi. Bu konuda da tabular yıkılmış, sanatın her çeşidine ve sanatçıya büyük değer verilerek kültür ve sanat kurumları açıldı. Böylece yepyeni bir eğitim ve öğretim anlayışı ile Cumhuriyetle birlikte Türk ulusunun ve ülkenin temel ihtiyaçları göz önünde tutularak eğitim sistemi düzenlenmiş, bunun sonucu olarak ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim-öğretim kurumları yeniden ele alınmıştır. Darülfünun kapatılarak 1933 yılında İstanbul Üniversitesi kurulup, Avrupa üniversiteleri düzeyinde örgütlenilmiş ve Avrupa’dan bilim adamları getirtilmişti. Ankara’da yüksekokullar ve fakülteler açılmaya başlanmıştır. Ankara Hukuk Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü bunların başlıcalarıdır. Ayrıca, İstanbul Şehir Tiyatroları, Ankara Devlet Konservatuvarı, Devlet Tiyatroları gibi temel kültür kurumları açılmıştır. Bütün bunlar da göstermektedir ki Atatürk’ün ve dönemin kültür anlayışının; toplumsal anlamda ulusun her türlü yabancı etkilerden uzak, çağdaş bilim yolunda, özgür bağımsız bir ortam içerisinde, kaynağını kendi özünde bulan uygar eserler meydana getirmek noktasında odaklandığı söylenebilir. 1938’de vefatına kadar on beş yıl süren cumhurbaşkanlığı süresince Atatürk, sağlam temelli bir kültür siyaseti uygulamıştır. Bu itibarla 1923-1930 yılları arasında giriştiği inkılapların, 1930’larda iyice yerleşmesini sağlamıştır. Bu yıllarda Türk İnkılabı’nın milliyetçi ve akılcı ilkelerini ilmi esaslara oturtmaya özel bir gayret sarf etmiştir. Atatürk’ün Türk dili ve tarihi araştırmalarına önem verışı millî kültürden yoksun bir toplumun, iktisadi kalkınmasını gerektiği gibi başaramayacağı, bilincinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar da Atatürk’ün

kültürcü, millî kültürcü ve yüksek Türk kültürüne değer veren bir insan hüviyetini karşımıza çıkarmaktadır.

Bölüm Soruları

1) Yeni Türk harflerini nüfusun geneline öğretmek için açılan kurumlara ne ad verilmiştir?

- a) Türk Ocakları
- b) Halkodaları
- c) Halkevleri
- d) Millet Mektepleri
- e) Köy Enstitüleri

2) Millet Mekteplerinin başlıca açılma sebebi nedir?

- a) Yeni Türk alfabesinin öğretilmesi
- b) Dil birliğinin sağlanması
- c) Türk edebiyatının geliştirilmesi
- d) Mesleki eğitime katkı sunulması
- e) Sanat kollarının geliştirilmesi

3) “Şapka ve Soyadı Kanunları, değişikliği hedefleyen adımlar arasında sayılabilirler”.

Yukarıda verilen boşluğa gelmesi gereken ifade aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Sosyal yapıda
- b) Hukuk sisteminde
- c) Siyasi alanda
- d) Eğitim sisteminde
- e) Ekonomik yapıda

4) I. Halkevi

II. Lise

III. Millet Mektebi

Yukarıdaki seçeneklerden hangilerini yaygın eğitimle ilişkilendirmemiz mümkündür?

a) Yalnız I

b) Yalnız II

c) Yalnız III

d) I-III

e) II-III

5) Osmanlı Devleti'n de kadınlar için çıkarılan ilk derginin adı aşağıdakilerden hangisidir?

a) Mecmua-i Fünun

b) Diyojen

c) Terakki-i Muhadderat

d) Tasvir-i Efkar

e) Tanin

6) 1912 Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Türk ordusuna benimsetilmesi hedeflenen alfabe aşağıdakilerden hangisidir?

a) Latince

b) Arapça

c) Enveriye

d) Sogd

e) Karamanlıca

7) Aşağıdakilerden hangisi zorunlu kültür değişimine örnek olarak gösterilebilir?

- a) Din görevlilerin cübbe giymeleri
- b) Sarık yerine fesin kullanılması
- c) Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılması
- d) Arapçanın konuşma dili içerisinde yer alması
- e) Batı tarzında eğitim kurumlarının açılması

Cevaplar

1) d, 2) a, 3) a, 4) d, 5) c, 6) c, 7) b

Bölüm Kaynakçası

1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları: Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, hazırlayan Oktay Aslanapa, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, ATAM, Ankara, 1997.

ATAY, Falih Rıfkı **“Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar”**, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, 1969.

AYDIN, Suavi, “Türk Tarih Tezi ve Halkevleri”, **Kebikeç**, s.2, 1996, s. 107, 108.

Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1946.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, yeni baskıya haz. Arı İnan, 14.bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Ötüken, 2015.

KORKMAZ, Zeynep, **“Cumhuriyet Döneminde Bir Kültür Dili olarak Türkçe” Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Ankara: TDK Yayınları, 1995, s.651-653.

ORTAYLI, İlber; “Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, 1983.

ORTAYLI, İlber; “Tiyatroda Tarihi Oyunlar Üzerinde Siyasal Bir Analiz Denemesi”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, S. 7, 1976.

OSMAN, Kıvanç; “Cumhuriyet’in Anıtları: Anıt Heykeller”, **Türkler**, C. 18, Ankara, 2002.

ÖZBEK, Nadir “Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi”, **Toplumsal Tarih**, C.8, S.45, Eylül 1997, s. 21.

SÜSLÜ, Azmi, Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 31, Cilt: XI, Mart 1995. <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=803>

ŞARMAN, Kansu, **Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)**, 4.bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 3.Kitap (İkinci Bölüm): Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Ankara: Bilgi Yayınevi,1996.

TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**, 6.bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, haz.Durmuş Yalçın vd., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002., 190.

ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk' n Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

 NAYDIN, Ruşen Eşref, **“Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar”**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1943.

YALÇIN, E. Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.

YÜKSEL, Dilek, “Atatürk' n Türk Müziği Konusundaki Görüşleri ve Türk Müziği Politikası”, **Bilge Dergisi**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

7. CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI

Bu Ünite de Neler Öğreneceğiz?

- 1) Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminin tarihsel temellerini açıklayabilecek,
- 2) Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminin kuruluş sürecini açıklayabilecek,
- 3) Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminde yer alan önemli eğitim kurumlarını tanıyacak,
- 4) Türkiye Cumhuriyeti eğitim ve öğretim sisteminin gelişimini açıklayabilecek,
- 5) Türkiye Cumhuriyeti eğitim reformlarının, kanun ve talimatnamelerini ana başlıkları ile bilecek bilgi ve beceriye sahip olabileceksiniz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Osmanlı Devleti'nde eğitimi modernleştirmek adına reform gerçekleştirilmiş midir?
- 2) Osmanlı'da eğitimi modernleştirmek ihtiyacı hangi konularda eksiklik hissedilmesinden kaynaklanmıştır?
- 3) Osmanlı'da eğitimi modernleştirmek çabaları ne zaman başlamıştır?
- 4) Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun amaçları ve hedefleri nelerdir?
- 5) Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim sistemindeki köklü değişiklikler nelerdir?
- 6) Cumhuriyet döneminin eğitim sisteminde uygulanan yasalar nelerdir?
- 7) Cumhuriyet döneminde eğitim hangi esaslar üzerinde yapılandırılmıştır?
- 8) Eğitim tarihinin belli başlı kavramları nelerdir?
- 9) Cumhuriyet dönemi eğitimcileri kimlerdir?
- 10) Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminin ana kavramları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Giriş	Bölüm içinde ele alınacak konular hakkında fikir sahibi olmak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılarak
Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu: Osmanlı’da Eğitim Reformları	Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı eğitim kurumları ve Osmanlı Devleti’nde gerçekleştirilen eğitim reformlarını öğrenmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılarak
Cumhuriyet Eğitim Sisteminin Kuruluşu	Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan başlayarak, Cumhuriyet döneminde eğitimi yeniden yapılandırmak konusundaki icraatlar hakkında fikir sahibi olmak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılarak
Eğitimin Yaygınlaştırılması Çabaları	Cumhuriyet döneminde ulusal, laik ve çağdaşlık kavramlarının yerleşmesini sağlayan reform hareketlerini, halk eğitimi ve köy eğitimi gibi eğitimi yaygınlaştırıcı reformları kavramak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılarak
Cumhuriyet Döneminde Örgün Eğitimin Basamaklarındaki Gelişmeler	Okulöncesi eğitimden başlayarak yüksek öğretime kadar, eğitimin her kademesi hakkında genel bilgiye sahip olmak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılarak

Anahtar Kelimeler

- Modernleşme
- Ulus Devlet
- Laik Eğitim
- Öğretim Birliği
- Okullaşma
- Millî Eğitim
- Eğitim Sistemi
- Örgün Eğitim
- Yaygın Eğitim
- Halk Eğitimi
- Köy Eğitimi
- Millet Mektepleri
- Köy Enstitüleri
- Halkevleri
- Halkodaları

Giriş

Türk Dil Kurumu sözlüğünde eğitim “*Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye*” şeklinde tanımlanmaktadır. Tanım dikkatli incelendiğinde bir toplum için eğitimin ve özellikle sistemli bir eğitimin ne kadar önem arz ettiği anlaşılabilir.

Eğitim geleceği yönlendirecek ve toplumları ayakta tutacak nesilleri yetiştirir. Bu önemli göreviyle tarih boyunca eğitim belli bir sistem ve politika ile planlanmış ve belli kurallarla programlanmıştır.

Cumhuriyet döneminin eğitim sisteminde cumhuriyet yönetimine ve reformlara sahip çıkacak bireylerin yetiştirilmesi hedeflenirken, diğer yandan ulusal, laik ve çağdaş bireyleri yetiştirecek eğitim kurumları açılmıştır. 1923-1950 arası sadece örgün eğitim değil halk eğitimi anlamında yaygın eğitimin de önem kazandığı bir dönem olmuştur.

7.1. Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu: Osmanlı’da Eğitim Reformları

Osmanlı Devleti’nin eğitim yapısı genel anlamda İslamiyet sonrası dönemden başlamak üzere dinî eğitim sistemi ile ümmet yetiştirme hedefini takip etmekteydi. Osmanlı Devleti’nin Kuruluş döneminden itibaren eğitime verilen önem Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u almasının ardından inşa ettirdiği Fatih Medresesi ve ardından Osmanlı Devleti’nin zirveye çıktığı Kanuni Sultan Süleyman zamanında inşa ettirilen Süleymaniye Medresesi ile sivil eğitim alanında en parlak zamanlar yakalanmıştı.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat Dönemine kadar sahip olduğu okullar üç ana başlıkta toplanmaktaydı:

Sivil Okullar; Sıbyan ve Medreseler,

Saray Okullar; Şehzadegân Mektebi ve Enderun,

Askeri Okullar; Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun, Mızıka Okulu, Tıp Mektebi gibi.

Osmanlı Devleti’nin eğitim sisteminde ilk modernleşme hareketleri askerî alanda başlamıştır.

7.1.1. Tanzimat Dönemi Eğitiminde Yapılan Reformlar

Tanzimat Dönemi her alanda yeniliklere sebep olduğu gibi eğitim alanında da birtakım yeni uygulamalar getirmiştir. Bu döneme kadar olan eğitim sistemlerine bu kez farklı kurumlar da eklenmiştir. Şer’iyye ve Evkaf Nezareti’ne bağlı okulların yanında bir de Maarif Nezareti’ne bağlı okullar kurulmuştur.

Maarif Nezareti’ne bağlı okullar; İptidai, Rüşdiye, İdadi, Sultani, Darülmuallimin, Darülmuallimat, Baytar Mektebi, Konservatuvar, Dişçi Mektebi, Kondüktör Mektebi, Ticaret Mektebi, Mülkiye Mektebi, Sanayi-i Nefise, Orman Mektebi, Ziraat Mektebi gibi Tanzimat döneminden sonra kurulan Tanzimat okullarıdır.

1856 Islahat Fermanı’ndan sonra elçiliklere bağlı okullar olarak Yabancı devletlerin okulları, Azınlık okulları ve Misyoner okulları gibi yeni eğitim kurumları diğerlerinin arasına katılmaktaydı.

Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı Devleti’ndeki eskiden beri devam eden okullar döneminin terminolojisiyle geleneksel okullar, Şer’iyye ve Evkaf Nezareti’ne bağlı Sıbyan okulları ve Medreseleri içeren sadece dinî eğitim veren Arapça dilinin hâkim olduğu ilk ve yüksekokullar olarak yerlerini almaktadır.

Bunun yanında Maarif Nezareti'ne bağı Tanzimat okulları adı verilebilen döneminin deyişyle Garbi yani Modern okullar ilk, orta ve yüksek sivil okullar ve askerî okullar şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Tanzimat Dönemi görüldüğü üzere eğitim kurumlarında ikilik yaratmıştı. Temel eğitimin zorunluluğu Tanzimat döneminden önce II. Mahmut'un fermanıyla başlamıştı. II. Mahmut'un fermanına göre, 5–6 yaşına gelmiş çocukların belli bir eğitim almaları gerekmektedir. Bu çocukların önce eğitimleri sağlanacak ve buluş çağına geldikten sonra çalışmalarına izin verilecekti. Bu fermana uymayan veliler ise cezalandırılacaktı. Ancak çalışması zorunlu olan çocuklar için haftada iki gün okula gitmeleri şartıyla çalışmalarına müsaade edilecekti.

Ferman öncelikle İstanbul'da uygulanacak, diğer illere ise sadece bildirilecekti. Bu ferman 1839'a kadar çeşitli sebeplerden dolayı uygulanamamıştı. İlköğretimin zorunluluğu, İkinci Meşrutiyet döneminde de kanunlarla yinelenmiş, ancak esas anlamıyla Cumhuriyet döneminde uygulanabilmişti.

Tanzimat döneminde, eğitimle ciddi olarak ilgilenilmesi ancak 1845 yılında Abdülmecid'in Hattı Hümayunu ile başlamıştır. Bu Hattı Hümayuna göre;

- 1) Halkın cehaleti giderilmeli, eğitimi sağlanmalıdır.
- 2) Her düzeyde eğitim ve meslekî eğitim ele alınmalıdır.
- 3) Dine uygun olduğu kadar dünya için de geçerli bir eğitim verilmelidir.

Bu fermana göre okullar ülkenin uygun olan her yerinde açılmalıydı. Tanzimat'tan sonra ülkede iki tür ilkokul, bulunmaktaydı. Geleneksel diye isimlendirilen Evkaf Nezareti'ne bağı Sıbyan mektepleri ve Tanzimat okulları denilen Maarif Nezareti'ne bağı İptidaiye mektepleri vardı. Okul çağına gelen her Osmanlı ailesinin evinde okul seçimi tartışmalara yol açmaktaydı. Yaşanılan bu tartışmalardan biri de Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesi arasında yaşanmıştı.

Mustafa Kemal Atatürk bu olayı şöyle anlatmaktadır:

*“Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey mektebe gitmek meselesine aittir. Bundan dolayı anam ve babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem ilâhilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Rûsûmat'ta memur olan babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendi'nin mektebine devam etmeme ve yeni usûl üzerine okumama taraftardı. Nihayet babam işi mahirane surette hâletti: Evvelâ merasim-i mütaade (geleneksel tören) ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım, Şemsi Efendi'nin mektebine kaydedildim...”*1922'de Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin [Yalman] Bey'in Atatürk'le yaptığı bir röportajdan alınmıştır. Bkz. **Vakit Gazetesi**, 10 Kânûn-i sâni 1922.)

Tanzimat okullarının tercih edilmesinin nedenlerinden biri bu okullarda yeni metot ve yöntemlerin uygulanmış olmasıydı. Tanzimat okullarında Batı tarzında hazırlanmış ders yöntemleri, materyalleri ve uygulamaları ile dinî eğitim yanında pozitif bilimlerin öğretilmesine karşılık geleneksel okullarda eski yöntemlerle sadece dinî eğitim verilmekteydi.

7.1.2. Maarif-i Umûmiye Nizamnamesine Göre Kurulan Modern Eğitim Sistemi

Tanzimat döneminde eğitimin yaygınlaştırılması çabaları başlamıştı.

1869 yılında yapılan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile her köy ve mahallede dört yıllık sıbyan mekteplerinin açılması, hane sayısı 500'den fazla olan kasabalarda sıbyan mektebi mezunları için dört yıllık rüşdiyelerin açılması, ortaöğretimin idadilerde olması, illerde iki devreli idadilerin yani sultanilerin açılması karara bağlanıyordu. Ayrıca bu kanunla sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti getiriliyordu.

1869 nizamnamesine göre İstanbul'da üç yıllık bir üniversitenin açılması da ön görülüyordu. 1870'te açılan Darülfünûn-ı Osmanî'nin "Hikmet ve Edebiyat", "İlm-i Hukuk", "Ulûm-ı Tabiiyye ve Riyaziye" olarak üç şubesi bulunmaktaydı. Verilen bir dersin sebep olduğu tartışmalar dolayısıyla kapatılan Üniversite, 1900 yılında Darülfünûn-ı Şahane adıyla yeniden açılmıştır. II. Abdülhamit zamanında açılan Üniversite'de Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi, Riyaziye Şubesi ve Edebiyat Fakültelerinde dersler başlamıştır. 1912'de yenilenen Darülfünûn Hukuk, Tıp, Fünun, Ulûm-ı Şerrîye ve Edebiyat olarak beş şubeye ayrılmıştır.

Darülfünûn'dan başka ülkede yükseköğretimi karşılayan başka okullar da bulunmaktaydı. Mekteb-i Mülkiye (1859), Mekteb-i Tıbbiye (1867), Darülmuallimin-i Rüşdi (1848), Mekteb-i Hukuk 1880), Baytar Mektebi (1889), Orman Mekteb-i Âlisi (1909), Dişçi Okulu (1909) ve Kadastro Yüksekokulu (1911) bağımsız açılan yüksekokullardı.

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk eğitim sisteminde önemli atılımların gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Bu dönem içerisinde Türkçülük politikasının hâkim olduğu eğitim yapısını şekillendiren yasa 1913 tarihli Geçici İlköğretim Kanunu (Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati)'dur. Bu kanunla rüşdiyeler iptidaiyelerle birleştirilmiş, ilkokulun parasız ve zorunlu olduğu hükme bağlanmıştır. İlkokula bağlı ana sınıflarının açılması da bu yasa ile getirilmiştir. Eğitim dilinin Türkçe olması esas kabul edilmiştir.

7.2. Cumhuriyet Eğitiminin Kuruluşu

7.2.1. Tevhid-i Tedrisat Yasası öncesinde Yeni Türkiye Devleti'nin Eğitim Alanındaki Bazı Kararları

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kurulan Yeni Türkiye Devleti eğitim konusundaki çalışmalarını daha Kurtuluş Savaşı yıllarında başlatmıştı. 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da toplanan Maarif Kongresi geleceğin eğitim sisteminin planlanması adına oldukça önemlidir. Kongreye 250'den fazla erkek ve kadın öğretmen

katılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk cepheden Ankara'ya gelerek kongreyi açmış ve yeniden savaş cephesine dönmüştür. Atatürk öğretmenlere yaptığı konuşmada, *“Çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, ananat-ı millîyesine düşman olan bütün anasır (unsurlarla) mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir”* sözleriyle dikkat çekmiştir.

Kongrede ele alınan konular, ilkokul ve ortaokul programları, köy öğretmeni ve yetiştirilmesi konuları olmuştur.

8 Mart 1923 tarihinde Maarif Vekili İsmail Safa (Özler), “Misak-ı Maarif” adıyla devletin eğitimin amaçlarını bir genelge hâlinde düzenlemiş ve bu genelgeyi tüm okullara göndermiştir. Buna göre, gençleri pratik bilgiler ile donatıp hayata hazırlamak maarifin en temel amacı olarak düşünülmüştür. Bu suretle eğitim, bağımsızlık ve ekonomik gelişme ile birleştirilerek eğitimde bir bütünlük oluşturmaya hedeflenmiştir. Genelgede şu görüşler ileri sürülmüştür:

- Harici düşmanlar çoktur. Memleket dâhilinde kuvvetli bir millî his oluşturmamızdır. Gençler millî varlıklarına muhalif olmayan her oluşuma hürmetkâr davranmalıdır. Bu sebeple, cahilliği ortadan kaldırarak millî ve asrî eğitimi, yurdumuzun en uzak köşelerine kadar götürmek durumundayız.

- Yeni nesilleri geleceğin ihtiyaçlarına göre hazırlamamızdır.

- Gençleri fikren çok kuvvetli, bilim ve ahlâk bakımından sarsılmaz bir karakter ile donatmamızdır.

- İktisadî inkılaplar pek yakındır. Bunun için biz de ülkeyi ekonomik kölelikten kurtaracak dimağları hazırlamak, bunun için gençliği çalışmak fikri ve üretim etrafında sürekli motive etmek zorundayız.

- Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan enkazın altından yeni mefkûrelerin doğacağını gençlik artık daha kati bir surette bilecektir. Bu enkazdan çıkmak için yeni nesle okumuş, yazmış olmanın önemi vurgulanmalıdır. Yarının mektepleri millî, medenî, insanî mefkûrelerle donatılacaktır.

- Orta dereceli okullar orta insanlar yetiştiren birer gerçek hayat okulu olduğundan, buradan çıkanların hayata güvenle bakabilmeleri sağlanmalıdır.

- Her alanda kuvvetli ve azimli olmak. Korunacak haklarımız, milli, uygar, insani ülkülerimiz var. Zayıflık bütün kötülüklerin anasıdır. Bu nedenle kuvvetli, sorumluluk sahibi, kendisine güvenen ve haklarını korumayı bilen yurttaşlar yetiştirmeliyiz.

20 Ekim 1923 tarihinde Maarif Vekili İsmail Safa Bey tarafından yabancılar idaresindeki okullara dair ayrıca bir genelge hazırlanarak Vilayet ve Müstakil

mutasarrıflıklara, İptidaiye Dairesi'ne gönderilmiştir. Yayınlanan bu genelge şu esasları içermektedir:

- “1918 mütarekesinden önce mevcut yabancı okulları(Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyan) hükümetimizin emirlerine ve kanuni mevzularına kayıtsız, şartsız uymak zorundadır. İlköğretim sınıflarında haftada 4, ortaöğretimde 2’şer saat Türk Tarihi okutmak ve bu dersleri okutacak Türk öğretmenlerine benzeri Türk okullarında verilen maaştan az olmamak üzere eşit maaş verilerek, genel olarak teftiş ve kontrolümüzü kabul etmek şartıyla yeniden öğretime devam edebilirler. Adı geçen şartlara uymadıkça öğretimlerine izin verilmeyecek, ancak eski Hükümetlerden (yani saltanat devrinden) alınmış olan ferman ve ruhsatnameleri Türkiye Cumhuriyeti adına sicile geçirilecektir.

- Bundan sonra kurulacak müesseseler hakkında Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi tatbik edilecektir.

- Mondros Mütarekesi ile Lozan Antlaşmasının imzalanması sırasındaki zaman içinde açılan okullar Maarif Vekâleti tarafından yapılacak incelemeden sonra verilecek karara bağlıdır. Bu durumdaki okullar derhal bildirilecektir.

- Bu okullar daimi surette teftiş edilecektir.

- Kanunlara ve nizamnamelere uymadıkları, teftişler sonunda belli olacak yabancı okullarla, bütün hususi okullar hakkında gereken işlem yapılarak Vekâlete bildirilecektir”.

7.2.2.Tevhid-i Tedrisat Yasası (Öğretimin Birleştirilmesi Yasası)

Türkiye Devleti, Osmanlı Devleti’nden üç merkezli bir eğitim sistemi devralmıştı. Eğitim kurumları da bu üç merkeze bağlıydı. Bunlardan birincisi, Maarif Nezareti’ne bağlı, iptidai, rüşdiye, idadi, sultanilerdi. İkincisi Evkaf Nezareti’ne bağlı sıbyân (mahalle) mektepleri ve medreseler; üçüncüsü ise elçiliklere bağlı azınlık ve misyoner okulları idi. 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla yeni kurulan Türkiye Devleti, Maarif Nezareti’nin idare ettiği okulları Maarif Vekâleti’ne bağlayarak eğitim sistemi aynı şekliyle 1924’e kadar devam ettirmişti.

Bu durum şu sakıncaları ortaya çıkarmaktaydı. Devlette üç farklı görüşle yetişen genç nesil var oluyor, istenilen ilerlemenin sağlanması güçleşiyordu. Mektepli ve medreseli olmak üzere, bir kesim yeni oluşumlara açık, diğer bir kesim ise eskiye bağlı olmakla ilerlemeyi engelliyordu.

Mustafa Kemal Atatürk 27 Ekim 1922 tarihinde Bursa’da Öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“ Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak eğitim işlerindeki başarılar ile olur. Bu zaferin kazanılması için hepimiz bir bütün olarak çalışmalıyız ve bir eğitim programı hazırlamalıyız. Bence bu programın esaslı noktaları iki maddedir:

Sosyal hayatımızın ihtiyaçlarına uygun olması,

Medeniyete uygun olması (Çağdaş).

Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.” Mustafa Kemal Atatürk, eğitimin uygulamalı olması üzerinde de önemle durmaktaydı. Çünkü sadece teorisi verilen bir eğitimin faydası, uygulamalı eğitimden oldukça düşüktü. Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemekteydi:

“Erkek ve kız çocuklarımızın, aynı surette bütün öğrenim derecelerindeki öğretim ve eğitimlerinin uygulamalı olması mühimdir. Memleket çocukları, her tahsil derecesinde ekonomik hayatta katkılı, etkili ve muvaffak olacak surette donatılmalıdır. Millî ahlakımız, medeni esaslarla ve her türlü fikirlerle artırılmalı ve takviye olunmalıdır. Bu çok önemlidir; özellikle dikkatinizi çekerim. Korkutmaya dayalı ahlak, bir fazilet olmadıktan başka güvene de lâyık değildir.”

Eğitimdeki tüm bu sıkıntıların ifade edildiği ve bu sıkıntıların yasa ile çözümlendiği kanun teklifi, 2 Mart 1924 tarihinde, Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar ve 57 mebus arkadaşının imzaları ile birlikte meclise sunulmuştu. Kanun teklifinin gerekçeleri şöyle belirtilmekteydi:

“Bir devletin kültür ve genel eğitim siyasetinde milletin duygu ve düşünce birliğinin sağlanması için öğretimin birleştirilmesi, en doğru, en bilimsel, en modern ve her yerde yararları ve olumlu sonuçları görülmüş bir ilkedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye Devrinde Devlet tevhid-i tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik eğitim-öğretim birliği noktasında birçok zararlara neden oldu. Bir millet efradı ancak bir tür terbiye görebilir. İki türlü eğitim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise his ve fikir birliğine ve dayanışma amaçlarına tamamen aykırıdır.”

Bu kanun teklifi Meclis’in 3 Mart 1924 tarihli toplantısında, itirazsız olarak kabul edilmişti. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim sistemi bağımsız, ulusal, laik, çağdaş ve demokratikleşme yolunda sağlam bir adım atmış oluyordu.

7.2.2.1. Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile Hedeflenenler: Ulusal, Laik ve Çağdaş Eğitim

7.2.2.1.1. Ulusal Eğitim

Mustafa Kemal Atatürk ulusal eğitimin önemini her defasında dile getirmiş ve eğitimin ulusal olması için gerekli şartları adım adım sağlamıştır. 3 Mart 1924 yasalarının kabul edilişi ile birlikte önemi defalarca vurgulanan, eğitimin milliliği gerçekleşmiştir. Ders kitaplarında, ders programlarında ulus, yurt, yurttaş bilinci büyük ölçüde verilmeye çalışılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılında, İstiklal Ticaret Mektebi öğretmenleriyle sohbetinde şöyle demektedir:

“Yeni Türkiye Cumhuriyetimizin yeni nesle vereceği terbiye (eğitim) millî terbiye olacaktır. Millî terbiye esas olduktan sonra onun lisanını; usulünü, vasıtalarını da millî yapmak zaruridir.

Mustafa Kemal Atatürk konuşmasında, eğitim sisteminde sağlanacak millî yapının, eğitimin araçlarını da millî hâle getirilmesindeki zorunluluğa dikkat çekmektedir. Konuşmanın içeriğinde ileride gerçekleştirilecek dil, harf (yazı), öğretim programları, ders kitapları vs. araçların da millileşmesi anlamları yer almaktadır. Öğretim birliği ile başlayan millî eğitim, bu alanda yapılan diğer devrimlerle sağlamlaştırılmıştır. Bunlara kısaca değinmek gerekmektedir.

7.2.2.1.1.1. Türk Harf İnkılabı

Harf İnkılabının gerekçesi, halkın eline kolay öğrenilir, kolay kullanılır, basit ve sade bir bilgi aracı vermek; okuryazarlığı yayarak halk arasındaki yaygın bilgisizliği kısa sürede gidermekti. Konuyu Meclise getirmeden önce milletle paylaşan Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu’nda Türk Harf İnkılabı ile ilgili olarak hakkında yaptığı konuşma sırasında, elinde tuttuğu küçük not kâğıtlarını orada bulunan bir gence vererek, şöyle demişti:

“Vatandaşlar, bu notlarım Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşimiz bunu derhal okumaya teşebbüs etti ve okuyabilir de. Ancak henüz tamamen öğrenmediği görülmüyor. İsterim ki bunu hepimiz beş, on gün içinde öğrenesiniz.

Arkadaşlar bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Bundaki haklılığımıza da bütün milletler şahit olacaktır. Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz.” Bu konu üzerinde üç aylık bir çalışma ile Latin esasından alınan Türk alfabesinin Türk diline uygun olduğuna karar verilmişti. Yeni Türk Harfleri 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde oybirliği ile kabul edilmişti. 3 Kasım 1928’de 1030 sayılı Resmî Gazete’ de ilan olunmuştu. Bu kanuna göre; 1 Ocak 1929’dan itibaren basılacak kitapların Türk harfleri ile basılması (madde:5), bütün mekteplerin Türkçe yapılan eğitimlerini Türk harfleriyle yapmaları, eski harflerle yapılan eğitimin yasak olduğu (madde: 9) belirtilmiştir.

7.2.2.1.1.2. Millet Mektepleri

Türk halkına yeni harfleri öğretmek üzere ülke genelinde Millet Mektepleri kurulmuştur. 11 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Millet Mektepleri Talimatnamesinin ilk maddesi millet mekteplerinin kuruluş amacını şöyle belirtmektedir:

“Yeni Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını sağlamak ve büyük halk kitlelerini okuryazar bir hâle getirmektir.”

Bir sene sonra Talimatnamede yapılan değişiklikle Millet Mekteplerine sadece halka okuma yazma değil aynı zamanda halk ve yurttaşlık bilincini kazandırma görevi de verilmekteydi.

Yine bu talimatnamenin 4. maddesinde de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, Millet Mektebi örgütünün hem genel başkanı, hem de Başöğretmeni olduğu belirtilmekteydi. Başöğretmen Mustafa Kemal Atatürk ve diğer devlet görevlileri ülkede gidebildikleri her yerde yeni harfleri Türk halkına öğretmek için çaba gösterdiler.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1929’da Meclis açılış konuşmasında Millet Mektepleri hakkında şöyle demektedir:

“Meclisinizin en büyük eseri olan Türk harfleri, memleketin umumi hayatına, tamamen tatbik olunmuştur. İlk müşkülât, milletin mefkûre kuvveti ve medeniyete olan muhabbeti sayesinde kolaylıkla yenilmiştir. Millet mektepleri, normal tedrisat haricinde, kadın ve erkek, yüz binlerce vatandaşın nurlanmasına hizmet etti. Bu mekteplerin daha fazla bir gayret ve şevk ile idame edilmesi lâzımdır.”

Millet Mektepleri iki şekildeydi;

A Dershaneleri; Öğrenim çağını geçirmiş olup ne eski Arap ve ne de Türk harflerini bilen vatandaşların okuma yazma öğrenmelerini sağlamak üzere açılan 4 aylık Millet Mektepleri.

B Dershaneleri; Arap harfleriyle okuyup yazan, ancak Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harfleriyle okuma yazma öğrenmelerini sağlamak için açılan 2 aylık Millet Mektepleri.

Millet Mekteplerinde öğrenci yaşı 16 ile 45 yaş arasında değişmekteydi. Hafta tatili Cuma günü haricinde, her gün birer saat ders yapılması hükme bağlanmıştır. Bunun iki saati okuma ve yazma derslerine, iki saati hesap dersine, birer saati de sağlık ve yurt bilgisi derslerine ayrılmıştır. Yurt bilgisi derslerinde millî tarih ve coğrafya derslerine özellikle önem verilmesi şart koşulmuştur. Millet Mekteplerinin A veya B dershanelerine devam eden ve açılan sınav ile dönemini başarılı olarak tamamlayanlara iki tür belge verilmekteydi. Birincisi Millet Mektepleri Dershanesi Mezuniyet Varakası, diğeri Millet Mektebi Şahadetnamesi idi. Her dershanenin en başarılı bir kadın ve bir erkek öğrencisine ödül olarak Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanan bir Teşkilatı Esasiye Kanunu

veriliyordu. Bu ödöl, aynı zamanda dönem içerisinde yurttaşlık eğitime ne kadar önem verildiğinin de bir göstergesiydi.

7.2.2.1.2. Laik Eğitim

3 Mart 1924 tarihi, laiklik alanında önemli yasaların kabul edildiği tarihtir. Şöyle ki; aynı gün Halifelik kaldırılarak hiçbir şekilde devlet işlerinde dinî unvanların, dinî (şer’i) kuralların kullanılamayacağı yasalaştırılmıştır. Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış ve her şeyden önemlisi Tevhid-i Tedrisat yasası ile eğitim ve öğretim Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır.

Eğitimde laik sözcüğü ilk kez Mustafa Necati’nin bakanlığı döneminde bir genelgede geçmiştir. 1926’da Bakanlığın yayınladığı genelgede;

“Türkiye’de herkesin millî ve dünyevi, modern ve demokratik bir terbiye alması esastır. Eğitimin millî olmasından maksat gençleri, yaşayan bütün kurumları düşünce ve idealleriyle millî topluma uydurmaktır... Dünyevi kelimesinden hedeflenen anlam, eğitimin laik olması, düşünceyi daraltan ve vicdan özgürlüğünü kıran her türlü dinî etkiden uzak bulunmaktır. Modern deyişle, eğitimin, yöntemler ve teknikler bakımından en yeni bilimsel kurallara göre sürdürülmesi, demokratik olarak da eğitim ve öğretimin bütün olanaklarından kadın-erkek tüm ulus bireylerinin eşit derecede yararlanması, serveti, toplumdaki yeri ne olursa olsun her gencin yeteneği ve zekâsı derecesinde öğrenim görebilmesine hiçbir engelin konmaması düşünülmüştür...” Eğitim tamamen akla ve bilime dayandırılmıştır.

7.2.2.1.3. Çağdaş Eğitim

Çağdaş eğitim içerisinde fırsat eşitliği, demokrasi ve karma eğitim kavramları yer almaktadır. Tevhid-i Tedrisat yasası çağdaş eğitim kavramını Türk eğitim sistemine kazandırmakla birlikte aynı zamanda demokrasi ve fırsat eşitliği kavramlarını da Türk eğitim sistemine kazandırmış oldu. Çağdaş eğitim günün modern eğitim ve öğretim tekniklerinden, modellerinden yararlanmak anlamını taşımaktaydı. Bu örnek alış Türk kültürüne uygun olacak, akla ve bilime dayanacaktı. Mustafa Kemal Atatürk 1 Mart 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmasında şunları söylemektedir:

“Hükümetin en gür verimli ve en önemli ödevi millî eğitim işleridir. Bu işlerde başarılı olabilmek için öyle bir program takip etmeliyiz ki, o program ulusumuzun bu günkü durumuyla, toplumsal, yaşamsal gereksinimleri, çevrenin koşullarıyla ve çağın gerekleriyle uygun olsun.”

Karma eğitim, fırsat eşitliğinin bir gereği olarak kız çocuklarının da erkek çocuklarının eğitim alanında yararlandığı her türlü haklardan yararlanması anlamını taşımaktaydı. Çünkü o döneme kadar kızlar ikinci sınıf muamele görerek, özellikle köylerde eğitimden yoksun kaldıklarından okuma yazma bilmiyorlardı. Eğitim gören kızlar ise onlar için düzenlenmiş ayrı yasalarla, sadece kız mekteplerinde yine farklı eğitim

görerek yetişiyorlardı. Oysaki çağdaşlık erkek kadın ayrımını eğitim alanında kabul edemezdi ve etmemeliydi. Bu doğrultuda karma eğitim gerçekleşerek, şehir ve köylerde kızlar, erkeklerle birlikte eğitim haklarını kullanmaya başlamışlardı.

7.3. Eğitimin Yaygınlaştırılması Çabaları

Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş ya da herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademelerden çıkmış bireylere gerekli bilgi, beceri ve davranışları kazandırmak hedeflenmiştir. Bunun için örgün eğitimin yanında veya dışında onların; ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini sağlayıcı nitelikte, çeşitli süre ve düzeylerde hayat boyu yapılan eğitim-öğretim-üretim rehberlik ve uygulama faaliyetlerinin tümüne yaygın eğitim denir.”

7.3.1. Halk Eğitimi Çalışmaları

1923 yılında yayımlanan Maarif Vekâleti'nin genelgesiyle valiliklerdeki eğitim kurumlarının halka yönelik eğitim vermeleri istenmiştir.

1926'da Bakanlıkta Halk Terbiyesi şubesi açılmış, 1927'de halk dershaneleri yönetmeliği çıkarılmıştı. 1932'den sonra ise bütün yurttaki halkevleri ve halkodaları yaygın eğitimde oldukça başarı kaydetmişti.

7.3.1.1. Halkevleri

19 Şubat 1932 yılında gönüllü halk eğitim kuruluşları olan halkevleri açılmaya başlanmıştır. Atatürk döneminde açılmaya başlayan bu kurumlar, İnönü döneminde sayısal olarak daha da çoğalmış ve etkinliğini sürdürmüştür. Halkevleri, Cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünü aydınlar ve mahallî önderler aracılığıyla halka götürme, yaygınlaştırma, tanıtmaya ve toplumun kültür yapısını canlandırma denemesidir.

7.3.1.2. Halkodaları

1940 yılından sonra köylerde halkevi çalışmalarını içine alacak küçük halkodaları kurulmaya başlandı. Daha çok kırsal yörelerde ve nüfusu az olan yerlerde açılıyordu. 1946 yılında halkodalarının sayısı 4066'ya varmıştı. 1950 yılına geldiğinde toplam halkodası sayısının 4322'ye ulaşmıştı. Ama halkodaları köylerde pek ilgi görmemiş, düğün, eğlenceler için toplantı salonu ödevi görmenin dışında ciddi bir çalışma geliştirememişlerdir.

7.3.2. Köye Eğitim

Köy eğitimine dair düşünceler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Tartışılan eğitim sorunlarının arasında, köyde eğitimin nasıl olacağı da yer almış ve çeşitli fikirler öne sürülmüştür.

Bu öne sürülen fikirlerden bir örnek vermek gerekirse; 14 Temmuz 1914 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda konuşan Kastamonu Milletvekili İsmail Mahir Efendi köy eğitimi ile ilgili şu önerileri ileri sürmektedir:

“Türkiye bölge olarak 70’e ayrılmalı. Eşit olarak, yatılı, bir kız, bir erkek öğrenci alınacak şekilde, her köye birer okul yapılmalı. Ülkenin ekonomik sıkıntıları sebebiyle, okullarını öğrenciler ellerinden geldiğince katkıda bulunarak kendileri yapmalı “ .

İsmail Mahir Efendi ve onun bu fikrini savunanların karşılaştıkları bir sorun, açılacak bu köy okullarında yaşanacak öğretmen sıkıntısı olmuştur. Yine dönemin eğitimcilerinin yazılarından gördüğümüz üzere, örneğin İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yazılarında şehirde yetişen, şehir kültürüyle büyüyen öğretmenlerin köylerde öğretmenlik yapmak istememelerinden bahsedilmektedir. Buna karşılık olarak da şu düşünce gelişecektir. O hâlde köyde öğretmenlik yapacak kişi köyde yetişmelidir. Bu sebeptendir ki; 1921'e gelindiğinde eğitimci Fuat Gündüzalp “Köy Öğretmen Okulu” açılmasını önermiştir.

Mustafa Kemal Atatürk 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmasında konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Eğitim siyasetimizin temeli evvela mevcut cehli ortadan kaldırmaktır... Bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar tarihi, coğrafi ve ahlaki bilgileri vermek ve aritmetik öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir. Bu hedefe varmak maarif tarihimizde mukaddes bir merhale teşkil edecektir.”.

Yine 1920'lerde Amerika ve Almanya'dan Türkiye'ye davet edilen eğitim uzmanları köy eğitimi ile ilgili görüşlerini sunmuşlardır.

Bu uzmanlardan, Amerikalı eğitimci John Dewey, köy eğitimi hakkındaki görüşlerini içeren raporunda şunları söylemiştir: *“Türkiye’de el ile kafayı birleştiren, yeteneğin; ulusal refahın gelişmesi, tarım çalışmalarının düzeltilmesi ile sıkı bir biçimde ilişkilidir. Bu bakımdan Türkiye eğitimi için en baş sorun ders konularının eğitim dizgesine dönüştürülen köy yaşamına iyice bağlı olacak bir tür okullar kurulması koşulu ile sınırlıdır”.*

1925'te Türkiye'ye gelen Almanya Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müşaviri Dr. Alfred Kühn ise, Dewey'den farklı olarak köy eğitimi için ayrıca bir okul açılmasını değil sadece mevcut okullarda gerektiğinde, köye dair ziraat eğitimine daha fazla önem vermenin yeterli olacağını söylemektedir. Ayrıca bu ziraat eğitiminin sadece teoride değil, her okulda yapılacak tecrübe bahçelerinde (işlik) uygulamalı olarak yapılmasını savunmaktadır.

1925'te Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati ise konuyla ilgili şu cümleleri söylemektedir:

“Ulusal eğitim örgütümüzün iyileştirilmesi için ilk düşünülecek sorun öğretmen yetiştirme sorunudur. Her yıl üç bin öğretmen gereksinimimiz var. Köy çocuklarına ayrı

bir öğretim vermek lâzımdır. Doğu illerinde özellikle yatılı okullar gereklidir. Köy çocuklarını köyden alıp şehirde okutmak hatalıdır.

Tüm bu düşünceler doğrultusunda Mustafa Necati'nin Eğitim Bakanlığı döneminde 1926'da Denizli ve Kayseri Zencidere'de Köy Öğretmen Okulları açılmıştı. Ancak bu okullara alınan öğrenciler şehir çocukları idi ve eskiden olduğu gibi mezuniyetlerinden sonra bu öğretmenler köylere gitmiyorlardı. Oysa Köy Öğretmen Okullarının açılma nedenlerinin başında köye öğretmen yetiştirmek geliyordu. Bu sebeple bu okullar amacına uymadığı gerekçesi ile kapatıldılar. Bu deneyim de köy öğretmenin köyden yetişmesi gerektiğini ispatlar nitelikteydi.

1926'da ilköğretimde “4.770 okul”, “9.062 öğretmen”, 1928'de “21 lise”, “71 ortaokul”, “5.603 öğretmen” vardır. 1935'e gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin “40.000 köyünün, 35.000'inde okul yoktu”, okul olsa da öğretmen yoktu. Türkiye nüfusunda en fazla olan köy kesimi eğitimden yoksundu. Köylerde bilim ve fen, yerini hurafelere bırakmıştı.

Aynı yıllarda Şükrü Saraçoğlu şunları söylemektedir:

“İlköğretim sorununu bugün elimizde bulunan olanaklarla çözme gücümüz yoktur. Başka tipte bir okul, yani Köy Öğretmen Okulu adı ile çok az zaman isteyen ve çok az para ile yapılma olasılığı bulunan bir tip okul yapmak niyetindeyiz.”.

1937'den sonra Köy Öğretmen Okulları yeniden açılmaya başlamıştı. 1937'de Eskişehir Mahmudiye'de, İzmir Kızılcıllu'da, 1938'de Kırklareli Kepirtepe'de ve Kastamonu Gököy'de dört tane Köy Öğretmen Okulu açılmıştı. Bu kez bu okullara köylerden öğrenci alınmaya başlandı. Bir yandan da uygulamada olan eğitim kursları buralarda hizmet vermekteydi.

7.3.2.1. Köy Eğitmeni Projesi

1935 yılından sonra bir grup eğitimci heyeti Eskişehir, Çorum, Kayseri ve Yozgat'ın köylerinde yaptıkları gezi ve incelemelerinin sonucu oluşan düşünceleri ve Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile Eğitmen uygulaması projesine geçilmiştir. Bazı köylerde askerliğini çavuş, onbaşı olarak bitirmiş sağlıklı, okuma-yazma bilen köylü gençlerin kendi köylerinde gönüllü olarak eğitim verdiği görülmüş ve bundan esinlenerek köylere hızlı ve ekonomik olarak eğitim götürmek amacıyla eğitmen projesi başlatılmıştır. Eğitmen adayı gençler kentler dışında yatılı olarak altı aylık kurs alarak, onar kişilik gruplar hâlinde eğitim alacaklar, başarılı oldukları takdirde nüfusu az olan köylere gönderileceklerdi. Derslerin planlarını içeren bir *Eğitmen Kılavuzu* kendilerine verilecek ve dersler buradan takip edilecekti. Ayrıca birinci yıl, ikinci yıl ve üçüncü yıl ders kitapları da öğrenciler için hazırlanıp bastırılmıştı.

Bir eğitmen, bir sınıfı alıp üç yıl okutur, bitiminde tekrar birinci sınıfa başlardı. Ayrıca köyde kadınları eğitmek için kadın eğitmenlere de ihtiyaç duyularak, daha sonraki

yıllarda eğitim kurslarında kadın öğretmenler de yetiştirilmiştir. Ancak kadın öğretmenlere sadece 1937-1938 ders yılında rastlanmaktadır.

1936'da Eskişehir Çifteler Devlet Çiftliği'nde 84 adayla ilk öğretmen kursu açılmıştır. 11 Haziran 1937 tarihinde 8 maddelik 3298 sayılı Köy Öğretmenleri Yasası çıkarılarak, bu proje yasaya bağlanmıştır.

Yasaya göre; Öğretmenlerde aranan özellikler şöyle sıralanmaktadır:

- 1) Öğretmen adayı köy yaşamını bütünüyle bilecek, köye bağlanmış olacak.
- 2) Yaşı, bilgisi, becerisi ve düşünce yapısı ile köyde gerçekleştireceği işleri yenebilecek güç ve yapıda olacak.
- 3) Köyde sade fakat çağdaş bir yaşamı gerçekleştirene kadar bıkmadan çalışacak.
- 4) Öğretmen adayları askerliğini bitirmiş, köylü gençlerden oluşacak.
- 5) Adayların en az altı ay kurs görmeleri gerekecektir.
- 6) Öğretmen köy çocuklarına, gençlerine okuma-yazma, hesap yapma, yurt, yaşama bilgisi verebilecek pedagojik yeterlilikte olabilmeli.
- 7) Öğretmen, ulusal birliğe inanarak çalışmalı.
- 8) Öğretmen köyde bir grup öğrenciyi alacak, üç sene okutacak, sonunda diploma verecektir. Köyde, eğitim ve tarım alanlarında genel yaşama düzeyini yükseltecek ve devletin temsilcisi, köylünün rehberi olacaktır.

Özetle, öğretmen köy halkını her türlü alanda geliştirecek, köy yaşamını bilerek köylüden uzak kalmayarak, yeni oluşumlardan haberdar edecek, bunu yaparken de ulusal kimlikten ayrılmayacaktı.

7.3.2.2. Köy Enstitüleri

1930'larda köylerin %80'i okuldan yoksundu. Şehir öğretmen okulu mezunları köyde çalışmaya istekli değildi. Köy ihtiyaçlarına cevap vermek üzere Köy Muallim Mektepleri, Köy Öğretmen Kursları ve Köy Öğretmen Okulları kurulmuştu. Ancak bunlar mevcut öğretmen ihtiyacını karşılamak için yeterli değildi. Kırsal alana öğretmen yetiştirme konusu İkinci Meşrutiyet devrinden beri düşünülmüş ancak çok büyük çabalar sarf edilmesine rağmen köylere daha çok eğitim hizmeti götürülmesinde beklenen hedefe ulaşılamamıştı.

Köy Enstitüleri bütün ilköğretim sorununu on beş senede çözmeyi tasarlayan, eğitim tarihimizde kendinden önce benzeri olmayan yeni bir projeydi. Köy Enstitüleri projesinin ilk deneme okulu 1937'de Köy Öğretmen Okulu adıyla İzmir-Kızılçullu'da kurulmuş, daha sonra buna benzer üç okul daha açılmış, sonuçların ümit verici olduğu görülmüştür. Bunun üzerine Köy Enstitüleri'nin resmî olarak açılması için çalışmalara başlanmıştır. Hasan Âli Yücel Köy

Enstitüleri Kanun tasarısını Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gerekçeleri ile sunmuştur. Tasarının gerekçesinde verilen rakamlar Türkiye'nin ilköğretim durumunu göstermektedir. Buna göre 1935 yılında yapılan nüfus sayımı istatistiklerine göre, Türkiye'de erkeklerin %23,3'ü kadınların %8,2'sinin okuma-yazma bilmektedir. Kanunen ilköğretime devam etmek zorunda olan çocukların şehir ve kasabalarda %80'i, köylerde ise ancak %26'sı okula gidebilmektedir. Üretken nüfusun %81'i köylerde yaşamakta ve çiftçilikle geçinmektedir. 40 bin köyden 31 bininde okul bulunmaması, buralarda görevlendirilecek 20 bin öğretmene ihtiyaç olması, köye öğretmen yetiştirecek Köy Enstitüleri'nin açılması için gösterilen gerekçelerden en önemlisidir. İstatistik sonuçları, ülkenin ilköğretim eksikliği ile ciddi bir biçimde mücadele etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu mücadelede Köy Enstitüleri az zamanda ve az masrafla kurularak köye öğretmen yetiştirmede başrolü oynayacaklardır.

Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel ve İlk Öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un gayretleriyle 17 Nisan 1940 tarihinde "Köy Enstitüleri Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunla hem öğrenci kaynağının köyler olduğunu saptamış, hem de 20 yıl köyde çalışma yükümlülüğü getirilerek çocukların eğitim aldıktan sonra köyde tutulmasının yolu bulunmuştur. Enstitülerde öğretim kadrosu ise öğretmen ve usta öğreticilerden oluşturulmuştur.

1943 yılında Eğitim Bakanlığı'nca Köy Enstitüleri Öğretim Programı hazırlanarak uygulamaya geçirilmiştir. Programda enstitülerde okutulacak dersler Kültür, Ziraat ve Teknik olmak üzere üç başlıkta toplanmış, haftalık çalışma saati 44 olarak belirlenmişti. 44 saatin 22'si kültür dersleri, 11'i tarım, 11'i teknik çalışmalara verilmekteydi.

Köy Enstitüleri hem kuruldukları bölgenin ekonomik ve kültürel yaşamını etkilemişler, hem de mezunları aracılığı ile bu etkilerini geniş alana yaymışlardır. Ülkedeki tüm köylere ulaşabilmek için bu kurumların Anadolu coğrafyasına dengeli bir şekilde dağıtılmasına dikkat edilmiştir. 1940 yılında açılmaya başlanan Köy Enstitüleri'nin sayısı kısa sürede 21'e ulaşmıştır.

Köy Enstitüleri ilk mezunlarını 1942'de vermiştir. 1951–52 öğretim yılı son öğretim yılıdır. Köy Enstitüleri on yıl içinde ilköğretime 17.341 öğretmen, 8675 eğitmen kazandırmıştır. Türk millî eğitim tarihinde bu kadar hızlı ilerleyiş ilk kez görülmektedir. İlköğretimde okullaşma oranı 1940'ta %37,1 iken bu oran 1950'de %65,5'e çıkmıştır. Ayrıca enstitülerde köyler için sağlık personeli de yetiştirilerek köy sağlığının iyileştirilmesine katkıda bulunulmuştur. Köy Enstitüleri'nde 1946–1950 yılları arasında 1248 köy sağlık memuru yetiştirmiştir.

Açılış sürecinde oldukça olumlu karşılanan bu kurumlar özellikle Türkiye'nin çok partili döneme geçiş sürecine girmesiyle beraber politika malzemesi yapılmış ve yıpratılmıştır. 1946'da Köy Enstitülerinin kurucuları olan Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlk Öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç görevlerinden alınmıştır.

1947'de enstitülerin programlarında değişiklik yapılarak üretim ilkesi kavramları bir yana atılmıştır. Programdan psikoloji ve sosyoloji gibi dersler kaldırılmış, yabancı dil eğitimi

seçmeli hâle getirilmiş, birçok dersin saati azaltılmıştır. 1953'te program tekrar değiştirilerek yeni programa “Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri Programı” adı verilmiştir. Bu programda teknik çalışmalardan demircilik, marangozluk, dokuma gibi faaliyetler kaldırılmıştır. Programda sadece yaygın ve klasik bir iş dersine yer verilmiştir. Tarım ders ve çalışmalarının saatleri de eski programlara göre azaltılmıştır. Üst üste gelen bu darbeler Köy Enstitüleri'nin özgün özelliklerini ortadan kaldırmıştır. 1954'te Köy Enstitüleri ile ilk öğretmen okulları ‘İlk öğretmen okulları’ adı altında birleştirilmiş, böylece 1947'den itibaren içi boşaltılan Köy Enstitüleri resmen kapatılmıştır.

7.4. Cumhuriyet Döneminde Örgün Eğitimin Basamaklarındaki Gelişmeler

Belli bir yaş grubundaki bireylere, Millî Eğitimin amaçlarına uygun olarak hazırlanmış eğitim programlarıyla okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimidir. Örgün eğitim kademeleri şunlardır:

- 1) Okulöncesi eğitim
- 2) İlköğretim
- 3) Ortaöğretim
- 4) Yükseköğretim

7.4.1. Okul Öncesi Eğitim

Okul öncesi eğitim resmî olarak 1913 tarihli Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nda kabul edildiği üzere, ilköğretimin içinde yer alan ana mektepleri ile başlatılabilir. Osmanlı Devleti'nde ana mektepleri ilk önce özel okullar olarak kurulmuştu. Örneğin Selanik'te 1893'te Terakki okulunun açtığı “Valide Mektebi”, 1896'da Ermenilerin Adapazarı'nda açtıkları “Ana Mektebi” kurulan özel ana mektepleri arasında zikredilebilir. Ana mektebi terimi yanında “Valide Mektebi”, “Çocuk Bahçesi”, “Çocuk Yuvası” gibi tabirler de kullanılmıştır. Özel okul olarak 1909 yılında İstanbul'da bir Ana Okulu açılmıştır.

1915'te yayınlanan nizamname ile belli bir programa kavuşan anaokulları, 1919'da “Ana Öğretmen Okulları”nın kapatılmasıyla sona ermişti. Millî Mücadele döneminde varlıklarını kısmen sürdüren anaokulları daha çok özel okullar olarak Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda da mevcudiyetini devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeniden şekillenen Türk devletinde anaokulları da yerini almıştır.

7.4.2. İlköğretim

1924 yılından itibaren, ilköğretim 5 yıl olarak tespit edilmiş, ancak bazı dönemlerde köy ilkokullarındaki süre kısaltılmıştır. Hem Mustafa Kemal Atatürk hem de İnönü dönemi

hükümetleri ilköğretim konusuna büyük önem vermişler, nüfusun çoğunluğu köylerde bulunduğu için meseleye “köy eğitimi” olarak yaklaşmışlardır.

1927–1928 öğretim yılında, ilkokul öğrenci sayısı 461.985, ilkokul öğretmeni 15.194, ilkokul 6042’dir. Bu durumun iyileştirilmesi için ilköğretim ve okuma-yazma kurslarının sayılarının arttırılması üzerinde çalışılmıştır.

1937’de açılan Köy Eğitim Kursları ve 1940’ta açılan Köy Enstitüleri köylere öğretmen yetiştirme problemine büyük ölçüde çözüm getirmiştir. 1942 yılına kadar köylerde açılmış olan okulların yaklaşık yarısına yakını, üç sınıflı eğitimli, geri kalanı da beş sınıflı öğretmenli veya öğretmenli - eğitimli okullardan oluşmaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk’ün hedef olarak belirlediği ilköğretimin yaygınlaştırılması yolunda, 1938–1950 yılları arasında büyük başarılar elde edilmiştir. Örneğin 1938–1939 öğretim yılında ilkokullar sayısı 7.862 iken, 1949–1950 öğretim yılında bu sayı 17.106’ya yükselmiştir. 1938–1939 öğretim yılında ilkokullardaki öğretmen sayısı 17.120 iken 1949–1950 yılında bu sayı 34.822’ye yükselmiştir.

7.4.3. Ortaöğretim

1938–1939 öğretim yılında ortaokul sayısı 228, lise sayısı 75’e ulaşmıştır. Ortaöğretili yurt sathına yayma yönündeki faaliyetler, artan bir hızla devam etmiştir. Ancak bununla beraber okul ve öğrenci sayılarının ve öğretim durumlarının ülke ihtiyaçları yönünde tespit ve yönlendirilmesi problemi oldukça büyümüştür. Bu dönemde okul sayılarında artış olmuş fakat İkinci Dünya Savaşı’nın yol açtığı ekonomik nedenlerle öğrenci sayısı düşmüştür. 1942–1948 yılları arasında özellikle ortaokullardaki öğrenci sayısı oldukça azalmıştır. 1940–1941 öğretim yılında 95.332 olan ortaokul öğrenci sayısı 1947–1948 öğretim yılında 59.093’e düşmüş, buna rağmen okul yapımına devam edilmiş ve aynı dönemde ortaokul sayısı 238’den 267’ye çıkartılmıştır. Bu dönemde ortaöğretimde özellikle okul programı ile ilgili olumlu gelişmelerin yaşandığını söylenebilir. 1949’da yürürlüğü konulan Ortaokul Müfredat programı, şimdiye kadar yapılanlar arasında en kapsamlı olanıdır. 1949 programında okulun bir eğitim süreci olduğu gerçeğinden hareketle programın ve dersin genel, özel amaçları, hedefleri, öğretim stratejisi belirlenmiştir. İkinci aşamada ise ders kitabı yazarlarının bu programın amaç ve hedeflerine uygun eserler yazmaları öğretmenlerin de derslerini aynı amaçlar doğrultusunda işleyebilmeleriydi. Ancak bu ikinci aşamadaki başarısızlık her zaman sürdüğünden, doğru yaklaşımli programlar hedeflerine ulaşamamıştır.

7.4.4. Yükseköğretim

1924 yılında Darülfünûn-ı Osmani, İstanbul Darülfünûn’u adıyla yeniden kurulmuştu. Üniversiteye bilimsel özerklik verilmiş, Üniversite rektörünü ve dekanını seçebilme hakkını elde etmiştir. Ancak Üniversite, kendisinden beklenen üretim ve yenilik sağlanamadığı gibi içine kapanık bir eğitim kurumu hâline gelmeye başlamıştı. 1932 yılında İsviçreli Profesör Malche Türkiye’ye davet edilerek Darülfünûn’da incelemelerde bulunmasını istenmişti. Malche’nin hazırlamış olduğu raporda, İstanbul Darülfünûnu’nun yükseköğretim kurumu

özelliği taşımadığı, burada ders veren öğretim elemanlarının dünya işlerinden habersiz olduğu ve okul dışında özel işlerle uğraştıkları şeklinde olumsuz değerdendirmelerde bulunmuştu. 1933 yılında 2232 sayılı yasa ile Darülfünûn kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştu.

Bu arada sadece uzmanlar Türkiye'ye çağrılmakla kalmadı, Türkiye'den de yurt dışına birçok öğrenci çeşitli alanlarda uzmanlaşmak için yükseköğretim yapmak üzere gönderildiler. Amaç Türkiye'deki üniversiteleri geliştirmek ve reformları ayakta tutacak gençler yetiştirmektir.

Türkiye'de üniversitelerin gelişiminde en önemli aşamalardan biri 1946 yılındaki çağdaş ve evrensel anlamdaki bir üniversite anlayışının ürünü olan 4936 sayılı “Üniversiteler Kanunu”dur. 1946 yasası en uzun süre yürürlükte kalan üniversite kanunudur. Bu kanunla üniversiteler özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleri olarak tanımlanmıştır. Özerklik bu defa kanunla üniversitenin bir parçası kılınmış, böylece Atatürk döneminde laik ve Batılı düşünce yapısına ve ülkenin siyasi yapısına uygun hâle getirilen üniversitelerin İnönü döneminde siyasi kontrolden çıkarılması sağlanmıştır. 1946'da üniversite özerkliğinin kabul edilmesi, bilimsel gelişme açısından bir reform özelliğindedir. Özellikle 1945'ten sonra ülkede çok partili yaşama geçilmesiyle beraber demokratikleşme konularına ilgi artmış, eğitimde demokratik ve özgür olma hükümet programlarında da yerini almıştır. Bu gelişme demokratikleşmenin eğitime yansması olarak kabul edilebilir.

1939–1950 yılları arasında yükseköğretimde öğrenci, öğretim üyesi ve okul sayıları bakımından, gözle görülür bir gelişme sağlanmıştır. 1939 yılında 19 olan okul ve fakülte sayısı 34'e, 837 olan öğretim üyesi sayısı 1852'ye, 9384 olan öğrenci sayısı 25.091'e yükselmiştir. Ancak bu artışlar okullaşan nüfus oranı içinde yine de oldukça düşük kalmıştır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde devletlerin eğitim politikalarında etkili olan durumlar hakkında bilgi edinilmiştir. Eğitim Politikalarını değerlendirirken belli başlı eğitim kavramları, eğitimin işleyişi, kanunlar, yasalar, reformlar ve çeşitli eğitimcilerin eğitim sistemi üzerine etkileri ile ilgili genel bilgiler sağlanmıştır.

Özellikle Cumhuriyet döneminin eğitim politikalarından bahsederken bir önceki devletin eğitim gelişmelerinin incelenmesi ve öğrenilmesi elzemdir. Örneğin eğitimde batılılaşmayı Osmanlı Devleti'nin askerî eğitim alanındaki yeniliklerinden bahsetmeden Tanzimat dönemini anlatmak veya Cumhuriyet döneminin eğitim reformlarını anlatmak öğrenmenin gerçekleşmesini sağlamayacaktır. Ders notlarımızda bütünsel öğrenme ve bütünsel düşünme sağlanarak Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlar karşısında başlattığı askerî eğitim reformlarından başlanılmak üzere Cumhuriyet döneminin belli başlı reformları üzerinde bilgi aktarımı sağlanmıştır.

Yine eğitim kavramlarından örgün eğitim-yaygın eğitim, askerî eğitim-sivil eğitim, dinî eğitim-ulusal eğitim, geleneksel eğitim-çağdaş eğitim ikilemlerinde tarihsel kronoloji çerçevesinde Türk eğitim tarihi ile ilgili genel bilgiye sahip olunmuştur.

Türk eğitim tarihinin belli başlı eğitimcileri, eğitimi yenileştirme çalışmalarında bulunmuş yöneticiler ve onların yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi edinilmiştir. Dersin kazanımlarından biri de eğitim hakkında yapılmış yasal düzenleme ve kanunların genel çerçeveleri hakkında bilgi toplamak olmuştur. Tarih bilinci çerçevesinde her dönemin kendi özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmesi gereken konular Türk eğitim tarihinin belli bir dönemini içermektedir. Bu sebeple buradan elde edilecek kazanımlar özetle, belli bir kronoloji içerisinde Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini şekillendiren düzenlemeler ve değişimlerdir.

Bölüm Soruları

1) Atatürk'e Başöğretmen unvanı hangi devrimin sonunda verildi?

- a) Harf Devrimi
- b) Kılık Kıyafet Devrimi
- c) Şapka Kanunu
- d) Cumhuriyet'in İlanı
- e) Sanayi Devrimi

2) Tevhid-i Tedrisat'ın ilanı Türk eğitim sistemine aşağıdakilerden hangisi getirilmemiştir?

- a) Çağdaş eğitim
- b) Laik eğitim
- c) Din eğitimi
- d) Karma eğitim
- e) Ulusal eğitim

3) Yazı devrimini sağlamlaştıran çalışmalardan aşağıdakilerden hangisi değildir?

- a) Türk Dil Kurumu'nun kurulması
- b) Millet Mekteplerinin açılması
- c) Türk Tarih Kurumunun kurulması
- d) Okuma-yazma seferberliği
- e) Tercüme Bürosunun kurulması

4) Köy öğretmen yetiştirmek amacıyla kuruldu. Hasan Ali Yücel'in başkanlığı İsmail Hakkı Tonguç'un İlköğretim Genel Müdürlüğü zamanında 1940'ta yasalaşan bu eğitim kurumları tamamen iş eğitimiye dayalı, üretimin esas tutulduğu okullardı. Köy çocukları alınıp buradan köy öğretmen olarak yetiştiriyordu. Bu kurumlar aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Köy Öğretmen Okulları
- b) İş Mektebi
- c) Köy Enstitüleri
- d) Darülmuaallimin
- e) Teknik ve Meslek Yüksek Okulları

5) Osmanlı Devleti'nde temel eğitim hangi padişah zamanında zorunlu hâle gelmiştir?

- a) Osman Bey
- b) Fatih Sultan Mehmet
- c) II.Beyazıt
- d) II.Mahmut
- e) III.Selim

- 6) I- Okuryazarlık düzeyi
II- Okul ve dersane sayısı
III- Geleneksel öğretim yöntemleri
IV- Meslek eğitimi

Cumhuriyet döneminde eğitimin yukarıda sayılan sorunlarından hangileri büyük oranda çözülmüştür?

- a) Yalnız I
- b) I, II, III
- c) I, II
- d) I, II, IV
- e) Hepsi

7) Aşağıdakilerden hangisi 1921’de toplanan Maarif Kongresinin ilgilendiği konulardan değildir?

a) Geleceğin eğitimini planlamak ve bu anlamda geleceğe yönelik motiveyi sağlamak

b) İlkokul ve ortaöğretim programları

c) Köy öğretmeni yetiştirilmesi

d) Geleceğin planını eğitim ordusuna yaptırmak

e) Tevhid-i Tedrisatı ilan etmek

8) Aşağıdakilerden hangisi Tanzimat Dönemi eğitimin özelliklerinden biri değildir?

a) Osmanlı toplumunu eğitimle bir arada tutmak amaçlanmıştır.

b) Dini eğitim sisteminden vazgeçilmiştir.

c) Eğitim bir bilim olarak görülmeye başlanmıştır.

d) Zorunlu ilköğretim süresi 6 yıla çıkarılmıştır.

e) Eğitim bakanlığı kurulmuştur.

9) Aşağıdakilerden hangisi Tanzimat döneminde eğitimin bir bilim olarak görülmeye başladığının delili olamaz?

a) Eğitim bilimleri kitapları yazılması

b) Yeni ders araçları ve öğretim yöntemleri kullanılmaya başlanması

c) Darülmuallimin-i Rüşdi açılması

d) Darülmallimat’ın açılması

e) Kızlar için orta dereceli okullar açılması

10) Aşağıdaki kurumlardan hangisi genç Cumhuriyetin öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan okullardan biri değildir?

- a)** Darülmualimin-i Aliye
- b)** Muallim Mektebi
- c)** Yüksek Muallim Mektebi
- d)** Köy Öğretmen Okulu
- e)** İlk Muallim Mektebi

Cevaplar

1) a, 2) c, 3) e, 4) c, 5) d, 6) a, 7) e, 8) b, 9) e, 10) a

Bölüm Kaynakçası

- Akyüz, Yahya **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2012.
- Ayhan, Halis **Türkiye’de Din Eğitimi**, İstanbul 1999.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, I-III. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- Atatürk’ün Maarife Ait Direktifleri**, MEB, İstanbul 1985.
- Başgöz, İlhan, **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. 1999.
- Batır, Betül **Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye’de İlköğretim (1908-1924)**, Birinci Basım, Elif Kitapevi, İstanbul 2010.
- Batır, Betül - Meşeci Giorgetti, Filiz “Atatürk Dönemi Eğitim Politikaları (1919-1938)”, **Türkoloji Kültürü**, cilt.II, 2009, ss.123-139.
- Cicioğlu, Hasan, **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişim)**, Ankara 1985 .
- Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitimde Elli Yıl (1923-1973)**, Ankara 1973.
- Devlet İstatistik Umûm Müdürlüğü, **Maarif 1937-1938 İstatistiği**, İstanbul 1939.
- Ergin, Osman **Türk Maarif Tarihi**, V, İstanbul 1977.
- Ergün, Mustafa **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara 1982.
- İlgürel, Mücteba. “Millet Mektepleri”, **Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan (Ayrı Basım)**, İstanbul 1981, s.79 -86.
- İlk Mektep Müfredat Programı**, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- İnan, R., 1920’lerde Türk Millî Eğitimi, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983, s.53- 67.
- Kaplan, M. **Aydınlanma Devrimi Ve Köy Enstitüleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı 2002.
- Karal, E.Z., **Atatürk’ten Düşünceler**, Ankara 1998.
- Kazamias Andreas M. **Education and The Quest For Modernity in Turkey**, The University of Chicago Press 1966.
- Maarif Vekâleti, **Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923 – 1943**, Ankara 1944.

Maarif Vekilliği, **Maarifle İlgili Kanunlar**, İstanbul 1940.

Meşeci Giorgetti, Filiz- Batır, Betül “İnönü Dönemi Eğitim Politikaları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2008, ss.27-57.

Meşeci Giorgetti, Filiz, **Eğitim Ritüelleri**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul 2016.

Millet Mektepleri Talimatnamesi, 11 Teşrin-i Sani 1928.

Millî Eğitim Bakanlığı, **Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler, 1920-2010**, Ankara 2010.

Millî Eğitim Bakanlığı **Cumhuriyetin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Millî Eğitimimiz**, İstanbul 1973.

Millî Eğitim Bakanlığı **Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sisteminde Gelişmeler (1923-1988)**, Ankara 1988.

Mustafa Rahmi [Balaban] ; **Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi, Asrî Terbiye ve Maarif**, Ankara 1339, Matbuat ve İstihbarat Matbaası

Özalp, R.- Ataüenal, A. Millî Eğitimde Kongreler ve Şuralar, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983, MEB, s.105- 118.

Öztürk, Cemil, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara 1996.

Öztürk, Cemil, **Dünden Bugüne Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, Ankara 2005.

Sakaoğlu, N., **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul 2003.

Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, 1 Teşrin-i Sani 1928.

Türkün Altın Kitabı, Gazi’nin Hayatı, Türk Neşriyat Yurdu, 1928.

Üçüncü Yıl Kitabı, Maarif Basımevi, İstanbul 1939.

Yücel, Hasan Âli **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara 1994.

Yükseköğretim Kurulu **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara 2007.

8. KURULUŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

İçindekiler

8.1. İngiltere İle İlişkiler:

8.2. Yunanistan ile İlişkiler:

8.3. Türk –İtalyan İlişkileri:

8.4. Türk - Sovyet İlişkileri

8.5 Türk – Fransız İlişkileri

8.5.1. Hatay Meselesi,

8.6.Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi:

8.7. Balkanlar ve Ortadoğu’da Güvenlik ve Barış Kuşağı Oluşturma Politikası.

8.7.1. Balkan Paktı.

8.7.2. Sadabad Paktı

8.8.Türkiye’nin Boğazlarını Emniyet Altına Alması: Montreux Boğazlar Sözleşmesi:

8.9. İkinci Dünya Savaşında Türkiye

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Atatürk dönemi dış politikasının ana başlıklarını
- 2) İngiltere ile Lozan Antlaşmasından sonra da devam eden Musul meselesinin ayrıntılarını
- 3) Türkiye ile Yunanistan'ın uzun savaş yıllarından sonra barışı nasıl kurduklarını,
- 4) Türkiye'nin uluslararası barış örgütlerine üye olma sürecini,
- 5) Hatay'ın Türkiye katılma sürecinde yaşananların iç yüzünü öğreneceğiz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1-Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh politikası her şartta barışı muhafaza fikrine mi dayanıyor?

2- Lozan Anlaşması Türkiye Cumhuriyetine problemsiz bir dış politika sağladı mı?

3-Türkiye Cumhuriyetini kuranların esin kaynaklarından biri olan Fransa ile sorunlar Lozan'dan sonra da devam etti mi?

4-Türkiye Birleşmiş Milletlere üye olmak için neden davet bekledi?

5-Balkanlar ve Orta Doğu'ya dönük ittifaklar kurma çabalarının Osmanlı dönemi politikalarıyla bir benzerliği var mıdır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Yöntem
İngiltere İle İlişkiler:	Musul başta olmak üzere Ortadoğu,'daki hâkimiyet mücadelesini algılar	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Yunanistan ile İlişkiler:	Düşmanlıkların nasıl dostluğa çevrildiğini idrak eder.	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Türk –İtalyan İlişkileri:	Tecrübeli sömürgecinin ülkedeki etkisinin farkına varır	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Türk - Sovyet İlişkileri	Milli Mücadeleden itibaren süren stratejik dostluğun boyutlarını irdeler	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Türk – Fransız İlişkileri	Fikri hayranlığın siyasi hakları koruma bilincini etkilemediğini kavrar	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Orta Doğu'da Güvenlik Çemberi Oluşturma Çabaları:	Jeopolitik gerekliliğin her zaman dikkate alınması gereğini öğrenir	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Balkan Paktı.	Politikanın daima bir adım sonrasını düşünmek olduğunu idrak eder,	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi:	Dünyada yalnız olmadığını hakların muhafazası için diplomasiyi kullanması gerektiğini hatırlar	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Türkiye'nin Boğazlarını Emniyet Altına Alması: Montreux Boğazlar Sözleşmesi:	Boğazların stratejik önemini barışçı yollarla kontrol altında tutmanın önemini dikkate alır,	Ders notu, kaynakçadaki referanslar
Orta Doğu'da Güvenlik Çemberi Oluşturma Çabaları:	Tarihi mirasın takip edilmesi ve korunması gereken değerini kavrar	Ders notu, kaynakçadaki referanslar

Anahtar Kelimeler

Yurtta Sulh Cihanda Sulh,

Mübadele,

Etabli,

Kurun Gazetesi

Hatay devleti,

Sovyetler Birliği

İngiltere

Revizyonizm,

Statüko

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün dünya tarafından tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı sonrasında mağluplara dayatılan ağır anlaşmaları kabul etmeyen tek millet olarak Türklerin askeri mücadelenin sonucunda elde ettikleri bir kazanımdı. Ancak Türkiye'nin kurtuluş savaşına girerken ortaya koyduğu asgari şartları içeren Misak-ı Milli'deki sınırların hepsini elde etmek mümkün olmamıştı. Atatürk döneminin dış politikası onun dünyaca takdirle karşılanan “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” özdeyişiyle özetlenebilirse de bu yaklaşım ne olursa olsun barış içinde olalım anlayışını değil, Lozan'da elde edilemeyen hakların alınmasını barış temelinde gerçekleştirdiğini yansıtmaktadır.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumun hassaslığı Atatürk'ü gerek Balkanları, gerekse Ortadoğu'yu bir şekilde kontrol etmek durumunda bırakmıştır. Zaten o politikasının esaslarını açıklarken “üzerinde yaşadığımız yurt”un belirleyiciliğini üç temel unsurdan biri olarak saymıştı. Dolayısıyla Balkanlarda ve Ortadoğu'da oluşturduğu paktların bir imparatorluk özleminden çok yaşanan coğrafyanın güvenliğini sağlamak endişesinden kaynaklandığını belirtmek gerekmektedir. Savaş sonu dayatılan anlaşmaların milletlerin meselelerini çözmediğini gören Atatürk, bilhassa Almanya'nın maruz kaldığı saldırılara ilk fırsatta karşılık vereceğini biliyordu. Atatürk'ün Almanya'nın Versay anlaşmasının kısıtlamalarını tanımadığı sıralarda Balkan Antantını gerçekleştirmesi tesadüf eseri değildir. Bu çerçevede Milli Mücadeledeki hasmı Yunanistan, onun arkasındaki en önemli destekçisi İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler içinde olmaktan rahatsızlık duymamıştır. İyi ilişkiler içinde olmak isteği Hatay Meselesinde Türkiye'nin haklarını gerekirse savaşı göze alarak savunmaktan alıkoymayacaktır.

8.1. İngiltere İle İlişkiler

Yunanistan'ın en büyük destekçisi olarak İstiklâl harbindeki rakibimiz İngiltere, savaş sonrasında da Ortadoğu'daki çıkarları için Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli rakibi idi. Bilhassa Musul üzerindeki çekişme ikinci dünya savaşı arifesine kadar ilişkilerin güçlenmesini önlemiştir. Ortadoğu petrollerini kontrol etmek için XIX. Asrın son çeyreğinden itibaren stratejiler geliştiren İngiltere, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra savaş hukukuna aykırı olarak burayı işgal etmiştir. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul için Türkiye'de büyük gayretler göstermiştir. Bölgede milis kuvvetleriyle İngiliz varlığına son vermek girişimleri beklenen sonucu vermemiştir.

Lozan'da coğrafik, demografik ve etnografik bakımlardan bölgenin Türkiye'ye ait olduğunu savunan Türk heyeti Wilson prensipleri içinde yer alan esasları da gündeme taşıyarak halkoylaması istemiştir. Bölge halkının oy kullanma alışkanlığı olmayan cahil kütlelerden oluştuğu gerekçesiyle İngiltere devamlı olarak bölge insanının kendi kaderini tayin hakkını görmezden gelmiştir. Lozan'dan sonraya bırakılan mesele için taraflar anlaşmaya varamazlarsa Milletler Cemiyetinin hakemliği istenecekti. İngiltere'nin nüfuzu altındaki cemiyetten tarafsız bir karar çıkması imkânsızdı. Nitekim 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında yapılan Haliç Konferansına Türkiye Ali Fethi Okyar, İngiltere Sir Percy Cox başkanlığında katılan taraflar iddialarını tekrarlamış ancak sonuç alamamışlardı. Milletler cemiyetindeki görüşmelerde de görüşlerini tekrarlayan taraflar sonunda sözde tarafsız bir komisyonun raporunu beklemek durumunda kalmışlardır. Macar diplomat Teleki başkanlığındaki komisyonun İngiliz isteklerini karşılayan, raporu Türkiye'nin bütün gayretine rağmen 16 Aralık 1925'de kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin gerek etnik gerek siyasi meselelerle de uğraşmak zorunda kaldığı bu süreçte 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan Sınır ve İyi Komşuluk anlaşmasıyla Türkiye –Irak sınırı belirlenmişti. Bu anlaşmaya göre Türkiye 25 yıl boyunca Irak'ın belli bölgelerindeki petrol gelirlerinden %10 pay alacaktı. Türkiye bu hakkindan bir defalık aldığı 500.000 Sterling karşılığında vazgeçmiştir. Almanya ve İtalya'nın diktatör yönetimler altında Balkanlar ve Akdeniz'de yayılma politikaları takip etmeye başlaması üzerine Türkiye'nin bölge politikasındaki önemi iyice açığa çıktı. İngiltere gerek ekonomik gerekse siyasi ilişkilerdeki menfaatleri açısından Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmak zorundaydı. Bu gelişmeler her iki devletin yakınlaşmasını sağladı. İngiltere Kralı Edward'ın Atatürk'ü ziyaretinin ısıttığı ilişkiler, Montreux Boğazlar sözleşmesinin gerçekleşmesinde ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının inşasının İngiliz firmasına verilmesiyle işbirliğine dönüşmüştür. Mart 1939'daki İşbirliği anlaşması ile de en üst düzeye ulaşmıştır.

8.2. Yunanistan ile İlişkiler

Türk İstiklal Harbinde başlayan düşmanlığın dostluk ve işbirliğine dönüşmesi kolay olmamış, yaşanan birçok gerginlikten sonra 1930'a kadar beklemek gerekmişti.

Yunanistan ile yaşanan meselelerin başında Patrikhanenin statüsünün belirlenmesi gelmiştir. İstiklâl Harbi sırasında Rumları Türkiye aleyhine teşvik ve organize ettiği bilinen Ortodoks Patrikhanesinin yurtdışına çıkarılması bütün ısrarlara rağmen mümkün olmamıştı.

Yunanistan başta İngiliz temsilci Lord Curzon olmak üzere müttefiklerinin desteğini elde ederek “siyasî meselelerle uğraşmamak koşulu ile Patrikliğin İstanbul’da kalmasını sağlamıştır. Bu gelişmeden sonra patriklik makamına getirilen Konstantin Arapoğlu’nun mübadeleye tâbi olup sınır dışı edilmesi üzerine ilişkilerde gerginlik yaşanmıştır. Yunan tarafının patriğin mübadeleden istisna edilmesi isteğinin Türkiye tarafından reddedilmesi üzerine konuyu Milletler Cemiyeti ve La Haye Adalet Divanına götürmek istemiş ancak Türkiye söz konusu kurumların müdahil olmasını kabul etmemiştir. Mesele ancak Konstantin Arapoğlu’nun görevden çekilmesi ve yeni bir Patrik seçilmesi ile sonuçlanabilmiştir. İki ülke arasında dini müesseseler dolayısıyla yaşanan gerginlikler bununla da sınırlı kalmamış, gerek Patrikhane ve gerekse Heybeliada Ruhban Okulu’nun durumu Türkiye’nin uluslararası alanda zayıfladığı veya ekonomik bakımdan sıkıntı yaşadığı dönemlerde tekrar tekrar gündeme getirilmiştir.

Lozan sonrası yaşanan belki de en önemli kriz Mübadele Meselesi olmuştur. Lozan’da varılan anlaşma gereği Anadolu’daki Rumlar ile Yunanistan’daki Türklerin değişimi gerçekleştirilecekti. Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918’den önce belediye sınırları içinde yerleşmiş (etabli) olanlar yerlerinde bırakılacaktı. Ancak Yunanistan’ın bilhassa İstanbul’da daha fazla insan bırakmak için 30 Ekim’de İstanbul’da bulunan her Rum’u yerleşmiş saymak istemesi anlaşmanın uygulanmasını engelledi Milletler Cemiyeti üzerinden Uluslararası Daimi Adalet Divanından alınan “istişâri mütalaa”da problemi çözmeye yardımcı olamadı. Yunanistan’ın Batı Trakya’daki Müslümanların mallarına el koyarak Türkiye’den gelenlere vermesi, Türkiye’nin İstanbul Rumlarının mallarına el koymasıyla karşılık buldu. 1 Aralık 1926 tarihinde varılan anlaşmada değişim meselelerinin bir kısmı halledilirken ilişkilerin gerginleşmesi engellenemedi. Tarafların meseleyi güçle halletme eğilimine girdikleri aşamada Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos’un yumuşaması Türkiye’den de karşılık gördü. 10 Haziran 1930 tarihli anlaşma ile yerleşme tarihleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin hepsi “etabli” sayıldılar. Bu şekilde başlayan gelişmeler Venizelos’un Ekim 1930 sonunda Türkiye ziyaretiyle ivme kazandı. 30 Ekim 1930 ‘da ilişkilerin uzun süre yolunda gitmesini sağlayacak üç anlaşma imzalandı; Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanması Hakkında Protokol ve son olarak İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi.

Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras’ın 1931’de gerçekleştirdikleri iade-i ziyaret 1934 Balkan Antantının zeminini güçlendirecek işlev görmüştür.

8.3. Türk –İtalyan İlişkileri

İstiklâl Harbi döneminde Anadolu’dan en erken çıkan işgalci devlet olan İtalya iktisadi nüfuz bölgeleri elde etme çabalarını devam ettirmekten geri durmamıştı. İtalya’da 1922 yılında işbaşına gelen faşist yönetimin Akdeniz hâkimiyeti politikaları dolayısıyla Türkiye’nin güven duyamadığı İtalya Musul meselesinde İngiltere’ye destek vermişti. Adriyatik’te hâkimiyetini güçlendirmek için Yugoslavya’ya yönelttiği tehdit bu devletin Fransa ile ittifak yapmasına yol açınca İtalya Türkiye ve Yunanistan’a yaklaşmak ihtiyacı hissetmişti. 30 Mayıs 1928 tarihli Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması İtalya, Yunanistan ve Türkiye’nin

birbirlerine yönelmiş siyasi veya ekonomik ittifaka katılmamak, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerlerinin tarafsız kalacaklarını ve aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözecekleri esasını ortaya koymuştur. Bütün bu çabalara karşın İtalya'nın 1930 sonrası sömürge ve yayılmacı politikalar takip etmesi Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarır mahiyette idi. Türkiye, barış ortamının sürekliliğini sağlayarak yaratılacak huzur ortamında siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan gelişmek istiyordu. Bununla birlikte Türkiye'nin gerek Boğazlar Sözleşmesi gerekse sonrasında İngiltere ile yakınlaşması İtalya ile ilişkilerde yaşanan gerginliğin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

8.4. Türk - Sovyet İlişkileri

İtilaf devletlerine karşı TBMM hükümetlerinin uluslararası alanda ilk müttefiki olan Sovyetler Birliğinin gerek İstiklal Harbi döneminde gerekse sonrasında Türkiye'ye rejim ihracı, ekonomik ve siyasi sahada kontrolünü devam ettirmek istemesi küçük çapta problemler yaratmıştır. İstiklal harbi döneminde siyasi, askeri ve mâlî yardımlaşma dolayısıyla tolerans gösterilen komünizm propagandası Türkiye Cumhuriyetinin ilanından sonra hemen her dönemde iktidar ve muhalefetin ciddi olarak takip altına aldığı faaliyetlerin başında gelmiştir. Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti Sovyetlerin tepkisini çekmiş olmakla beraber, Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasını önlemek amacıyla uluslararası alanda Türkiye'yi desteklemeye devam etmişlerdi.

Musul meselesinin çözüme kavuşturulması sırasında batı dünyasında yalnız kalmak Türkiye'yi 17 Aralık 1925 tarihli Türk Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı imzalamaya sevk etmiştir. Üç yıl için geçerli olacak anlaşmaya göre taraflardan birine bir saldırı olursa diğeri tarafsız kalacak, taraflar birbirlerine saldırmayacakları gibi birbirleri aleyhine kurulmuş olan ittifaklara katılmayacaklardı. Bu anlaşma bir takım ilavelerle 1945 yılına kadar sürmüştür. İkinci Dünya Savaşının galiplerinden olmak Rusya'yı Türkiye üzerindeki kadim emellerini gerçekleştirmek için yeniden tahrik etmiştir.

8.5. Türk – Fransız İlişkileri

Fransa ile ilişkilerin dört ana mesele etrafında cereyan ettiği görülmektedir. Bunlar Fransız mandası altındaki Suriye ile sınır meselesi, Osmanlı Borçları, Fransız okulları ve nihayet Hatay meselesi idi.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnâmesinde öngörülen sınır belirleme çalışmaları ancak 1925 Eylül'ünde başlamış ve 18 Şubat 1926'da anlaşma hazırlanmıştı. Ancak İngiltere ile Musul üzerinde görüşme ve tartışmalar devam ettiği için Fransa aynen İstiklal Harbinde yaptığı gibi anlaşmayı imzalamak için Türkiye'nin problemlerini çözme iradesini ortaya koymasını bekledi. Musul meselesinde İngiliz tarafını tutan Fransızlar Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ni 30 Mayıs 1926'da imzaladı.

Anadolu'daki Fransız Misyoner okullarının müfredat programı iki ülke arasındaki diğer bir gerginlik nedeni oldu. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin yaptığı bir düzenlemeyle bütün yabancı okullarda Tarih ve Coğrafya derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler

tarafından okutulmasını karara bağladı. Fransa'nın bunu kabul etmek istememesine karşın hükümet sadece okulları muhatap alarak Fransa'yı işe karıştırmadı. Türkiye istediğini yaparken Fransa bu konuda ısrarcı olamamış ancak bu durum münasebetlerin gelişmesine katkıda bulunmamıştır.

Fransa'nın, Osmanlı Döneminde elde ettiği ayrıcalıkları bırakmak istemediğini gösteren bir değer olay, Adana-Mersin Demiryolu'nun millileştirilmek istenmesi sırasında yaşanmıştır. Türk Hükümeti Osmanlı döneminde yabancı sermaye ve işletmecilere büyük haklar ve işletme garantisi vererek geliştirilen demiryollarını millileştirmek esasını kabul etmişti. Bir Fransız şirketine işletilen Adana-Mersin demiryolu'nu millileştirmek isteyince Fransa muhalefet etmek istedi. Türkiye'nin ısrarı karşısında fazla direnmeyip Haziran 1929'da hattı Türkiye'ye teslim ettiler. Bununla beraber yeni Türk devletinin hâkimiyet ve yönetim anlayışını kabul etmemekte inat ettiklerini de ortaya koymuş oldular.

Osmanlı Borçları Fransa Türkiye ilişkileri açısından en problemli başlığı teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1854'de Kırım Savaşı sırasında başlattığı dış borçlanmanın en büyük finansörü olan Fransa ile Lozan'da borçların ödenme şekli üzerinde kati netice alınamamıştı. Borçların yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünün Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödenmesi öngörülmüştü. Ödeme şeklinin Türkiye'nin borç tahvillerini elinde bulunduranlar ile Türk Hükümeti arasında belirlenmesi kararı alınmasına karşın yapılan müzakerelerin neticelenmesi 13 Haziran 1928'i bulmuştu. Borcun net miktarı ve ödeme şeklinin belirlenmesiyle Duyun-ı Umumiye idaresi tarihe karıştı. Ancak 1929 Ekonomik Buhranı Türkiye'nin de malî durumunu sarstığı için ödemede güçlükler yaşandı Türkiye Hoover Moratoryumuna dayanarak ödemeleri geciktirmek istedi. Ancak alacaklıları ikna edemedi. Yeniden başlayan görüşmeler 22 Nisan 1933'de yeni bir borç sözleşmesi ile sonuçlandı.

Türkiye Cumhuriyeti savaş ve mütareke yıllarında yaşadığı ekonomik yıkıma ilaveten söz konusu borçları da ödemek durumunda kalmıştır. 1954 yılında bitirilen borçlar, yeni devletin yöneticilerini yapacakları her türlü yatırım ve kalkınma hamlesinde mümkün olduğunca yerli imkânlarla dayanmaları gerektiğini hatırlatan bir işlev görmüştür.

Türk Fransız ilişkileri Almanya'daki Nasyonal Sosyalist iktidarın Versay kayıtlarından kurtulmak için harekete geçmesinin yarattığı tehdit üzerine gelişme gösterecek ancak bu sefer de Hatay (Sancak) meselesi 1936 yılında yeni bir gerginlik sebebi olarak ortaya çıkacaktır.

8.5.1. Hatay Meselesi

Atatürk'ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesinin nasıl anlaşılması gerektiğini uygulamalı olarak gösteren en iyi örneği teşkil eder. Nüfus yapısının çoğunluğunu Türkler oluşturduğu için Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Hatay'da 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi ile bir takım imkânlar elde edilmişti. Suriye sınırları içinde kalacak İskenderun Sancağında Türk parası resmen kullanılacak, halk milli kültürlerini muhafazada her türlü kolaylıktan faydalanacaktı. İngilizlerin Alman ve İtalyanların yayılmacı politikaları karşısında, Akdeniz hâkimiyeti için Türkiye'yi çok değerli bir müttefik olarak görmeye başlaması ve Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışması bir yandan boğazların tam olarak

Türk hâkimiyetine girmesine yol açarken, aynı gelişmeden rahatsız olan Fransa'ya karşı daha rahat hareket etme imkânını da beraberinde getirmiştir.

Bu müsait ortam içinde Hatay meselesini gündeme getiren Atatürk; Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a bağımsızlıklarını verme hazırlıkları içerisinde olduğu sıralarda Mecliste “40 asırlık Türk vatanı Hatay meselesini artık halletmek” gerektiğini vurguluyordu. Önce ülke dâhilinde bu iş için kullanacağı unsurları düzene sokan Atatürk, İstanbul'daki İskenderun ve Antakya Yardım Cemiyeti'ni “Hatay Hâkimiyet Cemiyeti” şekline çevirtti. Dört Yol'da aktif bir “Hatay Heyeti” ve merkezi kurdurdu. Bu vesilelerle Hatay'ın Fransızlardan alınması için siyasi tartışma başlatıldı. Antakya'da bir Başkonsolosluk açıldı.

Bu arada Fransa'nın 1936 Eylül'ünde Suriye'ye bağımsızlık vermesi üzerine faaliyetler hızlandı. Fransız-Suriye anlaşmasında İskenderun Sancağı'nın statüsü belli değildi. Adeta bir emr-i vaki gibi Suriye'ye devredilmesi söz konusu idi. Türkiye bu duruma itiraz etti. Olumlu netice alınamayan görüşmelerin sonunda 9 Ekim 1936'da bir nota ile Fransa'dan İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık vermesi istendi. Atatürk, meclis açılışında (1 Kasım 1936) milleti gece gündüz meşgul eden en büyük meselenin, “hakiki sahibi öz be öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatı” olduğunu “üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmak mecburiyetinde bulunduğumuzu” anlatıyordu.

Fransa ise Hatay'daki insanların düşüncelerini hiç hesaba katmadan, sadece bölgedeki nüfuzunu düşünerek; Hatay'a bağımsızlık verirse bunun Suriye'yi parçalamak olacağı gerekçesiyle reddetti. Arada alınıp verilen notalardan sonra Fransa'nın isteği ile mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edildi.

Bu tartışmalarla gerilen ilişkiler Hatay'da halk-polis çatışmaları, Atatürk'ün Ocak 1937'de Konya ve Ulukışla'ya gidip dönüşünde hükümetin toplantısına başkanlık etmesi daha da kötüleşti. Atatürk'ün İstanbul'dan Eskişehir'e, oradan Konya'ya gidişi doğrudan Hatay üzerine yürümek için yola çıktığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bununla beraber Eskişehir'de İsmet ve Fevzi paşalarla mülakattan sonra, Konya'dan ileri gitmeyip Ankara'ya dönerek hükümet toplantısını yönetmesi meselenin ehemmiyetini göstermektedir.

Atatürk'ün, bu şekilde meseleyi sahiplenışı sadece sözde kalmamıştır. O, ülke meselelerini halletmede her şeyden önce milletin emniyetini göz önüne alarak mevcut bütün imkânları sonuna kadar kullanma anlayışı ile basın organlarını da devreye sokmuştur. Burada Atatürk'ün dış politika uygulamalarının önemli bir tezahürü söz konusudur. Zira o, yabancı ülkeler ile ilişkilerde devleti doğrudan mesul duruma düşürmeden istediği mesajları kendisine yakın gazete başyazarlarının sütunlarında vermek yolunu çeşitli kereler kullanmıştır.

Nitekim 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında Kurun Gazetesi başyazarı Asım Us'a dikte ettirdiği beş adet makale ile meseleyle uzaktan yakından ilgili taraflara gerekli mesajları vermişti. Türkiye'nin, nereye kadar ısrarlı olacağını çok açık bir biçimde ortaya koymasının Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nin karar vermesini de hızlandırdığını söyleyebiliriz.

Milletler Cemiyeti İskenderun Sancağını, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendi anayasası olan ayrı bir bölge haline getiren özel statüyü kabul etti (27 Ocak 1937). İskenderun Sancağı bu anlaşma ile Atatürk'ün verdiği “Hatay” adını alırken, Milletler Cemiyeti tarafların da görüşlerini alarak bir Anayasa kabul etti. Anayasa'nın 29 Mayıs 1937'de yürürlüğe girmesiyle Türkiye ile Fransa, Hatay'ın bütünlüğünü garanti ettiler. Bu gelişme üzerine artan güven ve Hatay'da halkın bağımsızlık gösterileri, Fransız memurlarınca engellenmek istenince çatışmalar oldu. Fransızlar yerli halktan azınlıkları da Türkiye aleyhine tahrik edince bu defa Türk kamuoyu galeyana geldi. Hatay'da anayasa gereği yapılan seçim işlerinde olaylar çıktı. Milletler Cemiyeti devreye girdi. Fransız sömürge memurlarının Hatay'da huzursuzluk çıkarmaları üzerine Türkiye artık önceliği ele aldı. Atatürk bu kararlılığını, basın yayın organları vasıtasıyla duyurmayı ihmal etmedi. Vefatından tam bir yıl önceye rastlayan 10 Kasım 1937'de Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta, Hatay'ı şahsi meselesi olarak gördüğünü belirtti. Bu yoldaki kararlılığını, Fransız elçisine de bildiren Atatürk, o günlerde böyle bir ihtilafın silahlı mücadele ile hallolmasına ihtimal vermediğini, ancak, savaş ihtimalini de göz önüne alarak kararını verdiğini anlatır. Eğer savaş ihtimali çok az da olsa ortaya çıkarsa, Cumhurbaşkanlığı ve meclis üyeliğinden ayrılacağını, “bir fert olarak kendisine iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğini oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğini belirtiyordu”.

Atatürk, o günlerde Ruşen Eşref'e söylediği gibi, toprak büyütme meraklısı değildi. Cumhurbaşkanı Türk milletine daha 1923'te Adana'da verdiği sözü yerine getirmeyi amaçlıyordu. Bunun için de ilişkileri son aşamaya kadar germekten çekinmeyecekti. Nitekim ilişkiler bu safhaya gelince, Atatürk, bir takım askeri birliklerin güneye kaydırılmasını emretti. 10 Mayıs 1938'de Mersin'de saatler süren askeri geçit resmini hastalığının ilerlemiş safhasına rağmen izledi. Türkiye'nin kararlılığını görünce Fransa geri adım atarak Hatay'a bir Türk vali tayin etti. Atatürk'ün askeri yöntemleri bir takım olup-bitti'ler için kullanarak muhabatı milletleri rencide etmek yerine diplomasi sahasındaki imkânları sonuna kadar zorladığını gösteren bu örnek başarıyla sonuçlanmıştır.

Atatürk'ün İngiltere ve Fransa karşısında adeta sınırları zorlayacak politika takibinin ardında bölge ve dünya politikasındaki gelişmeler etkili olmuştu. Ezeli rakipleri Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhakı, İtalyanların Akdeniz havzasındaki yayılmacı faaliyetleri yani Berlin-Roma mihverinin güçlenmesi karşısında Fransa ve İngiltere gibi müttefiklerin doğu Akdeniz'de güvenebilecekleri bir desteğe ihtiyaçları ortaya çıkmıştı. Bundan sonra Fransa, İngiltere'nin de telkinleriyle genelde Türkiye lehine tavır göstermeye başladı.

3 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa, Hatay'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsünün korunması için 2500'er kişilik kuvvetler gönderilmesinde anlaştılar. 4 Temmuz'da Türk kuvvetleri göreve başladılar. Aynı tarihte çalışmaları daha önce başlatılmış olan “Dostluk Anlaşması” da imzalanmıştır. Buna göre taraflar birbirlerinin aleyhine hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya girmeyecekleri gibi birisi saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktı.

Bu yakınlaşmadan sonra 13 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde Türkler 40 üyeliğin 22'sini kazandılar. 2 Eylül 1938'deki ilk toplantısında meclis Hatay Cumhuriyetini ilan etti. Cumhuriyet içişlerinde serbest, dışişlerinde Fransa'ya bağlı olacaktı. Devletin resmi dili

Türkçe ve Arapça olduğu halde bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdi

Hatay Meclisi Ocak 1939'da Türk Medeni Kanunu ile Ceza Kanunu'nu kabul etti. 23 Haziran 1939'da iki ülke arasında yapılan bir anlaşma ile Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. 30 Haziran 1939'da Hatay Devlet Meclisi Türkiye'ye katılma kararı aldı. Atatürk, bunları göremedi. Ancak O, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü derinden ilgilendiren Hatay meselesini sağlığının kötüleşmesine rağmen yakından takip etmiş, milletlerarası politik gelişmelerin de yardımı ile Türk Milleti lehine meseleyi halletmiştir.

Görülüyor ki; Atatürk'te barışçı imkânlar sonuna kadar zorlandıktan, o yolla elde edilebileceklerin azamisi alındıktan sonra silaha sarılma gündeme geliyor. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus, milletlerarası münasebetlerde devlet ve milletin haklarına taalluk eden meselelerde varılabilecek son noktanın, daha işin başında göze alınmış olduğunu muhataplara hissettirmek, bildirmektir. Bu, saldırganlık değildir, savaş çıkırtkanlığı değildir. Atatürk'ün Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, Hatay'ın anavatana katılışında bilfiil yaşadığı gibi medeni dünyada onuruna ve menfaatlerine sahip olarak yaşamının yoludur.

8.6. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Birinci Dünya savaşından sonra galip devletlerin daha ziyade avantajlı konumlarını muhafaza etmek amacıyla teşkil ettikleri Cemiyet'e Türkiye başlangıçta pek sıcak bakmadı. Zira Cemiyet İngiltere'nin kontrolündeydi ve taraflılık Musul meselesinde bu açıkça görülmüştü. Diğer taraftan dış ilişkilerde süregelen Türk- Sovyet işbirliği de böyle bir katılıma imkân vermiyordu. Ancak 1930 sonrası hızla değişen şartlar sonucu savaşın mağlupları da cemiyete alınmaya başlanmıştı. Birliğe girmenin kendisini Batı ile kaynaştıracığını düşünen Türkiye prensip olarak katılma kararı almışsa da Atatürk Cemiyetin Türkiye'yi davet etmesini beklemeyi tercih etti. O Türkiye'nin herhangi bir uluslararası oluşuma dâhil olmak için istek yapması yerine siyasi, askeri ve ekonomik varlığı dolayısıyla Türkiye'nin çağırılması gerektiğine inanıyordu. Nitekim 18 Temmuz 1932'de Cemiyetin daveti üzerine bildirdiği katılım isteği cemiyet üyesi ülkelerin oybirliği ile kabul edilmişti.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Sovyetler Birliğine karşı herhangi bir zorlayıcı tedbirine katılmayacağı yolunda garanti vermiş olsa da Sovyetler bu gelişmeden rahatsız olmuşlardı. Onlar Türkiye'nin Batı'ya yönelip kendilerinden kopacağından endişe ediyorlardı. Ancak Almanya'nın ve Japonya'nın saldırgan politikaları Sovyetlerin de 1934'de Cemiyete katılmasını sağladı. Türkiye Milletler Cemiyetine üye olduktan sonra bu güvenlik ve barışı korumak üzere kurulduğunu ilan etmiş teşkilata samimiyetle bağlı kalmıştır. Bu yaklaşım Atatürk'ün dış politika anlayışının da somut bir göstergesidir. İnsanlığı bir bütün olarak değerlendiren Atatürk, herhangi bir organda yaşanan problemin vücudun bütününe rahatsız edeceğini öngörmekteydi. Dolayısıyla bu cemiyet ile dünyanın neresinde bir rahatsızlık varsa diğer devletlerin barışçı yollarla bu problemi çözmelerine bütün üyeler katkı sağlayabilecekti. Nazari olarak son derece değerli hedeflerle ortaya çıkan cemiyetin belirli üyelerine verilen kararları veto hakkının ilerleyen zaman içinde cemiyeti gerçek hedeflerinden saptırdığı pek çok örnekle görülecektir.

8.7. Balkanlar ve Ortadoğu’da Güvenlik ve Barış Kuşağı Oluşturma Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Atatürk’ün liderliğinde iç ve dış barışı hedefleyen bir politika takip ederek bu esnada devlet ve milletin ihtiyaç duyduğu yenilenme ve güçlenmeyi sağlayıcı hamleleri birbiri ardına yapma gayreti içindeydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletlere dayatılan şartların ağırlığı ve çizilen sınırların yapaylığı mevcut ortamın daha fazla süremeyeceğini gösteriyordu. Atatürk, bilhassa Almanya’da Nasyonal Sosyalistlerin ve İtalya’da faşistlerin iktidarının kısa sürede sınır değişikliklerine yol açacak olayları gerçekleştireceğini öngörmekteydi. Böyle bir gelişme için de gerek Balkanlarda gerekse Ortadoğu’da bir işbirliği ve barış kuşağı oluşturmanın önemi büyüktü. Tek başına saldırgan devletlerle uğraşmak yerine oluşturulacak işbirliğinin daha caydırıcı olacağı da açıktı. Bu düşünce ile önce Balkanlarda Alman yayılmasına karşı bir set oluşturma girişimi başlatıldı. Dış ilişkilerdeki en önemli müttefiki Rusya’nın da muhalefeti karşın çalışmaların sonlandırılması Atatürk’ün bu hususa verdiği önemin göstergesidir.

8.7.1. Balkan Paktı

Balkanlarda öncelikle İtalya’nın arkasından Almanya’nın revizyonist (Birinci dünya savaşı sonrası statükoyu değiştirme taraftarı) politikaları devletleri işbirliği arayışlarına itmiştir. Balkan devletleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi fikri Türkiye’nin Romanya’daki elçisi Hüseyin Ragıp Baydur’un 1926’da Romen makamlarına yaptığı Balkan Paktı önerisiyle gündeme gelmiştir. Ancak Balkan devletlerinin birbirlerine olan güvensizliği ancak 1929’daki dünya iktisadi buhranından sonra aşılabacağı için ilk adımlar 1930’da gelmiştir. Ekim 1930’da Türkiye ve Yunanistan’ın önyak olduğu ilk Balkan Konferansı Atina’da toplanmıştır. Burada tam bağımsızlığın yolunun ekonomik olarak bağımsızlıktan geçtiğine vurgu yapılmıştır. Daha sonra, İstanbul, Bükreş ve Selanik’te her yıl tekrarlanan konferanslar bir takım işbirliği örgütlerinin hayat bulmasına vesile olmuştur. Balkanlarda ticaret, sanayi, denizcilik, tarım, turizm, hukuk ve sağlık sahalarında faaliyet gösteren örgütlerden sonra 1932’de Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkmış, ancak siyasi işbirliğinin gerçekleşmesi ise Arnavutluk ve bilhassa Bulgaristan’ın muhalefeti yüzünden gecikmiştir.

Almanya’daki siyasi gelişmeler, işbirliğinin bir an evvel gerçekleştirilmesi için ivme yaratmış ve Türkiye ile Yunanistan 14 Eylül 1933’de Samimi Anlaşma Paktı imzalamışlardır. On yıl süreli anlaşma ile taraflar birbirlerinin sınırlarını karşılıklı olarak garanti ederken Makedonya üzerindeki emellerinden dolayı Bulgaristan’ı rahatsız etmiştir. Türkiye Başbakan ve Dışişleri Bakanı düzeyinde çaba sarf etmesine karşın Bulgaristan’ı pakta dâhil edememiştir. İki devletin açtığı yola kısa bir süre sonra Romanya’da girmiştir. Romen Dışişleri Bakanı Titulescu’nun Türkiye’yi ziyareti sırasında 17 Ekim 1933’te iki devlet arasında “Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması” imzalanmıştır. Romanya’nın Bulgaristan’ın yayılmacı emellerinden rahatsızlığı kadar deniz ticaretinin boğazlar dolayısıyla Türkiye ile iyi ilişkilere bağlı olması bu anlaşmada etken olmuştur.

Bulgaristan'ın gelişmelere gösterdiği sert tepki benzer endişeleri taşıyan Yugoslavya'yı da harekete geçirmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Belgrad'ı ziyareti sırasında 27 Kasım 1933'de "Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır. Yugoslavya için Bulgaristan kadar İtalya'nın Arnavutluk'u kontrolü de uyarıcı olmuştur. Kendi aralarında işbirliği anlaşmaları imzalayan devletlerin hepsini tek bir siyasi anlaşmada toplamak fikrin ilk sahibi Türkiye'nin girişimleriyle gerçekleşecektir. Atatürk'ün Rusya'nın Bulgaristan üzerinden yaptığı muhalefeti dolayısıyla "Bütün dünyanın teşebbüs sahipliğini Türkiye'ye verdiği bu işten Rusya istiyor diye vazgeçmeyeceğini" açıklayarak gösterdiği bu hamle 9 Şubat 1934 'te resmileşti. Taraflar, sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmenin yanı sıra birbirlerine danışmaksızın başka bir balkan ülkesi (Bulgaristan) ile birlikte siyasi bir harekette bulunmamaya ve anlaşma yapmamaya karar vermişlerdi.

Türkiye'nin başından sonuna sabırla takip ettiği projenin başlangıçtan itibaren bir takım dezavantajları olduğunu da belirtmeliyiz. Taraflar imzaladıkları gizli bir protokol ile de Balkanlı olmayan bir devlet (Rusya) anlaşma tarafı bir devlete saldırır ve Balkanlı bir devlet (Bulgaristan) de saldırgana yardım ederse devletler Balkanlı saldırgan (Bulgaristan) a karşı birlikte savaşa girmeyi taahhüt etmişlerdi. Ancak Türkiye bu protokolün kendisini Rusya ile bir savaşa sürüklemeyeceğini Rusya'ya bildirmiş, Yunanistan da aynı şekilde İtalya ile çatışmayacağını belirtmiştir. Özetle işbirliği Rusya veya İtalya'nın saldırısına karşı ortak enerji yaratacak güçte olamamıştır. Devletler ancak Bulgaristan gibi bir güce karşı harekete geçebileceklerdir. Bu aynı zamanda Almanya örneği için de düşünülmesi gereken bir husustur. Nitekim 1936'dan itibaren Avrupa'da Alman hâkimiyeti öne çıkınca Romanya pakt ile bağlarını gevşetmiş, Yugoslavya da Bulgaristan ile anlaşmayı tercih etmiştir. 24 Ocak 1937'de imzalanan "Yıkılmaz Barış, Samimi ve Ebedi Dostluk" anlaşması Balkan antantının kuruluş esprisine aykırı olmuştur. Daha sonra da Yunanistan İtalyan tehdidini dikkate almak zorunda kalacaktır. Balkan Paktı ikinci dünya savaşının başlaması ile resmen parçalanacaktır.

8.7.2. Sadâbad Paktı

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş belgesi olan Lozan'da Türkiye Osmanlı Devletinden ayrılması beklenen yerler için self determinasyon prensibini kabul ettiğini açıklamış, her milletin kendi devletine sahip olması gerektiğinin altını çizerek manda rejimlerini tanımadığını ilan etmişti. Bu çerçevede Irak, İran ve Afganistan başta olmak üzere bütün bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler içinde olmak prensibi takip edilmiştir. Daha milli mücadele yıllarından başlayan Türk Afgan dostluğu Afgan Kralı'nın 1928'deki Türkiye ziyareti ile daha da pekişmiştir. Afganistan'ın Atatürk inkılaplarından etkilenmesi ve uygulamaya çalışması Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerine özel bir anlam da katmıştır. İki devlet arasında 25 Mayıs 1928'de imzalanan "Dostluk ve İşbirliği" anlaşmasıyla Afganistan'a subay, öğretmen ve doktor gönderilme kararı alınmıştır.

İran ile ilişkiler gerek savaş sırasında gerekse sonrasında sınır bölgede yaşayan aşiretlerin yarattığı sıkıntılardan etkilenmiştir. 22 Nisan 1926 tarihli "Dostluk ve Güvenlik" Anlaşması ile gelişme sürecine giren ilişkiler 5 Kasım 1932'de Ankara'da imzalanan "Dostluk, güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği anlaşmasıyla sağlamlaşmıştır. Öyle ki, bu anlaşmadan sonra İran Şahı Rıza Pehlevi Haziran 1934'de Atatürk'ü ziyaret etmiştir.

Irak ile Musul meselesi dolayısıyla imzalanan “Sınır ve İyi Komşuluk” anlaşmasının ardından Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’yi ziyareti (6-8 Haziran 1931) ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Türkiye Hicaz Krallığıyla da iyi ilişkiler içinde olmuştur. Abdülaziz Bin Suud’un 1926’da ilan edilen krallığını ilk kutlayan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 3 Ağustos 1929’daki Dostluk anlaşması Kralın oğlu ve dışişleri bakanı olan Emir Faysal’ın Türkiye ziyaretiyle kuvvetlenmiş, 31 Mayıs 8 Haziran 1937’de Türkiye, Ürdün Emiri Abdullah’ı ağırlamıştır. Fransız mandasındaki Suriye ve Lübnan ile ilişkiler mandater devlet vasıtasıyla yürütülmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Dünya Savaşı’nın galiplerine karşı yaptığı mücadeleyi kazandıktan sonra kısa sürede yaptığı yenilikler ve gerçekleştirdiği atılımlar Osmanlı’dan ayrılarak oluşturulan devletlerin yöneticilerini Türkiye ve Atatürk hayranı olmalarındaki en önemli etken olarak nitelendirilebilir.

Balkanlarda oluşturulmasında başrol oynadığı Pakt’tan sonra İtalya’nın Afrika ve Asya’da yayılmacı emellerini ortaya koymasından rahatsız olan Türkiye’nin bölgede mevcut rahatsızlığı ortadan kaldırmak amacıyla danışma ve dayanışma yönü ağır basan bir girişim gerçekleştirdiğini görüyoruz. Türkiye, İran ve Irak daha 3 Ekim 1935’de Cenevre’de “dostluk paktı” imzalamışlardı. Türkiye’nin kadim dostu Afganistan’ın da katılımı ile bu dört devlet 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran’da Sâd-Âbad paktını imzalamışlardır.

Beş yıl için imzalanan anlaşmada taraflar Milletler Cemiyeti ve Kellogg paktına bağlı kalmayı, birbirlerinin sınır bütünlüklerine saygı göstermeyi kabul ederek ortak ilgi alanlarına giren konularda danışma ve işbirliği yapmayı taahhüt ediyorlardı. Anlaşma ikinci dünya savaşı sonrasına kadar hayatîyetini muhafaza etmiştir. Ancak 1955 Bağdat Paktı ile değerini kaybetmiştir.

Türkiye Balkanlardan sonra Ortadoğu’da da etrafını bir güvenlik ve işbirliği çemberi ile emniyet altına almayı başarmıştır. Ülkenin uluslararası ilişkilerinde büyük bir güç teşkil eden jeopolitik yapısının, devlet zaafa düştüğü zamanlarda en önemli sıkıntı kaynağını teşkil ettiğinin bilinciyle Atatürk, hem milli sınırları elde etme ve korumayı hem de ülkeyi her alanda çağdaş çizgiye çıkarmayı temel hedef olarak gerçekleştirmişti.

8.8. Türkiye’nin Boğazlarını Emniyet Altına Alması: Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Anlaşması ile Türkiye’nin egemenliği ve güvenliği açısından eksik kalan en önemli unsur Boğazların Türkiye’nin denetiminde olmayışydı. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının her iki kıyıları ve Marmara Denizindeki adalar silahsızlandırılmıştı. Türkiye’nin adeta boğazı ölçüsündeki yerlerin güvenliği ise Milletler Cemiyeti’ne bırakılmıştı. Oysa Cemiyet, Japonya’nın Mançurya’ya saldırısı, İtalya’nın Habeşistan’ı işgali, Almanya’nın Versay kayıtlarını hiçe sayarak silahlanması gibi gelişmeler karşısında hiçbir şey yapamamıştı. Buna mukabil Türkiye kendisi için hayati önemi haiz bir konuda mutlaka uluslararası işbirliğine uygun bir politika takibinde ısrar ediyordu. Söz konusu gelişmeler üzerine Türkiye, 1933 yılından başlayarak katıldığı her uluslararası toplantıda Boğazların statüsünün değişen şartlara göre değiştirilmesi, tamamen kendi denetimine verilmesi için gündem oluşturmaya, uluslararası kamuoyunu fikrine kazanmaya çalıştı. 1933 Silahsızlanma

Konferansı'nda, 1935 Milletler Cemiyeti Konseyi'nde, Balkan Antantı Konseyi'nin toplantılarında yapılan girişimler, güçlü olanın istediğini zorla almaya çalıştığı bir ortamda Türkiye'ye olumlu bir ortam meydana getirdi. Nihayet 10 Nisan 1936'da Lozan'ın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olan devletlere verdiği bir nota ile “Avrupa'daki buhranların 1923 Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların güvenliği için ortak garantiyi işlemez hale getirip ortadan kaldırdığını belirtti. Türkiye kendi güvenliğini kendisi sağlamak ve egemenlik hukukunu korumak üzere mevcut statünün değiştirilip asker bulundurmasının mümkün olmasını istedi. Daha önce, 1935 Milletler Cemiyeti Konseyinde bu isteğe karşı çıkan İngiltere ve Fransa bu defa olumlu yaklaştılar. Akdeniz'e yönelik İtalyan hâkimiyeti tehdidi karşısında Türkiye'nin dostluğunun değerini anlayan devletler tavırlarını değiştirmeye başlamışlardı. İtalya muhalefet etmeye devam ediyordu.

Türkiye'nin isteklerinin görüşülmesi için İsviçre'nin Montreux kentinde 22 Haziran 1936 tarihinde toplanan Konferansta İngiltere ve Sovyetler de birer tez ortaya atmışlardı. Sovyetler boğazların silahlandırılması hususunda Türkiye'yi desteklerken, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Karadeniz'e sokulmamasını istiyor, bunu kendi emniyeti için önemli görüyordu. İngiltere ise, Karadeniz'e kıyısı olan veya olmayan bütün devletler için tonaj sınırlaması istiyordu. Türkiye Konferansta bu iki görüşün ortak noktalarını ön plana çıkarmaya yönelik bir strateji izlemeyi tercih etmiştir. Yaklaşık bir ay süren görüşmelerden sonra, 20 Temmuz 1936 'da imzalanan sözleşme Türkiye'nin beklentilerine büyük oranda cevap vermiştir.

Buna göre, Boğazların güvenliği Türkiye'ye bırakılmaktaydı. Barış zamanında ve Türkiye'nin taraf olmadığı savaş durumlarında ticaret gemilerinin geçişi serbest, savaş gemilerinin geçişi yasak olacaktı. Türkiye'nin taraf olduğu bir savaşta ise savaş durumunda olmadığı devletlerin ticaret gemilerine belli şartlar altında geçiş hakkı tanıyacaktı. Savaş gemilerinin geçişi ise Türkiye'ye bağlı olacaktır. Boğazlardan geçişte isteğe bağlı kılavuz alma hizmeti dışında ücret alınmayacaktı. Diğer taraftan Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin emniyeti bakımından da yabancı devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve burada bulundurabilecekleri gemilerin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlandırılmaktaydı.

Yirmi yıl için imzalanan anlaşma, imzacı devletlerin hiçbirisi tarafından fesih olunmadığı için halen yürürlüktedir. Statünün değişmesine karşı çıkan İtalya'da tek kalınca 1938 ortalarında sözleşmeye katılmıştır. Ancak boğazlardan yapılan taşımacılıkta taşınan maddelerin mahiyetinin zaman içinde değişmesi boğazların her iki yakasının da emniyetini son derece tehlikeye düşürecek hale gelmiştir. Uluslararası anlaşma ve hukuka her zaman saygılı olan Türkiye'nin Atatürk dönemindeki politik espriye bağlı kalarak yeniden bir boğazlar düzenlemesine ihtiyacı vardır. Bilhassa isteğe bağlı kılavuzluk hizmeti şehirlerin emniyeti için mecburi hale getirilmelidir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Akdeniz'de kontrolü elinden bırakmak istemeyen İngiltere, İtalyan tehdidine karşı Türkiye'yi destekleme yolunu seçmiştir. Boğazlar sözleşmesindeki İngiltere desteği bundan sonraki işbirliği çalışmaları için itici bir güç vazifesi görmüştür. Türkiye'de kuruluşundan beri iyi ilişkiler içinde olduğu Sovyetleri küstürmeden kendisi için daha

emniyetli gördüğü İngiltere ile ilişkileri daha ileri götürmeye çalışmıştır. Türkiye'nin sanayi yatırımlarına finansman ve teknoloji desteği sağlanmasıyla gelişen ilişkiler İkinci dünya savaşı öncesi ittifakların oluşumunda Türkiye'nin safını belirlemeye yardımcı olacaktır.

Söz konusu süreçte takip edilen politikaların zaman, zemin ve imkân ölçüsünün en üst düzeyde değerlendirilerek ortaya koyulduğunu belirtmeliyiz. Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kendi yaptığı son açış konuşmasında belirttiği gibi “Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir”. Bu tabii ve akli yaklaşım Atatürk düşüncesi ve eyleminin temelini oluşturmuştur.

8.9. İkinci Dünya Savaşında Türkiye

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun 1939 yılı Eylül-Ekim aylarında gerçekleşen Moskova ziyaretinde Sovyetler, Türk heyetinden çok ağır taleplerde bulundular. Söz konusu görüşmelerde Sovyet tarafının, boğazların ortak savunulması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması gibi talepleri karşısında Türk temsilciler, bu istekleri kabul etmedi. Bu durum, Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinde belirsizlik ve endişe ortamı oluşmasına neden oldu.

1930'lu yıllar içerisinde Türkiye, yayılmacı hedefler peşinde koşan Almanya ve İtalya gibi devletlere karşı İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini geliştirme yoluna gitti. Bir süredir devam eden görüşmeler neticesinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında *19 Ekim 1939*'da bir ittifak antlaşması yapıldı. Bu ittifak uyarınca İngiltere ve Fransa'ya bir Avrupa devletinin saldırısı halinde veya İngiltere ve Fransa'nın katıldığı bir savaşın Akdeniz'e yayılması durumunda adı geçen iki ülke, Türkiye'ye destek verecekti. Buna karşın Türkiye ise, onların yanında savaşa girecekti.

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki ittifak görüşmelerinin devam ettiği sırada Alman ordularının Polonya sınırını geçmeleri üzerine İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece II. Dünya Savaşı da başlamış oldu.

1940 Haziran ayında İtalya'nın, Almanya'nın yanında ve Mihver devletleri bloğunda savaşa girmesi üzerine İngiltere ve Fransa, yaptıkları ittifaka dayanarak Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi. Zira taraflar arasındaki ittifak, Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiriyordu. Fakat Türkiye, kendisine vaat edilen askeri silah ve malzemelerin verilmemesi gibi bazı gerekçeler ileri sürerek savaş dışı kalmaya devam etti ve savaş boyunca da, tarafsızlık politikası izlemeye büyük özen gösterdi. Aynı zamanda Türkiye, Almanların Balkanlara inmesinin ardından bu devletle de bir saldırmazlık antlaşması imzaladı.

İlerleyen dönemde müttefikler, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa katılması için yaptıkları baskıyı arttırdılar. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill arasında 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihleri arasında Adana'da yapılan görüşmelerde, en geç 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaşa katılması istendi

4-7 Aralık 1943 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı İ. İnönü, İngiltere Başbakanı W. Churchill ve ABD Başkanı F. Roosevelt arasında Kahire’de yapılan görüşmelerde, Türkiye’nin savaşa katılma konusu masaya yatırıldı. Israrlar karşısında İ. İnönü, Türkiye’nin savaşa girmesini *prensipte* kabul etti. Bununla birlikte, Türk ordusunun eksikliklerinin giderilmesi isteğini yineledi ve eksiklikler giderilmeden savaşa giremeyeceğini kararlı bir şekilde vurguladı.

Savaşın sonunun yaklaştığı bir dönemde Türkiye, 23 Şubat 1945’te, Almanya ve Japonya’ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşı’na müttefikler yanında dâhil oldu. Bu şekilde, savaş sonrası *Yeni Dünya Düzeni*’ni kuracak olan San Francisco Konferansı’na katılabilme hakkını elde etti.

Ancak tam da bu dönemde Sovyetler Birliği, 1925 tarihli *Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*’nı savaş şartlarında meydana gelen derin değişikliklerden dolayı feshetmek istediğini bildirdi. Bunun ardından Sovyetler, iki taraf arasında yeni bir paktın imzalanmasından önce bazı sorunların çözülmesi gerektiğini söyleyerek bazı taleplerde bulundular. Bunların başlıcaları Türk-Rus sınırlarında değişiklik, herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin yeniden gözden geçirilmesi prensibi üzerinde iki hükümet arasında bir antlaşma yapılması idi. Türkiye’nin egemenlik hakları ile bağdaşmayan bu taleplere karşısındaki tavrı iç politikada birliği sağlayarak dışarda yeni oluşacak dünya düzeninde batılı demokrasilerin yanında yer almaya çalışmak olmuştur.

Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Atatürk dönemi Türkiye'sinin dış politikadaki gelişmelerini ana hatlarıyla ele aldık. Uzun savaş yıllarından sonra ulaşılan barış ortamı yeni devlete dikensiz bir gül bahçesi sağlamamıştı. Lozan'da halledilemeyen meseleler bu dönemin dış politikasının öncelikli konuları olmuştur.

İngiltere ile Mütarekeden itibaren yaşanan sorunlar Musul örneğinde Cumhuriyet yıllarında da devam etmiştir. Haliç konferansı ve Türkiye'nin halkın kararına başvurulması önerileri medeni dünyaya kabul ettirilememiştir. Dolayısıyla güçlü tarafın bulduğu çözüm kabul edilmek mecburiyetinde kalınmıştır.

Fransa ile meseleler büyük oranda Ankara İtilafnamesi ile çözüldüğü için bu dönemde kültür müesseseleri ve borçlar konusu öne çıkmıştır. Değişen şartların Türkiye'ye sağladığı avantajlı durumu iyi kullanan Atatürk muhataplarından beklentilerini azami derecede karşılamıştır. Sovyetler Birliği ile ilişkiler dış politikada dayanışma görüntüsü altında rejim ihracı çabalarını engellemek ve müsait şartlarda çok alternatifli politikalar izlemek şeklinde ortaya çıkmıştır. Balkan Antantı bunun en güzel delillerinden biri olmuştur.

İtalya ile ilişkiler Faşist muhatabın tehditlerini en aza indirmek ve çatışmaya yol açmamak ekseninde sürerken Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı dönemindeki vatandaşlarının oluşturduğu yeni Orta doğu devletleriyle ilişkilerini barış ortamında en üst düzeye çıkarmaktan geri durmamıştır. Sadabat paktı Ortadoğu sınırları için bir emniyet sağlarken Balkan Paktı Alman-İtalyan revizyonizmine karşı alınan en başarılı ancak kısa ömürlü bir önlem olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikada barışçı yaklaşımlarının karşılığını Montrö boğazlar sözleşmesini imzalamakla almıştır. Gerek İtilaf bloğunu gerekse Sovyetlerin tereddütlerini gideren düzenleme halen devam eden önemli bir diplomatik başarıdır. Birleşmiş Milletlere örgütün daveti üzerine katılarak dış politikada yalnız bırakılma tehlikesini bertaraf eden bir yaklaşım olmakla birlikte örgütün yapısının 5 büyük üyeye sağladığı ayrıcalık dolayısıyla ulusal çıkarları tam anlamıyla garantiye alan bir ortaklık olmamıştır.

Özetle Türkiye yeni kurulmakta olan devletin müesseselerini yerleştirmek, toplumu uzun savaş yıllarının yıkıcı etkilerinden arındırarak geliştirmek amacıyla olduğu bu yıllarda mümkün olduğunca savaştan uzak durmakla birlikte diplomasinin bütün imkânlarını kullanarak milli çıkarlarını muhafaza etmek ve beklentilerini gerçekleştirmek yolunda önemli başarılar kazanmıştır. Bilhassa Hatay meselesinde Atatürk'ün devleti sorumluluk mevkiine sokmadan muhataplarını uyarmak için Basın organlarını kullanması, yeterli olmadığında ise askeri seçeneğin masada olduğunu dünyaya göstermekten çekinmemesi onun dış politika yöntemini çok açık biçimde ortaya koymuştur. Yurtta sulh, cihanda sulh, milli hedefler ve menfaatler konusunda son derece hazırlıklı olarak her türlü diplomatik imkandan yararlanarak neticeye ulaşmak.

Uygulama Soruları

- 1- Musul meselesinin gündemde olduğu sırada Türkiye'nin askeri seçeneği kullanma şansı olmuş mudur? Kazım Karabekir gibi dönemin asker şahsiyetlerinin anılarında takip ediniz?
- 2- Fransa ile yaşanan okullar ve borçların ödenmesi konusunda dönemin Paris Sefiri olan Ali Fethi(Okyar) beyin anılarını inceleyiniz,
- 3- İlk kadın savaş pilotumuz olan Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in anılarını Hatay meselesini anlamak için okuyunuz

Bölüm Soruları

1- Türkiye Cumhuriyeti'nin anti-revizyonist politikalarının sebebi aşağıdakilerden hangisi olamaz?

- a- Ordusunun yetersiz olması
- b- Ekonomisinin güçlü olmaması
- c- Toplumun toparlanmaya ihtiyacının olması
- d- Halkın savaştan bıkmış olması
- e- **Yöneticilerin birinci dünya savaşında kaybedilen yerleri almak istemesi**

2- Musul Meselesinin halli için 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında yapılan Haliç Konferansında İngiltere'yi Sir Percy Cox temsil ederken Türkiye'yi kim temsil etmiştir?

- a- **Ali Fethi Okyar**
- b- Recep Peker
- c- İsmet İnönü
- d- Tevfik Rüştü Aras
- e- Rauf Orbay

3- Lozan sonrası Türkiye-Yunanistan arasındaki meseleler arasında sayılamaz?

- a- Mübadele
- b- Patrikhanenin İstanbul'da kalması
- c- Batı Trakya'daki Türklerin hakları
- d- İstanbul'daki Rumların durumu
- e- **Pontus meselesi**

4- Balkan Antantına dâhil olmayan balkan ülkesi aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Romanya
- b- **Bulgaristan**
- c- Yunanistan

d- Yugoslavya

e- Türkiye

5- Atatürk'ün Hatay meselesinde köşesini kullandığı başyazar ve gazetesi hangisinde doğru verilmiştir?

a- Yunus Nadi-Cumhuriyet

b- Mehmet Asım Us- Kurun

c- Akşam- Necmeddin Sadak

d- Falih Rıfkı Atay-Ulus

e- Ali Kemal-Sabah

6- Hatay için söylenen “40 asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz” sözü hangi şahsiyete aittir?

a- **Mustafa Kemal Atatür**

b- İsmet İnönü

c- Kazım Karabekir

d- Abdurrahman Melek

e- Tayfur Sökmen,

7- Türk dış politikasında “Sancak” meselesi olarak bilinen konuda Suriye’yi Manda’sı altında bulunduran devlet hangisidir?

a- İngiltere

b- Amerika Birleşik Devletleri

c- Sovyetler Birliği

d- Fransa

e- İtalya

8- Balkan Antantı'nın ilk adımı olarak kabul edilen ve Ekim 1930'da Türkiye ile Yunanistan'ın önyak olduğu ilk Balkan Konferansı’da toplanmıştır. Cümlesinde boşluğa hangi başkent gelecektir?

- a- Ankara
- b- Sofya
- c- Atina**
- d- Bükreş
- e- Belgrad

9- Sadabad Paktında yer almayan Ortadoğu ülkesi aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Suriye**
- b- İran
- c- Irak
- d- Afganistan
- e- Türkiye

10- Türkiye'nin Boğazları kontrolüne imkân veren Montrö Boğazlar sözleşmesi hangi yıl imzalanmıştır?

- a- 1933
- b- 1934
- c- 1936**
- d- 1938
- e- 1939

Cevaplar:

1) e, 2) a, 3) e, 4) b, 5) b, 6) a, 7) d, 8) c, 9) a, 10) c

Bölümün Kaynakçası

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih, 1789-1960**, Ankara 1973.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara 1997.

Atay, Falih Rifkî, **Çankaya**, İstanbul 1969.

Balcıoğlu, Mustafa, “Türkiye’nin Balkan Devletleri ile İlişkileri: Balkanlarda Ortak Güvenlik Arayışları”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2003, s. 442-444.

Budak, Mustafa, **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli’den Lozan’a, Türk Dış Politikası**, İstanbul 2003.

Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.

Derin, Haldun, **Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken** (yayına hazırlayan Cemil Koçak), İstanbul 1995.

Düştur, 3.Tertip, cilt 17,s. 665-679;

Eraslan, Cezmi, “Understanding of Atatürk’s Foreign Policy, Peace at Home, Peace in the World and Accession of Hatay to Turkey”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 49, Ankara 2003, s. 91-106.

Eraslan, Cezmi, “Türk Basınında Balkan Paktı Değerlendirmeleri”, **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, İstanbul 1996.

Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara 2000.

İnan, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler-Cumhuriyetin Kurucu Kuşağıyla Söyleşiler**, Ankara 1997.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul 1986.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara 1988,

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**. Ankara 1966.

Öke, Mim Kemal, **Kerkük Musul Dosyası**, İstanbul 1991.

Saray, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi**, Ankara 2000.

Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları I (1920-1945)**, Ankara 2000.

Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara 2010.

Yalçın, Durmuş ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

9. 1950'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRK İKTİSAT POLİTİKALARI

İçindekiler

9.1. 1950-1980 ARASI İKTİSAT POLİTİKALARI

9.1.1. Yeni Politika Denemeleri: 1950-1960 Dönemi

9.1.2. Planlı-Denetimli Ekonomi: 1963-1974 Dönemi

9.1.3. 1975-1979 Dönemi ve Kriz

9.2. 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE UYGULANAN İKTİSAT POLİTİKALARI

9.2.1. 1980'li Yıllar

9.2.2. Liberalleşme Politikalarının İlk Dönemi: 1990'lı Yıllar

9.2.3. 1997 Küresel Kriz'ine Karşı Alınan Tedbir: Yakın İzleme Anlaşması ve Yakın İzleme Programı

9.3. 2000 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ

9.3.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri

9.3.2. Kriz Sonrası Önlemler: 2002 Acil Eylem Planı

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1. Türkiye ekonomisinde dönemler arası gerçekleşen dönüşüm hakkında yorum yapabilecek
2. İç ve dış etkenlerin ülke politikalarını nasıl şekillendirdiği hakkında fikir sahibi olacak
3. Çok partili dönemde iktisat politikalarının uygulanış seyrini anlatabileceksiniz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Liberal iktisat politikaları uygulanan bir ülkede; devletçi, planlı iktisat politikaları uygulanan bir ülkeye göre, sizce ne gibi farklı yöntemler kullanılıyor olabilir?
2. Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin görevleri ve işlevleri nelerdir?
3. Ekonomik kriz nedir? Çeşitleri hakkında bilgi edininiz.

Konu	Kazanım	Kazanımların nasıl elde edileceği ve geliştirileceği
Yeni Politika Denemeleri: 1950-1960 Dönemi	Çok partili döneme geçilirken meydana gelen iktisat politikası değişimleri anlamlandırılacaktır.	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, sebep-sonuç ilişkisi ile çıkarımlar yapmak
Planlı-Denetimli Ekonomi: 1963-1974 Dönemi	Planlı ekonomik yaklaşımın temellerinin atıldığı dönemin temel özellikleri ele alınacaktır.	Ders notu ve ilave materyalleri okumak, sebep-sonuç ilişkisi ile çıkarımlar yapmak
1975-1979 Dönemi ve Kriz	Planlı ekonomi ve yerli sanayiye koruma politikalarının sonuçları ve krizler değerlendirilecektir.	Ders notu ve ilave materyalleri okuyarak tarihsel analiz ve yorumlar yapabilmek
1980’li yıllar ve Dışa Açılma	Dışa açılma ve serbestleşme adımlarının atıldığı bu dönemin iktisadi yaklaşımı anlamlandırılacaktır.	Ders notu ve ilave materyalleri okuyarak tarihsel analiz ve yorumlar yapabilmek
Liberalleşme Politikalarının İlk Dönemi: 1990’lı Yıllar	Liberal politikaların derinleştirilmesi ve krizlerle mücadele konusu değerlendirilecektir.	Ders notu ve ilave materyaller okunarak sebep-sonuç içerisinde tarihsel analizler yapabilmek
2001 Krizi ve Sonrasında Ekonomik Gelişmeler	2001 krizi ve yapısal reformlarla birlikte hızlı ekonomik gelişme ve kalkınma konusu analiz edilecektir.	Ders notu ve ilave materyaller okunarak sebep-sonuç içerisinde tarihsel analizler yapabilmek

Anahtar Kavramlar

Planlı Dönem

Ekonomik Krizler

Serbestleşme

Dışa Açılma

24 Ocak Kararları

5 Nisan Kararları

IMF Programları

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

9.1. 1950-1980 Arası İktisat Politikaları

9.1.1. Yeni Politika Denemeleri: 1950-1960 Dönemi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında denenen liberal politikaların ardından ikinci liberal dönem olan 1950-60 arası ise, yeni politikalara sahne olmuştur. Yeni dönemde, ekonomide devlet, yatırımları ve harcamaları arttırarak özel girişimciliği cazip kılmak için alt yapı ve talebi oluşturmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki ekonomi politikası imalat sanayiini özel kesimin kontrolüne vermeyi amaçlamıştır. Ancak, dönem başından sonuna kadar hiçbir Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) özelleştirilemediği gibi yeni KİT'ler kurulmuştur. Bu dönemde "ithal ikameci" sanayi politikası uygulanmaya devam edilmiştir. Sanayi sektör hasılası 1950-1960 döneminde bütün olarak % 119,6 ve yılda ortalama % 8,3 oranında büyümüştür. Yine bu yıllarda sanayi büyüme oranı, GSMH büyüme oranının üzerinde olduğundan, sanayinin büyümeye nispi katkısı artmıştır. Buna karşılık tüketim malları üretim içinde ağırlığını korumuştur.

1947'deki Marshall Planı çerçevesinde Türkiye, Batı ve ABD ile daha yoğun ilişkiye girmiştir. Kore Savaşı ve arkasından NATO üyeliği Türkiye'nin dışa açık politika üretmesine yol açmıştır. Ancak, farklı bir görüşe göre ise, İkinci Dünya Savaşı sürerken ekonomik gerilemeyle beraber hızlanan enflasyon ve mal darlıkları artışı, yoğunlaşan siyasal baskılar Türkiye'de yeni dönüşümlerin gerekeceğini ortaya koymuştur. Yurtiçinde, savaşta fiyat artışları-mal darlıkları sürecinden yararlanarak yeni oluşan tüccar ve toprak sahibi çiftçi kökenli ulusal burjuvazi bir taraftan, yeni bir uluslararası süper güç ABD diğer taraftan, Türkiye'nin dış dünyaya kapalı ekonomisini dışa açmada öncü rol oynamışlardır. Dışa açık politikada, bir tarım ülkesi olan Türkiye, tarımsal ürünler ihraç etmeye ve bu nedenle tarıma dayalı sanayileşmeye yönelim göstermiştir. Böylece, özel girişimciliği öne çıkaran, tüketim malları sanayi ağırlık kazanmıştır. Bu durum ise, Batı ülkelerinin sanayi ürünlerine yeni bir pazar yaratmıştır. Dönemin sonunda ise, sanayileşme sürecinin ilk aşaması tamamlanmak üzeredir. Yani, temel tüketim mallarının ithal ikamesi büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda ulaştırma sektöründe de, demiryolu yerine karayolları gelişimi tercih edilmeye başlanmış ve dolayısı ile motorlu araç ithaline yönelik gelişmeler olmuştur. Bunun yanı sıra, tarım sektöründe Marshall Planı'nı dâhilinde traktör ve gübre kullanımı hızla artmaya devam etmiştir. 1948'te 1.756 olan traktör sayısı 1950'de 16.858'e, 1960'ta 42.136'ya çıkmıştır. ABD dış yardımının yarısı, tarımda gerçekleşmesi planlanan makineleşmeye ayrılmıştır. Bunun sonucunda da ekime açılan arazi sayısı ile tarımsal üretimde -elverişli iklim şartlarının da desteğiyle- artış sağlanmıştır. Yalnız, bu artış sağlanırken makinelerin etkin kullanımı ve dolayısıyla çiftçiyi bilinçlendirme düzeyi olması gereken seviyede gerçekleşmemiş, sağlanabilecek verim artışının maksimize edilebilmesi mümkün olmamıştır.

Demokrat Parti (DP) Hükümeti, iç ve dış baskılar altında uluslararası ekonomik sistemle bütünleşme denemesine girdiğinde, geçici birtakım olumlu göstergelerin verdiği iyimserliğe dayanmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Marshall yardımıyla gelen traktörlerle Hazine topraklarının, meralarının ekime açılması tarım için olumlu hava koşullarına, seferberlik sona erip genç erkek nüfusla iş hayvanlarının tarıma dönmesi eklenince, tarım

üretimi 1947-1953 yılları arasında (yılda % 10) artmıştır. Bunun yanı sıra, Kore Savaşı'nın getirdiği yüksek konjonktür (1951-1953) dünya piyasasında hammadde fiyatlarını yükseltmiş ve pazarları genişletmiştir. Bu yüksek konjonktür ve iyi hasat sayesinde ihracatın artışı ile beraber, Türkiye'nin biriktirdiği altın-döviz rezervlerinin olumlu etkisi de mevcuttur. Bu gelişmelere rağmen, dış ticaret açıkları büyümeye devam etmiş ve Hükümet'in elindeki döviz rezervleri de tükenince 1953 senesinin sonuna gelindiğinde bu durum tamamen tersine dönerek serbestleşmeden vazgeçilmiştir.

Dış açıklar, bir süre dış krediler ve bağışlarla kapatılmaya çalışılmış; Ancak, bu borçlar da ödenememiştir (1958 yılına gelindiğinde OECD konsorsiyumuna takside bağlanmıştır). Hızlı ekonomik büyüme adına körüklenen iç talep büyüyen dış ticaret açıklarına sebebiyet vermiştir. 1954'te başlayan ve 1956'dan sonra ciddi boyutlara ulaşan ekonomik istikrarsızlık ve döviz darboğazı dış ticarete tıkanıklığa yol açmıştır. Sanayi sektörü olumsuz etkilenmiş ve ithalatı döviz darboğazı nedeniyle sorunlar yaşanması sonucunda ara ve yatırım malları sıkıntısı yaşanmıştır. Enflasyonist baskıların artması ise, yatırımların dağılımında üretken sektörlerin lehine olmayan bir değişime neden olmuştur. Sonuçta, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ekonomiyi dışa bağımlılıktan kurtarmada yetersiz kalmıştır. 1950'li yılların ikinci yarısında ithalatın yaklaşık % 90'ının yatırım malları ve hammadde ithalatında olduğu göz önünde bulundurulursa döviz darboğazının yarattığı problem daha iyi anlaşılabilir. 1950'li yılların ikinci yarısına kadar sürdürülen “dışa açılma ve ihracatı teşvik” modelinin yarattığı olumsuz sonuçlar üzerine bu modelin uygulanması sonlandırılmış ve “içe dönük ikame” modeli 1958 ile tekrar yaşama geçirilmiştir. 1930'larda uygulanan ithal ikamesinden farklı olarak bu sefer yükü özel kesim yüklenmiş ve kurulan sanayilerde yabancı sermayeden istifade edilmiştir. Aynı zamanda devlet, öncekinde olduğu gibi tüketim mallarını değil, ara mallarını ikame yoluna gitmiştir.

Bu dönemde, Türkiye ekonomisindeki enflasyonist gelişimin başlıca kaynaklarından birinin, ihraç mallarının iç fiyatı ile dünya fiyatları arasındaki farktan doğduğu ileri sürülerek Türk Lirası (TL) değerinde ihraç mallarının fiyatlarını düşürecek ve karaborsa döviz fiyatını önleyecek yeni bir düzenleme zorunluluğu ve bu nedenle de devalüasyon yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, istikrarı sağlamak adına (istikrar) devalüasyon(u) yapılmıştır. 2,50 TL olan 1 Dolar, 9,00 TL'ye yükseltilmiştir. Devalüasyon gereği aslında 1954 yılında ortaya çıkmıştır. Ancak, Hükümetin önlem almakta gecikmesi 1954-58 döneminin kriz ortamında geçmesine sebep olmuştur. Yapılan % 221,4'lük devalüasyon, ancak üç yıllık bir gelişme ile olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Sonuç olarak, 1958'de yapılan devalüasyonla, ödemeler dengesi açıklarının azaltılması hedeflerine ulaşamamıştır. Ancak, 1958 istikrar tedbirlerinin uygulanması ile dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık giderilmiştir. 420 milyon dolar tutarındaki dış borç ertelenmiş ve 359 milyon dolar tutarında kredi sağlanmıştır. Dış kredilerin açılması ve ithalatın artması sonucunda ekonomi yeniden canlanmıştır. 1959'dan itibaren ihracat artmaya başlamış ve dış ticaret hacmi genişlemiştir. Fakat daha önce bahsedildiği üzere ithalattaki artış ihracattaki büyümenin üzerinde seyrettiği için dış ticaret açıkları da artmıştır.

9.1.2. Planlı-Denetimli Ekonomi: 1963-1974 Dönemi

Bu dönem, Batı dünyasında planlamanın yayıldığı, iktisatçıların yeni planlama teknikleri (girdi-çıkıtkı tekniği, doğrusal programlama gibi) geliştirdikleri dönemdir. Ülkelerin ekonomik başarısı ya da başarısızlığı büyüme hızı, sanayileşme oranı ve gelir dağılımındaki adalet/adaletsizlik ile ölçülmektedir. Serbest piyasa ekonomisinden uzaklaşımıştır. Türkiye ekonomisi için de bu dönem, planlı ekonominin hâkim olduğu yıllardır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) 1963-1967 seneleri arasında uygulanmaya çalışımıştır. Ardından İkinci BYKP 1968-1972, Üçüncü BYKP 1973-1977 yılları arasında yürürlükte kalmıştır. 1963-1969 dönemi görece olarak hızlı ve istikrarlı bir büyümenin yaşandığı dönem olmuştur.

Bu planların amacı, *“Milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklerle yöneltmek ve iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek”* olarak Birinci BYKP’ında belirtilmiştir. Bu planlar, kamu kesimi için zorunlu hedefleri, özel kesim için yol gösterici hedefleri içermektedir. Bu durum, kamu kesiminin hedeflerinin gerçekleşeceği, özel kesimin hedeflerinin ise, gerek finansal teşvikler gerek koruma politikalarına ait düzenlemeler ile özendirileceği şeklinde yorumlanabilir. Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT)’nin vazifesi, özel kesimin bu teşviklerden istifade edip edemeyeceğine karar vermektir. Kamu yatırımlarının 1960’lı yıllarda toplam yatırımların % 50’sinden daha fazlasını meydana getirmekte olması, plan dâhilinde kaynak tahsisinin oluştuğunu göstermektedir.

Birinci BYKP’nın vurgulanacak en önemli tercihi, *“kalkınmanın sanayileşme ile sağlanacağını”* kabul etmesidir. Bu hedefe ulaşılabilmek için, sanayi malları üretimi ve ihraç imkânlarını genişletecek sanayilere yatırım önceliği tanınımıştır. Bu öncelik, ithal ikamesi politikaların birlikte uygulanacağı anlamına gelmektedir. Sonuçta, 1963-1967 döneminde ithal ikamesi çabasında başarılı olduğu söylenebilir. Şöyle ki, dönemin üretime ithal ikamesi katkısı % 35 olmuş, ancak ihracatta beklenen artış sağlanamadığından ekonomi iç talebe yönelmiştir. 1968-73 döneminde üretim artışına ithal ikamesi katkısı negatif olup, ihracat artışının sınai üretime katkısı, % 10’a ulaşımıştır. İkinci BYKP dönemi, ithal ikamesine karşıt bir eğilimin hâkim olduğu dışa açılma dönemi olmuştur. Birinci ve İkinci BYKP dönemleri arasında bu açıdan bir farklılık mevcuttur. 1960’lı yılların sonlarına gelindiğinde, dayanıklı tüketim mallarında pazar doymaya yüz tutmuş ve sanayiinin dışa bağımlılığı sebebiyle ithalat giderlerinin büyük meblağlara ulaşmasının sonucunda üretim yavaşlamaya ve stoklar birikmeye başlamıştır. Bu bunalımı atlatmak adına “personel reformu” ile orta sınıflara gelir aktarımı sağlanırken “ihracat teşviki” tedbirleri alınımıştır. İthal ikamesi politikası, doygun pazar ile artan ithalat faturası bunalımlarına rağmen, beklenmedik düzeyde artan işçi gelirleri ile dış yardım ve kredi artışı ile sürdürülebilmiştir.

Dönemin dış ticaret politikası, esas olarak tarımı ve imalat sanayiini geliştirme hedeflerine göre düzenlenmiştir. Bu dönemde; iç pazarın, yerli üretime açık tutulması adına, üretim düzeyi yeterli miktara varan malların ithalatı yasaklanmaktadır. Bununla beraber, denetimli kambiyo rejimi ile mal ve hizmet ithalat/ihracat hareketleri gözaltında tutulurken katlı-kur sistemiyle de serbest piyasa fiyatlarının etkinliği sınırlandırılmaktadır. Uluslararası piyasadan yansıyan faiz, döviz kuru, mal-hizmet fiyatları, bahsedilen “ithal-ikamesi”

politikası sayesinde, iç piyasadaki kaynak dağılımı üzerinde etkili değildir. Bu durumu, ihracatın GSMH'ye oranının % 4-5 arasında, ithalatın GSMH'ye oranının ise, % 6 seviyelerinde kalması göstermektedir.

Türkiye 1970'ten birinci Petrol Krizi'nin yaşandığı 1973 yılının sonundan 1974 yılının başına kadar geçen yılları, bütün göstergelerin olumlu seyrettiği bir gidişatta tamamlamıştır. Reel GSMH artış hızı yılda ortalama % 7'ye yaklaşmakta ve yurtiçi tasarruf oranı neredeyse yurtiçi yatırımı karşılamaktadır. Bu dönemde 1950'den beri ilk kez net turizm gelirleri pozitif bakiye vermiş ve işçi döviz girişleri artmıştır. Türkiye 1969'da hafif bir kriz yaşamış ve yürürlüğe koyduğu IMF istikrar programı ile Ağustos 1970'te TL'yi 1 Dolar = 9 TL'den, 1 Dolar = 14,85 TL'ye devalüe etmiştir. Dünya piyasalarında Dolar'ın Ağustos 1971'de altın paritesinden ayrılması ile aynı zamanda baş gösteren spekülasyon patlama hammadde fiyatlarını yükseltirken; Türkiye, devalüasyonun da etkisi ile, hammadde ihracatçısı olarak bu durumdan istifade etmiştir. Şöyle ki, dış ticaret hadleri lehe dönerken, miktar olarak ihracat da artmıştır. Dünyada yükselen konjonktürün doruk noktasını Türkiye 1972 yılında yaşamıştır. Cari işlem açıkları 1972'de 8 milyon dolara inerken, 1973'te bilanço 484 milyon dolar fazla vermiştir. Ancak, 1974 yılına gelindiğinde bu olumlu gidişatta bozulmalar ve tersine dönüşler yaşanmaya başlanmıştır. 1973 Dünya Petrol Krizi ve arkasından da Kıbrıs Barış Harekâtı yaşayan ülke ekonomisi, özellikle dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesiyle, giderek ve süratle artan dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Bu açıklar, 1970'lerin başında kuvvetlenmiş bulunan döviz rezervleri ve önemli işçi döviz girişleri, dış yardımlar ile karşılanmaya çalışılmış ise de, 1975'lerde yeni bir kaynak yaratımına gidildiği görülmektedir. Bununla beraber, bu yöntem, işçi döviz giderlerini arttırmada etkili olamamıştır.

9.1.3. 1975-1979 Dönemi ve Kriz

1970'li seneler, büyük dönüşümleri hazırlayan siyasî, toplumsal, teknolojik ve ekonomik değişimlerin ortaya çıktığı dönem olmuştur. 18 Mart 1971 günü yapılan Smithsonian Anlaşması ile ABD Doları'nın altın ile bağı kopmuş ve sabit fakat ayarlanabilir döviz kuru sistemini içeren Bretton Woods Uluslararası Para ve Finans Sistemi terkedilmiştir. Eski sistemin yerini dalgalı döviz kuru sistemi almıştı. Dalgalı kurla birlikte 1974'te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC'in) petrol fiyatlarını dört kat arttırması dünyada enflasyonun yaygınlaşmasını getirmiştir. Keynezyen politikalar terk edilerek Monetarist politikalara ağırlık verilmeye ve ithal ikamesi yerine ihracat öncelikli politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu değişimin en önemli nedenlerinden biri teknolojik değişimlerin hızının çok yüksek seviyelere ulaşması olmuştur. Aynı zamanda Türkiye için, iktisadî ortamın, 1970'li yıllarda serbest sermaye ithali ve finans kapitalin etkilerine açılmaya başlanılan dönem olduğu söylenebilir. Serbest piyasa ekonomisine geçişin Türkiye ekonomisinde sağlıklı yapılamadığı bu dönem, aynı zamanda Petrol Krizi'nin yaşandığı, yüksek enflasyona erişilen ve kayıt dışı ekonominin zirvede olduğu yıllardır.

Dönemin hükümetleri, düşük faizli kredileri yoğun bir biçimde kullanmıştır. Bu borçlar; bir yandan tüketim ve ithalat artışını desteklerken, bir yandan da sabit yatırımları ve buna bağlı ithalatı arttırmıştır. 1970 yılında 1,8 milyar dolar olan dış borç miktarı, 1977 yılında 10 milyar dolara çıkmıştır. 1978 yılında kısa vadeli borçların toplam borç içindeki

payı % 52'ye ulaşmıştır ve sonucunda kriz ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, OPEC üyeleri petrol fiyatını 1979 ve 1980'de ikinci kez % 150 oranında arttırmıştır. Bu şok, Türkiye'yi yoğun bir ekonomik kriz yaşarken yakalamıştır. Bunun sonucunda, işsizlik oranı % 20'lere yaklaşmış ve enflasyon % 63,9'a yükselmiştir. 1979-1980 Petrol Krizi, halkı 1974 petrol krizinden daha fazla etkilemiştir. Pek çok temel tüketim maddesi karaborsaya düşmüştür ve yanı sıra benzin, tüp, ampul gibi önemli tüketim maddeleri bulunamamaktadır. Hükümet enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapatmak ve ekonomiyi yeniden işler hale getirmek için ünlü "24 Ocak kararları"nı yürürlüğe koymuştur. 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türk Lirası % 48,6 oranında devalüe edilmiştir.

9.2. 1980'den Günümüze Türkiye Ekonomisi ve Uygulanan İktisat Politikaları

9.2.1. 1980'li Yıllar

24 Ocak 1980, Türkiye ekonomisi için serbestleşme adına bir nirengi noktasıdır. 1970'lerin sonunda giderek derinleşen ve ödemeler dengesi krizi şeklinde patlak veren ekonomik ve sosyal kriz sonrası, politika uygulayıcıları bazı radikal tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Türkiye ekonomisi, 24 Ocak kararları ile *"kalkınma stratejisini değiştirmeyi"* hedeflemiştir. Bunun sonucunda da içe dönük kalkınma stratejisinin yerine *"dışa dönük"* ve *"piyasa güçlerinin rolünü arttıran"* bir modele geçilmiştir. Kambiyo politikalarında daha esnek bir tutum benimsenmiştir. İthalatta miktar kısıtlamalarından, serbestliğe gidilmiş ve *"ihracat teşvik politikaları"* uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1980-2000 döneminde uygulanan iktisat politikaları 24 Ocak istikrar kararları ile belirlenen ana çerçeve içinde sürdürülmüştür. Söz konusu kararlarda ve Haziran 1980 tarihinde IMF'ye, üç yıllık stand-by anlaşması için verilen niyet mektubunda, Türkiye iktisat politikasının temel açılardan yeniden düzenleneceği ve bu programın geleneksel kısa dönem istikrar programı olmadığı açıklıkla belirtilmiştir. Söz konusu programın ana noktaları şunlardır:

- Üretim sektörüne uygulanan dolaysız hükümet müdahalelerinin azaltılması ve bunun yerine ağırlığın piyasa mekanizmasına, rekabete, özel girişimciliğe ve dolaylı hükümet teşviklerine verilmesi;
- İçe dönük kalkınma stratejisinin, ihracatta önemli artışlar ve tedrici ithalat serbestleşmeleri ile dışa dönük kalkınma stratejisi ile değiştirilmesi;
- Daha önce yabancı yatırımların yasaklandığı sektörler dâhil, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için konulmuş engellerin azaltılması.

Bu dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan istikrar programı ile öncelikle ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, kaybolan uluslararası kredibilitenin yeniden kazanılması, enflasyonun düşürülmesi ve kıtlıkların giderilmesi hedeflenmiştir. İstikrar programı çerçevesinde öncelikle yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmıştır. 1 Dolar =

47,1 TL'den 1 Dolar = 70 TL'ye çıkarılmıştır. KİT mal ve hizmet fiyatları artırılmıştır. Buna ek olarak, ihracat sübvansiyonlarının artırılması, ithalatın serbestleştirilmesi ve yeni bir vergi reformu hazırlanması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. 1980-1983 döneminde askerî hükümet yönetiminin de etkisiyle, uygulanan politikalar sonucu enflasyon hızla düşmüş, dış borçların yeniden düzenlenmesi ve sağlanan yeni dış kaynak ile ödemeler dengesi iyileşmiştir.

24 Ocak istikrar programının hedefi sadece kısa dönemli ekonomik darboğazları aşmak değil, uzun dönemde yukarıda sözü edilen ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek için dört temel alanda gerekli görülen reformları uygulamak idi. Dört temel alan; ticaret, finans ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ile kamu sektörünün serbest piyasa işleyişi içindeki rolünün yeniden belirlenmesi şeklinde özetlenebilir. Son yıllarda borç krizinden çıkıp ekonomik istikrar arayan ülkelerde ekonomik politikalar belli bir sıra dâhilinde uygulanmaktadır

Türkiye'de, 1983 sonrası dönemde sırasıyla ticaretin, finans piyasalarının ve sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Uygulanan politikalar sonucu dış dengede iyileşme sağlanırken, 1980'lerin sonuna doğru iç dengeyle ilgili problemlerin çıkmaya başlaması dikkatleri kamu sektörüyle ilgili yapılması öngörülen reformlara yöneltmeye başlamıştır. 1983 sonrası dönemde ödemeler dengesinin ticaret hesabının serbestleştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmış, ithalatta “pozitif listeden”, “negatif listeye” geçilmiştir. Bununla birlikte, tarife dışı engeller yerine gümrük tarifeleri ve fonlar konmuştur. Koruma oranları kademeli olarak düşürülmüş ve oldukça liberal bir ticaret yapısı uygulanmaya başlanmıştır. İhracat dolaylı ve dolaysız teşviklerle yoğun bir şekilde desteklenmiş ve bu desteklerin sonucunda oluşan ihracat patlamasıyla birlikte 1980-1985 dönemi dışa dönük büyümenin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Öte yandan, ihracatın bu derece hızlı artmasında 1983-1986 döneminde uygulanan kur ve ücret politikasının da etkisi olmuştur. 1983-1986 döneminde reel kurun devamlı değer kaybettiği, reel ücretlerin de düşük tutulduğu görülmektedir. Ticaret politikalarıyla aynı dönemde uygulanan değerlenmemiş-kur ve düşük-ücret politikası göreceli fiyat yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu etkenler ihracat artışına katkıda bulunmakla birlikte, gelir politikasının uzun dönemdeki sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmuştur. Düşük ücret politikası 1988 yılına kadar sürmüş ve 1989-1991 döneminde ücretlerde % 50'lere varan oranlarda reel artışlar yapılmıştır.

Ticaretin serbestleştirilmesinin yanında, finans piyasalarına yönelik düzenlemelerle yabancı bankaların kurulmasına izin verilmiş, faizler kademeli olarak serbest bırakılmış, 1985 yılında İMKB yeniden organize edilerek faaliyete geçmiş ve yeni finansal araçlar piyasalara girmeye başlamıştır. Faizlerin kademeli olarak serbest bırakılması, finans piyasalarının serbestleştirilmesi alanındaki en önemli gelişmelerden biridir. Faizlerin serbest bırakılmasıyla birlikte yurtiçi tasarruflar, TL ve döviz tevdiat hesapları aracılığıyla bankacılık kesimine ve oluşmakta olan iç borçlanma piyasasına akmaya başlamıştır. 1981-1983, 1985-1988 ve 1990-1993 dönemlerinde reel faiz artışı, reel büyümenin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu gelişme kamu kesiminin iç borç stokunun arttığını ve özel kesimden kamuya borçlanma yoluyla kaynak aktarıldığını göstermektedir. 24 Ocak'la başlayan reform sürecinin devamında, ödemeler dengesinin sermaye hesabı liberalleştirilmiştir. 1989 yılında çıkarılan “*Türk Parasını*

Kıymetini Korunma hakkında 32 Sayılı Karar” ile kambiyo rejimi büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Sermaye girişlerinin artmasıyla birlikte reel kurun değerlenme süreci başlamıştır. Böylece 1988 yılı, 1983-1987 döneminde uygulanan değerlenmemiş-kur, düşük-ücret politikasından değerli-kur, yüksek-ücret politikasına geçilen bir değişim yılı olmuştur. 1989 yılında ithalat tarife oranlarının ciddi ölçüde düşürülmesi, negatif reel faiz, değerli kur politikası ve yüksek ücret artışları birleşince, konjonktür, ithalatın ve iç talebin artması için çok elverişli bir hale gelmiştir. 1988 sonrası dönem, tüketim malı ithalatının toplam ithalat içindeki payının ağırlıklı olarak arttığı ve iç talep ağırlıklı büyümenin gerçekleştiği yıllar olmuştur. 1990 yılında ithalat % 41,2 oranında bir artışla 22,3 milyar \$’a yükselmiş, aynı yıl reel GSMH % 9,4 oranında artmıştır. Kur değerli tutulduğundan, 1989 yılından itibaren kısa vadeli sermayeyi çekmek için reel faizler yükselmeye başlamıştır. Öte yandan, 1984-1990 dönemi dış borçların geri ödendiği bir dönem olduğu ve 1990 yılında Merkez Bankası’nın hazırladığı para programı ile kamunun kısa vadeli avans kullanımı sınırlandığı için, 1990-1993 döneminde kamunun iç borçlanma ihtiyacı yoğun bir şekilde iç piyasadan (özel kesimden) karşılanmış, böylece reel faizler yükselmiştir. 1990 yılının ortalarından 1993 yılına kadar reel faizlerin reel büyümenin üzerinde seyretmesi, 5 Nisan Krizi’ni hazırlayan finansal nedenlerden biri olmuştur.

Özet olarak, 1983 yılından itibaren ithalatın serbestleştirilmesi ve ihracat sübvansiyonlarının giderek azaltılmasının yanında, kur ve ücret politikalarının da etkisiyle ticaret daha rekabetçi bir yapıya kavuşmuş ve aynı dönem boyunca, sürdürülen finans piyasalarını geliştirmeye yönelik politikalar sonucu finans piyasaları yeni bir işlerlik kazanmıştır. 1989-1990 yıllarında sermaye hesabının liberalleştirilmesi ile dört alanda gerçekleştirilmesi hedeflenen reformlar üç alanda hemen hemen tamamlanmıştır. Fakat yukarıda tanımlanan politika sıralamasına uyulmadığı görülmektedir. Sıralamaya göre, istikrar sürecinde kamu sektörü öncelikle ele alınması gerekirken, Türkiye örneğinde kamu sektörünün yeniden yapılanmasıyla ilgili reformların yeterince gerçekleştirilemediği, önceliğin ticaret, finans ve sermaye piyasalarına verildiği anlaşılmaktadır. 1980 sonrası süreçte kamu sektörü reform kapsamına alınmış olmasına rağmen, yapılması öngörülen politikalardan sapıldığı görülmüştür. Örneğin, 1985 yılında kamu sektörünün genişlemesine neden olan “bütçe-dışı fonlar” kurulmaya başlanmış, 1989-1991 dönemindeki yüksek ücret artışları ve artan iç borç faiz yükü, kamu gelir ve harcamalarının kontrolünü giderek zorlaştırmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ekonomik istikrarsızlığın bir göstergesi olarak enflasyon sorunu karşımıza çıkmaktadır. 1981 yılında enflasyon hızla % 40’lara düşmüş, 1981-1987 döneminde % 40’lar seviyesinde kalmış, 1988 yılında bir sıçrama ile % 60’lara yükselmiş ve bu seviyesini 1993 sonuna kadar sürdürmüştür.

9.2.2. Liberalleşme Politikalarının İlk Dönemi: 1990’lı Yıllar

Liberalleşme politikalarının bir uzantısı olarak 1989 yılında konvertibilite kabul edilmiş ve finansal serbestleşme politikası benimsenmiştir. Böylece ülke ekonomisinde kredi hacminin genişlemesi, faiz oranlarının düşerek uluslararası faiz oranlarına yaklaşması, yatırımların artması amaçlanmıştır. Ancak zamansız finansal serbestleşmeye gidilmesi, alt yapısı oluşmamış, sığ finansal piyasaların varlığı -bu piyasaların yetersiz işlem hacmine sahip

olmaları- dolayısıyla sermaye piyasalarının dış şoklardan çabuk etkilenmesi finansal serbestleşme politikalarının amacından sapmalara neden olmuştur. Nitekim 1990'lı yıllardan itibaren kredi hacminin GSMH'ya oranı hızla daralmış ve % 20'lere kadar düşmüştür. Bu oranın dünya piyasalarında % 130'larda seyrettiği dikkate alındığında kredi hacmindeki daralmanın boyutlarının yüksekliği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de özellikle kamu mali dengesinde uzun süre önemli istikrarsızlıklar yaşanmıştır. 1990'ların başlarından itibaren bir yandan yüksek bütçe açıkları, yüksek enflasyon oranı ve faiz harcamalarının kamu bütçesi içindeki payının hızla artması kamu finansman dengesinde ciddi problemlere yol açmış diğer yandan ise ödemeler bilançosu açıklarındaki artışlar dış istikrarın bozulmasına neden olmuştur.

9.2.2.1. 5 Nisan 1994 Kararları ve Sonrası

5 Nisan Kararlarına yol açan ekonomik ortam, Kararların 1 ile 14 üncü paragraflarında aynen şöyle açıklanmıştır:

- Kamu açıkları uzun yıllardan beri Türk ekonomisi gündemindeki en önemli yeri almıştır. 1986 yılından bu yana kamu açıklarının sürekli bir artış eğilimi gösterdiği dikkati çekmektedir. Yine aynı dönemde kamunun iç borçlanmasında ciddi bir artış olduğu görülmektedir. 1986 yılında her 100 liralık vergi gelirinin 43 lirası iç borç anapara ve faiz ödemesine giderken, bu 1991 yılında 60 liraya, 1993 yılında ise 104 liraya yükselmiştir. Yani vergi gelirleri, iç borç anapara ve faiz ödemesine yetmemektedir. Bu durum devletin en acil ihtiyaçlarının dahi yerine getiremeyeceği anlamını taşımaktadır.

- Hızla artan kamu açıkları, 1989-1993 döneminde reel ücretlerdeki hızlı yükselme ve aynı zamanda sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile birlikte Türk Lirasının reel olarak değer kazanması, ekonomide iç talepten kaynaklanan bir büyüme yapısı oluşturmuştur. Bu süreç ekonominin mal, faktör ve mali piyasalardaki nispi fiyat yapısını iç pazar lehine önemli ölçüde değiştirerek dış ticaret ve cari işlemler açıklarının artmasına yol açmıştır.

- 1988 yılında GSMH'nin % 6,2'si olan kamu kesimi borçlanma gereği 1991'de % 14,5'e çıkmıştır. Artan kamu açıklarının borçlanma yoluyla finansmanı, iç borçlanma faizlerinin yükselmesi ve borç vade yapısının kısılması ile sonuçlanmıştır.

- 1989 sonu itibariyle uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmiş olduğu bir ortamda yüksek kamu açıkları sebebiyle artan iç faizler, kısa vadeli sermaye girişinin hızla artmasına yol açmıştır. Kısa vadeli sermaye girişi bir taraftan artan ithalatın finansmanını sağlarken, diğer taraftan da kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla kapatılması için ek kaynak yaratmıştır. Ancak bu finansman yöntemi bir yandan Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanmasına yol açarken, diğer taraftan kısa vadeli ve çok yüksek faizli bir dış borçlanmayı beraberinde getirmiştir. 1993 yılında Türk Lirası yabancı paralar karşısında 1988'e göre reel olarak % 22 oranında daha değerli hale gelmiştir. Kurdaki bu aşırı değerlenme, ihracatın kârlılığını düşürürken ithalatı nispi olarak ucuz hale getirmiştir. Bu

gelişmenin yanı sıra dış ticarete önemli bir yer tutan gelişmiş Batı ekonomilerinin içinde bulunduğu durgunluk da dış ticaret açığının hızla artmasına sebep olmuştur. Özellikle OECD Avrupa ekonomilerinde görülen ekonomik daralma, bir yandan ihraç ürünlerine olan talebi kısarken, diğer yandan da cazip şartlarda ve ucuz ithalat yapabilme imkânlarını ortaya çıkarmıştır.

- Aynı dönemde maaş ve ücretlerde çok hızlı bir artış olmuştur. Memur maaşlarının reel olarak 1993 yılında 1988 yılının 1,8 katına, işçi ücretlerinin kamuda 3, özel kesimde 2.5 katına çıkması sonucunda maaş ve ücretlerin GSYİH içindeki payı % 20'lerden % 36'ya yükselmiştir. Faiz gelirlerinin payı ise, % 6'lardan % 10'lara ulaşmıştır.

- Kamu kesimi açıklarındaki artış TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması ve maaş, ücretlerdeki hızlı reel artışlar, bir yandan iç talebin süratle genişlemesine katkıda bulunurken, diğer taraftan da aşırı değerli kur ile birlikte uluslararası piyasalarındaki karşılaştırmalı üstünlüklerin azalmasına yol açmıştır.

- Tüm bu gelişmeler sonucunda ekonomide var olan iç dengesizlik, dış dengede de bozulmaya sebep olmuştur. İhracat artışının yavaşlaması, ithalat artışının hızlanması sonucunda dış ticaret açığı 1993 yılında 14,2 milyar dolara yükselmiş, cari işlemler dengesi ise 6,4 milyar dolar açık vermiştir.

- 1989 yılından sonra izlenen yüksek faiz-aşırı değerli kur ortamında kısa vadeli sermaye girişine dayanan bir borçlanma politikasıyla yüksek kamu açıklarının finansmanının uzun dönemde sürdürülebilirliği yoktur. Bunu başaran bir ülke bulunmamaktadır. Nitekim 1993 yılı içinde bu borçlanma politikasının sınırlarına ulaşılmış ve bunun sonucunda döviz kurunda ve mali piyasalarda önemli ölçüde belirsizliklerden kaynaklanan spekülasyon dalgaları ortaya çıkmıştır.

Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile birlikte kamu borçlanma gereğini azaltma yönünde uygulanabilseydi, dış ticaret ve cari işlemler dengesinde karşılaşılan boyutlarda bir bozulma ortaya çıkamayacak, piyasalardaki mali sistemi etkileyen likidite krizleri önlenilecek ve böylece mali liberalleşmenin getirdiği imkânlardan daha rasyonel bir şekilde ve sürdürülebilir bir yapıda yararlanmak mümkün olabilecek idi. Önlemlerin geçici ve yeterince radikal olmaması halinde de başarısızlık ortaya çıkmaktadır. Brezilya bunun örneğidir. Bu ülkede 1990 yılında % 2000'i aşan enflasyon oranları görülmüştür. Daha sonra, alınan önlemler enflasyon 1991'de % 400'lere gerilemişse de, 1992'de tekrar % 1000'lerin üstüne çıkmıştır. Büyüme, 1990'da % 8,7'ye yükselmiştir. Bu sebeple önlemlerin bir bütünlük içinde hızla ve tavizsiz olarak uygulamaya konması şarttır.

Türkiye ekonomisi, 1994 Krizinden sonra hızlı bir gelişme eğilimine girmiştir. Her yıl ortalama %7-8 gibi çok büyük bir hızla büyüyen ekonomiye rağmen, sağlam ve istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturulamamış, enflasyon düşürülememiştir. 5 Nisan 1994'ten önce 1980'li yılların ortalarından sonra alınan önlemler daha çok faiz oranı ile döviz kurunu ayarlayarak para piyasalarının iç ve dış dengelerini sağlamada kısmen başarılı olmuşlardır. Özellikle ekonomide yapısal bir düzenlemeyi gerçekleştirmediği için başarılı olamayan 5 Nisan

Kararlarının ardından Merkez Bankası 6.9.1995 tarihinden itibaren bir dizi para operasyonunu yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. 6-7 Eylül 1995 tarihinde alınan kararlar doğrultusunda döviz fiyatları baskı altına alınmış, faizler yükseltilmiş, tüketim kısılmış, ithalat frenlenmiş ve ihracat özendirilmiştir. Merkez Bankası bankaların, özel finans kurumlarının ve PTT'nin zorunlu döviz oranlarını %25'ten %20'ye indirmiştir. Banka 18-20 ve 22 Eylül için zorunlu devir kuru oranları belirleyerek döviz alımını 18.9.1995 tarihine kadar durdurmuştur. Merkez Bankası 19 Kasım'da bankaların, finans kurumlarının ve PTT'nin zorunlu döviz oranlarını %20 den %18'e indirmiştir. 27 Kasım'da da ilk defa vadeli dolar alımı ve satımını başlatmak dolar üzerinden işlem yapılacak vadeli döviz satımına (forward) imkân tanımıştır. İki aylık süre içerisinde finans kesiminin gelecek planlaması yapabilmesinin önü açılmış, dövize (dolara) olan aşırı talebin önü kesilmiştir.

2 Temmuz 1997 tarihinde Tayland'ın milli parası bahtı devalüe etmesiyle Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan ekonomik kriz hızla diğer bölge ülkelerine de yayılarak küresel bir yapıya dönüşmüştür. Tayland, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayvan ve dolaylı olarak Japonya ve Çin'i etkileyen mali krizin büyümesi üzerine IMF, krize müdahale etmek zorunda kalmış, Tayland ve Endonezya'ya mali destek vermiştir. Güneydoğu Asya Krizi'nin ardından Rusya'da ortaya çıkan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık Türkiye'yi etkilemiş ve İMKB 27 Ağustos'ta kuruluşundan (1986) sonraki ikinci en büyük düşüşü yaşamıştır. İMKB %13.12 oranında düşmüş ve 2603 puana gerilemiştir. Düşüş 393 puandır. Bu gelişmeler üzerine Başbakan Mesut Yılmaz 28 Ağustos'ta bir basın toplantısı düzenleyerek krize karşı hükümetin dört önlem aldığını açıklamıştır. Bu dört önlemin krizi atlatmada yetersiz olması üzerine Hükümet Eylül ayı başında dört yeni önlemi daha yürürlüğe koyarak mali sektörü rahatlatmıştır. İMKB'deki hızlı düşüşün önüne geçilmiş, kararların ertesinde Hazine kâğıtlarının faizleri büyük ölçüde gerilemiştir. Rusya'da derinlik kazanan Borsa Krizi esnasında Türkiye'den yaklaşık 4,5 milyar Dolar çıkmıştır.

9.2.2.2. 1997 Küresel Krize Karşı Alınan Tedbir: Yakın İzleme Anlaşması ve Yakın İzleme Programı

1997 yılının ikinci yarısında Asya krizi ile tetiklenen küresel krizin Türkiye'nin ekonomik istikrarsızlık sorununu daha da ağırlaştırması, 1998 yılının başından itibaren üç yıl sürmesi öngörülen programın uygulanmasına sebep olmuştur. Bu programın ilk altı aylık hedeflerine ulaşması, haziran ayı sonunda IMF ile "Yakın İzleme Anlaşması"nın yapılması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşmada, resmi döviz rezervlerinin fazlalığı ve önemli dış dengesizlik sorununun olmamasından dolayı Fon kaynakları kullanılmaksızın; kamu finansmanının güçlendirilmesi, iyi eş güdümlenen bir politika takip edilmesi ve yapısal sorunlara çözüm getirmek suretiyle enflasyonun önemli bir oranda aşağı çekilmesi hedeflenmiştir.

Yakın İzleme Programı (*Staff Monitored Program*)'nın temel özellikleri:

- Büyük kamu açıklarını daraltmak için temel bütçe dengesinde büyük çaplı ve sürdürülebilir bir iyileşme sağlanması;

- Kamu finansmanının kalıcı bir şekilde güçlendirilmesinin sağlanması için yapısal reformların yapılması;
- Kamu sektörü ücretleri ve tarımsal destek fiyatlarının beklenen enflasyonla uyumlu biçimde ayarlanması;
- Bankacılık sektörünün güçlendirilmesi için tedbir alınması;
- Ekonomik etkinliğin artırılması ve iç borçlanma ihtiyacının azaltılması için özelleştirme çabalarının artırılması;
- Makroekonomik politikalar için Merkez Bankası net iç varlıklarının genişlemesine bir limit getirilmesidir.

IMF ile imzalanan on yedinci anlaşma olan Yakın İzleme Anlaşması, ulusal ve uluslararası piyasalarda olumlu beklentiler doğurmuştur. Nitekim uluslararası derecelendirme kuruluşları anlaşmanın imzalanmasının ardından olumlu görüş bildirmişlerdir. Bu gelişmelerin ardından Rusya’da ve Uzakdoğu’da yaşanan krizden Türkiye’nin asgari düzeyde etkilenmesi için hükümet, 1 Eylül 1998’de de, Türk ekonomisinin 1994 yılındaki benzer bir krize sürüklenmekten kurtarmak amacıyla, yeni önlemler almıştır.

Yakın İzleme Programı’nın Hedefleri-Politikaları ve Sonuçları

IMF Heyeti’nin Ekim 1998’de ülkemizi ziyaretlerinin sonuç bildirgesine göre; Yakın İzleme Anlaşması’nın Eylül ayına kadar olan performansı program hedefleri ile genel olarak uyumludur. Ancak programın birkaç ay önce uygulanmaya konulmasından sonra, uluslararası ortam iç faiz oranlarını, dış finansman olanaklarını olumsuz etkileyecek biçimde kötüleşmişse de hükümet istikrar çabalarını korumuştur. Bu bağlamda:

- Maliye Politikasının güçlendirilmesi, programın temel taşı olmuştur. Yakın İzleme Anlaşması, gelir arttırıcı ve harcama kısıcı önlemlerle 1997’de sıfır olan faiz dışı bütçe fazlasını, 1998’de GSMH’nin % 4’üne çıkarmayı hedeflemektedir.
- Özelleştirme hariç bütçe gelirleri, haziran ve eylül sonu itibariyle Program hedefini aşmıştır. Gelir Vergisi’nin başarıyla toplanması, Kurumlar ve Dolaylı Vergilerdeki küçük açıkları kapatmıştır. Faiz dışı harcama 1998’in ikinci ve üçüncü çeyreği için belirlenen kıstaslar içinde tutulmuş, konsolide bütçenin nakit pozisyonu sıkı bir biçimde yönetilmiştir.
- Kamu kesimi ücretlerinin ve tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona göre değil, hedeflenen enflasyona göre arttırılması benimsenmiştir. Bu yönde, tarımsal destekleme fiyatları genel olarak hedeflenen ortalama enflasyon oranına göre arttırılmıştır. Ancak IMF heyeti, Yakın İzleme Anlaşması limitleri üzerinde ekim ayında % 10’luk ek kamu ücreti artışı ile ilgili temmuzda alınan kararın beklentiler üzerinde olumsuz etki yaratacağını; bu kararın bütçe üzerindeki etkisinin 1998’in dördüncü çeyreğinde ve sonrasında ortaya çıkacağı yönünde görüş bildirmiştir.

- 1998'in dördüncü çeyreğinde bütçenin genel durumu, harcama baskısının kontrol edilmesine ve Eylül 1998'e kadar ki başarılı vergi performansının devamına bağlı görülmüştür. IMF heyeti, harcamalar üzerindeki baskıyı arttıran öğelerin; iç destekleme fiyatları ile dünya ürün fiyatları arasındaki artan büyük fark ve tarımsal desteklemenin üzerindeki mevcut ağır yükü arttıran hasat bolluğu olduğunu belirtmiştir.

- Programın para politikası, bir taraftan iç piyasadaki likidite ihtiyacı ile dış kaynaklı girişleri dengeleyecek şekilde faiz oranlarının daha değişken hareket etmesini, diğer taraftan Merkez Bankası net iç varlıklarının genişlemesinin sınırlandırılmasını hedeflemiştir. Ancak olumsuz dış ortam sebebiyle, rezerv para büyümesinin kompozisyonu, Program öngörülleri yönünde olmamıştır. Ağustos ve eylül ayları başındaki sermaye çıkışları karşısında Merkez Bankası, faiz oranlarını yükseltmiştir. Bu gelişme, beklenmedik sermaye çıkışlarının parasal taban üzerindeki etkilerini azaltmak için, net iç varlıkların Program'da öngörülenden daha fazla genişlemesine neden olmuştur

- Eylül'e kadar 800 milyon ABD Doları tutarında özelleştirme geliri, borç azaltmak için tahsis edilmiştir. Oysa bu tutar, 100 milyon ABD Doları civarında gerçekleşmiştir. IMF heyeti, Program'da öngörüldüğü gibi, akaryakıt ürünlerinde uluslararası fiyatlandırmanın 1 Temmuz itibariyle uygulamaya konulması, enerji sektöründeki özelleştirmelerin ilerlemesini kolaylaştıracak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık IMF heyeti, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinde düzenleyici bir çerçeve oluşturulmasına yönelik gereken ilerlemelerin, beklenen düzeyde sağlanamadığı yönünde kanaat bildirmiştir.

- Bankaların açık döviz pozisyonlarının 1998 sonunda sermaye tabanının % 30'una, 1999 sonuna ise % 20'sen indirilmesine yönelik kademeli bir azaltmanın yapılacağını yetkililerce açıklanmasının ardından, bankalar buna uygun önlemler almışlardır. Ayrıca olumsuz dış ortam, banka gözetiminin daha çok güçlendirilmesi ve ihtiyat düzenlemelerinin sıkı bir şekilde uygulanması ihtiyacının önemini ortaya çıkarmıştır.

- TBMM'de kabul edilen Vergi Reform Yasası'yla vergi idaresinin iyileştirilmesinin olumlu sonuçları alınmakla birlikte, vergiye uyumda kalıcı bir başarı sağlanamadan Gelir Vergisi oranlarında indirim gidilmesini IMF heyeti tavsiye etmemektedir.

Programın ikinci üç aylık hedef ve politikaları şu şekilde belirlenmiştir:

- Olumsuz dışsal gelişmeler karşısında Yakın İzleme Anlaşması'nın aralık sonu hedeflerinde değişiklikler yapılmıştır;

- Merkez Bankası net iç varlıkları üzerindeki limit değiştirilmiştir.

- Yılsonu bütçe hedeflerine ulaşılmasını garantilemek üzere, harcama kısıtlamaları üzerinde karşılıklı uzlaşma sağlanmıştır.

- Bazı makroekonomik gösterge ve hedeflere ilişkin öngörüler değiştirilmiştir. Özellikle TEFE bazında yıllık enflasyonun 1998 Aralık sonunda, önceki hedef olan % 50 yerine % 58'e gerilemesi programlanmıştır.

- Para programı, dış şartlar göz önünde tutularak maliye politikasının planlandığı gibi uygulanması ve likiditenin uygun bir şekilde kontrolü hedefleriyle de tutarlı olacak biçimde değiştirilmiştir. Merkez Bankası'nın net iç varlıkları, 1998 yılında 550 trilyon TL'lik bir artışla 700 trilyon TL ile sınırlandırılmıştır.

- Bütçe gelirleri, faiz dışı harcamalar ve bütçe temel fazlasına ilişkin aralık sonu bütçe hedefleri, önceden programlandığı biçimiyle korunmuştur. Faiz oranlarında ağustosan bu yana gözlenen hızlı artışın etkileri 1999'da ortaya çıkacağından, faiz giderleri hâlâ genel anlamda Program hedefleriyle tutarlı görülmektedir.

IMF heyeti Şubat 1999 ziyaretleri sonucunda Programı birçok açıdan başarılı bulmuştur. Enflasyon, hedefler doğrultusunda açık bir biçimde yavaşlamış ve TEFE son sekiz yılın en düşük seviyelerine gerilemiştir. Bütçe temel dengesi, program hedefleri uyarınca güçlendirilmiş ve Merkez Bankası'nca programda öngörülen tavan içerisinde net iç varlıkların genişlemesi sınırlandırılmıştır. 1998 yılında Programın bütçe ve para politikası konusundaki rakamsal hedeflerine ulaşmakla birlikte, önemli yapısal reformlardan bazıları planlandığı biçimde uygulamaya konulamamıştır. Dışsal şok ve bunun neden olduğu yüksek reel faizler reel ekonomiye zarar vermiştir. Bu doğrultuda:

Maliye politikasında; 1998'de faiz dışı bütçe fazlası program hedefini de aşarak, GSMH'nin % 4,1'ine ulaşmıştır. Borçlanma vadesinin kısılmasına, faiz oranlarında beklenmedik artışa ve sonuçta 1997'de GSMH'nin % 7,8'i olan faiz giderlerinin GSMH'nin % 11,7'sine ulaşmasına karşılık, konsolide bütçe açığı GSMH'nin % 7,2'si civarında istikrar kazanmıştır. Fakat kamu bankalarının Hazine'den alacaklarının birikmesi ve kısmen beklenenin üstünde tarımsal hasattan ve yüksek maliyetli tarımsal desteklemeden kaynaklanan kamu işletmeleri zararı nedeniyle, 1998'de kamu açığı büyümüştür.

Para politikasında; Merkez Bankası 1998'in ikinci yarısında ortaya çıkan sermaye çıkışları karşısında doğru politikalar uygulanmıştır. Bu çerçevede net iç varlıklardaki büyüme, Program tavanı olan 700 trilyon TL içerisinde tutularak rezervlere istikrar kazandırılmıştır. Bunun yanı sıra, döviz kuru politikasıyla rekabet gücünün kaybedilmemesine özen gösterilmiştir

1999'un ilk ve ikinci çeyreği için hedef ve politikalar ise şu şekilde belirlenmiştir:

- Merkez Bankası'nın rezervlerini güvence altına alan ve enflasyondaki düşüşle sağlanan başarının korunmasını amaçlayan bir para programı öngörülmüştür. Böylece, Merkez Bankası'nın net iç varlıklarının genişlemesi Mart 1999 sonuna kadar 800-900 trilyon TL ve Haziran 1999 sonuna kadar 1.000 trilyon ile sınırlandırılacaktır. TL'nin reel değer kazanımını engellemeyi sürdürmeye yönelik bir kur politikası benimsenmiştir.

- Bütçe programı, gelirleri 1999 Mart ayı sonuna kadar 3.055 trilyon TL, Haziran ayı sonuna kadar ise 7.280 trilyon TL olarak öngörülmüştür. Kümülatif faiz dışı harcamalarda limit Mart 1999 sonuna kadar 3.140 trilyon TL, Haziran sonuna kadar ise, 6.700 trilyon TL olarak belirlenmiştir. Uygulanan politikalar çerçevesinde yetkililerce, GSMH'nin % 3'ü kadar bir faiz dışı fazla oluşturulması taahhüdü verilmiştir.

Sonuçta, Ekim 1998 ve Şubat 1999 tarihinde IMF heyeti, Program'ı tahlil etmek adına ülkemizi ziyaret ettiğinde birçok açıdan başarılı bulunmuştur. Özellikle enflasyonun hissedilir düzeyde gerilemesi, bütçe temel dengesinin sınırlandırılması, rezervlerin istikrarlı bir seviyede tutulması ve uluslararası tahvil piyasalarından tekrar borçlanılmasının sağlanması olumlu gelişmeler arasında yer alırken, buna karşılık; Küresel kriz, siyasi belirsizlik ve temel yapısal tedbirlerin yetersiz kalması sonucunda meydana gelen yüksek reel faizler kamu finansmanı üzerinde kurmuş ve ekonomiye zarar vermiştir.

Yukarıda değinildiği üzere, 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde yurt içinden kaynaklanan istikrarsızlıklara ek olarak dış kaynaklı bir istikrarsızlığın (Asya krizi) ülke ekonomisindeki dengeleri etkilediği görülmüştür. Asya ülkelerinde yaşanan finans piyasaları kaynaklı kriz, bu ülkelerin çok yüksek oranda devalüasyona (% 30) gitmeleri ile önlenmiştir. Ancak Türkiye, bahsedilen uyguladığı istikrar programının şartlarına uygun davranarak devalüasyona gitmemiştir. Bu nedenle hem TL aşırı değerlenmiş hem de dış açıklar hızla artarak ciddi bir kriz ortamına girilmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan dolarizasyon probleminin de etkisiyle kriz derinleşmiştir.

Bir ekonomide dolarizasyonun ortaya çıkmasının yol açtığı üç temel sorundan bahsedilebilir:

- Dolarizasyonun yaşandığı ülkelerin dış ticareti, ABD'nin dış ticaretinden farklı olduğu için dolar ve ülkenin kullandığı para birimi arasındaki değişim oranı, eğer ülke yurt içi fiyatlarını düşürme yoluyla reel bir devalüasyona gitmezse dolarizasyonun yaşandığı ülkenin ödemeler dengesinde kalıcı ve yüksek açıkların ortaya çıkmasına neden olabilir.

- İkincisi, dolarizasyonun yaşandığı ülkede dolar üzerindeki faiz oranının, ABD'deki dolar üzerindeki faiz oranı ile aynı olması zorunluluğu nedeniyle talepteki konjonktürel daralmalar, otomatik veya azaltılmış faiz oranları yoluyla düzeltilemez.

- Üçüncüsü, dolarizasyonun söz konusu olduğu ülkenin Merkez Bankası'nın dolar oluşturma yetkisi bulunmadığından yerel ticari bankalara bir akım olduğunda Merkez Bankası, borç veren taraf gibi davranamaz.

Türkiye ekonomisi bu dönemde dolarizasyonun yol açtığı bu sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dış etkenlerin ve yaşanan deprem felaketinin olumsuz etkilerinin dışında, Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllarda sık aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalmasının temel nedenleri; sürdürülemez borç dinamiği, başta kamu bankaları olmak üzere finansal sistemdeki sağlıklı yapı ve diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamaması olmuştur. 1999 yılına gelindiğinde yaşanan kriz ile mücadele etmek için IMF destekli "Döviz Kuruna

Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı” adı altında 2000-2002 yılını kapsayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu yolla yüksek kamu açıklarına bağlı yüksek enflasyonun azaltılması hedeflenmiştir.

9.3. 2000’li Yılların Başında Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 kararlarından sonra hızla girilen küreselleşme süreci, serbest piyasa ekonomisinin şartlarının benimsenmesine neden olmuştur. Bu çerçevede hayata geçirilen dışa açık ekonomi politikaları, yabancı sermayenin teşvik edilmesini ve özel sermayenin ekonomideki payının artırılmasını hedeflemiştir. Ancak, bir süre sonra zamansız dışa açılmanın beraberinde getirdiği bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Yabancı sermaye girişindeki artış ve finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmalar, kamu maliyesi alanında kamu açıklarının ve finansman dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Türkiye ekonomisi, dış piyasalarda yaşanan istikrarsızlıkların yerli finans piyasalarına yayılmasıyla beraber iktisadî krizler dönemine girmiştir. Bunun hemen öncesinde yukarıda da bahsedildiği üzere, uygulamaya konan Enflasyonla Mücadele Programı ile yapılan anlaşma sonucunda, IMF’den gelecek olan kredi tutarı 4 milyar Dolar olarak belirlenmiştir. IMF kredisinin üçer aylık dilimlerle verilmesi öngörülmüş ve ilk aşamada IMF tarafından acil olarak 300 milyon Dolar verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001’de, IMF’nin desteklediği bu Program sürecinde, şiddetli bir bankacılık ve döviz krizi yaşanmıştır. Aslında temelde sorun, iktisadî sistemin kendisinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinde küreselleşme süreci, birbirlerine bağlı olan üç olguyu beraberinde getirmiştir. Bunlar:

- İktisadî artığın yaratılması ve ulusal gelirin bölüşümüne ilişkin süreçler;
- Söz konusu bölüşüm dinamiklerinin “düzenlenmesinde” devletin değişen rolü ve bunun yol açtığı kamu kesimi finansman açıkları;
- Finansal serbestleşmenin olası kıldığı dış kaynaklı kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı, spekülâtif finansman ve büyümedir.

Sonuç olarak da kamu kesimi finansman açıkları ve kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı, spekülâtif finansman ve büyümenin yol açtığı makroekonomik istikrarsızlık ve kriz sürecidir. Bahsedilen “bölüşüm sorunu-kamu kesimi açıkları-dış sermaye girişlerine dayalı finansman” etkileşimi Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir.

9.3.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri

Diğer gelişmekte olan ülkeler gibi, Türkiye’nin de 1994 yılındaki Meksika ve 1997 yılındaki Asya krizlerinden önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Bu krizlerden sonra 1998 yılında Rusya’da meydana gelen kriz, Rusya ile olan ticaretimizde de önemli kayıplara yol açmış ve ekonomi durgunluğa itilmiştir. Ancak bu krizlerin hiçbiri 2000 ve 2001 yıllarında ardı ardına gelen krizlerdeki gibi ekonomiyi derinden etkilememiştir. Türkiye 2000 yılında IMF ve Dünya bankasının desteğini alarak üç haneli rakamlara ulaşan enflasyonu düşürmek için bir dezenflasyon programını uygulamaya koymuştu.

1999 yılının Aralık ayında IMF 'ye verilen niyet mektubunda 2000 enflasyonu düşürme programının genel çerçevesi şöyle belirlenmiştir:

- Faiz dışı bütçe dengesinin fazla vermesi;
- Döviz kuru ve para politikalarının yeniden belirlenmesi;
- Sosyal güvenlik, özelleştirme, vergi ve tarım konularında yapısal reformların gerçekleştirilmesi.

Böylelikle enflasyonun temel kaynağının kamu açıkları olduğu ve bunun da kamu kesimi finansman yönetiminden kaynaklandığı kabul ediliyor ve bu açıkların kapatılması için tedbir alınıyordu. Bu amaçla, bir yandan kamu harcamalarının kısılması, diğer taraftan da vergi gelirlerinin artırılması kararlaştırılmıştır. Bunlara ek olarak, IMF ve Dünya Bankası'ndan sağlanacak uzun vadeli ve düşük maliyetli kredilerle, yüksek reel faizli ve kısa vadeli iç borçlanmanın azaltılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda faiz dışı bütçe fazlasının 7,5 milyar dolar fazla vermesi temel hedef olarak ortaya konulmuştur. Enflasyonla mücadele programının ikinci önemli ayağını döviz kuru ve para politikalarındaki değişiklikler oluşturuyordu. Döviz kurlarının nominal çıpa olarak kullanılması kararlaştırılıyor ve bu şekilde oluşturulan kur sepetinin (1 Dolar + 0.77 Euro) 2000 yılı sonuna kadar beklenen enflasyon oranı kadar (% 20 TEFE'ye göre) artırılması planlanıyordu. Ayrıca kurlardaki değişimin çapraz kurlardaki hareketliliğe göre belirlenmesi ve aylık olarak kurun sabit kalması planlanmış ve 2001 Haziranında kademeli olarak kurun dalgalanmaya bırakılması kararlaştırılmıştır.

Para politikası alanında ise Merkez Bankasının net iç varlıklarına sınırlama getirilmiştir. Net iç varlıklar sınırı 1,2 katrilyon olarak belirlenmiş ve net iç varlıkların döviz girişi oranında artırılması kararlaştırılmıştır. Böylece Merkez Bankasının para basımı sınırlandırılmış ve bankanın para kurulu gibi çalışması hedeflenmiştir. Aslında para kurulu sisteminin özünde, para politikasıyla ilgili işlemlerin para kurulu ve Merkez Bankası arasında paylaşılması vardır. Para arzı, para kurulunca ve diğer işlemler de Merkez Bankası tarafından yapılması gerekirken Türkiye'de böyle bir ayırma gidilmemiştir. Döviz girişine bağlı olarak iç borçlanmanın azaltılması ve piyasaya TL sunulmasıyla likiditenin artırılmasına ve faiz oranlarının düşürülmesine karar verilmiştir. Ayrıca net uluslararası rezervler için hedef taban getirilerek, Merkez Bankası döviz rezervlerini belirli bir seviyenin üstünde tutacak otomatik bir mekanizma geliştirilmek istenmiştir. Programın son ayağını yapısal reformlar ve özelleştirme programları oluşturuyordu. 2000 yılında 5 milyar doları Telekom'dan olmak üzere 7,6 milyar dolar ve 2001 yılında 6 milyar dolarlık özelleştirme yapılması planlanmış, ancak siyasi nedenlerle ve uluslararası piyasalardan beklenen talebin gelmemesi gibi nedenlerle büyük özelleştirmeler (THY, Türk TELEKOM vd.) yapılamamıştır. Tarım ve sosyal güvenlik alanlarında da kayda değer ilerleme sağlanamamıştır.

9.3.2. Kriz Sonrası Önlemler: 2002 Acil Eylem Planı

Kasım 2002'den sonra uygulanan istikrar programları, bu tarihten önce uygulanan programlardan çok farklı değildir. Ancak, krizlerin sona ermesi ve siyasi alanda istikrarlı bir sürecin başlamasından dolayı, 2002 sonrası uygulanan istikrar programları ekonomi üzerinde daha olumlu etkiler ortaya çıkartmışlardır. Bu dönemde, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin oluşturduğu ekonomik programlar çerçevesinde iktisat politikaları yürütülmüştür. Kasım 2002'den sonra, yeni hükümet Acil Eylem Planı adı altında geniş çaplı bir program ortaya koymuştur. Bu plandaki ekonomik program kapsamına giren düzenlemeler dikkate alındığında, planın IMF programını destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Planın temelini; vergi ve harcama politikasına yönelik mali nitelikli tedbirler, özelleştirme ve reel sektörün yeniden yapılandırılmasına yönelik yapısal reformlar ve dış ticarete yönelik düzenlemeler oluşturmaktadır. Vergi politikasının hedefinde, mali miladın kaldırılması, vergi yükünün tabana yayılması, vergi mevzuatının basitleştirilmesi ve vergi barışı projesinin uygulanması mevcuttur. Ayrıca, kamu mali yönetimi alanında yeni düzenlemeler öngörülmektedir. Bu çerçevede Hazine Tek Hesabı'nın yaygınlaştırılarak etkin hale getirilmesi yoluyla kamuda tasarruf ilkesinin benimsenmesi amaçlanmıştır. Mali idarenin daha etkin çalışabilmesi amacıyla, 1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun değiştirilmesi ve Sayıştay'ın denetim yetkisinin tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi yoluyla bütçe birliğini sağlayıcı düzenlemelerin etkinleştirilmesi planlanmıştır.

Program dâhilinde gerçekleştirilen ilk uygulama mali miladın kaldırılması olmuştur. Daha sonra ise vergi barışı kapsamında oldukça geniş içerikli bir vergi affı Meclis'ten geçirilmiştir. Vergi affı uygulaması, yeni vergi mükelleflerini vergi kapsamına alarak, vergi gelirlerini arttırmayı hedeflemişse de diğer yandan vergisini ödeyen mükellefler ile vergi borcu olanlar arasında finansal açıdan eşitsizliğe yol açmıştır. Özelleştirme uygulamaları, planın yapısal reformlar kısmında önemli bir yer tutmaktadır. Özelleştirme uygulamalarının amacı, reel sektörü canlandıracak atılımların yapılabilmesine imkân tanımak olarak belirlenmiştir. Ancak, özelleştirme faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin, borçların kapatılması ve faiz dışı fazla hedefinin korunması için kullanılmaması, programın uzun vadeli hedefine ulaşması bakımından önem taşımaktadır. Reel sektörün canlandırılması için ise doğrudan yabancı yatırımları özendirici tedbirler alınması, KOBİ'leri destekleyici düzenlemelere ağırlık verilmesi planlanmıştır.

Konsolide kamu sektörü faiz dışı fazlasının GSMH'ye oranı ise %6,5 olarak belirlenmiştir. Enflasyon azalmasına rağmen faiz oranlarındaki % 50 sınırının aşağıya çekilememesi, bütçe üzerindeki faiz yükünün hedeflenen oranın çok daha üzerinde gerçekleşmesine yol açmıştır. Gerek Acil Eylem Planı gerekse bu planın uzantısı olan 3 Mart İstikrar Tedbirlerinin mali hedeflerinin IMF programı çerçevesinde “faiz dışı fazla oluşturma” yoluyla piyasa beklentilerinin olumlu bir seyir izlemeye devam etmesi yönünde belirlendiği görülmektedir. Ayrıca 2003 bütçesinde yer alan %6,5 faiz dışı fazla hedefinin reel sektörde yol açtığı daraltıcı etkiler pahasına bu bütçe hedeflerini tutturmaya yönelik politikalar izlenmesi, bu yıl da geçici iyileşmeler dışında ekonomiye henüz bir yeniliğin getirilmemiş olduğunun bir göstergesidir.

Türkiye ekonomisinde, 2002 ve 2003 yıllarından itibaren yaşanan siyasi istikrarsızlıkların azalması ile birlikte ekonomik alanda da alınan yapısal tedbirlerin etkileri, nispeten daha olumlu bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Uygulanan istikrar programlarının öngördüğü sıkı mali ve parasal önlemler, kamu mali dengesindeki ve finans piyasalarındaki kırılganlığı azaltmıştır. 2004 yılı bütçesinin ise kamuda ekonomik istikrarı sağlamayı, bunun yanında daha küçük ama daha etkin bir kamu sektörü oluşturmaya hedeflemiştir. 2003 yılında olduğu gibi 2004 yılında da maliye politikalarının temel hedefi önemli oranda faiz dışı fazla vererek, kamu borç stokunun azaltılması ve çevrilebilirliğini sağlamak olmuştur. 2004 yılı bütçesinde; bütçe açığının GSMH'ye oranının $-%11,1$ 'e çekilmesi, iç borçlanma ihtiyacının en düşük seviyede tutulması ile reel faiz oranlarının düşürülmesi ve daha önceden belirlenen $\%6,5$ 'lik faiz dışı fazla hedefine konsolide bütçenin büyük ölçüde katkı sağlaması gibi hedefler ortaya konmuştur. 2004 yılı kamu bütçesindeki gerçekleşme oranları dikkate alındığında gelir ve harcama kalemlerindeki hedeflerden ciddi sapmaların ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde AKP Hükümeti'nin yürüttüğü daraltıcı mali önlemler içeren istikrar programının uygulanmasına -özellikle faiz dışı fazla hedefinin tutturulmasına yönelik düzenlemelere- 2005 yılından sonra da devam edilmiştir. Dolayısıyla bu sıkı politikalar kamu maliyesinde yaşanan iyileşmenin sürekliliğine hizmet etmiştir. Nitekim 2005 yılı bütçesinde hedeflenen ve gerçekleşen harcama ve gelir kalemlerinde yaşanan gelişmeler bu politikaların uygulama sonuçlarını desteklemektedir. Bununla birlikte bütçe açığı/GSMH oranı ($-%1,3$), hedefe ($-%3,0$) oldukça yaklaşmış, dolayısıyla harcamalar artmasına rağmen gelirlerin harcamaları karşılama oranı da arttığı için bütçe dengesi iyileşme göstermiştir. Geçmiş yıllara nispeten kamu maliyesinde daha istikrarlı bir sürece girildiği görülmektedir. Özellikle daraltıcı mali tedbirlerin bütçe dengesi üzerindeki iyileştirici etkileri 2006-2007 döneminde de devam etmiştir. Ancak 2006 yılı için hedeflenen ve gerçekleşen kamu gelirlerinin bir önceki yılın aksine birbiriyle uyum içinde olmadığını göstermektedir. Bütçede hedeflenen harcama miktarı ise 175,248 milyon YTL'dir. Daha önceki yıllarda olduğu gibi 2006 yılı bütçesinde de Ortodoks mali tedbirlerin uygulanması hedeflendiğinden harcama miktarları da hedeflenenin altında gerçekleşmiştir (129,423 milyon YTL). 2006 yılı kamu bütçesindeki gerçekleşme oranları dikkate alındığında ise gelir ve harcama kalemlerindeki hedeflerden ciddi sapmaların ortaya çıktığı ama gerçekleşme oranlarının birbiriyle uyumlu olması nedeniyle bütçe dengesini olumsuz yönde etkilenmediği görülmektedir. Söz konusu dönemde bütçe açığı/GSMH oranı hedeflenen orana ($-%0,5$) yaklaşarak $-%0,3$ olurken faiz dışı bütçe dengesi/GSMH oranı $\%6,7$ şeklinde gerçekleşmiştir.

2006-2007 döneminde kamu maliyesi açısından yaşanan iyileşme süreci ekonomiye yansımış ve dönemsel dalgalanmalar dışında gerek enflasyon oranında gerekse iç borçlanma oranlarında bir azalma ortaya çıkmıştır. 2007 yılı ortalarında yapılan yeni bir genel seçim ile AK Parti Hükümeti bir kez daha idareye gelmiş ve daraltıcı önlemler içeren ekonomik programın uygulanmasına devam edilmiştir. Bu program çerçevesinde kamu bütçesinde hedeflenen harcama ve gelir miktarları ve Ocak-Ağustos 2007 dönemine ilişkin gerçekleşme oranları yine uygulanan programın ana hedefleri ile uyumludur. Yapılan genel seçimlerin merkezi bütçe üzerinde yol açtığı yüksek maliyetlerin bir sonucu olarak harcamalarda belli bir

oranın üzerinde artış olduğu görülmektedir. Diğer yandan faiz harcamalarının bu sekiz aylık dönemde bile hedeflenen yıllık miktara yaklaşması toplam harcamalardaki artışın başlıca nedenlerinden biridir.

Türkiye’de 2000 krizi ile birlikte girilen çıkmazdan kurtulmak için IMF desteğinde yürütülen istikrar programının hedeflerinin, kısa vadeli başarılar sağladığı ancak uzun vadede ekonomide daraltıcı etkiler oluşturduğu görülmektedir. İstikrar programının bu tür sonuçlar ortaya koyması bir sürpriz değildir çünkü önerilen IMF politikalarının ekonomide yol açtığı bu etkiler teorik olarak öngörülmektedir. Nitekim döviz temelli Ortodoks istikrar programlarının uygulandığı ülkelerde başlangıçta ekonomide talep artışına bağlı bir canlanma yaşanmış, ancak bu canlanma dönemini durgunluk dönemi izlemiştir. Yerli para aşırı değerlendirilmiş, buna bağlı olarak dış açık artmış ve dış ticaret dengesi bozulmuştur. Enflasyon oranı ise devalüasyon oranına yavaş ve aşamalı bir şekilde yaklaşmıştır. Türkiye’de ise temelde talebin neden olduğu bir daralma konjonktürü yaşanırken talebi daha fazla baskı altına alan bir istikrar programının uygulanması, daha başlangıçta canlanmanın tam anlamıyla yaşanmadan durgunluk dönemine girilmesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle enflasyonu, dolayısıyla kamu açıklarını baskı altına almayı ana hedef olarak belirleyen ve bu bağlamda daraltıcı maliye ve para politikalarına ağırlık veren bir istikrar programının, zaten daralma eğiliminde olan bir ekonomide durgunluğu körükleyeceği ortadadır. Nitekim programın uygulama sonuçlarına bakıldığında enflasyon hedeflenen oranlara ulaşmış ve kamu açıkları önemli ölçüde azalmıştır. Bu açıdan kamu mali dengesinde istikrarın sağlanması yönünde ciddi bir adım atıldığı söylenebilir. Bununla birlikte bu hedefin tutturulması için uygulanan daraltıcı mali önlemlerin reel ekonomide yatırım ve istihdam azalışlarına yol açarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde yaşanan finansal kaynaklı krizler ile mücadelede uygulanan stratejinin temelini oluşturan mali politikalar ile finansal politikaların mümkün olduğunca kısa sürede etkinleştirilerek reel ekonomiyi rahatlatacak şekilde uygulanması gerekmektedir. Temel olarak yabancı yatırımları teşvik etmeye yönelik bir istikrar programının yürürlükte olduğu dikkate alındığında öncelikle yapılması gerekenin ciddi bir “bankacılık reformu” olduğu söylenebilir. Çünkü yabancı tasarruf sahiplerinin, gelişmesinde hayati önem taşıdığı bir ekonomide bu yatırımcıların ilgili ülkenin bankalarındaki gelişmeleri dikkatli bir şekilde izledikleri ve bankaları birbirinden ayırtırmaya çalıştıkları görülmektedir. Kamu bankalarının ve özel bankaların bilançolarının iyileştirilmesine, zarar eden bankaların tasfiyesine, vb. yönelik düzenlemelerin etkinleştirilerek devam etmesi böylece kredi kanallarının etkinliğine kavuşması bu noktada önemlidir. Geçmiş dönemlerdeki uygulamalar çerçevesinde bankacılık reformu sürecine girildiğine göre bu sürecin mümkün olduğunca başarılı bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir.

İkinci olarak, kamu maliyesi alanında uygulanan daraltıcı politikanın; bütçe rakamları ve enflasyon üzerindeki etkisi olumlu olmakla birlikte reel ekonomide yol açtığı durgunluğun bertaraf edilmesi için zaman içinde yavaş ve aşamalı olarak gevşetilmesi gerekmektedir. Ancak bu günkü konjonktürde faiz dışı fazla hedefinden çok ciddi bir fedakârlık yapılması, kamu mali dengeleri üzerinde bozucu etkiler oluşturacağından pek mümkün gibi

görünmemektedir. Çünkü kamu iç borçlanma tahvilleri stokunun sürdürülebilirliği ve yabancı yatırımcıların ülkeye geri dönmeleri faiz dışı fazla hedefinin tutturulmasına bağlıdır. 2003-2007 döneminde uygulanan daraltıcı mali tedbirlerin kamu maliyesinde nispi bir iyileşme sürecine girilmesine yardımcı olduğu görülmektedir. Bu sürecin enflasyon ve iç borçlanma oranları üzerinde olumlu etkiler oluşturan politikaların bir sonucu olması, uygulanan politikaların sürekliliği açısından önemlidir. Bununla birlikte aynı politikaların reel sektörü daraltıcı etkiler oluşturmaması nedeniyle zaman içinde faiz dışı fazla hedefinin aşağı çekilerek piyasaları ve reel sektörün rahatlatılması da önem taşımaktadır. Çünkü ekonomik istikrarı sağlamayı hedefleyen daraltıcı mali ve finansal önlemlerin, fiyat istikrarını ön planda tutarak enflasyonu kontrol altına aldıktan sonra yavaş yavaş gevşetilmesi; yurt içi tasarrufların ve yatırımların arttırılmasını sağlama yoluyla ekonomik büyüme oranının yükseltilmesine hizmet edecektir.

Türkiye ekonomisinde 2000 yılından itibaren farklı adlar altında ele alınmasına rağmen aslında 2000–2007 dönemini kapsayan uzun vadeli bir istikrar programı uygulanmaktadır. Bu programın temelini ise uluslararası finans piyasalarına güven verilmeye devam edilmesi, bunun için ise daraltıcı maliye ve para politikalarının uygulanmasının sürdürülmesi oluşturmaktadır. Bu dönemde uygulanan istikrar programlarının başlıca amacı; yabancı sermaye girişlerinin özendirilmesi, özelleştirmelere devam edilerek kamunun ekonomi içindeki payının azaltılması, bütçedeki borç yükünün düşürülmesi, vergi gelirlerinin arttırılması, yapısal reformların hayata geçirilmesi olarak özetlenebilmektedir. Buna göre, 2001 yılından sonra GSMH’de önemli bir büyüme eğilimi dikkat çekmektedir. Enflasyon oranı 2007 yılı sonunda tek haneli sayılara inmiş, cari işlemler dengesi ise her geçen yıl daha büyük açık verir olmuştur. Uygulanan sıkı maliye politikası nedeniyle, bütçe açığı giderek azalmış, hedeflenen açık ile gerçekleşen açık uyumlu bir seyir izlemiştir. Özelleştirme gelirleri, son beş yılda önemli oranda artmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer veri ise işsizlik oranının, ekonomik verilerdeki iyileşmelere rağmen sabit bir oranda kalmasıdır. Bu durum, iktisadî büyümenin istihdam arttırıcı etkide bulunmadığını düşündürmektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1950’den günümüze kadar olan yıllar uzun bir dönemi ve iktisat politikalarında dönüşüm ve kırılmaları içermektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında denenen liberal politikaların ardından 1950-60 arası ikinci liberal dönem olarak yaşanmıştır. Bu dönemde devlet, yatırımları ve harcamaları arttırarak özel girişimciliği cazip kılmak için alt yapı ve talebi oluşturmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki ekonomi politikası imalat sanayini özel kesimin kontrolüne vermeyi amacıyla şekillenmiştir. 1960’lı yıllar, Batı dünyasında planlamanın yayıldığı, iktisatçıların yeni planlama teknikleri (girdi-çıkı tekniği, doğrusal programlama gibi) geliştirdikleri dönemdir. Ülkelerin ekonomik başarısı ya da başarısızlığı büyüme hızı, sanayileşme oranı ve gelir dağılımındaki adalet/adaletsizlik ile ölçülmektedir. Serbest piyasa ekonomisinden uzaklaşmıştır. Türkiye ekonomisi için de bu dönem, planlı ekonominin hâkim olduğu yıllar olmuş, beş yıllık planlar hayata geçirilmiştir. 1970’li senelerde, küresel manada büyük dönüşümleri hazırlayan siyasî, toplumsal, teknolojik ve ekonomik değişimlerin ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Türkiye için, iktisadî ortamın, 1970’li yıllarda serbest sermaye ithali ve finans kapitalin etkilerine açılmaya başlanılan dönem olduğu söylenebilir. Serbest piyasa ekonomisine geçişin Türkiye ekonomisinde sağlıklı yapılamadığı bu dönem, aynı zamanda Petrol Krizi’nin yaşandığı, yüksek enflasyona erişilen ve kayıt dışı ekonominin zirvede olduğu yıllardır. Bu krizlerin ertesinde, 1980’de alınan kararlar yeni bir iktisat politikası anlayışını getirmiştir. Bu anlamda, Türkiye ekonomisi için serbestleşmenin kilit yılı olmuştur. 1970’lerin sonunda giderek derinleşen ve ödemeler dengesi krizi şeklinde patlak veren ekonomik ve sosyal kriz sonrası, ekonomik yapı, içe dönük kalkınma stratejisinin yerine “dışa dönük” ve “piyasa güçlerinin rolünü arttıran” bir modele geçilerek dönüştürülmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisinde 1980-2000 döneminde uygulanan iktisat politikaları bu istikrar kararları ile belirlenen ana çerçeve içinde sürdürülmüştür. Ancak 1990’lı yıllar siyasal istikrarsızlıklar, koalisyon hükümetleri altında krizler ve ekonomik dalgalanmalarla geçilmiş ve 2001 yılı bankacılık kriziyle ekonomi derin bir sarsıntı geçirmiştir. 2002 yılında başa gelen Ak Parti hükümetinin siyasal alana getirdiği istikrar ve alınan reform kararlarının düzenli olarak hayata geçirilebilmesi 2000’li yıllarda hızlı bir büyüme ve kalkınmanın yaşanmasını sağlamıştır. 2008 küresel krizinin gelişmiş ülke ekonomilerinde meydana getirdiği sarsıntı kısa bir süre içerisinde gelişmekte olan ülke ekonomilerini ve Türkiye’yi de etkileyerek son yıllarda ekonomik bunalım ve yavaşlamayı beraberinde getirmiştir. Günümüzde, sermaye girişlerinin azalması ve büyümede yaşanan yavaşlamalar, kur hareketleri ve para politikasındaki gelişmeler, istihdam ve enflasyon gibi alanlarda kronikleşen sorunların doğmasına neden olmuştur.

Bölümün Kaynakçası

Altınok, S. ve Çetinkaya, M. (tarih yok) “Devalüasyon ve Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları”, 23 Ocak 2017 tarihinde http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Serdar%20ALTINOK%20Murat%20%C3%87ET%C4%B0NKAYA/47-64.pdf adresinden alındı.

Ankara Ticaret Odası (2005). *Krizler Tarihi Raporu*, 23 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=276&l=1> adresinden alındı.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2003). *2003 Başında Türkiye Ekonomisi ve AKP Hükümeti’nin Programı Üzerine Değerlendirmeler*, 12 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm> adresinden alındı.

Celasun, M. (2001) Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001, *Doğu Batı*, S. 17.

Çolak, Ö. F. (2001) İstikrar Programı ve Kriz, *İşveren*, S. 39.

Devlet Planlama Teşkilatı (1994). *Ekonomik Önlemler Uygulama Paketi*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (2003). *Türkiye Cumhuriyeti 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP)*, 23 Eylül 2016 tarihinde www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2224/aep.pdf adresinden alındı.

Devlet Planlama Teşkilatı (tarih yok). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, 04 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1976/plan1.pdf> adresinden alındı.

Eğilmez, M. *Türkiye’nin Dış Borçları*, 23 Ocak 2017 tarihinde <http://www.mahfiegilmez.com/2016/04/turkiyenin-ds-borclar.html> adresinden alındı.

Feldstein, M. (2002). *Economic and Financial Crisis in Emerging Market Economies: Overview of Prevention and Management*, NBER Working Paper Series, No: 8837.

Güloğlu, B. (tarih yok) “İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)”, (Çevrimiçi) 23 Ocak 2017 tarihinde www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/bulent1.pdf adresinden alındı.

Haspolat, F. B. (2015). *Ülke Kredi Notlarının Belirleyicileri: Türkiye’nin Kredi Notunun Ülke Karşılaştırmalı Analizi*, Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2923, Ankara, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 04 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Uzmanlk%20Tezleri/Attachments/388/%C3%9CIke%20Kredi%20Notlar%C4%B1n%C4%B1n%20Belirleyicileri%20T%C3%BCrkiyenin%20Kredi%20Notunun%C3%9CIke%20Kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Ft%C4%B1rmal%C4%B1%20Analizi.pdf> adresinden alındı.

Hazine Müsteşarlığı (tarih yok). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 23 Ağustos 2016 tarihinde www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf adresinden alındı.

International Money Fund (tarih yok), *IMF Approves US\$ Billion Stand-By Credit for Turkey*, Washington DC, Press Release No. 99/66, 23 Ağustos 2016 tarihinde www.imf.org adresinden alındı.

İyibozyurt, M. E. *Küreselleşme ve Ekonomimiz*, 3. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, s. 211.

Kazgan, G. (1999). *Tanzimat'tan XXL Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kazgan, G. (2009). *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, 4. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Köse, S. 24 Ocak 1980 Kararları ile 5 Nisan 1994 Kararlarının Karşılaştırılması 23 Ocak 2017 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf> adresinden alınmıştır.

Maliye Bakanlığı (tarih yok). *Yıllık Ekonomik Rapor 2004*, 23 Ocak 2017 tarihinde <http://www.sgb.gov.tr/Raporlar/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202004.pdf> adresinden alındı.

Maliye Bakanlığı (tarih yok). *Yıllık Ekonomik Rapor 2002*, 23 Ocak 2017 tarihinde <http://www.sgb.gov.tr> adresinden alındı.

Ocakverdi, E. (2004). “Türkiye’de Özelleştirme Süreci”, *Görüş*, S. 60.

Özbilen, Ş. (1999) Global ve Ulusal Ekonomilerde Reel Kriz Süreçlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Süreçleri, *Yeni Türkiye*, S. 27.

Özel, Y. (tarih yok) “Temel Ekonomik Göstergeler Işığında Türkiye Ekonomisi”, 23 Ocak 2017 tarihinde <http://www.ceterisparibus.net/arsiv.htm> adresinden alındı.

Pamukçu, T. ve Yeldan, E. (2005). *Country Profile: Turkey Public Sector and Fiscal Policy Issues*, http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/FEMISE_Fiscal2005.pdf adresinden alındı.

Parasız, İ. (2002) *Enflasyon Kriz Ayarlamalar*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2. bs.,

Rodrik, D. (1991). “Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey”, (Eds.), M. Bruno et al., *Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath*, Cambridge, MIT Press.

Şahin, H. (1998). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Genişletilmiş 7. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi.

Şimşek, H. A. (2007). “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, C. 44, S. 512.

TCMB (2008). *Enflasyon Raporu 2008/I*, 23 Ocak 2017 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden alındı.

TCMB (tarih yok). *Türk Parasını Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*, 23 Ocak 2017 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/mevzuat/DISILISKILER/32sayilikarar.htm> adresinden alındı.

Türkiye Bankalar Birliği (tarih yok). *Aralık 1999 ve Aralık 2000 Tarihlerinde IMF'ye Verilen Niyet Mektuplarında Yapısal Reformlar Alanında Belirlenen Hedefler (Konu Başlığına Göre)*, 23 Ocak 2017 tarihinde http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/yap%FDsal_reformlar.htm adresinden alındı.

Yeldan, E. (2004) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, 10. bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

Yıldırım, E. ve Yıldırım, R. (2001) “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu: Antalya*. 23 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.bayar.edu.tr/~msempoz/bildiriler.htm> adresinden alındı.

10. TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1945-1960)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 10.1. SSCB'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri
- 10.2. Truman Doktrini ve Türk Dış Politikası
- 10.3. Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkileri
- 10.4. NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)'nün Kuruluşu ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması
- 10.5. 1945-1960 yılları Arasında Türkiye ile ABD Arasında Yapılan İkili Antlaşmalar
- 10.6. Türkiye ile SSCB Arasındaki İlişkilerin İyileştirilmesine Yönelik Çabalar
- 10.7. Ortadoğu'daki Gelişmeler ve Türk Dış Politikası
 - 10.7.1. Filistin Meselesi
 - 10.7.2. 1953 İran Darbesi
 - 10.7.3. Bağdat Paktı
 - 10.7.4. Süveyş Bunalımı (1956)
 - 10.7.5. Eisenhower Doktrini
 - 10.7.6. Suriye Bunalımı
 - 10.7.7. Lübnan Bunalımı
- 10.8. Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de Yaşanan Gelişmeler ve Türk Dış Politikası
 - 10.8.1. On İki Ada'nın Yunanistan'a Verilmesi
 - 10.8.2. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (Balkan Paktı) ve Balkan İttifakı
 - 10.8.3. Kıbrıs Meselesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. II. Dünya Savaşı'nın ertesinde Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler neden bozulmuştur?
2. Truman Doktrini ve Marshall yardımının hedefleri nelerdir?
3. İsrail devletinin kuruluşu Türk Hükümeti tarafından nasıl karşılanmıştır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1945-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası	Türkiye'nin 1945-1960 Yılları Arasında Takip Ettiği Dış Politika Hakkında Bilgi Sahibi Olur.	Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma

Anahtar Kavramlar

- Soğuk Savaş
- Mihver Devletleri
- Müttefik Devletler
- NATO
- Kominform
- Baas
- Bağdat Paktı
- CENTO
- Balkan Paktı/İttifakı
- Enosis

Giriş

II. Dünya Savaşı sırasında Mihver devletlerine karşı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ittifak yapan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye'yi de saflarına çekebilmek amacıyla yoğun bir çaba sarf etmişlerdi. 1943-44 yılları arasında düzenledikleri Casablanca, Quebec, Moskova, Tahran, I. ve II. Kahire konferanslarında bu konuyu gündeme alan ve Türkiye'yi saflarına çekmeye yönelik teşebbüslerde bulunan Müttefik devletler Türkiye'nin Mihver devletleriyle ilişkilerini keserek bu devletlere savaş ilan etmesini istiyorlardı. 1943 yılından itibaren Türk Hükümeti, genel olarak Müttefik devletlerle birlikte hareket etse de Mihver devletleri ile ilişkilerini tam anlamıyla kesmiyor, bu nedenle savaşa girmeyi uygun görmüyordu. Bunun yanı sıra Türkiye, ordusunun taarruz kapasitesine sahip olmadığını dile getirerek Müttefik devletlerin askeri ve iktisadi yardımda bulunması halinde beklentilere karşılık verebileceğini bildiriyordu. Bu nedenle İngiltere ve ABD, Türkiye'ye yardım etmeye başladılar. Fakat Türkiye bu yardımı yeterli bulmuyor, savaşa katılmaya yanaşmıyordu. Bilhassa SSCB'nin yönlendirmesiyle Müttefikler, Türkiye'yi savaş sonunda tecrit edilmekle ve yalnız kalmakla tehdit etmeye başladılar.

Nitekim Mart-Nisan 1944 tarihleri arasında önce İngiltere ardından ABD Türkiye'ye yaptıkları askeri yardımları durdurma kararı aldılar. Bu süreçte Türkiye'nin, Mihver devletleri ile her türlü ilişkisini kesmesini isteyen Müttefik devletler, Almanlara ait savaş gemilerinin ticaret gemisi kisvesi altında Boğazlardan geçerek Karadeniz'e açıldıklarını iddia ederek Türkiye'den bu tür gemilerin geçişine engel olmasını istediler. Türkiye Montreux Antlaşması'na göre bu tür gemileri sağlık denetimi dışında denetleme hakkına sahip olmadığını bildirse de, İngiltere ve SSCB'nin protestolarından sonra sağlık denetimi gerekçesiyle Alman gemilerini denetlediğinde iddiaların doğru olduğunu gördü ve söz konusu gemilerin Boğazlardan geçişine engel oldu.

1944 yılı ortalarından itibaren savaşı kazanacaklarını anlayan İngiltere; Türkiye'nin savaşa girmesinden çok Mihver Devletleri ile ticari ve diplomatik ilişkilerini tamamen kesmesini istemeye başlamıştı. SSCB ise "savaş sırasında Almanya'ya karşı kaçamak ve muğlak bir tavır sergilediğini" ileri sürdüğü Türkiye'nin savaş sonrasında "kendi haline bırakılması" gerektiğini ifade ediyordu. SSCB'nin, Türkiye'ye yaklaşım tazının çevresine yönelik yayılmacı emellerinin belirtisi olduğunu anlayan İngiltere ve ABD ile müttefiklerinin taleplerine temkinli bakıyorlardı. Bu tartışmalar arasında Türkiye, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerini kesmiş fakat mihver devletlerine savaş ilan etmekten kaçınmıştı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulacak düzene yeni şeklin verileceği ve Birleşmiş Milletlerin kurulacağı San Francisco Konferansı'na davet edilebilmesi için Türkiye'nin, Almanya ve Japonya'ya savaş açması koşulu da SSCB baskısıyla getirilmişti. Nitekim 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye fiilen savaşmayacağı Almanya ve Japonya'ya resmen savaş açtı.

10.1. SSCB'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri

Milli Mücadele döneminde TBMM Hükümeti ile birlikte hareket eden Cumhuriyet döneminde ise genel olarak iyi ilişkiler geliştiren SSCB ile Türkiye'nin arası II. Dünya Savaşı'ndan itibaren açılmaya başladı. Savaşın başında Almanya ile birlikte hareket ederek Türkiye'yi arka plana iten SSCB, Almanlarla anlaşmazlığa düşerek Müttefik devletlerin saflarına katıldığında, Alman tehdidi karşısında Türkiye'nin savaşa katılması amacıyla yoğun teşebbüslerde bulundu. Öyle ki Türk devlet adamları SSCB'nin, Türkiye'yi Almanya'ya ezdirmeyi, savaştan yara almasını sağlamayı ve zayıflatmayı düşündüklerinden kuşkuluyorlardı. Bir süre sonra Müttefikler tarafından Türkiye'ye yapılan askeri yardımlara itiraz eden SSCB'nin, Türkiye'nin savaş sonrasında güçlenmesini istemediği de gayet açıktı. Ayrıca Savaşı kazanacaklarını anladıkları andan itibaren SSCB'nin, Türkiye'ye karşı tavrındaki değişim gelecekte taraflar arasında yaşanacak sorunların habercisiydi. Bu nedenle 19 Ekim 1944 tarihinde İngiltere ve SSCB arasında yapılan Yüzdele Antlaşması ile Balkanların iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılması Türkiye'yi oldukça rahatsız etmişti. 1945 yılı başlarından itibaren savaş sonrasında kurulacak düzeni müzakere etmek üzere toplanan Müttefikler arası konferanslarda SSCB'nin niyeti daha iyi anlaşılacaktı.

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında düzenlenen Yalta Konferansı'nda SSCB adına Stalin'in, koşulların değiştiği gerekçesiyle Türk Boğazlarının statüsünde değişiklik teklifi İngiltere ve ABD'nin bunları müzakereye hazır olduklarını bildirmeleri Türkiye'nin gelecek kaygılarını artırdı.

Bu arada 19 Mart 1945 tarihinde SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova'da bulunan Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e, iki ülke arasında 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması esas alınarak 1925 yılında yapılan ve 1935 yılında on yıllığına uzatılmış olan dostluk ve işbirliği antlaşmasını uzatmak istemediklerini bildirdi. Ayrıca Molotov, 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması'nı SSCB'nin zayıf olduğu bir döneme kabullendiğini ileri sürerek Türkiye'den arazi talebinde bulunacaklarını ima etmişti. Ayrıca Molotov, Boğazların savunmasına SSCB'nin de ortak olabilmesi amacıyla SSCB'ne Boğazlarda deniz ve kara üslerinin verilmesini, ikili bir antlaşma ile Montreux Boğazlar Sözleşmesi doğrultusunda belirlenen Boğazlar rejiminin değiştirilmesini önermişti. Büyükelçi Ankara'ya danışma gereği dahi duymadan bu teklifleri reddetti reddetmesine ama bu kez de SSCB'nin yarı resmi basın yayın organları Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs taleplerini gündeme taşıyarak huzursuzluğa neden oldular.

Güçlü komşusu ile karşı karşıya kalan Türkiye hemen uluslararası destek arayışına başladı. Montreux Antlaşması imzalandığı sırada dünyanın en güçlü devlet olan İngiltere, Türkiye'nin ilk müracaat ettiği ülke oldu. Ancak İngiltere savaş öncesindeki kadar güçlü değildi ve Türkiye'ye gereken desteği sağlayamayacağı anlaşıyordu.

Türkiye'nin İngiltere'den destek sağlayamayacağını bilen Molotov, 18 Haziran 1945 tarihinde Selim Sarper'e bir kez daha benzer teklifler sundu. Ancak Sarper bir kez daha bu teklifleri reddetti.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında düzenlenen Postdam Konferansı'nda SSCB, Boğazların statüsünde değişiklik teklifini bir kez daha gündeme getirdi. İngiltere ve ABD değişen koşullar gereği Montreux Antlaşması'nda tadilata gidilebileceğini ancak bunun uluslararası müzakerelerle gerçekleştirilebileceğini bildirdilerse de konferans bu konuda herhangi bir karar almadan dağıldı.

ABD Başkanı Truman, başlangıçta Montreux Antlaşması'nda, bazı değişiklikler yapılmasına taraftar bir tutum sergiliyordu. Ancak SSCB'nin II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile birlikte işgal ettiği İran'dan çekilmek istememesi, bu bölgedeki petrol yataklarına sahip olmayı hedeflemesi ve Türkiye'ye baskı yaparak yayılma eğiliminde olması Truman'ın adeta gözlerini açtı. SSCB'nin Boğazlarla ilgili taleplerine kısmen de olsa olumlu ve ılımlı yaklaşan Truman'ın bundan sonra politikaları değişmeye ve sertleşmeye başladı. SSCB'nin yayılmasını ancak onu çevreleyerek engelleyebileceği anlayan ABD açısından Türkiye büyük önem arz ediyordu. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte ABD, Türkiye'yi ve SSCB yayılma sahası içerisine giren devletleri destekleme esaslı politikalar izledi.

ABD'nde görev başında vefat eden Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini 5 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'a getiren ve ABD'nin en büyük savaş gemilerinden Missouri zırhlısının ziyareti Türk-ABD ilişkileri açısından yeni bir başlangıç olarak kabul edilirken SSCB'ne, ABD'nin Türkiye'nin yanında olduğuna dair bir mesaj verilmişti.

ABD ile Türkiye'nin yakınlaşmasından rahatsız olan SSCB, 8 Ağustos 1946 tarihinde, Türkiye'ye bir nota vererek savaş sırasında Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini gerekçe göstererek Boğazlar rejiminde değişiklik talep etti. Bu talepler Boğazların, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, Boğazlardan geçiş rejiminin Türkiye ile birlikte Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesini, Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından müştereken savunulmasını içeriyordu. SSCB bu notayı ABD ve İngiltere'ye de sunmuştu.

TBMM, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı bu taleplerin reddedilmesine karar verdi. Ancak bu kararın SSCB'ne tebliği için ABD ve İngiltere'nin vereceği cevap beklenecekti. Bu arada ABD yönetimi, SSCB taleplerinin, yayılmacı politikalarının bir ürünü olduğu yönünde kanaate vardı. 18 Ağustos 1946 tarihinde Akdeniz'e bir filo gönderme kararı alan ABD, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine savaşta ve barışta açık olması ve Boğazların özel olarak belirlenecek haller dışında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması konusundaki SSCB taleplerine katıldığını ancak bunun dışındaki talepleri kabul etmediğini açıkladı. İngiltere de ABD'den iki gün sonra SSCB'ne benzer bir cevap verdi. Bundan sonra da Türkiye, aldığı kararı SSCB yetkililere ilettili.

24 Eylül 1946 tarihinde bu kez sadece Türkiye'ye bir nota veren SSCB, Boğazlar rejiminde değişiklik taleplerini tekrarladı. Türkiye bu notayı derhal ABD ve İngiltere'ye ilettili ve bu iki devlet SSCB'ne bir nota vererek Boğazlar rejiminin Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından belirlenmesi ve Boğazların Türkiye ile SSCB tarafından müştereken

savunulması fikrine karşı çıktılar. Bunun ardından Türkiye, SSCB'nin taleplerini bir kez daha reddedecek ve ABD ile yakın ilişkiler kuracaktır.

İlave bilgi:

Türkiye'den talepleri karşısında uluslararası camiadan tepki gören SSCB, 1945 yılından itibaren Ermenilerin Türkiye'ye yönelik taleplerini gündeme getirerek yeni bir gündem oluşturmaya ve dünya kamuoyundan destek sağlamaya çalışacak, umduğunu bulamayacak fakat Ermenilerin "soykırıma tabi tutulduklarına" dair iddialar uluslararası camiada Türkiye'yi töhmet altında bırakacaktır.

10.2. Truman Doktrini ve Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünyada etkili olan devletlerden Almanya, İtalya ve Japonya savaştan yenilerek darbe almış, Fransa savaştan ciddi yaralarla çıkmış, savaşın yükünü çekmek zorunda kalan İngiltere galipler arasında yer alsa da savaştan zayıf olarak ayrılmıştı. Hiç şüphesiz savaştan güçlenerek çıkan iki devlet vardı; ABD ve SSCB. İşte benimsedikleri ideolojiler ve rejimleri farklı bu iki devlet II. Dünya Savaşı'ndan sonra eşzamanlı olarak dünya genelinde etki alanlarını genişletmek amacıyla harekete geçtiler. Dünyayı doğu ve batı olmak üzere iki kutuplu bir Soğuk Savaş'a sürükleyecek olan bu süreç sıcak çatışmalardan öte uluslararası rekabet ve gerilimlerle anılmaktadır. İşte bu süreçte Türkiye, SSCB'nin lideri olduğu Doğu Bloku ile ABD'nin lideri olduğu Batı bloku arasında bir tercih yapmak zorunda kalacaktı.

II. Dünya Savaşı sırasında güçlenen SSCB komünist ideoloji ile birlikte çevresinde yayılmaya yönelik bir politika izlerken ABD, SSCB'ni çevreleyerek etki alanını daraltmayı ve bu sayede kapitalizmi hedef alan komünizme karşı tedbir almayı hedeflemekteydi. Şöyle ki, savaş sonrasında komünizm az çok Avrupa genelinde etkisini hissettirmişti. Batılı ülkelerin etki alanı içerisinde kalan Yugoslavya'nın komünizmden yana tercihini kullanacağı anlaşıyor; Doğu Avrupa'da komünistler hızla örgütleniyor; Yunanistan, İtalya ve Fransa'da komünistler etkilerini her geçen gün artırıyorlardı.

Bu arada komünizm fikrinin taban bulmadığı Türkiye, Boğazlar meselesinden dolayı SSCB baskı ve tehdidi ile karşı karşıyaydı. İngiltere ve ABD, II. Dünya Savaşı'nda beklentilerini karşılamamış olsa da dünya üzerindeki konumundan dolayı Türkiye'yi SSCB etki alanı içerisinde bırakmak istemiyorlardı. Bu nedenlerle ABD, öncelikle II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB baskıları karşısında yalnız kalan Yunanistan ve Türkiye odaklı politikalar geliştirdi. Türkiye ve Yunanistan'a yardım edecek gücü kalmayan İngiltere'nin telkinleriyle 1947 yılında ilan edilen Truman doktrini bu amaçla hayata geçirilecek bir pilot uygulama idi. Hedef görünürde askeri yardımlarla desteklenecek Yunanistan ve Türkiye'nin, SSCB etki ve baskılarından kurtarılması olmakla birlikte doktrinin başarılı olması halinde bu iki ülkenin ABD etkisi altına girmesi kaçınılmazdı.

Yunanistan'a yaklaşık 300 milyon Türkiye'ye ise 100 milyon dolar askeri yardım yapmayı ve askeri eğitim vermeyi öngören Truman doktrini bu iki ülkeye maddi destekle birlikte SSCB baskıları karşısında siyasi destek sağlayacaktı. Bu dönemde bütçesinde yaklaşık olarak 250 milyon dolar civarında döviz ve altın rezervi bulunan Türkiye'nin sözkonusu yardımı kabul etmesinin sebeplerinden bir tanesi buydu. Türkiye bütçe fazlasını kötü günler için elde tutmak istiyor, ancak savaş nedeniyle bozulan ekonomisini düzeltebilmek ve ekonomik kalkınma planlarını hayata geçirebilmek amacıyla kredi ve desteğe ihtiyaç duyuyordu. Ayrıca cumhuriyet döneminin başlarından itibaren Türkiye, Batılılaşma eksenli politikalar takip etmişti. Bu nedenlerle Türkiye'de yöneticiler tercihlerini Batıdan yana kullanma eğilimi içerisindeydiler.

Türkiye'de yöneticiler Truman yardımını Batının siyasi, askeri ve ekonomik desteğinin kapısını açacak bir anahtar ya da bir nevi avans olarak görüyorlardı. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türk ordusunun sahip olduğu araç ve gereçlerin geri kaldığının anlaşılması da yardımın iştahla istenmesinin bir diğer sebebi idi. Savaş araç ve gereçlerinin modernleştirilmesi SSCB baskısı altında kalan Türkiye açısından son derece elzemdi. Elbette bunun için de dış desteğe ihtiyaç duyuluyordu.

Türkiye büyük beklentilerle Truman yardımını karşılasa da yardımı yapanların gizli niyet ve beklentileri vardı. Aslında yardımı yapacak olanların hedefi Türkiye ve Yunanistan'ı SSCB etkisinden kurtarmak, ABD etkisi altına almaktı. Türkiye ve Yunanistan'ın jeopolitik ve stratejik konumundan istifade etmeyi planlayan ABD, bu ülkelerde askeri üsler kurmak için alt yapı hazırlıyordu. Dolayısıyla Soğuk Savaş resmen başlattığı kabul edilen Truman doktrini ve sonrasında yapılan yardımlar bu hedefler doğrultusunda şekillendirilecekti.

Truman yardımı 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan Türk-Amerikan İkili Yardım Antlaşması ile hayata geçirilecekti. Antlaşmaya göre, yapılacak yardımın ABD'nin izni olmaksızın başka devlet(lere) satılması, devredilmesi ya da kullanılması mümkün değildi. Bu koşul ilerde Türkiye açısından sıkıntılara yol açabilecekti.

İlave bilgi:

Kıbrıs'ta Türklere yönelik şiddet eylemlerinin arttığı yıllarda Türkiye, Kıbrıs'a müdahale etmeye kalkacak ancak ABD Başkanı Johnson, 1964 yılında Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup yazarak daha önce yapılan antlaşmalar kapsamında kendileri ile istişare yapılmadan böyle bir harekât düzenlenmemesini tavsiye ettikten sonra bu harekâta ABD tarafından Türkiye'ye verilen silahların kullanılamayacağını bildirecektir.

Truman doktrini ve sonrasında ABD'nin izlediği politika ile Türkiye, SSCB baskısından büyük ölçüde kurtulacaktı. Ayrıca bu kapsamda yapılan askeri yardım ve gerek ABD'nde gerekse Türkiye'de yürütülen askeri eğitim programlarının, Türk ordusunun ve sahip olduğu askeri araç ve malzemelerin modernizasyonuna katkı sağladığı inkâr edilemez. ABD tarafından Türkiye'ye verilen "II. Dünya Savaşı artığı" malzemeler dahi Türk ordusunun mevcut envanteri ile kıyaslandığında oldukça yeni sayılırdı. Yalnız şu da bir

hakikattir ki; bu malzemelerin bakım, onarım ve yedek parça ihtiyaçları ABD tarafından karşılanacak ve Türkiye askeri açıdan ABD'ne bağımlı hale getirilecek, bunun için elde bulunan döviz rezervleri kullanılacak ve tüketilecekti. Eldeki döviz rezervlerinin tükenmesi dış ticaret dengesini Türkiye aleyhine bozacak, ihtiyaçlar artıkça Türkiye borç arayışına girecekti. Borcun büyük oranda ABD'den karşılanması Türkiye'nin ekonomik olarak da ABD'ne bağımlı hale gelmesi ile sonuçlanacaktı.

İlave bilgi:

Truman doktrini kapsamında Türkiye'ye verilen 100 milyon dolarlık askeri malzemenin modernleştirilmesi için yaklaşık 140 milyon dolar sarf edilmişti.

1951 yılında kabul edilen Yabancı Yatırım Kanunu, 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, aynı tarihte çıkarılan ve Türkiye'de devletin petrol tekeline son veren Petrol Kanunu ile yabancı yatırımcıların Türkiye'de faaliyette bulunmaları için kolaylıklar sağlanırken bu kolaylıklardan yararlananların neredeyse üçte birinin ABD'li yatırımcılar olduğu gerçeği de olayın başka bir boyutunu oluşturmaktaydı.

İlave bilgi:

Batı eksenli politikalar doğrultusunda Türkiye'de iç politikada da önemli gelişmeler yaşandı. İç politikada bir taraftan demokratikleşmeye yönelik adımlar atılırken diğer taraftan komünizmle mücadele yürütüldü. 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan Türk-Amerikan İkili Yardım Antlaşması ile aynı tarihlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü “meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır” şeklindeki sözleri ile iktidar ve muhalefete eşit mesafede durmayı ve aralarında uzlaşma sağlamayı hedeflediğini 11 Temmuz 1947 akşamı radyoda ilan etti. 12 Temmuz 1947 tarihinde basında da yayınlanan bu bildiri Türk demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olan 12 Temmuz Beyannamesi olarak tarihe geçti.

1948 yılından itibaren aralarında Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in de bulunduğu öğretim üyeleri komünist oldukları gerekçesiyle yüksek öğretim kurumlarından uzaklaştırıldılar ve devlet komünizmle mücadele amacıyla iç politikada halen tartışıl原因en uygulamalara gitti.

SSCB Truman doktrinine Kominform'u kurarak karşılık verecek, ABD ise Marshall yardımları ve geliştirdiği planlarla Soğuk Savaşı sürdürecektir.

İlave bilgi:

II. Dünya Savaşı'nda İtalya ile Almanya'nın baskı ve saldırılarına maruz kalan Doğu Avrupa'da işgalcilere karşı koyabilmek amacıyla vatanseverler örgütlenmişlerdi. Bu örgütlenmede etkili olan komünistler savaş sonrasında Doğu Avrupa devletleri meclis ve yönetimlerinde etkilerini hissettirmeye başladılar. Bu gelişmeleri yakından takip eden ve Doğu Avrupa'da etki alanını genişletmek isteyen SSCB, bunun yolunun Doğu Avrupa'daki komünist örgütlenmeleri kontrol etmekten geçtiğini anlamıştı. Ortak bir ideolojiye bağlı olacak şekilde yerel yandaşlar kazanılarak Doğu Avrupa'daki komünist örgütlere hakim olunacak, bu örgütler vasıtasıyla ilgili devletler uydu durumuna getirilecek ve SSCB hegemonyasını kabul edeceklerdi. Bu hedeflerle SSCB, 1947 yılında Kominform'un kuruluşunda başrolü oynadı. SSCB ile birlikte Kominform'da Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partileri yer alıyordu. SSCB lideri Stalin bu örgütün ABD'nin emperyalist planlarına karşı bir girişim olduğunu iddia etse de esasında komünist hareketler arasında koordinasyonu sağlamayı hedefliyordu.

10.3. Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkileri

ABD ve Batı Avrupalı devlet adamları II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımların komünizm fikrinin taban bulmasını ve dolayısıyla SSCB'nin yükselişe geçmesini sağladığını düşünüyorlardı. Savaş sonrasında BM (Birleşmiş Milletler), IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) aracılığıyla gerçekleştirilecek imar programları ile bu yıkımların telafi edilebileceği düşünülmüş ancak beklenen sonuç elde edilememişti. Ancak yeni bir tamirat programı çerçevesinde yapılacak ekonomik yardımlarla Avrupalı devletler toparlanabilir, yaralarını sarabilir ve SSCB'nin yayılcı emelleri karşısında bağımsız hareket edebilirlerdi. Maddi ve manevi argümanlarla desteklenecek Avrupa, dayanışma içerisinde bir bütün halinde hareket ettiği takdirde SSCB yayılmasına karşı koyabilirdi. Daha da ötesi Avrupa'da piyasaların tıkanması ABD piyasalarını da olası bir durgunluğa sürükleyebilirdi. Bu düşüncelerden hareketle ABD Dışişleri bakanlarından George Marshall tarafından geliştirilen Marshall Planı 1948 yılında Ekonomik İşbirliği Kanunu adıyla kabul edildi. Adı geçen kanun çerçevesinde ABD; SSCB etkisi altındaki ülkeler hariç Avrupalı devletlere, yaşadıkları ekonomik sorunlarla mücadele edebilmeleri ve bu devletlerin kalkınabilmeleri amacıyla yardımda bulunacaktı. Başlangıçta yardım yapılması planlanan 15 Avrupalı ülke arasında Türkiye yoktu. Savaş sonrası bütçe fazlası altın ve döviz stokları bulunan Türkiye'nin alacağı yardımları Avrupa'nın kalkınması adına değil de kendi geleceği için kullanacağı ileri sürülmekteydi. Bu gerekçelerle Türkiye'ye tarım ve madencilik sektörlerinde kullanılmak üzere mamul araç ve gereçlerin gönderilmesi planlanıyordu. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Hükümeti ise bununla yetinmek istememiş, ABD'ne müracaatla yardım kapsamına alınmak istediğini bildirmişti. Siyasi hesaplar neticesinde Türkiye'nin de yardım kapsamına alınmasına karar verilmişti.

Marshall planı kapsamında ABD, Türkiye dahil olmak üzere Avrupalı devletlere bir kısmı hibe bir kısmı kredi şeklinde 17 milyar dolar ekonomik ve teknik yardım yapmayı vaat etti. Kıyaslama yapılabilmesi açısından bu yardımlardan Türkiye'nin payına binde 7 gibi düşük bir pay; Fransa'ya yüzde 23,8 Yunanistan'a yüzde 5,5 pay verildiğini vurgulamakta yarar vardır.

Yardımanın koordinasyon ve dağılımında elbette ABD karar verici konumdaydı. Bu maksatla ABD özel sektör ve devlet temsilcilerinden oluşan Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA)'yı kurdu. Avrupalı devlet temsilcileri de kendi aralarında işbirliğini sağlamak, para ve maliye politikalarını belirlemek amacıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'yi kurdular (Bu kuruluş ileride Avrupa'da istikrarı ve bütünleşmeyi sağlamak amacıyla kurulacak olan OECD adlı örgütün temelini oluşturdu).

Marshall yardımlarıyla Türkiye'nin ekonomik faaliyetlerine yön verilmek istendi. Avrupalı devletlere yapılan yardımlar sanayi, teknik ve teknoloji alanında kullanılabilirken, Türkiye'ye yapılan yardımların tarım, hammadde imali, madenlerin çıkarılması ve karayolu yapımına ayrılması koşulu getirildi. Bu yönüyle Türkiye'nin Batılı devletler için hammadde temin etmesi ve karşılığında mamul ürünler alması isteniyor gibiydi. ABD ve Avrupalı devletlerin önyargıyla yaklaştıkları ve kültürel olarak kendilerine benzemeyen Türkiye'nin gelişmesini istememeleri anlaşılabilir. Ancak yardım için getirilen koşulların, Türk ekonomisini içinden çıkılmaz bir girdabın içine doğru sürükleyebileceğini ve ülkeyi Batılı devletlerin "bir gıda ve hammadde deposu haline getirebileceğini", önce CHP daha sonra DP Hükümetlerinin öngörmemiş olmaları son derece kayda değer bulunmaktadır.

Türkiye 4 Temmuz 1948 tarihinde Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı imzalayarak Marshall yardımına hak kazandı. İlk etapta alınacak yaklaşık 350 milyon dolar yardımın yüzde 20'ye yakını hibe olup, yüzde 10'u şarta bağlı yardım, yüzde 50'si Amerika'dan kalanı OECC ülkelerinden mal satın alınması için doğrudan yardım şeklinde idi. Yardımın amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını denetlemek amacıyla Amerikalı uzmanlardan müteşekkil Ekonomik İşbirliği Misyonu Türkiye'ye gelerek ABD Büyükelçiliği'nin bir parçası gibi hareket edecekti. Neticede Türkiye'nin aldığı yardımları sanayi ve teknoloji üretimini geliştirmek amacıyla kullanmasına izin verilmedi. Alınan yardımların yarısından fazlası tarım sektörü için sarf edildi. Başta traktör olmak üzere tarım araç gereçleri ithal ediliyor, tarımsal üretim hızlı bir gelişme kaydediyordu. Bununla birlikte sözkonusu araç gereçlerin bakım, tamir, yedek parça ve onarımı için yeni harcamalara ihtiyaç duyuluyor, dışa bağımlılık artıyordu.

Zamanla Türkiye Batılı devletlerin tarım, maden ve muhtelif hammadde ihtiyacının bir kısmını karşılarken buna mukabil adı geçen devletlerden mamul sanayi ürünleri alarak ekonomik alanda dışa bağımlı hale geldi. Bununla da kalınmadı; demiryolu yapımına yönelik politikalar terk edildi ve karayolu yapımına öncelik verildi. Karayolları ağının genişlemesi ve ithalata getirilen kolaylıklar sayesinde Batılı ülkelerden ithal edilen motorlu taşıtların sayısı ve buna bağlı olarak petrol ihtiyacı günden güne arttı. Böylece bağımlılıklar zincire enerji bağımlılığı da eklendi. Ülkede bu durumun ve tehlikenin farkında olan, yapılan yardımlar için verilen tavizlerin ülke kaynaklarının sömürülmesine yol açacağını savunan az sayıda aydın ve

siyasetçi bulunmaktaydı. Fakat o dönem için azınlıkta olan bu gurubun sesine kulak verilmeyecek ve hükümetler ne pahasına olursa olsun öncelikle yardımlardan istifade etmeye bakacaklardı.

Ayrıca bu yardımlarla birlikte Amerika’da üretilen muhtelif ürünler Türk pazarına girmeye ve hayat tarzını değiştirmeye başladı. Bu dönemden itibaren Amerikan ürünlerine, okullarına, filmlerine (çizgi film dahil) ve fotoromanlarına olan ilgi Amerikan hayat tarzının Türk hayat tarzını derinden etkilemeye başladığının göstergesiydi. İleride bu etkileşim daha da artacaktı. Yardımların tamamen olumsuz gelişmelere zemin hazırladığını iddia etmek haksızlık olur. Mesela sağlık alanındaki yardımlar Türkiye’de sıtma ile mücadelede önemli bir başarı sağlamıştı. Dış politikada Türkiye Batı’ya entegre olmaya başlamış, yalnızlıktan kurtulmuştu. İçerde ise yardımlar sayesinde tarım alanında yaşanan görece iyileşme Türkiye’de refah seviyesinin yükselmesini sağlayacak; bu durum DP’nin 1954 seçimlerinde oylarını artırmasında önemli bir rol oynayacaktı.

10.4. NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)’nün Kuruluşu ve Türkiye’nin NATO’ya Katılması

1949 yılında ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda arasında imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması’nın yürürlüğe geçirilmesi ile NATO kuruldu. Temelde SSCB’ni çevreleyerek yalıtmayı hedefleyen NATO, Batı Avrupa ülkelerinin kapitalist dünya ekonomisi içerisinde tutulmasını, Avrupa’nın ABD ile birlikte hareket etmesini ve komünist hareketlerin gelişiminin engellenmesini amaçlıyordu.

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB baskısı altında kalan Türkiye, NATO’nun kuruluşundan dolayı son derece memnundu. İktidarda bulunan CHP, 1950 genel seçimlerinden kısa bir süre önce üyelik için NATO’ya müracaat etti. Fakat bu müracaat reddedildi. 1950 seçimleri sonrasında iktidarı devralan Demokrat Parti (DP)’nin de hedefi NATO’ya üye olmaktı. Ancak bu sıralarda NATO üyeleri, Türkiye’nin müracaatından çok Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması olan Kore Savaşı’na odaklanmışlardı.

Açıklayıcı bilgi:

1904-1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında Japonya tarafından himaye altına alınan ve 1910 yılında Japonya tarafından ilhak edilen Kore, Japonya’nın II. Dünya Savaşı’nda yenilmesi üzerine ABD ve SSCB askerleri tarafından işgal edilmişti. SSCB 38. paralelin kuzeyinde kalan Kuzey Kore’ye, ABD askerleri ise güneyde kalan Güney Kore’ye yerleştiler. Yaklaşık beş yıl içerisinde SSCB yönetimi altındaki Kuzey Kore sosyalist, ABD işgali altındaki Güney Kore ise kapitalist rejimi benimsemiş ve birbirleri ile çatışmaya başladılar.

Kore Savaşı sırasında ABD'nin telkinleri neticesinde BM, Güney Kore'ye asker gönderme çağrısında bulundu ve çağrıyı ilk kabul eden devlet ABD oldu. Buna karşılık Çin Halk Cumhuriyeti Kuzey Kore'ye asker gönderdi. ABD destekli Güney Kore ile Çin destekli Kuzey Kore arasındaki savaş aynı zamanda kapitalizmle komünizmin çatışması addediliyordu. İşte bu noktada dünya devletlerinin nasıl bir tavır sergileyecekleri beklenirken Türk Hükümeti, TBMM'nden onay alma ihtiyacı duymaksızın bu ülkeye asker gönderme kararı aldı. Böylece Türkiye, ABD'den sonra BM'nin çağrısını kabul eden ikinci ülke oldu. Kore Savaşı'na SSCB'nin de katılma ihtimali tarafların 1953 yılında uzlaşmaları ve Kore'nin 38. paralel sınır kabul edilmek suretiyle Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmasıyla sonuçlanacaktı.

Kore'ye asker gönderme kararı alarak ABD ve Batılı devletlerin yanında olduğunu gösteren Türkiye, bir kez daha üyelik için NATO'ya müracaatta bulundu. Fakat bu müracaat da reddedildi. Türkiye'nin iki müracaatının da reddedilmesinde gerek ABD'nin gerekse İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik planları ile Norveç ve Danimarka'nın bir takım çekinceleri etkili olmuştu. Bu sıralarda ABD; Türkiye ve Yunanistan'ı içerisine alacak bir Akdeniz Paktı kurulması için çaba sarf ederken İngiltere; İtalya, Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ı içerisine alacak Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması için teşebbüslerde bulunuyordu. Norveç ve Danimarka ise NATO'nun sadece bir savunma ittifakından ibaret olmadığını; müşterek siyasi, sosyal ve kültürel değerlere sahip olduğunu, Türkiye ve Yunanistan bu değerler sistemine sahip olmadıkları için NATO'ya üye kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu itiraz ve çekincelere rağmen Kore Savaşı'na katılmış olmanın kazandırdığı prestijle Türkiye ve Yunanistan 1951 yılında NATO Bakanlar Konseyi toplantısına davet edildiler ve bu iki devlet 1952 yılında NATO'ya resmen üye olarak kabul edildi. ABD ve İngiltere'nin tavır değişikliğinde Doğu Akdeniz'e yönelik projelerini hayata geçirememeleri ve SSCB'nin nükleer silahlara sahip olduğunun anlaşılması, Kominform'dan çıkarılan Yugoslavya'nın SSCB'nin hedefi haline gelmesi, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler etkili olmuştu. İran'da iktidara gelen Musaddık'ın 1951 yılında petrolleri kamulaştırması, Arap ülkelerinde Batı karşıtı ve SSCB yanlısı Baas hareketlerinin taban bulmaya başlaması Batı dünyasını ciddi endişelere sevk ediyordu. Bu endişelerden dolayı ABD, SSCB'ne karşı Türkiye'den üs istemiş ancak Türk Hükümeti NATO'ya üyelik müracaatı kabul edilmeden bu talebi karşılamayacağını bildirmişti.

NATO'ya üye olmasının ardından Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımlarda ciddi bir artış gözlemlendi. Zira ABD, adeta "SSCB'ye karşı kalkan olarak kullanmak istediği" Türkiye'yi ikili antlaşmalarla etkisi altına almayı planlıyordu.

10.5. 1945-1960 yılları Arasında Türkiye ile ABD Arasında Yapılan İkili Antlaşmalar

1945 yılından itibaren Türkiye ile ABD arasında sayısı bugün tam olarak bilinmeyen çok sayıda ikili antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaların bir kısmı TBMM gizli oturumlarında onaylandığı, bir kısmı ise TBMM onayına sunulmaksızın doğrudan hükümet tarafından kabul edildiği için yapılan antlaşmaların sayısı hakkında tam anlamıyla malumat yoktur. 1970'li

yıllarda Süleyman Demirel 1952-60 yılları arasında 54 ikili antlaşma yapıldığını ifade etmişse de bu bilgi resmen teyit edilebilmiş değildir. Söz konusu antlaşmalardan bazıları ise kamuoyuna açıklanmış olup ikili antlaşmaların genel karakteri hakkında öngörülerde bulunma imkânı sağlamaktadır.

Türkiye ile ABD arasındaki ikili antlaşmaların ilki 23 Şubat 1945 tarihinde imzalanan, borç alma ve kiralamaya ilişkin Karşılıklı Yardım Antlaşması idi. Bu antlaşmaya göre Türkiye, “sağlamakla görevli olduğu hizmetleri, kolaylıkları ya da bilgileri ABD’ye teslim etmekle” mükellef kılınmıştı. Bu antlaşma ile Atatürk döneminde izlenen dış politikanın eşitlik ve mütekabiliyet esaslarından taviz veriliyor ve tek taraflı, üstelik sınırları belirsiz ağır bir yükümlülük altına giriliyordu.

1946 yılında Türkiye ile ABD arasında imzalanan kredi antlaşmasıyla ABD’nin elinde kalan ve nakli masraflı olan, “savaş artığı” malzemeleri satın alması koşuluyla Türkiye’ye kredi vermesi kararlaştırıldı.

1952 yılında imzalanan ve 1954 yılında onaylanan Ortak Güvenlik Antlaşması ile Türkiye, ABD tarafından yürütülecek askeri girişimleri destekleme ve gerektiği takdirde bunlara yardım etme taahhüdünde bulundu. Aynı tarihlerde imzalanan ve onaylanan NATO Kuvvetleri Sözleşmesi ile ABD, Türkiye’de askeri üs ve tesisler kurarak askeri personel bulundurma hakkı elde etti. Bu personelin resmi görevleri sırasında suç işlemeleri halinde; işledikleri suç Türkiye yasalarına aykırı ise Türk mahkemeleri, ABD yasalarına aykırı ise ABD mahkemeleri davaya bakacaktı. Resmi görev dışında işlenen suçlarla ilgili davalarla doğrudan Türk mahkemeleri ilgilenecekti. Suçun görev süresi içinde mi dışında mı işlendiğine ise Amerikan Askeri Yardım Kurulu karar verecekti. Bu şekilde yargı erkinin sınırlandırılması, Türk hukuki bağımsızlığını zedeleyen bir husus olması hasebiyle son derece dikkat çekecek ve bundan sonra Türkiye’de görevli ABD’li personelin karışıkları suçlar tartışma konusu haline gelecektir.

TBMM onayına sunulmaksızın 1954 yılında imzalanan ve kabul edilen Askeri Tesisler Antlaşması ise Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kurulacak üslerden istifade etmelerine izin veriyordu. Bu antlaşmaya istinaden ABD’nin, Türkiye’de 90’dan fazla askeri ve sivil niteliğe sahip üsse sahip olduğu bilinmektedir.

1954 yılında imzalanan ve yine TBMM onayına sunulmaksızın kabul edilen Vergi Muafiyetleri Antlaşması ile ABD kuvvetlerinin ortak savunma maksadıyla yapacakları masraflardan vergi alınmamasına karar verildi.

1955 yılında imzalanan ve 1956 yılında TBMM tarafından onaylanan Atom Enerjisi Antlaşması ile ABD tarafından verilecek bilimsel destekle Türkiye’nin nükleer araştırma merkezleri kurması kararlaştırıldı.

1950’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’de yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle Hükümet yeni antlaşmalarla borç arayışına girecek, ihtiyacın farkında olan ABD ve IMF Türk

ekonomisinin, kendi istekleri doğrultusunda yapılandırılması kaydı ve koşuluyla borç verebileceklerini açıklayacaktı. Bu da Türk ekonomisinin dışarıdan müdahalelere açık hale gelmesine neden olacaktı.

1959 yılında imzalanan ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden yaklaşık 3 hafta önce TBMM tarafından onaylanan Türk-Amerikan Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması'na göre Türkiye'yi hedef alan bir saldırı durumunda Türk Hükümeti'nin talebi halinde ABD, silahlı güç kullanmak dâhil olmak üzere her türlü yardım ve işbirliğine hazır olacak, askeri ve ekonomik yardımlara devam edecekti. 1957 yılında kabul edilen Eisenhower Doktrini çerçevesinde yürürlüğe konulan bu antlaşmada söz konusu saldırının özelliği ile ilgili bir izahatta bulunulmaması, içeriden gelebilecek tehlikelere karşı da ABD'ye müdahale hakkı verildiği şeklinde değerlendirmelere neden olacak ve ağır tenkitlere uğrayacaktır.

10.6. Türkiye ile SSCB Arasındaki İlişkilerin İyileştirilmesine Yönelik Çabalar

1950'li yılların ortalarına doğru ABD, Türkiye'ye verdiği ekonomik ve askeri desteği azaltmışsa da Eisenhower doktrini kapsamında Türkiye'ye yeniden destek sağlamaya başlamıştı. 1959 yılı içerisinde ABD ile ilişkiler gayet iyi bir seyir izlerken başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu olmak üzere DP'li siyasetçiler Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik demeçleriyle dikkat çektiler. 1953 yılında Stalin'in yerine geçerek SSCB'nin, Türkiye'ye yönelik taleplerden vazgeçtiğini açıklayan Kruşçev'in başında bulunduğu SSCB'li siyasetçiler de aynı şekilde mukabele edince taraflar arasındaki buzlar erimeye başladı. Başbakan Adnan Menderes'in 1960 yılı Temmuz ayı içerisinde Moskova'yı ziyaret edeceği SSCB lideri Kruşçev'in de buna karşı iadeyi ziyarette bulunacağı açıklandı. Bu demeç ve açıklamalarla ilişkiler iyi bir mecraa girmişken Türkiye ile SSCB arasında Türkiye'ye yerleştirilecek olan Jüpiter füzeleri ile İncirlik'ten havalanarak Rus hava sahasında düşürülen Amerikalı U-2 casus uçağı kısa vadeli bir krize yol açtı.

Eisenhower doktrini çerçevesinde ABD, SSCB'ye karşı savunma amacıyla NATO ülkelerine nükleer başlık taşıyan orta menzilli Jüpiter füzeleri yerleştirme fikrini gündeme getirdiğinde Türkiye kendisini tartışmaların merkezinde bulacaktı. Neticede İngiltere, İtalya ve Türkiye tarafından kabul edilen bu fikir doğrultusunda 1959 yılında Türkiye ile ABD arasında Jüpiter Füze Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile ABD Türkiye'ye 15 Jüpiter füzesi yerleştirecekti. Durumu dengeleyebilmek amacıyla SSCB de ABD'ni karşı Küba'ya nükleer başlıklı füzeler yerleştirmişti. Bu mesele iki taraf arasında Küba bunalımı adı verilen ciddi bir krize yol açacaksa da taraflar 1963 yılında karşılıklı olarak söz konusu füzeleri kaldırmaya karar vereceklerdi.

SSCB ile Türkiye arasındaki yakınlaşma bir Amerikalı U-2 casus uçağının 1 Mayıs 1960 tarihinde İncirlik'ten havalanarak Rus hava sahasında düşürülmesi sonrasında kısa süreli bir gerginliğe neden oldu. SSCB'nin bu tür uçakların havalandıkları alanları vurabileceklerini açıklamaları Türkiye tarafından endişeyle karşılandıysa da iyileşme yolundaki ilişkilerin seyrini etkilemedi. Normal şartlarda 1960 yılı Temmuz ayı içerisinde Başbakan Adnan

Menderes, Moskova'yı ziyaret edecekti. Fakat 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile DP iktidarı sona erdiğinden bu ziyaret gerçekleşmedi.

10.7. Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Türk Dış Politikası

Truman doktrini ile birlikte askeri ve iktisadi manada ABD'ye bağımlı hale gelmeye başlayan Türkiye uluslararası ilişkilerde de ABD eksenli bir dış politika izledi. Öyle ki 1955 yılında ABD ve SSCB'nin yayılmacı emellerine karşı genellikle bağımsızlığını yeni kazanan Asya ve Afrika ülkelerinin; tarafsız kalarak mevcudiyetlerini devam ettirebilmek, Doğu ve Batı blokları dışında ara bir formül bulabilmek amacıyla düzenledikleri Bandung Konferansı'nda Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, tarafsızlığın yarardan çok zarar getireceğini vurgulamış, SSCB ve komünizmin yayılmasına karşı Batı bloku ile birlikte hareket etmekten başka seçenek olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye Bandung Konferansı ile birlikte ortaya çıkan, Doğu ve Batı blokları dışında ara bir formül olan Bağlantısızlar hareketine kayıtsız kalmış Batı bloğunun yanında yer almayı tercih etmiştir. Ortadoğu'da da başta Filistin meselesi olmak üzere bölge ile ilgili bütün tartışmalarda Türkiye, 1948 yılından itibaren ABD'nin yanında yer almıştır.

10.7.1. Filistin Meselesi

1947 yılında Filistin meselesi BM gündemine geldiğinde Türkiye, Arap ülkelerinin yanında yer alarak Filistin'in bölünmesine karşı çıkmıştı. Ancak Truman doktrininin hayata geçirilmesi ile birlikte Türkiye'nin tavrı değişti. 1948 yılında Batılılarla birlikte hareket eden Türkiye, BM Genel Kurulu'nda teşkil edilen Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na katıldı. Aynı yıl içerisinde bağımsızlığını ilan eden İsrail devletini 1949 yılında tanıyan ilk Müslüman ülke Türkiye oldu. Ülkede yaşayan Yahudilerin İsrail'e göç etmesine izin veren Türkiye, İsrail ile ekonomik ve kültürel antlaşmalar yapmaktan da çekinmedi. Bu ve benzeri politikalar Türk-Arap ilişkilerini derinden sarstı.

1949 yılında toplanan Asya Devletleri Kongresi'ne Batılı bir devlet olduğu gerekçesiyle katılmayan Türkiye artık tamamen Batı eksenli politikalar takip edeceğini gösterdi.

10.7.2. 1953 İran Darbesi

1951 Yılında İran'da Başbakan olan Musaddık, başta İngilizler olmak üzere yabancı şirketler tarafından çıkarılan petrolü kamulaştırma kararı aldıktan iki yıl sonra Batı yanlısı Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi tahttan indirdi. Bundan yaklaşık altı ay sonra ABD ve İngiltere'nin desteğiyle gerçekleşen karşı bir darbe ile Şah tahtına döndü ve yabancılara yeniden petrol ayrıcalıkları bahşetti. Bu süreçte Türkiye'nin, Batılıları destekleyen politikalar izlemesi Ortadoğu ülkeleri tarafından tepkiyle karşılandı.

10.7.3. Bağdat Paktı

Batılıların Ortadoğu'da kurdukları sömürü düzenini devam ettirmek istemeleri ve bölgeye yönelik emelleri bölge ülkelerinde aydın, genç subay ve küçük sermaye sahibi zenginlerin önderliğinde vatansever şahısların SSCB ve sosyalizme ilgi duymalarını sağlıyordu. Özünde İslamiyet'e ters olmadığı öne sürülen sosyalizm, milliyetçilik ve devletçilik fikirleri ile yoğrulan bu düşünce Arap ülkelerinde "milletlerin yeniden doğuşu ve yeniden dirilişi" manasına gelen Baas hareketlerinin ortaya çıkmasını sağladı. Batılılara tepki olarak ortaya çıkan bu harekete karşı Türkiye'nin Batı'nın yanında yer alması da Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini derinden etkileyecekti.

Ortadoğu coğrafyasında gelişen Baas hareketleri ile Sosyalizmin taban bulması üzerine Batılılar duruma müdahale etme ihtiyacı hissettiler. SSCB'ni çevreleyerek sosyalizmin Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek ve Ortadoğu'ya yeniden hakim olmak isteyen Batılılar, Baas hareketini de yok etmeyi planlıyorlardı. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD, Ortadoğu ülkelerini, SSCB ve sosyalizmin etkisinden kurtararak kendi tarafına çekmeye yönelik stratejiler geliştirdi. Bu amaçla ABD, 1953 yılında Pakistan ile Teknik ve Ekonomik Yardım Antlaşması'nı imzaladı. Ancak bundan sonra SSCB'nin tepkisini çekmemek, Arap ülkelerinin SSCB'ye meylini engellemek, Arap ülkelerinin desteğini kaybetmemek adına ABD sahne arkasına çekildi ve bu vazifeyi icra etme vazifesini İngiltere'ye bıraktı. İngiltere'nin telkinleri doğrultusunda 1954 yılında Türkiye ile Pakistan arasında Dostane İşbirliği (Karaçi) Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre taraflar ortak menfaatleri ile ilgili uluslararası meselelerde fikir teatisinde bulunma, kültürel, ekonomik ve teknik konularda işbirliği yapma kararı aldılar.

1955 yılında Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bağdat Paktı adı verilen bu antlaşma, tarafların güvenlik ve savunma alanında işbirliği yapmalarını, karşılıklı olarak içişlerine saygı göstermelerini, aralarındaki sorunları barışçıl yöntemlerle çözmelerini öngörmekteydi. Batılı devletler ve Türkiye, Arap/Müslüman ülkeleri bu pakta katılmaya davet ettiler. Bu ülkeler pakta katılmayı reddederken SSCB, pakta "emperyalizmin Ortadoğu'daki yayılmacı politikalarının ürünü" olarak nitelendirdi. Pakta sadece 1955 yılı içerisinde bölge ülkelerinden Pakistan ve İran, Batı'dan ise İngiltere katıldı. Bu devletler arasındaki müzakereleri takip etmek amacıyla gözlemci bir heyet gönderen ABD, bu paktın icra organı olan konsey ile daimi surette askeri ve siyasi temaslar kuracağını bildirirse de yukarıda bahsedilen nedenlerle pakta katılmadı.

1958 yılında General Kasım'ın Irak'ta gerçekleştirdiği darbe neticesinde, Batılılarla işbirliği yapan Kral Faysal ile Başbakanı Nuri Sait devrildi ve cumhuriyet rejimi kuruldu. Yeni rejim Bağdat Paktı'ndan çekildiğini açıkladığından paktın kalan üyeleri; İngiltere, Türkiye, Pakistan ve İran 1959 yılında bu paktın yerine Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)'yu kurdular. 1979 yılında sırayla Pakistan, İran ve Türkiye'nin ayrılması ile bu teşkilat ortadan kalkacaktı.

Bağdat Paktı/CENTO ile SSCB'ni çevreleyerek sosyalizmin Ortadoğu'ya yayılmasını engellemeyi ve Ortadoğu'ya yeniden hakim olmayı planlayan Batılıların yaptıkları hesaplar

tutmadı. Aksine bölge SSCB ve sosyalizmin etkisi altında kaldı. Batılıların telkinleriyle Müslüman dünya ile ilgilenen Türkiye'nin ise bölge nezdindeki itibarı daha da sarsıldı.

10.7.4. Süveyş Bunalımı (1956)

Süveyş Kanalı üzerindeki hâkimiyetinin sarsılacağını hisseden İngiltere, kazanımlarını kaybetmemek amacıyla 1951 yılından itibaren Ortadoğu Komutanlığı projesini gündeme getirmişti.

Nitekim İngilizler endişelerinde haklı çıktılar. Baas hareketinin Mısır'daki temsilcilerinden Cemal Abdülnasır, 1952 yılında gerçekleştirdiği bir darbe ile Kral Faruk'u devirdikten sonra ABD'nin ülkesinde yapılacak bir baraj için verdiği sözü tutmamasını gerekçe göstererek 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Buna tepki gösteren ABD, İngiltere ve Fransa düzenledikleri Londra Konferansı'nda kanalın uluslararası bir komisyon tarafından denetlenmesini önerdiler. Mısır ve SSCB'nin bu öneriyi reddetmesi üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail; Mısır'a savaş açtı. Kısa süre içerisinde Mısır yenilgiye uğratıldı ve toprakları işgal altına alındı. Durumu derhal protesto eden SSCB, işgal kuvvetlerinin Mısır'dan çekilmelerini talep etti. Bu vesile ile sosyalizmin Ortadoğu'da hızla taraftar toplayacağını düşünen ABD ise hem bölgede tepki çekmemek hem de Ortadoğu'daki İngiliz varlığını ortadan kaldırabilmek maksadıyla SSCB ile birlikte hareket etmeye karar verdi. Neticede SSCB ve ABD'nin baskıları altında kalan işgal kuvvetleri Mısır topraklarından çekildiler.

İzlediği politikanın sakıncalı olacağını anlayan ABD, derhal bu politikasını terk etmişti. Türkiye ise bu konuda maalesef tutarsız bir dış politika izledi. Bunalımın başında Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine itiraz eden Türkiye kanalın uluslararası denetim altına alınmasına yönelik öneriyi desteklemişti. Mısır'a savaş açılmasını ve topraklarının işgalini uluslararası hukukun ihlali olarak nitelendiren Türkiye, savaşın ve bunalımın sorumlusunun Mısır olduğunu ileri sürerek çelişkiye düşmüş, bununla da kalmamış işgalci devletlerden İsrail'i kınamış, bu ülkedeki büyükelçisini geri çekmiş fakat bu ülke ile dostluğunu ve ticari ilişkilerini devam ettireceğini açıklamıştı. Ayrıca Türkiye işgalcilerden İngiltere ve Fransa'yı kınama ihtiyacı duymamış, krizi çözmek amacıyla BM nezdinde teşebbüslerde bulunan ABD'ni takdir ettiğini açıklamış ancak SSCB'ni bunalımı derinleştirmekle suçlamıştı. Birbiriyle çelişen tutarsız bu politika ile Türkiye bölge ülkelerinin tepkisini üzerine çekmişti.

Oysa Mısır, Süveyş Kanalı'nı millileştirerek ulusal onurunu ve menfaatlerini korumak, İngiltere'nin sömürgeci emellerine son vermek istemekteydi. Savaşta yenilmiş olsa da siyaseten başarılı olan Abdülnasır, Arap dünyasının en güçlü lideri, Mısır ise öncü ülkesi haline geliyordu. Ortadoğu'da Fransa ve İngiltere'nin etkisi azalırken SSCB ve sosyalizmin Ortadoğu'daki sempatizanları artıyor, Süveyş Bunalımı sırasındaki ani politika değişikliği sayesinde ABD prestij kazanmaya başlıyordu.

10.7.5. Eisenhower Doktrini

Baas hareketleri ile SSCB uzun süredir Ortadoğu'da sempati toplamaktaydı. Süveyş Bunalımı sırasında SSCB ile birlikte hareket eden ABD de Arap ülkeleri nezdinde prestij kazanmıştı. ABD bundan sonraki süreçte elde ettiği prestiji devam ettirerek SSCB'nin bölgedeki etkinliğine darbe vurmayı planlıyordu. Bu amaçla 1957 yılında ABD Başkanı Eisenhower tarafından geliştirilen doktrin açıklandı. Eisenhower doktrini ile ABD, Avrupa'ya yaptığı gibi Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik destek sağlama taahhüdünde bulunurken, yardımı kabul eden devletlere karşı komünist bloktan bir saldırı gelmesi halinde yardımcı olacağını ilan ediyordu. Bu sayede Ortadoğu'daki nüfuzunu artırmaya çalışan ABD'nin çağrısını Türkiye, Yunanistan, Irak, Lübnan, Tunus, Libya, Afganistan, Fas, Pakistan ve İsrail gibi zaten Batı blokuna yakın ülkeler kabul ettiler. Doktrinin asıl hedefi olan Arap ülkeleri ise SSCB ile yakınlaşmayı sürdürdüler.

10.7.6. Suriye Bunalımı

Eisenhower doktrininin açıklandığı yıl içerisinde Suriye ile SSCB arasında bir ekonomik ve teknik yardım antlaşması imzalandı. Suriye'de SSCB ve komünizm etkisi her geçen gün daha da artıyordu. Bundan rahatsız olan Irak ve Ürdün Krallarının Türkiye'yi ziyaret etmeleri ve Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapması Suriye Bunalımı adı verilen soruna yol açtı. SSCB yetkilileri, Türkiye'nin, askeri müdahaleye kalkışması halinde Suriye'nin yanında yer alacağını gerek söz ve gerekse eylemleri ile belli ediyorlardı. Bunalımın büyümesi üzerine mesele BM Genel Kurulu'na taşındı. Genel Kurul'da meselenin iki devlet arasında çözüme kavuşturulmasına karar verildi. Bu arada Rusya'nın Türkiye'ye karşı tavrı yumuşarken; Mısır ve Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti çatısı altında birleşme kararı aldılar. Türkiye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni resmen tanımasıyla gerginlik ve bunalım sona erdi. Öte yandan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne misilleme olarak Irak ve Ürdün, Irak-Ürdün Federasyonu çatısı altında birleşme kararı aldılar. Türkiye, Bağdat Paktı üyesi Irak'ın bu kararını da desteklediğini açıkladı.

10.7.7. Lübnan Bunalımı

1958 yılında Irak'ta General Kasım önderliğinde yapılan darbe sonrasında Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrıldığından bahsetmiştik. Aynı yıl içerisinde Lübnan'da Anayasa'ya göre başbakanlık süresi dolan Chamoun'un Anayasa'yı değiştirmeye kalkışması üzerine Nasır yanlısı Arap milliyetçileri ayaklanma çıkardılar. Çatışmaların büyümesinden ve Irak'taki gibi bir darbeden endişelenen Chamoun, ülkesinin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını muhafaza edebilmek ve elbette iktidarını sürdürebilmek amacıyla ABD'den yardım talep etti. Bu talebe olumlu cevap veren ABD, Lübnan'ın başkenti Beyrut'a denizden ve havadan çıkarma yaptı. Bu çıkarma NATO adına yapılan bir eylem olmadığı halde ABD kuvvetlerinin İncirlik üssünü kullanmaları ve Türk Hükümeti'nin de buna destek vermesi ciddi tartışmalara yol açtı. Böylece Türkiye, bir kez daha Batılıların yanında yer aldığını göstermişti.

Ürdün Kralı Abdullah, 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbeden sonra Anayasa gereği Irak-Ürdün Federasyonu'nun başına geçme hakkı elde etmişti. Ancak General Kasım

bunu kabul etmiyordu. Irak'ta yaşanan hadiselerin ülkesine sirayet etmesinden çekinen Ürdün Kralı Abdullah, ABD ve İngiltere'den yardım istedi. Bu isteğe İngilizler hemen karşılık verdiler ve ABD'lilerin de desteğiyle Kıbrıs'tan Ürdün'e asker sevk ettiler. Bu mesele sırasında da Batılıların yanında yer alan Türkiye'nin bölge ülkeleri ile bağları iyice zayıfladı.

10.7.8. Cezayir Meselesi

Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında da Türk Hükümeti, Fransızların sömürgeci politikalarına karşı ayaklanan Müslüman Cezayir'in yanında yer alamadı. Türk kamuoyunun destek ve sempatisine karşın Türk Hükümeti, 1955 yılında Cezayir meselesinin BM Genel Kurulu gündemine alınması yönündeki talepleri desteklememiş, 1958 yılında bu ülkede halkoylaması yapılmasına yönelik öneri karşısında ise çekimser kalmayı tercih etmişti.

10.8. Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de Yaşanan Gelişmeler ve Türk Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İngiltere ve SSCB aralarında imzaladıkları Yüzdeler Antlaşması ile Balkanları nüfuz bölgelerine ayırmışlardı. Ancak savaştan yıpranarak çıkan İngiltere'nin Balkanlardaki etkisinin azalması SSCB'ne, güvenlik kuşağı olarak değerlendirdiği bu bölge ile ilgili emellerini hayata geçirme imkanı sunuyordu. Doğu Akdeniz'deki İngiliz varlığı da yavaş yavaş azalıyordu. Bunun farkında olan ABD'nin bu bölge ile de ilgilenmesi uzun sürmedi.

10.8.1. On İki Ada'nın Yunanistan'a Verilmesi

II. Dünya Savaşı sırasında Mihver devletleri tarafından işgal edilen Yunanistan, SSCB ile İngiltere arasında yapılan yüzdeler Antlaşması ile İngiltere'nin nüfuz alanı içerisine bırakılmıştı. Ancak SSCB, güvenlik kuşağı içerisinde yer alan Yunanistan'dan kolay kolay vazgeçmek istemiyordu. Öte yandan Yunanistan'da işgalcilere karşı mücadele eden direnişçiler savaş sonrasında aralarında fikir ayrılıkları yaşamaya başlamışlar, ülke 1946 yılından itibaren kendisini iç savaşın içerisinde bulmuştu. 1949 yılına kadar sürecek Yunanistan iç savaşı sırasında Batılılar iktidara destek verirken SSCB sosyalistleri destekliyordu. İşte bu noktada Batılılar siyasi ve ekonomik alanlarda yardım ederek Yunanistan'ı kazanmaya çalışacaklardı. Bu dönemde İtalyanlardan alınan On İki Ada, Batılılar tarafından Yunanistan'a verilmek isteniyordu. Türkiye bu duruma itiraz etse de SSCB tehdidi nedeniyle Batılılardan destek beklediği için onlar tarafından verilen karara riayet etmek zorunda kaldı.

10.8.2. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Fedaratif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (Balkan Paktı) ve Balkan İttifakı

Gerek Türkiye'nin gerekse Yunanistan'ın SSCB tehdidini doğrudan hissetmeleri bu iki devletin Batılılarla birlikte hareket etmelerini ve birbirleriyle yakınlaşmalarını gerekli kılıyordu. 1947 yılında ilan edilen Truman doktrini kapsamında ABD'nin yardım

programından yararlanmasıyla Türkiye ve Yunanistan arasında askeri, kültürel ve ticari alanlarda görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler 1948 yılında bir ticaret sözleşmesi ile somutlaştırıldı. İki ülke NATO'ya eş zamanlı olarak müracaat ettikleri gibi Kore'ye asker gönderdiler ve NATO'ya üye olarak Batılılarla birlikte hareket ettiler. Ege'de karasularından ortak yararlanma konusunda uzlaşmaya varan ve hatta karşılıklı olarak vizeleri kaldıran Türkiye ve Yunanistan'ı yavaş yavaş ortaya çıkan Kıbrıs meselesi dahi ilk etapta karşı karşıya getirmedi. Taraflar Kıbrıs meselesini adeta görmezden gelerek Balkan Paktı için yapılan görüşmelere katıldılar.

II. Dünya Savaşı sonrasında Balkanlarda Türkiye ve Yunanistan dışındaki devletler SSCB ile birlikte hareket ediyorlardı. Ancak Tito önderliğindeki Yugoslavya'nın bağımsız politikalar geliştirerek SSCB ile karşı karşıya gelmesi ve 1948 yılında Kominform'dan çıkarılması ABD'ni harekete geçirdi. Yugoslavya'yı askeri ve ekonomik anlamda destekleyen ABD, Balkanlarda bu ülke ile birlikte Yunanistan ve Türkiye'nin katıldıkları bir güvenlik sistemi kurarak SSCB'ye karşı tedbir almayı düşünüyordu. Bu sayede NATO'nun doğu kanadında Yugoslavya'dan kaynaklanan güvenlik boşluğu da ortadan kaldırılmış olacaktı. ABD'nin telkinleri doğrultusunda 1953 yılında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (Balkan Paktı) imzalandı. Bu antlaşmaya göre tarafların savunma ile ilgili meseleler dahil olmak üzere ortak menfaatlerini ilgilendiren konularda birbirleri ile fikir alışverişinde bulunmaları, aralarındaki sorunları barışçı yöntemlerle çözmeleri ve bu konularda birbirlerine danışmaları kararlaştırıldı. 1954 yılında bu üç devlet arasında yapılan görüşmeler neticesinde Balkan Paktı gerçek anlamda bir ittifak antlaşması haline geldi. Buna göre herhangi bir devletin taraflardan birine yönelik bir saldırısına karşı müşterek karşılık verilecekti. Ancak 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra SSCB'nin, Yugoslavya ile sorunlarını çözmesi Balkan Paktı/İttifakı'nın anlamını ve işlevini kaybetmesine neden oldu. Bundan sonraki süreçte Yugoslavya; SSCB ve ABD'nden bağımsız bir bağlantısızlar hareketi fikrini savunurken, Kıbrıs meselesi Yunanistan ve Türkiye'yi karşı karşıya getirecek Balkan Paktı/İttifakı sona erecekti.

10.8.3. Kıbrıs Meselesi

Türkiye, 1878 yılında İngiltere tarafından geçici olarak 1914 yılından itibaren de kalıcı olarak işgal edilen Kıbrıs üzerindeki haklarından Lozan Antlaşması ile vazgeçmek zorunda kalmıştı. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren İngiltere'nin bütün dünyada olduğu gibi Doğu Akdeniz'deki etkisinin azalması Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirdi.

II. Dünya Savaşı ve sonrasında Kıbrıs'ta örgütlenen Rumlar, farklı siyasi fikirlere sahip olsalar da Enosis (Yunanistan'la birleşme) fikrini tartışmaya açtılar. Makarios'un Kıbrıs'ta patrik seçilmesi ile bu talepler daha da arttı. Ne var ki, ilk dönemlerde Türkiye ve Yunanistan her ne kadar Kıbrıs ile ilgilenseler de II. Dünya Savaşı sonrası konjonktürde birlikte hareket etmek durumunda kaldıkları için bu meseleyi görmezden geliyorlardı.

Adadaki Türk varlığı Türkiye'nin Kıbrıs ile kültürel münasebetlerini sürdürmesini zorunlu kılrsa da II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti gerek CHP gerekse DP iktidarı döneminde siyasi olarak Kıbrıs ile ilgili tartışmalardan kaçınmıştı. Kıbrıs meselesi

gündeme geldiğinde gerek CHP iktidarı döneminde Dışışleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın gerekse DP döneminde Dışışleri Bakanı Fuad Köprülü'nün "Türkiye'nin böyle bir meselesi olmadığını" alenen ilan etmeleri bunun göstergesidir.

Öte yandan Mısır'dan çekilmek zorunda kalacağı için Doğu Akdeniz'deki varlığı sarsılacak olan İngiltere ise Kıbrıs üzerindeki egemenliğinden vazgeçmek istemiyordu. Bunun üzerine Yunanistan, 1954 yılında Kıbrıs halkına geleceğini belirlemek üzere self determinasyon (halkoylaması) yapma hakkının verilmesi fikrini BM gündemine taşıdı. İngiltere ve Türkiye ise Lozan Antlaşması ile ilhakı kabul edilen Kıbrıs'ta bu tür bir uygulamaya gidilmesini doğru bulmadıklarını açıkladılar. Neticede İngiltere ve Türkiye'nin görüşü İzlanda dışında NATO tarafından, Yunanistan'ın görüşü ise Doğu Bloku ülkeleri ile birlikte Latin Amerika ve yeni bağımsız olmuş devletleri tarafından desteklendiği için bu konu BM Genel Kurulu gündemine alınmadı. Diplomatik teşebbüslerinin başarılı olmaması üzerine Rumlar Kıbrıs'ta silahlı mücadeleyle karar verdiler.

Bölgedeki varlığı tehlikeye giren İngiltere, 1955 yılında Kıbrıs'tan bahsetmeksizin Doğu Akdeniz'in siyasi ve savunma ile ilgili sorunlarını müzakere etmek üzere Londra'da bir konferans düzenlenmesi çağrısında bulundu. Konferansa Yunanistan ve Türkiye davet edilmişti. İngilizler açıkça ifade etmeseler de bu konferansta sadece Kıbrıs meselesini müzakereye açacaklardı. Konferansta Yunanistan self determinasyonu savunmaya devam ederken, Türkiye Kıbrıs'ta statükonun devamını, değişikliğe gidilecekse tarihi, kültürel ve coğrafi sebeplerle adanın kendisine teslimini savunacaktı. Bu savunmanın ilk kısmı İngiltere'nin resmen desteklenmesi anlamına geliyordu. İngilizler ise Kıbrıs'ta idari anlamda reformlarla birlikte yerel halkın kendisini yönetmesine dayalı özerk bir idare kurmayı teklif ettiler. Müzakerelerin sürdüğü sıralarda İstanbul'da yaşanan 6-7 Eylül (1955) olayları konferansın dağılmasına ve Türk-Yunan ilişkilerinin gerilmesine neden oldu.

İlave bilgi

Londra'da Kıbrıs ile ilgili müzakerelerin sürdüğü sıralarda radyoda ve İstanbul Ekspres adlı gazetenin ikinci baskısında Selanik'te Atatürk'ün evine bomba konulduğu ve evin hasara uğradığına dair bir haberin yayınlanması üzerine İstanbul'da Kıbrıs Türktür Derneği üyeleri ile birlikte halk galeyana gelmiş, başta Rumlar olmak üzere azınlıkların ikamet ettikleri semtlerde malları, mülkleri ve işyerleri yakılmış, yıkılmış ve yağmalanmıştır. Olaylar sırasında 11 ila 15 can kaybı ve 300 milyon dolara yakın maddi hasar oluşmuştur. Türk Hükümeti adı geçen dernekleri kapatarak kovuşturma yürütse de Türk-Yunan ilişkileri ciddi bir yara almış ülkedeki azınlıklarla olan bağlar oldukça zayıflamıştır. Karşılıklı suçlamalar, bu iki hadisenin üzerindeki sis perdesinin kaldırılmasına yetmemiştir. Ne Atatürk'ün evine ses bombası koyan kişi ne de bu olayları provoke eden kişilerin hangi mercilerden talimat aldıkları belirlenememiştir.

Londra Konferansı'nın dağılmasından sonra EOKA militanları şiddet eylemlerine başladılar. Buna karşılık Türkler de Volkan adlı direniş örgütünü kurarak İngiliz idaresinde görev yapan Türklere saldırılması halinde misillemeye bulunacaklarını bildirdiler. Şiddet eylemlerinin artması üzerine İngilizler Makarios'u adadan sürdüler. Ancak bu durum adadaki bütün Rumların EOKA çatısı altında hareket etmelerine yol açtı.

Bu arada 1956 yılında yaşanan Süveyş Bunalımı sırasında ABD ve SSCB'nin baskısıyla geri adım attığından Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki prestijleri sarsılan İngiltere, bölgedeki varlığını sınırlandırmaya karar verdi. İngiltere artık Kıbrıs'ta belirli alanlarda üslere sahip olmakla yetinecek gibi görünüyordu. Self determinasyonu kabul eden İngiltere adanın taksimine (bölünmesine) de razıydı. Neticede İngilizler 1956 yılında bir Anayasa taslağı hazırlayarak idari anlamda düzenlemeye gitmeyi önerdiler. Buna göre Rumların çoğunlukta olacağı, İngiliz valinin ve Türk temsilcilerinin azınlıkta kalacağı bir yasama organı kurulmasına ve adanın iç işlerinde serbest hareket edebilmesine olanak sağlanıyordu. Ancak bu ve benzeri planlar başarısızlıkla sonuçlandı.

1958 yılından itibaren EOKA artık İngilizler yerine Türkleri hedef almaya başladı. Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'nin bu eylemlere misillemeye bulunması iki toplumu karşı karşıya getirirken İngilizler sert tedbirler aldılar. Adadaki gerginlik NATO'nun iki ortağı Türkiye ve Yunanistan'ı çatışmaya sürükleyebilir, bu da NATO güvenliğini tehlikeye düşürebilirdi. İşte bu nedenle ABD meseleye müdahil olarak Kıbrıs'ta bağımsız bir devlet kurulmasını önerdi. Gerek Enosis'i savunan Yunanistan gerekse adanın taksimini savunan Türkiye'nin bu öneriyi reddetmek gibi bir seçenekleri yoktu. Nitekim 1959 yılında toplanan Zürih Konferansı'nda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına; Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan devletleri arasında bir ittifak antlaşması; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında bir garanti antlaşması yapılmasına karar verildi. Adaya dönmesine izin verilmiş olan Makarios, bu antlaşmaları kabul ederken Enosis'i savunan EOKA itiraz ediyordu. Neticede aynı yıl içerisinde toplanan Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın devreye girmesi ile taraflar bu antlaşmaları kabul ettiler.

İngiliz üsleri baki kalmak kaydıyla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanı'nın Rum, yardımcısının Türk olmasına, ortaklaşa bir bayrak belirlenmesine, Türkçe ve Rumcanın resmi dil kabul edilmesine, yüzde 70'i Rumlardan yüzde 30'u Türklerden oluşan bir yasama meclisi, Cumhurbaşkanı ve yardımcısı ile birlikte 7'si Rum, 3'ü Türk olmak üzere bir Hükümet kurulmasına, kamu hizmetlilerinin belirlenmesinde aynı oranın esas alınmasına, taraflar arası anlaşmazlıkların bir Türk, bir Rum ve bir tarafsız temsilciden oluşacak Yüksek Anayasa Mahkemesi tarafından çözüme kavuşturulmasına karar verildi. Bundan başka Kıbrıs Cumhuriyeti ordusunun yüzde 60'ı Rumlardan yüzde 40'ı Türklerden oluşacaktı. Farklı toplumlara mensup şahıslar arasındaki davalara ise 2 Rum, 1 Türk ve 1 tarafsız yargıçtan oluşacak olan karma mahkemeler bakacaktı. Bu şekilde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantisi altında olacaktı. Ancak bu çözüm kalıcı olmayacak ve uzlaşmadan kısa bir süre sonra Rumların Enosis'i gerçekleştirebilmek amacıyla yeniden şiddet eylemlerine başvurmaları Türklerle Rumları dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirecektir.

Uygulamalar

1. Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke tarafından kaleme alınan Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası adlı eseri okuyunuz.

Uygulama Soruları

1. DP dönemi dış politikasının temel özellikleri nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Müttefik devletlerin ısrarlarına rağmen fiilen II. Dünya Savaşı'na dâhil olmayan Türkiye, savaş sonrası kurulacak yeni düzenin belirleneceği ve Birleşmiş Milletlerin kurulacağı San Francisco Konferansı'na katılabilmek amacıyla Mihver Devletlerine resmen savaş ilan etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı güçler zayıflamış, kapitalizmi benimseyen ABD ve komünizmi benimseyen SSCB dünyanın en güçlü iki devleti olarak sahneye çıkmıştır. Bundan sonra iki devlet kendi yayılma alanlarını genişletebilmek, birbirlerinin yayılma alanlarını ise sınırlandırabilmek amacıyla ideolojik olarak etkileri altındaki ya da kendilerine yakın devletleri bir araya getirerek iki kutuplu bir dünya düzeni kurmaya çalışmışlardır.

ABD'nin başında bulunduğu ve yönlendirdiği Batı bloku ile SSCB'nin başında bulunduğu ve yönlendirdiği Doğu bloku arasındaki rekabet Soğuk Savaş adı verilen dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte SSCB'nin talepleri dolayısıyla baskı altında kalan ve kuruluş felsefesi gereği Batılı devletlere daha yakın olan Türkiye, İngiltere ve ABD'nin desteğini alabilmek için çaba sarf etmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan galip ayrıldığı halde savaşın yükünü çekerek zayıflayan İngiltere'nin; Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlarda etkisinin azalması üzerine devreye giren ABD, Türkiye'nin talebini fırsat olarak değerlendirmiş ve SSCB'ni çevreleme politikaları karşısında Türkiye için gerekli desteği sağlamaya çalışmıştır. Truman doktrini ile ABD, Yunanistan ile birlikte Türkiye'ye siyasi destekle birlikte askeri ve teknik alanlarda; Marshall yardımları kapsamında Doğu bloku devletleri dışında Avrupalı devletlerle Türkiye'ye ekonomik alanda destek sağlamıştır.

Bu süreçte Türkiye dış yardımlardan faydalanan diğer devletler gibi ABD'nin etkisi altında kalmıştır. Truman doktrini Türkiye'yi siyasi yalnızlıktan kurtarmış ve Türk ordusunun modernizasyonuna katkı sağlamıştır. Ancak ABD'nden hibe ya da ücreti karşılığında satın alınan malzemelerin bakım, onarım ve yedek parça ihtiyaçları hem Türkiye'nin döviz rezervlerinin tükenmesine ve dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açmış hem de Türkiye'yi askeri ve ekonomik olarak ABD'ne bağımlı hale getirmiştir. Alınan malzemelerin amacı dışında kullanılamamasına dair koşul ise ileride daha ciddi sıkıntılar yaratacağı.

Marshall planı kapsamında alınan ekonomik yardımların Türkiye'de sadece tarım, maden ya da muhtelif hammadde elde etme ve karayolları yapımı için kullanılmasına dair koşullar ise Türkiye'nin sanayi alanında hamle yapmasını geciktirmiştir.

Türkiye, SSCB'ni çevreleyerek yalıtmayı, Batı Avrupa ülkelerini kapitalist dünya ekonomisi içerisinde tutmayı, Avrupa'nın ABD ile birlikte hareket etmesini ve komünist hareketlerin gelişimini engellemeyi amaçlayan NATO'ya üye olabilmek amacıyla CHP iktidarının son günlerinde, DP iktidarının başlarında müracaatta bulunmuş, bu müracaatları geri çevrilmiştir. Ancak Türkiye, BM çağrısı üzerine Kore'ye asker gönderme kararı aldıktan sonra NATO'ya kabul edilmiştir.

1945-1960 yılları arasında Türkiye, ABD ile yaptığı ikili antlaşmalarla egemenlik haklarından kısmi tavizler vermiş, DP iktidarının sonuna doğru Türk dış politikasında arayışlara girilmiş, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmak istenmiş ancak 27 Mayıs 1960 askeri darbesi DP'nin bu planını hayata geçirmesine engel olmuştur.

Bağlantısızlar hareketine kayıtsız kalarak Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını da Batıya göre şekillendiren Türkiye; Filistin Meselesi, 1953 İran Darbesi, Bağdat Paketi'nin kuruluşu, Süveyş Bunalımı (1956), Eisenhower doktrininin uygulanması, Suriye Bunalımı, Lübnan Bunalımı ve Cezayir Meselesi sırasında Batılılarla birlikte hareket etmiş ve SSCB'nin etkisi altında kalan bölge ülkelerinin tepkisini çekmiştir.

Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye yine Batı eksenli bir dış politika takip etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesini kabul eden Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti ile Balkan Paketi ve İttifakı içerisinde yer almışsa da bu birliktelik fazla uzun sürmemiştir.

İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan Kıbrıs meselesi sırasında da Yunanlıların Enosis taleplerine karşılık Türkiye önce tarihi ve coğrafi sebeplerle adanın kendisine verilmesini daha sonra taksimi savunmuş ancak ABD'nin müdahalesiyle yönetimde Türklere oranla Rumların daha fazla paya sahip olduğu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna razı olmuştur.

Bölüm Soruları

1. Birleşmiş Milletlerin kurulmasına aşağıdaki konferanslardan hangisinde karar verilmiştir?

- a) San Francisco
- b) Casablanca
- c) Quebec
- d) Moskova
- e) Tahran

2. Truman doktrini hangi yıl ilan edilmiştir?

- a) 1945
- b) 1946
- c) 1947
- d) 1948
- e) 1949

3. Ortak bir ideolojiye bağlı olacak şekilde yerel yandaşlar kazanılarak Doğu Avrupa'daki komünist örgütlere hakim olmayı ve bu örgütler vasıtasıyla ilgili devletleri uydu durumuna getirmeyi hedefleyen SSCB tarafından kurulan örgüt aşağıdakilerden hangisidir?

- a) NATO
- b) BM
- c) ECA
- d) Kominform
- e) OEEC

4. Aşağıdakilerden hangisi Truman yardımıyla faydalanmıştır?

- a) Fas
- b) Tunus
- c) Libya

- d) Pakistan
- e) Yunanistan

5. Zürih ve Londra konferanslarında imzalanan antlaşmalarla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin özelliklerinden biri değildir?

- a) Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacaktı
- b) Resmi dil Rumca olacaktı
- c) Yüzde 70'i Rumlardan yüzde 30'u Türklerden oluşan bir yasama meclisi oluşturulacaktı
- d) Hükümet  yelerinin 7'si Rum, 3'  Türk olacaktı
- e) Ordusunun yüzde 60'ı Rumlardan yüzde 40'ı Türklerden oluşacaktı

6. Lozan Antlaşması ile İngiltere'ye bırakılan Kıbrıs'ta ortaya çıkan sorunların nedenleri nelerdir?

7. NATO hangi amaçla kurulmuştur?

8. Truman doktrini ve Marshall yardımları kapsamında Türkiye'ye verilen desteğın olumsuz tarafları nelerdir?

9. Eisenhower doktrininin temel hedefleri nelerdi?

10. Bağdat Paktı neden kurulmuştur?

Cevaplar:

- 1) a, 2) c, 3) d, 4) e, 5) b.

11. 1960-2000 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. 1960-1980 Dönemi Türk Dış Politikası

11.1.1. Türkiye –Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

11.1.1.1 Küba Krizi

11.1.1.2. Afyon Krizi

11.1.1.3. Kıbrıs Sorunu

11.1.2. Türk-Sovyet İlişkileri

11.1.3. Türkiye- Ortadoğu İlişkileri

11.2. 1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası

11.3. 1990-2000 Dönemi Türk Dış Politikası

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) 1960-1980 dönemi Türk dış politikasında önce çıkan sorunlar nelerdir?
- 2) Kıbrıs Sorunu Türk –Amerikan İlişkilerini değerlendiriniz?
- 3) 1990-2000 dönemi Türk dış politikasında ne gibi değişiklikler yaşanmıştır?
- 4) Askeri darbelerin dış politikaya etkileri nelerdir?
- 5) Özal dönemi Türk dış politikasını hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1960-2000 Dönemi Türk Dış Politikası	1960-2000 yılları arasındaki dış politikanın temel ilkeleri ve gelişmeler hakkında bilgi sahibi olur.	Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Tarihsel analiz ve yorum

Anahtar Kelimeler

Soğuk Savaş

Yumuşama (Detant)

Batı Bloku

Doğu Bloku

Bağılantısızlar

Yeni Dünya Düzeni

Türk Dış Politikası

Giriş

1960 senesinde, dünyada yaşanan çeşitli gelişmeler neticesinde yumuşama (detant) dönemine girildi. Bunun bir neticesi olarak bloklar arasında “Karşılıklı ve Dengeli Güç İndirim” görüşmeleri başladı. Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK) ve 1975 Helsinki Son Senedi ile devam etti. Yumuşama, her iki blokta yer alan orta ve küçük devletlerin yanı sıra bloklar dışında olan küçük devletlerin de bağımsızlıklarına olumlu etki yaptı.

Bu dönemde batı bloğunun lideri konumunda olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) etkisini büyük oranda kaybetti. Bunun ilk halkasını Vietnam Savaşı’nda alınan yenilgi teşkil etti. İkinci halkasını ise, 1971’de Dolar’da yaşanan devalüasyon oluşturdu. Bütün bunlar ABD’ye yönelik olan uluslararası güveni sarstı. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı’ndan ağır bir yenilgiyle çıkan Almanya ve Japonya kısa bir süre sonra güçlerini toparladı ve ABD ile rekabet edebilecek seviyeye ulaştılar. 1979 senesinde Afganistan’ı SSCB’ye kaptırması ve büyük silah yatırımı yaptığı İran’ı kaybetmesi ABD’nin imajına zarar verdi.

ABD’nin aksine rakibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), bu dönemde dış politikada atılım yaptı. Bu bağlamda az gelişmiş ülkelerdeki etkisini arttırmak için dış yardımda bulunmaya başladı. Ortadoğu’da askeri üsler kurdu ve uçak gemilerini devreye sokarak Akdeniz’e açıldı.

Bu dönemde dünyada yaşanan önemli bir olay da Bağlantısızlar Hareketi olmuştur. Hareket, temelde eski sömürge ülkelerinden meydana gelmiş ve kısa bir süre de olsa üçüncü bir güç gibi uluslararası arenada yer almıştı.

11.1. 1960-1980 Yılları Arası Türk Dış Politikası

1960-1980 arası dönem, Türkiye'nin içeride ve dışarıda ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldığı seneler olmuştur. İçeride, 27 Mayıs 1960 darbesi, 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi olmak üzere üç kez askeri müdahaleyle karşı karşıya kalmıştı. Bu dönemde 21 farklı hükümet iktidara gelmiş ve 14 dışişleri bakanı değişmişti.

Ele alınan dönemde Demokrat Parti'ye birçok yönden karşı çıkılma anlayışı dış politikaya da yansdı. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Cezayir'e kendi kaderini tayin hakkı (self-determinasyon) Türkiye tarafından ilk defa desteklendi. 1964 senesinde gündeme gelen "Johnson Mektubu"na kararlı bir cevap verildi. ABD'nin Vietnam'da güç kullanılması teklifine Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda karşı oy kullanıldı. Ayrıca Türkiye, Çok Taraflı Nükleer Güç (MLF) katılmayı da reddetti. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda ilk kez Araplar desteklenirken, İsrail'e mesafeli yaklaşıldı. 1969'da ABD ile yapılmış ikili antlaşmalar tek çatı altına alınarak denetim sağlandı. Bunun yanında üstlerin amaç dışında kullanılmasına da izin verilmedi. 1970'li senelerde Ege Denizi'nde ABD'ye rağmen Yunanistan'la gerginlikler yaşandı. 12 Mart döneminde ABD'nin baskısıyla yasaklanan haşhaş ekimi, 1974 senesinde serbest bırakıldı. 1974 senesinde gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı yüzünden uygulanan askeri ambargoya direnç gösterildi. Bu bağlamda, bir sene sonra Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması (OSİA) feshedildi ve askeri üstlerin kullanımı da yasaklandı. 1976'da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkiler askıya alındı. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda geri adım atmamasına rağmen ABD 1977'de kısmen bir yıl sonra da silah ambargosunu tamamen kaldırdı. 1978-1979'da Bağlantısız Devletlerle yakınlaşma politikası izlenirken diğer taraftan "Ulusal Savunma Doktrini" de gündeme geldi. 1979 senesinde ABD'nin ısrarına rağmen Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesine izin verilmedi. 1980 senesinde ABD'nin İran'a karşı uygulamaya koyduğu yaptırımlar desteklenmedi.

1960-1980 arası dönem Türk dış politikasının şekillenmesinde etkili olan unsurlar arasında uluslararası meseleler de önemli yer tutmaktadır. Bu dönemde Soğuk Savaş ortamında bir yumuşama (detant) yaşansa da iki blok arasındaki sorunlar devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin karşılaştığı dış kaynaklı ilk problem Küba Sorunu olmuştur. Sorun, ABD gizli servisi CIA'nın Ekim 1962'de Küba'da, Sovyetler Birliğine ait füzeleri saptamasıyla ortaya çıkmıştı. Bu ortamda Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzelerinin ABD ile SSCB arasında pazarlık konusu olmasıyla Türkiye de duruma müdahil olmuştur. Neticede füzeler, iki ülke arasında yapılan pazarlık sonucunda (1963) sökülüştü. 1960-1965 arasında sorun teşkil edecek bir diğer konu da U-2 Amerikan casus uçaklarıdır. Bu olay, Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti.

1960-80 yılları arasında Türkiye'nin batıya karşı politikası "görelî özerklik" olmuştur. Orta büyüklükteki ülkeler kategorisinde yer alan ve içeride de ekonomik ve siyasi birçok sorunla mücadele eden Türkiye, verdiği kararların birçoğunda oldukça bağımsız davranmıştı. Örneğin; sanayi tesisleri için batıdan gerekli krediyi temin edemeyince 1967'de SSCB'den yardım almıştır. Ancak temelde batı yanlısı politikası değişmemiştir. Bunu batı felsefesinin yanı sıra karşılıklı ilişkiler de zorunlu kılmıştı.

1960-1980 arası dönemde Türkiye'nin takip ettiği bir diğer politika da, Bağlantısızlarla yakınlaşma çabasıdır. Ancak bu girişim istenilen seviyeye ulaşmadı. Bunda Türkiye'nin batıyla olan ilişkisi ve Kıbrıs meselesi önemli yer tutmaktadır. Bunun yanında Bağlantısızların çok farklı devletlerden meydana gelmesi de bir etkidir. Bütün bunlara rağmen ilişkiler, batıya karşı alternatif oluşturması açısından önemlidir.

11.1.1. Türkiye –Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

Türkiye-ABD ilişkileri 1945-1960 arası sorunsuz geçmesine karşın, 1960-1980 arası dönemde ciddi problemlerle karşı karşıya kaldı. 60'lı yıllarda ABD'nin güvenirliliği sorusu sık sık Türkiye'nin gündemine geldi. Özellikle Küba füze krizi bağlamında yaşanan gelişmeler; 5 Haziran 1964 Johnson Mektubu, Afyon sorunu ve 1975-1978 yılları arasında ABD'nin uyguladığı silah ambargosu gibi konular iki ülke arasındaki ilişkileri derinden sarstı.

11.1.1.1. Küba Krizi

1962 senesinde SSCB ile ABD arasında yaşanan Füze Krizi ve akabinde ABD'nin Türkiye'deki füzelerini çekmesi, iki ülke ilişkilerinde ilk önemli çatlağı ortaya çıkardı. SSCB'nin Küba'ya yerleştirdiği füzelere karşın ABD'nin de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmesiyle kriz sona erdi. Ancak yaşanan gelişme, Türk kamuoyunda tepkiyle karşılandı. ABD'nin çıkarları uğruna Türkiye'nin güvenliğini ve varlığını tehlikeye atabileceği imajını oluşturdu.

11.1.1.2. Afyon Krizi

Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntıya sebep olan bir diğer konu da *Afyon Sorunu* olarak adlandırılan Türkiye'deki haşhaş ekimi yasağıdır. ABD'de 1960 sonrası dönemde uyuşturucu madde kullanımında önemli artış yaşanması, yönetimin tedbir alma arayışını hızlandırmıştı. Hatta başkanlık seçimlerinde uyuşturucu önemli bir mesele olarak gündeme gelmişti. Bu bağlamda *Richard Nixon'un* 1968 seçimlerinde üzerinde durduğu konulardan birisi de uyuşturucuyla mücadele olmuştu. Nixon yönetimi, uyuşturucu sorununun ana kaynağı olarak Türkiye'yi görmüştü. ABD yönetimi uyuşturucu ile yoğun bir mücadeleye girişti imajı verebilmek için müttefiki konumunda bulunan Türkiye'yi hedef göstermişti. Haşhaş ekiminin yasaklanması için Türkiye'yi baskı altına alarak askeri ve ekonomik yardımları kesmekle tehdit etti. Bu durum karşında zor durumda kalan Türk Hükümeti, Ekim 1970'te Haşhaş ekimine sınırlamalar getirmişti. Ancak ABD yönetimi bunu yeterli bulmadı. Kongrede, Türkiye'ye yardım, temel tartışma konularından birisi haline getirilmişti.

12 Mart 1971 askeri müdahalesi ve sonrasında kurulan Nihat Erim hükümeti döneminde Türkiye'nin direnci kırıldı. Haziran 1971'de haşhaş ekimi tamamen yasaklandı. Bu yasağa karşı Türk üreticilerin zararını karşılamak üzere ABD, otuz milyon lira vermeyi vaat ettiyse de bu miktarın ancak üçte birini verdi. 1973'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti, 1 Temmuz 1974'te haşhaş yasağını kaldırdı. Yasağın kalkması ABD tarafından tepkiyle karşılandı. ABD kongresi Temmuz ayında ekonomik ve askeri yardımları askıya alan bir karar aldı. Aynı tarihte, Kıbrıs'ta, Nikos Samson tarafından askeri darbe yapıldı.

Akabinde de Türkiye'nin adaya müdahalesi geldi. Bütün bu yaşananlar afyon krizini unutturdu.

11.1.1.3. Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs'ta 1960'ta yürürlüğe giren anayasa, çoğunluğu “*Enosis*” düşüncesinde olan Kıbrıslı Rumların adada yaşayan Türklerin haklarına saygı göstermemesinden dolayı bir süre sonra uygulanamaz hale geldi. Nitekim Başkan Makarios, Kasım 1963'te, Kıbrıslı Türklerin haklarını kısıtlayan on üç maddeden oluşan bir anayasa değişikliği teklifinde bulundu. Teklif karşısında hükümette yer alan Türkler çekildi. Akabinde adada çatışmalar yaşanmaya başladı. Çatışmalardan en çok etkilenen de yine adadaki Türkler oldu. Kıbrıslı Türklerin üçte biri evlerinden çıkartılarak bir nevi kendi vatanlarında mülteci konumuna düştüler.

1964 senesinde adada yaşayan Türkler için durum daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı. Bu durum karşısında Başbakan İsmet İnönü, ABD'yi bir barış antlaşmasına ikna etmeye çalıştı. İngilizler de, adaya, üç ay süreli NATO barış gücü göndermeyi teklif etti. Ayrıca bu süre zarfında Türkiye'nin adaya müdahale etmemesini istedi. İngilizlerin teklifini ABD kabul etmesine rağmen Makarios reddetti. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, alternatif olarak Birleşmiş Milletler'e bağlı bir barış gücü oluşturmayı gündeme getirdi. Ancak teklif, çatışmaları önleme amacı gütmemekteydi. Bu yaşananlar karşısında İnönü, 2 Haziran 1964 tarihinde, garantörlük antlaşmasının 4. maddesi uyarınca adaya asker çıkarılacağını açıkladı. Diğer taraftan Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminde de askeri hareketlilik artmaktaydı. Yaşanan gelişmelerden rahatsız olan ABD yönetimi, bölgede çıkacak savaşın kendi çıkarları için kötü sonuçlar doğuracağı endişesi duymaktaydı.

Esasında Türkiye, niyetini ABD'ye daha önce bildirmişti. Ayrıca Türk ordusu müdahale için hazır da değildi. İnönü, açıklamasından sonra ABD'nin Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan'a baskı yapacağını düşünüyordu. Fakat olaylar beklediği gibi gerçekleşmedi. 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı *Lyndon Johnson*, İnönü'ye, tarihe “Johnson Mektubu” olarak geçen ve diplomatik nezaket kurallarına aykırı, tehdit içeren bir mektup yolladı. Mektupta en dikkat çekici noktalar özetle şu şekildedir: Türk tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetlerin soruna doğrudan doğruya müdahil olmasına sebep olacaktır. NATO müttefiklerinin tam desteği olmadan Türkiye'nin girişeceği müdahale sonucunda ortaya çıkacak bir SSCB müdahalesinde Türkiye'yi savunma yükümlülüğü altına girmeyebilir. Mektupta yer alan ifadeler, ABD ve NATO ile Türkiye arasındaki ittifakın güvenilirliği sorusunu beraberinde getirdi ve ilişkilerin kırılganlığı ve Türkiye açısından güvenilmezliğini de ortaya çıkardı. Neticede ABD başkanının yolladığı bu mektup, ilişkiler açısından bir nevi dönüm noktası oldu.

Başbakan İnönü'nün mektuba verdiği kapsamlı cevabın giriş cümlesi yaşanan hayal kırıklığını açıkça göstermektedir: “... *Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek içeriği bakımından Amerika ile ittifak ilişkilerine her zaman ciddi bir dikkat göstermiş bulunan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş(tur) ...*”. Mektubun devamında ise; Türkiye'nin yaşanan krizin başından itibaren ABD ile danışma halinde olduğu, Kıbrıs Rum yönetiminin açıkça silahlandığı, Türklere karşı şiddetin giderek arttığı ve Kıbrıslı Rumların da Yunanistan

tarafından desteklendiği ifade edilmişti. Ayrıca Türkiye'nin bütün uyarılarına rağmen ABD'nin şimdiye kadar sessiz kaldığı dile getirilmişti. Neticede, Türkiye, Johnson Mektubu üzerine harekât kararından vazgeçti. İnönü, ABD başkanının daveti üzerine Washington'a giderek çeşitli görüşmeler gerçekleştirdi.

Yaşanan bu gelişmeler Türk dış politikasında ABD eksenindeki tek yönlü politikadan çok yönlülüğe geçiş ortamı hazırladı.

1964-1974 arası dönemde Kıbrıs meselesi dünya kamuoyunda yetirince gündeme gelmedi. Bu arada Temmuz 1974'te Kıbrıs Rumlarının yaptığı hükümet darbesi, Türkiye'nin adaya müdahalesini yeniden gündeme getirdi. Zira Garanti Antlaşması'nın 4. maddesi uyarınca İngiltere'yle birlikte Türkiye için adaya müdahale hakkı doğdu. Kıbrıs Rumlarının gerçekleştirdiği darbe Avrupa kamuoyu tarafından da desteklenmedi. Bu bağlamda Türkiye, garantörlük hakları çerçevesinde adaya müdahale girişimi için İngiltere'ye teklifte bulundu. Ancak olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine, Türk Silahlı Kuvvetleri, 20-22 Temmuz 1974 tarihleri arasında adaya askeri harekâta bulundu. Girne'den Lefkoşa'ya kadar uzanan bölgeyi kontrol altına aldı. Bu sırada Birleşmiş Milletler'in ateşkes teklifi kabul edildi. Ancak askeri yığınağa devam edildi. Harekâtın birinci kısmı dünya kamuoyu tarafından uluslararası hukuka uygun görülerek bir nevi desteklendi. Temmuz ve Ağustos aylarında Cenevre'de gerçekleştirilen görüşmelerde, Türkiye'nin kantonlara dayalı çözüm teklifi kabul edilmedi. Bunun üzerine 14-16 Ağustos tarihlerinde ikinci kez müdahale gerçekleştirildi. 16 Ağustos'a kadar adanın %38'i Türk Silahlı Kuvvetlerince kontrol altına alındı. Ağustos ayında yapılan ikinci askeri harekât, ABD ve dünya kamuoyu tarafından kabul görmedi ve tepkiyle karşılandı.

1974 senesi Türk-ABD ilişkileri açısından oldukça kötü geçti. Bu dönemde özellikle Rumların Türkiye aleyhtarı yürüttükleri lobicilik faaliyetleri sonucunda ABD kongresince Türkiye'ye askeri silah yardımı durduruldu ve silah satışı da yasaklandı. Her ne kadar ABD Başkanı G. Ford ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, kongrede Türkiye'ye karşı ambargo kararı alınmasını engellemeye çalıştıysa da başarılı olamadılar.

ABD kongresinin Türkiye aleyhtarı kararlar aldığı bu dönemde, iç politikada da Hükümet krizi yaşanmaktaydı. İç politikada yaşanan bu karşılıklılık dış politikaya da yansdı ve ambargo kararına karşı yeterli tepki verilemedi. Bu süreçte her ne kadar Türk diplomatlar ABD'li mevkidaşları ve kongre üyeleriyle görüşmeler yaptıysa da ambargo kararına mani olunamadı. Bu karardan dört gün sonra Milli Savunma Bakanlığı bir açıklama yaparak askeri yardımın kesilmesi durumunda Türkiye'deki ABD üslerinin kapatılabileceği uyarısında bulundu. Açıklamanın ciddiyetini kavrayan Amerikan yönetimi, Senato'da ambargoyu kaldırtan bir karar aldırdı. Ancak Temsilciler Meclisinin ısrarından vazgeçmemesi üzerine sonuç elde edilemedi.

Muhalefet de ambargo kararı karşısında birleşerek hükümete baskı kurdu. Kısa süre önce kurulan Demirel hükümeti de, 25 Temmuz 1975'te aldığı bir bakanlar kurulu kararıyla Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nı (OSİA) tek taraflı olarak feshetti. ABD'nin

Türkiye’de bulunan üslerinin faaliyetlerini durdurdu. Alınan bu karar, 5.000 Amerikalı personeli barındıran başta İncirlik olmak üzere 21 Amerikan tesisini kapsadı.

Türk Hükümetinin aldığı karar, Amerikan basınına da yansdı. ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı ambargo şiddetle eleştirildi. Bütün bu tepkiler, ABD’nin ambargoyu kaldırmak amacıyla çalışmalar yapmasını sağladı. Nitekim Amerikan yönetimi, 6 Ekim 1975 tarihinde Türkiye’ye uyguladığı ticaret yasağını kaldırdı. Ancak askeri alandaki yasak devam etti. ABD, Türkiye’ye karşı uyguladığı silah ambargosunu kaldırmadan önce feshedilen antlaşmanın yerini alacak başka bir antlaşma yaparak askeri üslerini güvence altına almak istiyordu. Bu bağlamda, 26 Mart 1976’da, Washington’da iki ülke dışişleri bakanları tarafından Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) imzalandı. Ancak imzalanan antlaşma, kongre tarafından onaylanmadı.

Ambargo, ABD yönetiminin kongre üzerindeki etkisini artması ve dünyada yaşanan gelişmeler yani yumuşamanın yerini tekrar Soğuk Savaş’a bırakmaya başlamasının da etkisiyle 12 Eylül 1978’de tamamen kaldırıldı. Bunun üzerine yürürlüğe girmeyen SEİA’nın yerini alması planlanan bir antlaşmanın yapılması için görüşmelere başlandı. Ancak Ekim 1979’da hükümetin istifa etmesi üzerine süreç uzadı. Yeni kurulan Demirel hükümeti, antlaşma için istekli olsa da çıkan sorunlar nedeniyle imzalanması ancak Mart 1980’de gerçekleşti. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi ise 12 Eylül 1980 darbesinden dolayı gecikti. İmzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA), 18 Kasım 1980’de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak 1 Şubat 1981 tarihinde yürürlüğe girdi. ABD ile Türkiye arasında imzalanan en kapsamlı antlaşmadır.

11.1.2. Türk-Sovyet İlişkileri

1960-1980 arası dönemde dünyada ve Türkiye’nin bulunduğu coğrafyada yaşanan gelişmeler, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde etkili oldu. Türk-Sovyet ilişkileri, 1957’de Suriye Olayları sebebiyle gergin bir hal almıştı. 1959’da Kruşçev, Yüksek Şura’daki bir konuşmasında, Türkiye’nin NATO ve CENTO’nun silah deposu halini aldığını iddia etmişti. Ancak konuşmasının devamında, iki ülke arasında Atatürk döneminde kurulan dostluğu tekrar canlandırmak istemelerine rağmen bir neticeye ulaşamadıklarını da sözlerine eklemişti. Aynı senenin Aralık ayında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, Rusya’ya resmi ziyarette bulunmuş; burada yapılan görüşmeler sonucunda Başbakan Adnan Menderes’in Moskova’ya ziyareti kararlaştırılmıştı. Fakat 27 Mayıs Askeri Darbesi sebebiyle ziyaret gerçekleşmemişti. 27 Mayıs’tan dört gün sonra Orgeneral Cemal Gürsel’i ziyaret eden Sovyet Büyükelçisi Rijov, ülkesinin yeni kurulan hükümeti tanıdığını bildirerek iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini istemişti. Bu bağlamda Sovyetler Birliği Başkanı Kruşçev de 28 Haziran 1960’da Türkiye’ye bir mektup yollamıştı. Mektupta; Türkiye’nin dış politikasını batıdan bağımsız yürütmesini istemişti. Ayrıca Türkiye’nin Batı Avrupa ve Amerika ile iyi ilişki içerisinde bulunmasının Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişmesinde engel taşımayacağını da ifade etmişti. Buna Cemal Gürsel tarafından verilen cevapta, ilişkilerin iyileşmesinde Sovyetler Birliği’nin tutumunun etkili olacağı dile getirilmişti.

Bir süre sonra ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine olumlu katkı yapan bir dizi antlaşma imzalandı. Bunlardan ilki 27 Nisan'da imzalanan iki ülke arasında doğrudan demiryolu ulaşımını sağlayan sözleşmedir. Ardından Türkiye'yi Bulgaristan ve Romanya ile Sovyetler Birliği'ne bağlayan telefon hattı inşasına yönelik bir antlaşma imzalandı. 25 Nisan 1963'te de Arpaçay üzerine sulama amacıyla inşa edilen baraj için bir protokol akdedildi.

Bütün bunlara rağmen 1963 sonuna gelindiğinde Kıbrıs meselesinin ortaya çıkmasıyla birlikte ilişkiler gerildi. Başlangıçta Rum yanlısı bir tutum sergileyen Sovyetler Birliği, Türkiye'yi bağımsız bir ülkenin içişlerine karışmakla suçlamıştı. Ağustos 1964'te Türk uçaklarının ada üzerinde uçuşu üzerine Rusya askeri harekâtın durdurulmasını istedi. Türkiye'nin ise buna cevabı, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs Rum liderleri nezdinde nüfuzunu kullanmasını istemesi oldu. İki ülke arasında yaşanan gerilimi azaltmak üzere Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihlerinde, Sovyetler Birliği'ne resmi ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarete, *Türkiye-SSCB Ortak Bilimsel İşbirliği Antlaşması* imzalandı. Gezinin Türk dış politikasına etkisi, Kıbrıs sorununda Sovyetler Birliği'nin desteğinin alınmasının yanında sonraki süreç içinde üst düzey ziyaretlerin önünün açılması olmuştur.

Nitekim 4-13 Ocak 1965 tarihleri arasında Yüksek Sovyet Prezidyumu üyesi Podgorni başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Karşılıklı ziyaretlerin akabinde Başbakan Ürgüplü, 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında SSCB'yi ziyaret etmiştir. Ziyarete kültürel işbirliği antlaşması imzalanmış ayrıca ticari ilişkileri gerçekleştirmeye yönelik ortak bir bildiri de hazırlanmıştır. Bu bildiriyle ekonomik antlaşmanın esasları da ortaya çıkmıştır. Bu ortamda, 20-27 Aralık 1965 tarihlerinde Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin tarafından bir iade-i ziyarette bulunulmuştur. Ziyarete Türk-Rus Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. 19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Başbakan Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişti. Sovyetler Birliği'ne en üst düzeyde ziyaret ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından 12-21 Kasım 1969 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

1972 yılında Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Podgorni'nin Türkiye yaptığı ziyarette 8 maddelik "İyi Komşuluk İlkeleri Bildirisi" imzalamıştır. 1974'te Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri kısmen etkilemiş olsa da belirleyici olmamıştır. ABD'nin Türkiye'ye karşı silah ambargosu uyguladığı dönemde, 9 Eylül 1975'te, Cumhurbaşkanı Korutürk, Sovyet büyükelçiyi kabul ederek iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin önemini dile getirmiştir. Bunu Sovyet Başbakanı Kosigin'in ziyareti takip etmiştir. Söz konusu ziyarette, iki ülke arasında işbirliğinin arttırılması üzerinde durulmuştur. 1976 senesinde ilişkiler ilk defa askeri bir boyut kazanmıştır. Nitekim 25 Ocak-6 Şubat 1976 tarihlerinde Kafkas isimli tatbikata Türk askeri yetkililer de davet edilmiştir.

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin bir diğer ayağını da ekonomik yönü teşkil eder. 27 Mayıs'tan sonra SSCB, Milli Birlik Komitesi ve kurulan hükümetlere birkaç kez ekonomik yardım teklifinde bulunmuştur. Bu ortamda Türkiye, SSCB'nin teklifini 1967 senesinde kabul etmiştir. 25 Mart 1967'de imzalanan Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Antlaşması ile Türkiye, bazı sanayi tesislerinin kuruluşuna kaynak sağlamıştır. Bunlar; Aliaga Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Kereste Fabrikası ve İskenderun Demir Çelik Fabrikası gibi kuruluşlardır. 1970'li yıllarda Türkiye, batının

ambargosunun devam ettiği süreçte de komşusu SSCB ile ekonomik ilişkilerini devam ettirmiştir. 1977’de 1 milyar 300 milyon dolarlık on yıllık bir ekonomik yardım antlaşması akdedilmiştir. 1979 tarihinde ise, Türkiye-SSCB arasında, nükleer santral kurulmasını da kapsayan 8 milyar dolarlık bir yardım/ kredi antlaşması imzalanmıştır.

11.1.3. Türkiye- Orta Doğu İlişkileri

1960’lı yıllarda Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ilişkileri açısından önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu dönemde özellikle 1950’lerde Arap ülkelerinin Türkiye hakkındaki olumsuz algısını düzeltmek için yoğun bir çaba içerisine girilmişti. Türkiye’nin dış politikasında değişikliğe gidilmesinin önde gelen sebepleri arasında, 27 Mayıs iktidarının DP tüm politikalarını eleştirmesi gelmektedir. İkinci sebep ise Soğuk Savaş’ın yerini detant (yumuşama)’a bırakmasıdır.

27 Mayıs rejiminin Ortadoğu’ya yönelik politikalarda Demokrat Parti’den farklı bir yol izleyeceği açıktı. Bu konudaki ilk girişimi de Cezayir sorununa ilişkin tutumu oldu. Türkiye, Cezayir’in bağımsızlık mücadelesini desteklediğini ifade etti. Ancak bu destek sözlü olarak kaldı çünkü Türkiye NATO’da Fransa ile müttefikti. Bununla birlikte 20 Aralık 1961’de Birleşmiş Milletlerde Cezayir’e yönelik self determinasyon hakkının tanınmasına ilişkin öneriyi de destekledi.

1963-1964 senelerinde yaşanan Kıbrıs buhranı, sadece ABD ve SSCB ile ilişkilerde değil aynı zamanda Ortadoğu’yla ilişkilerde de dönüm noktası oldu. Ekim 1964’deki İkinci Bağlantısızlar Konferansı’nda ve Aralık 1965’teki Birleşmiş Milletler dönem toplantısında Kıbrıs meselesi görüşülürken Arap ülkeleri Türkiye’nin yerine Makarios başkanlığındaki Kıbrıs Hükümeti’nin yanında yer aldı. Bu durum Arap ülkeleriyle ilişkilerin ne kadar zayıf olduğunu ortaya koydu.

1965 senesinde yapılan seçimler sonucunda Adalet Partisi’nin (AP) iktidara gelmesiyle birlikte, Arap dünyasına yönelik politikalarda önemli değişiklikler yaşandı. Değişiklik, hükümet programında, Ortadoğu ve Magrip’te bulunan Müslüman ve Arap “kardeş” ülkeler dâhil olmak üzere, Asya ve Afrika ülkeleriyle çok yönlü bir dış politika izleneceği şeklinde kendini gösterdi. Ortadoğu’ya yönelik ilk olumlu gelişme, Şubat 1966’da Irak Başbakanı’nın Türkiye’yi ziyareti neticesinde gerçekleşti. Ancak yine de Türkiye’nin Ortadoğu’ya açılması kolay olmadı.

Türkiye, yeni Ortadoğu politikasını uygulama imkânını ancak 1967 Arap-İsrail Savaşı’nda yürürlüğe koyma fırsatı buldu. Bu meyanda Türkiye’de bulunan Amerikan üslerinin İsrail’e yardım için kullanılamayacağını açıkladı. Bunun akabinde de Türkiye, İsrail’le savaş halinde olan Mısır, Suriye ve Ürdün’e gidecek ve yiyecek yardımda bulundu.

Ayrıca, BM’de Arap- İsrail Savaşı’yla ilgili görüşülen tasarıda Türkiye, Arap ülkeleri lehine bir tutum takındı. İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi. Genel Kurulda bir konuşma yapan Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye’nin Arap halkına karşı duyduğu dostluk hislerini ve silah zoruyla toprak kazanımını kabul etmeyeceğini

açıkladı. Ayrıca BM’de ABD ve batılı devletlerden ayrılarak İsrail’in 5 Haziran’dan önceki sınırlara çekilmesini isteyen tasarıyı destekledi.

Türkiye Arap ülkelerine yönelik politikasını 1967 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra da devam ettirdi. Araplarla İsrail arasında çıkan her çatışmada İsrail protesto edildi. Türkiye’nin İslam dünyasına yakınlaşmasına olumlu etki yapan bir olay da, Kudüs’te 21 Ağustos 1969 tarihinde meydana gelen Mescid-i Aksa yangınıdır. Türkiye, yangına tepkisini açıkça gösterirken Başbakan Demirel, İslam dünyasının yanında olduğunu ilan etti.

Ayrıca 22-25 Eylül tarihlerinde Fas’ın başkenti Rabat’ta yapılan İslam Konferansına Dışişleri Bakanı Çağlayangil katıldı. Türkiye’nin konferansa katılması, dış politikasında İslam dünyasıyla yeni bir bağ kurmasında olumlu etki yaptı. Türkiye’nin Arap dünyasına olan yakınlaşma politikası çok geçmeden semeresini gösterdi. Toplantıda Arap ülkeleri, Makarios’un kararlarını kabul etmezken Kıbrıs Türk halkının haklarının korunması gerektiğini söylediler.

12 Mart 1971 muhtırası sürecinde, Türk-Arap ilişkilerine kısa bir süre de olsa mesafe koymak durumunda kalındı. Nitekim Mart 1972’de Cidde’de İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) yasasını Türkiye imzalamadı. Ancak toplantılarına fiili olarak katıldı. 70’li yıllar süresince Türk-Arap ilişkilerinin gelişimine paralel olarak İKÖ ile ilgili ilişkilerde de önemli ilerlemeler kaydedildi. 1975’te Cidde’de düzenlenen konferansa Türkiye ilk kez Dışişleri Bakanı seviyesinde katıldı. Buraya Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş’ta konuk olarak çağırıldı. Toplantıda yaptığı konuşmada Kıbrıs Türklerinin sorunlarını anlattı.

1973 senesinde çıkan Arap-İsrail Savaşı karşısında Türkiye tavrında değişikliğe gitmedi. Yani 1965 senesinden beri devam ettirdiği politikayı burada da sürdürdü. Türkiye, 1967’de olduğu gibi Amerikan üslerinin kullanılmasına izin vermedi ve Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarına hava sahasını açık tuttu. Türkiye bu tutumunun karşılığını 20 Kasım 1973’te aldı. Nitekim Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), Türkiye’ye petrol ihracatı konusunda bir kısıtlamaya gitmeyeceğini açıkladı. Bunun yanında, Ağustos 1973’te Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının inşası konusunda bir antlaşma da imzalandı. Bu hattın 3 Ocak 1977’de açılması ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağladı.

1960’lı yıllardan beri Filistin Kurtuluş Örgütü’ne (FKÖ) karşı mesafeli duran Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşıyla birlikte bu politikasında da değişikliğe gitti. Bu döneme kadar “Filistin halkının meşru hakları” kavramına vurgu yapmakla yetinildi. Ancak 1973’ten itibaren Filistinlilerin devlet kurma hakları Türkiye tarafından açıkça kabul edildi. Türkiye, FKÖ’yü Ocak 1975’te tanıdı ve Kahire’deki Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla ilk ilişkiler kuruldu. 1976 senesinde İslam Dışişleri Bakanları konferansında FKÖ’nün Ankara’da büro açmasına izin verildi. FKÖ’nün Ankara’daki temsilciliği, 5 Ekim 1979 tarihinde Yaser Arafat tarafından açıldı.

Türkiye’nin Arap ülkelerine yönelik politikasında yaşanan bütün gelişmelere rağmen Türk politikası ana eksenini değiştirmemiştir. Bu dönemde Batı ve NATO’yla ilişkilerini devam ettirmiş; İsrail’le kesilmeyen ikili ilişkiler, Amerika ile ilişkilerin bir parçası olarak

kabul edilmiştir. Bu süreçte, İsrail’le ilişkiler özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı ve 1969 Mescid-i Aksa yangını sebebiyle kötü bir seyir takip etmiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşı ve Türkiye’nin FKÖ’yü tanınması da iki ülke ilişkilerine olumsuz yansımıştır.

1960’lı yıllarda Türkiye-İran ilişkileri genelde olumlu bir seyir takip etti. Bunda en önemli etken, her iki ülkenin de antikomünist kampta yer almasıydı. 60’larda Türkiye’nin Arap komşularıyla ilişkilerinin düzelmeye başladığı bir dönemde İran-İrak ilişkileri kötüleşti. Türkiye-İrak ilişkilerinin iyileşme belirtileri vermesi ise, Şah’ın Türkiye’ye şüpheyile yaklaşmasına sebep oldu. Ancak ilişkilere asıl şüpheyile yaklaşan taraf Türkiye oldu. Bunda özellikle İran’ın Irak Kürtlerine karşı otonom yapı konusunda destek vermesi hatta daha ileri giderek kışkırtması en önemli sebeptir. Esasında Türkiye’yi endişelendiren en önemli konu, Irak’ta kurulması düşünülen federatif bir devletin İran’ın bölgedeki Farslaştırma politikasına hizmet etmesiydi. İran’ın böyle bir Fars etkisi meydana getirmekteki amacı, bölgede süper güç olmaktı. Bunun için uygun ortamı 1973 yılında petrol fiyatlarındaki artış sağladı. İran bir yandan hızla silahlanırken diğer taraftan da büyük altyapı yatırımlarına ağırlık verdi. Aynı dönemde Türkiye, Kıbrıs meselesi sebebiyle ABD’nin uyguladığı ambargoyla askeri olarak zayıflarken ekonomik olarak da zor bir döneme girdi. Ancak 1978’de Türkiye’de olduğu gibi İran’da da sokak çatışmaları yaşandı. Türkiye’nin aksine İran’daki çatışmaları büyük kitleler destekledi. İran’da sokak çatışmaları bir süre sonra giderek daha da şiddetlendi. Şah bir daha dönmek üzere Ocak 1979’da İran’dan ayrılmak zorunda kaldı. Bundan sonraki süreçte, Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönem başladı.

11.2. 1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası

1980’lerin ilk yarısından itibaren Türkiye, dış politikasında, tekrar Batıyla ilişkileri geliştirme çabası içerisine girdi. Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan gerginlik ve Türkiye’nin NATO içerisindeki konumuyla ilgili tartışmalar da sona erdi. Sovyetler Birliği’yle ilişkiler ise gergin bir hal almaya başladı. 1979’de yaşanan İran Devrimi, Batı’nın tek müttefiki olarak Türkiye’nin bulunduğu coğrafyadaki konumunu da güçlendirdi. SSCB’nin Aralık 1979’da Afganistan’a saldırması, ABD’nin bölge güvenliği konusundaki endişelerini arttırdı.

1980-1983 arasındaki dönemde Türkiye’nin gündemini iç istikrarın sağlanması meşgul etti. Dış gelişmelerde ise bir durgunluk dikkat çekmekteydi. Bu dönemin önemli olaylarından birisi, 12 Eylül darbesinden sonra Avrupa Konseyi’nin Türkiye’nin üyeliğini askıya almasıdır. Bu durum ilişkileri olumsuz etkiledi. İlişkilerin düzelmesi ancak 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra gerçekleşti.

12 Eylül 1980 Darbesi’nin akabinde Türkiye, komşusu olan Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönüşü konusuna olumlu yaklaştı ve üyeliğini veto etmedi. Ancak bu durum Türk-Yunan ilişkilerinde bir yumuşama yaşanmasını sağlamadı. Bunun en önemli sebebi ise Yunanistan’da PASOK partisinin başına geçen Papandreou’nun Türkiye aleyhtarı sert söylemleridir. Bu süreçte Türkiye-Yunanistan ilişkilerini; Kıbrıs, Fır Hattı, kıta sahanlığı ve adaların silahsızlandırılması gibi problemlerin yanında Batı Trakya’da yaşayan Türk azınlığa karşı baskının artması da olumsuz yönde etkiledi.

1980-1983 arasında Türk-Arap ilişkileri ekonomik açıdan gelişmeye devam etti. Türkiye, Camp David Antlaşmalarını kabul etmedi ve İsrail ile diplomatik ilişkilerini ikinci kâtip seviyesinde yürüttü. 1981 yılında İsrail'in Golan Tepelerini işgalini de tanımadı. Diğer taraftan İslam ülkeleriyle yakınlaşma politikasına devam etti. Türkiye, Ocak 1981'de Suudi Arabistan'ın Taif kentinde toplanan İslam Ülkeleri zirvesine ilk kez başbakan seviyesinde katıldı.

1980'lerin ikinci yarısında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa devletleri, "demokratikleşme" adı altında kapitalist ekonomiye geçiş sürecine girdi. Bu durum dünyada ekonomik ve politik dengeleri etkilediği gibi sınırların değiştiği bir süreç de yaşandı. Bu dönemde geleneksel politikaları terk eden Özal hükümeti, önceliği ekonomiye verirken dış politikaya ekonomi ağırlıklı olarak bir işadamı gibi şekil vermeye çalıştı. Özal, Türk dış politikasını dışişlerinden başbakanlığa taşıdı ve belirlediği danışman ekibiyle yürütmeye çalıştı. Bu bağlamda Özal, ABD ile ilişkilere büyük önem vererek dış politikanın temel eksenini olarak gördü.

1980'li yıllarda hayata geçirilmesi gündeme gelen GAP projesi, Atatürk Barajı ve hidroelektrik santrali inşaatı, Fırat ve Dicle'den su ihtiyacını karşılayan Suriye ve Irak'ı rahatsız etti ve gerginliğe sebep oldu. Bu bağlamda 1987 senesinin Haziran ayında Suriye'yi ziyaret eden Özal'ın, Fırat'tan su akışını garanti eden bir protokol imzalamasına rağmen gerginlik azalmadı. Türkiye'nin 13 Ocak-12 Şubat 1990 tarihleri arasında Atatürk Baraj gölünde su tutmaya başlaması, ciddi bir bunalım yaşanmasına sebep oldu. Suriye ile Türkiye arasındaki bir diğer konu da, Hatay'ın Türkiye'nin egemenliğinde olmasıydı. Bu durum Suriye tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyerek her platformda gündeme getirildi.

FKÖ lideri Yaser Arafat 15 Kasım 1988'de Filistin Devletini kurduğunu ilan ettiğinde ilk tanıyan devletlerden birisi Türkiye oldu. Bu dönemde Yunanistan ile kıta sahanlığı sorunu sık sık gündeme geldi. Yunanistan'ın 1982 yılında kabul edilen bir sözleşmeye göre kıta sahanlığını 12 mile çıkarmasını Türkiye savaş sebebi sayacağını açıkladı

1980'lerde Türk dış politikasını etkileyen önemli bir konu, Bulgaristan'da iktidarda olan komünist lider Todor Jivkov'un 1984 senesinden itibaren yaklaşık bir milyon Türk'e karşı uygulamaya koyduğu asimilasyon politikasıdır. Jivkov, Bulgaristan'da yaşayan Türklere başta isimlerini değiştirme, dini törenlerini engelleme, hapse atma veya sürgüne yollama gibi yöntemler uyguladı. Türkiye bu konuda İslam Konferansı Örgütü ve Birleşmiş Milletlere itirazda bulunduysa da bir sonuç elde edemedi. 1989'da protesto ve tepkilerin artması üzerine Jivkov, sınır kapılarını açmak zorunda kaldı ve yaklaşık 312 bin kişi Türkiye'ye göç etti.

1980'lerde Türk dış politikasını etkileyen diğer bir konu da Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türkiye aleyhinde yaptığı eylemler olmuştur. Örgüt çok sayıda Türk diplomatına karşı suikast girişiminde bulunmuştur. İlk suikastı 1973 senesinde Los Angeles'te iki Türk diplomatı öldürerek gerçekleştiren örgüt, 1983 senesine kadar birçok Türk diplomatını şehit etmiştir. Aynı sene Orly'de patlatılan bomba sonucu 2 Türk vatandaşını katletmesinin dışında 6 yabancıyı da öldürmesi dünya kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştır. ASALA bu eylemden sonra faaliyetine son vermek durumunda kalmıştır. Bundan sonraki süreçte, terör

eylemleri yerine ağırlıklı olarak “Ermeni Soykırımı” iddiaları dünya kamuoyunun gündemine getirilmiştir. Günümüzde de “Ermeni Soykırımı” iddiaları Türk dış politikasını en çok meşgul eden konulardan birini teşkil etmektedir.

Bugün dahi Türk dış politikasına etkisi hissedilen bir diğer terör örgütü de 1978’de kurulan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) dir. Ağustos 1982’de silahlı mücadeleye başlama kararı alan örgüt, ilk eylemlerini 15 Ağustos 1984’te Siirt’in Eruh ilçesiyle Hakkâri’nin Şemdinli ilçesinde gerçekleştirmiştir. Örgüt özellikle dış güçlerin de desteğini alarak eylemlerini giderek arttırmış; Türkiye’nin gerek iç gerekse dış politikasında önemli bir sorun teşkil etmiştir.

11.3. 1990-2000 Dönemi Türk Dış Politikası

SSCB ve sosyalist ülkelerde başlayan çözülme, Paris Konferansı (Kasım 1990) ve Malta görüşmelerinin akabinde 1991 senesinde SSCB’nin yıkılmasıyla sonuçlandı. Böylece iki kutuplu dünya düzeni sona erdi. Bu durum Türkiye’ye kuzeyden gelebilecek tehlikeyi sona erdirdi ve dış politikada değişikliğe gidilmesine neden oldu. SSCB’nin yıkılması ve Doğu Avrupa’da yaşanan gelişmeler, Türkiye için Balkanlardan Kafkasya’ya hatta Asya’nın içlerine kadar geniş bir sahada yeni hareket alanları meydana çıkardı. Bu dönemde Avrupa ve Amerika açılımlarından istediği sonucu alamayan Özal, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ne ve Karadeniz İşbirliği Projesi’ne yöneldi. Bu arada 1990-2000 arası dönemde sık sık yaşanan hükümet değişiklikleri, Türk dış politikasını olumsuz etkilemiştir.

Dönemin hemen başında Türk dış politikasını etkileyecek diğer bir konu ise, Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak’ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt’i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı’dır. Irak’ın, BM Güvenlik Konseyi’nin Kuveyt’ten çekilme kararını tanımaması üzerine, 17 Ocak’ta ABD ve müttefikleri Irak’a karşı askeri harekâta başladı. Savaş, Türkiye’nin ekonomisi ve güvenliği açısından olumsuz etki yaptı. Körfez Savaşı sonucunda Türkiye’nin güneyinde ortaya çıkan bölünmüşlük ve bu bölgede yaşanan iç karışıklık terör örgütleri için bulunmaz bir fırsat sundu.

17 Nisan 1993’te Turgut Özal’ın ölümü üzerine Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildi. Bu bağlamda Başbakanlığa da Tansu Çiller geldi. Çiller hükümeti, ileriki dönemde birçok eleştirilere de sebep olan bir karar olarak Avrupa Birliğiyle 6 Mart 1995’te Gümrük Birliği antlaşmasını imzaladı.

Temmuz 1996 tarihinde iktidara gelen Erbakan, dış politikada iktidarının en dikkat çekici hamlesini yaptı. Bu bağlamda, 15 Haziran 1997’de İstanbul’da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları zirvesinde Gelişmekte Olan Sekiz Ülke (D-8) örgütünün kuruluşu resmen ilan edildi. D-8 üyeleri; İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Pakistan, Nijerya ve Türkiye gibi tabii kaynakları, nüfus yoğunluğu ve potansiyel pazarlarından ötürü kendi coğrafyalarında önem arz eden ülkelerdi.

Bu on yıllık dönemin sonuna doğru 19 Aralık 1999 tarihinde Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası yaşanacak ve AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmış olacaktır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1960-1980 arası dönemde Türk dış politikasında önemli gelişmeler yaşandı. 27 Mayıs 1960 darbesini yapanlar Türk dış politikada hiçbir değişikliğe gidilmeyeceğini uluslararası yükümlülüklerini yerine getireceğini ilan etti. Ancak 1962'den itibaren ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan Küba Krizi akabinde 1964 senesinde Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmeler Türk dış politikasında derinden etkiledi ve değişikliğe gidilmesinde önemli etken teşkil etti. Dış Politikada yaşan değişikliğin diğer bir nedeni de Doğu ve batı bloğu arasında yaşanan gerginliğin nispeten azalmasıdır. Yani Yumuşama (detant) adı verilen süreçti.

1960-1980 arası Türk-Amerikan ilişkileri 60'ların başında itibaren olumsuz yönden gelişti. Türkiye açısından özellikle Küba krizi ve akabinde Johnson mektubu ile 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo ilişkilere olumsuz etkiledi. Bunun aksine gergin başlayan Türk-Sovyet ilişkileri 1965 senesinden itibaren yerini olumlu yönde gelişti. İki ülke arasındaki yakınlaşma, ekonomik alanda devam etti. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması SSCB ile yakınlaşma çabalarına ivme kazandı. 1960-1980 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında da önemli değişiklikler meydana geldi. Nitekim Türkiye 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Arap tarafını destekledi Ayrıca Türkiye 1972'de kurulan İslam Konferansı Örgütü'ne özel bir statüyle üye oldu. 1979 senesinden itibaren uluslararası alanda yumuşamanın yerini, kısmen Soğuk Savaşa bırakması, Türk dış politikasında değişiklik yaşanmasına neden oldu. 12 Eylül Askeri Darbesi ve sonrasında kurulan askeri yönetim, ABD ve batıyla ilişkileri geliştirme çabası içine girildi.

1990-2000 dönemde doğu blokunda bir çöküş yaşandı. Bu bağlamda 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, yeni bir durumu ortaya çıkı. İki kutuplu dünya yerini karışıklığa ve bölgesel sıcak çatışmalara bıraktı. Bu süreç Türkiye'ye yeni kazanımlar için uygun ortam sağladı. Ancak iç siyasette yaşanan gelişmeler nedeniyle Türkiye bu durumdan yeterince istifade edemedi. Bunu yanında bu dönemde güney komşusu olan Irakta yaşanan gelişmeler Türk dış politikasını şekillendiren bir diğer etken oldu.

Bölüm Soruları

1. Türkiye, ABD'nin baskısıyla Haşhaş ekimin hangi sene yasaklamıştır?
 - a. 1961
 - b. 1951
 - c. 1981
 - d. 1971**
 - e. 1941
2. Türkiye SSCB ilişkilerinde yakınlaşmanın bir sonucu olarak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay kaç senesinde Moskova'yı ziyaret etmiştir?
 - a. 1939
 - b. 1989
 - c. 1969**
 - d. 1959
 - e. 1949
3. ABD aşağıdaki hangi olay üzerine Türkiye'ye ambargo uygulamıştır?
 - a. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı**
 - b. Küba Krizi
 - c. Türkiye'nin SSCB ile yakın ilişki kurması
 - d. 1991 Körfez Savaşı
 - e. II. Dünya Savaşının başlaması
4. Hangisi Ermeni terör örgütüdür?
 - a. PKK
 - b. FKÖ
 - c. ASALA**
 - d. BAAS

e. İKÖ

5. Dış politikada “Jonhson Mektubu” olarak bilinen belge hangi sene Türk hükümetine yollanmıştır?

a. 1964

b. 1962

c. 1974

d. 1967

e. 1970

Cevaplar:

1) d, 2) c, 3) a, 4) c, 5) a

Bölüm Kaynakçası

BIYIKLI, Mustafa, **Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi I-II.** , Gökkuş yay. İstanbul 2008

GÖNLÜBOL, M. ve arkadaşları, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

HALE William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, (çev. Petek Demir), İstanbul 2003

ORAN, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I-II: 1919-1980, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

YALÇIN, Durmuş, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2003.

YALÇIN, Semih, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınları, Ankara 2000.

12. ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE'DE İÇ POLİTİKA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12.1. Atatürk'ün Vefatı

12.2. Yeni Cumhurbaşkanı'nın Kendini Kabul Ettirmesine Dönük Düzenlemeler

12.3. Ekonomik Politikalar

12.4. Sosyal Politikalar

12.5. Çok Partili Dönemin İlk Evresi

12.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Çok Partili Sürece Uyum Sağlaması

12.5.2. Halkoyu İle İktidar Değişimi

12.6. Demokrat Parti İktidarında Türkiye

12.6.1. Siyasi Gelişmeler, İktidar – Muhalefet İlişkileri

12.6.2. İdari Uygulamalar

12.6.3. Cumhuriyet Halk Partisi Muhalefette

12.6.4. Sosyal ve Kültürel Uygulamalar

12.6.5. Din Siyaset İlişkileri

12.7. 1954-1957 Dönemi Gelişmeleri

12.7.1. Siyasi ve Sosyal Gelişmeler

12.7.2. Demokrat Parti Döneminde Eğitim

12.8. Adım Adım İhtilale Gidiş: 1960 Yılı Gelişmeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Atatürk'ün vefatı üzerine yerine kimin geçeceği nasıl belirlendi?
2. İsmet İnönü kendini kabul ettirmek için neler yaptı?
3. Çok partili hayata geçmek kararında hangi gelişmeler etkili oldu?
4. Savaşa girmeyen Türkiye'de halk ekonomik zorluklar çekti mi?
5. Demokrat Parti yönetiminde hangi siyasi ve idari değişiklikler yaşandı?
6. Çok Partili hayatın bir askeri darbe ile sonlanmasına giden yolda ne gibi politikalar uygulandı?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Geçiş Dönemi	Atatürk'ün vefatı üzerine ortaya çıkan tartışmaları ve yeni cumhurbaşkanı seçimi ile ilk icraatları hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olur.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.
Ekonomik Politikalar	Savaş dönemi yaşanan ekonomik sıkıntılar ve çıkarılan kanunlar hakkında yorum yapabilir.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.
Sosyal Politikalar	II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan eğitim ve kültür politikalarını öğrenir ve önceki dönemle kıyaslayabilir.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.
Çok Partili Dönemin İlk Evresi:	1946-50 döneminde yaşanan değişiklikler hakkında bilgi sahibi olur ve yeni arayışları yorumlayabilir.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.
Demokrat Parti İktidarında Türkiye	Demokrat Parti iktidarında uygulanan dini, idari ve siyasi politikaları ve önceliklerin farkına varır.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.
1954 – 1957 Dönemi Gelişmeleri	Ekonomik, idari ve siyasi sıkıntıların başladığı dönemin önemli gelişmelerini kavrar.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.
Adım Adım İhtilale Gidiş: 1960 yılı gelişmeleri	İktidar muhalefet çekişmesinin ülkeyi nereye götürdüğünü anlar ve tarafların tutumlarını kıyaslar.	Ders notu ve ilgili kitapları okuyarak, olaylar arasında sebep – sonuç ilişkisi kurarak, empati yaparak.

Anahtar Kelimeler

Çok Partili Hayat

Demokrat Parti

Köy Enstitüleri

Milli Korunma Kanunu

Varlık Vergisi

Toprak Kanunu

Atatürk'ü Koruma Kanunu

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ikinci çok partili hayat denemesinden sonraki 1930'lu yılların ilk yarısında aktif siyasi hayatın dışında olmakla birlikte kültür hayatının merkezinde yer almıştır. Tarih, dil ve kültür politikaları ile Cumhuriyet nesillerinin kendilerine güven duyarak geleceğe ve çağdaş uygarlık seviyesine yürüyecekleri bir dünya görüşünün oluşmasına katkı sağlamıştır.

12.1. Atatürk'ün Vefatı

Aktif askerlik hayatının başlamasından itibaren içinde olduğu siyasi faaliyetler, savaşlar, yeni bir devletin kuruluşunu Türk milletine anlatmak ve benimsetmek yolundaki çalışmaların Atatürk'ü ziyadesiyle yormuş, sağlığı 1937 yılı itibarıyla alarm vermişti. Türkiye'nin Hatay ideali dolayısıyla, Mayıs 1938'de yaptığı Mersin gezisi ve askeri teftişler sıhhatini oldukça bozmuştu. 29 Ekim kutlamalarına katılamadığı gibi, 1 Kasım 1938'de yapacağı Meclis açış konuşması için de Ankara'ya gidememişti.. Son birkaç günü koma halinde geçiren Atatürk 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştur. Gerekli tıbbi işlemlerin yapılmasından sonra dönemin önemli din âlimlerinden Şerafettin Yaltkaya tarafından cenaze namazı kıldırılmıştır. Atatürk'ün naaşı 19 Kasım'a kadar İstanbul'da Dolmabahçe Sarayındaki katafalkta İstanbul halkının ziyaretine açılmıştır. 20 Kasım'da Ankara'ya nakledilen cenaze, yapılan törenin ardından geçici olarak Etnografya Müzesi'ne konmuştur. Atatürk 10 Kasım 1953'de Anıtkabir'de toprağa verilmiştir. 1926 yılındaki suikast girişiminden sonra söylediği gibi “naçiz vücudu elbet bir gün toprak olacak”, fakat en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti sonsuza kadar yaşayacaktır.

11 Kasım günü yapılan Meclis grubu toplantısında Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi aday göstermemiş, milletvekillerinin özgür iradesi ile Cumhurbaşkanı adayı belirlenmişti. İsmet İnönü'nün tek aday olarak ortaya çıktığı bu seçimin ardından, Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplantısında da İnönü oybirliğini sağlayarak Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur.

12.2. Yeni Cumhurbaşkanı'nın Kendini Kabul Ettirmesine Dönük Düzenlemeler

Yeni Cumhurbaşkanı, usulen istifasını sunan Celal Bayar'ı yeniden görevlendirmekle birlikte Parti ve hükümette kontrolü sağlayacak adımlar atmıştır. İnönü, muhalefetleri dolayısıyla eski içişleri ve dışişleri bakanlarının değiştirilmesini istemiş, yakın çalışma arkadaşı Refik Saydam'ı İçişleri Bakanı olarak görevlendirmiştir. Parti yönetiminde gerçekleştirilen köklü değişiklik ise döneme adını vermiştir. 26 Aralık'ta toplanan Olağanüstü Kurultay'da Genel Başkan seçilen İnönü'ye Milli Şef unvanı verilmiştir. Parti tüzüğü'nün 3. Maddesinde yapılan değişiklik ile Atatürk “Ebedi Şef”, İnönü ise “Milli Şef ve değişmez genel başkan” olarak ilan edilmiştir. Buna göre Milli Şef görevden ancak ölüm, görev yapamayacak kadar ağır hastalık veya istifa halinde ayrılacaktır. Devlet başkanının dört yılda bir yapılan seçimle belirlenmesinin onun otoritesine zarar vereceği düşüncesiyle yapılan bu değişiklik, makamı sorumsuz ve denetim dışı bir konuma getirdiği için eleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü döneminde ilk iş olarak 1/3 oranında yenilenen Meclise Atatürk döneminde muhalefette kalan Kazım Karabekir, Refet Bele gibi İstiklal Harbi'nin önde gelen şahsiyetleri alınmışlardı. 29 Mayıs 1939 tarihinde toplanan 5. Olağan kurultayda parti devlet bütünleşmesinden vazgeçilmiş, parti çalışmalarını kontrol etmek amacıyla bir “Müstakil Grup” kurulması karara bağlanmıştır.

12.3. Ekonomik Politikalar

Devletin II. Dünya Savaşı'na girme ihtimaline karşı bir milyondan fazla insanı askere almasının yarattığı sıkıntıları gidermek ve ekonomik yapıyı savaşın olağanüstü şartlarına göre düzenlemek için hükümete çok geniş yetkiler veren **Milli Korunma Kanunu** 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edildi. Hükümet, savaş gereksinimleri ile doğrudan alakalı olan sanayi ve maden sektöründe hangi ürünün ne miktar üretileceğine karar vermenin yanı sıra hedeflerin gerçekleşmesi için birtakım zorlamaları da yaptırabilecekti. Tarımda hangi ürünün nerede, ne miktarda üretileceğini belirleyebilecek, ekilmeyen büyük arazilerin bedelini ödeyerek işletmeye açabilecekti. Hükümet dış ticareti ve dolayısıyla fiyatları da kontrol etme yetkisine sahip olarak karaborsayı önlemeyi hedefliyordu. Ücretli çalışma mecburiyeti, hafta tatilinin iptali, tarım alanında, başka işletmelerde de ücretle çalıştırma gibi yaptırımlar hükümetin yetkisi dâhilinde olan hususlardan bazılarıydı.

Gerek şehirlerde ticaret ve sanayi erbabı ve ithalatçılar, gerekse köylerde büyük toprak sahipleri mevcut savaş şartlarını istismar ederek büyük kazançlar sağlamışlardı. Devlet enflasyon baskısıyla gittikçe artan savunma harcamalarını karşılamakta zorlandığı sıralarda vergilendiremediği bu kazançlar için her kesime yönelik vergiler koyma yoluna gitmişti. Ticaret ve sanayi kesimi için **Varlık Vergisi** getirilmiştir. Kanun “iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile uyumlu vergi vermeyenleri hedeflemiştir”. Kanuna göre büyük çiftçiler, yıllık net geliri 2500 liradan fazla olan gayrimenkulü bulunanlar, vergiye esas kıymeti 5000 liradan fazla olan arsaların sahipleri, kazanç ve buhran vergileri mükellefleri, meslekleri olmadığı halde ticari muamelelerde aracılık yaparak komisyon alanlar bu vergiye tabi idiler. Mükelleflerin vergi miktarını belirleyecek komisyon mahalli mülki amirin başkanlığında, mal müdürü, ticaret odaları ve belediyelerin kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer üyeden meydana gelecek ve kararlarına itiraz edilemeyecekti. 15 gün içinde vergisini ödemeyenlere bedelli çalışma mecburiyeti getirilmişti. Ticaret ve sanayi alanında büyük oranda gayri Müslimler yer aldığı için bu kanundan en çok etkilenen de onlar olmuşlardı. Bununla birlikte kanunla hedeflenen gelirin ancak %74'ü tahsil edilmiştir. Yakın dönem tarihimizde en çok eleştirilen düzenlemelerden birini oluşturan Varlık Vergisi Kanunu 15 Mart 1944 tarihinde kaldırılarak tahsil olunamayan kısım silinmiştir.

Tarım sahasında **Toprak Mahsulleri Vergisi** getirilmiştir. “Karşılanması lazım gelen külfetli savunma harcamalarının bütün millet arasında ahenkli bir dağılımı düşünüldüğü için maliyet fiyatlarının birkaç katı artan toprak mahsullerinden de vergi alınmasında zaruret” görülmüştür. Hükümetin belli fiyattan aldığı ürünlerde %8, diğer ürünlerden %12 oranında aldığı vergiler 1944 yılında genel olarak %10'da eşitlenince bunun “ne kadar saklanırsa saklansın eski aşar vergisi” olduğu TBMM'de milletvekilleri de kabul edilmiştir.

Dönemin tartışmaları ve etkileri bakımından zikre değer bir diğer düzenlemesi **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur**. Nüfusunun % 75'i köylerde oturmasına mukabil tarım yapılabilen toprakların çok sınırlı olduğu Türkiye'de toprakta çalışanların çoğunluğunu ortakçı, yarıcı ve tarım işçileri oluşturmaktaydı.

Kanun, arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçiler kadar çiftçilik yapmak isteyenleri de işgüçlerini değerlendirecek araziye sahip kılmayı amaçlıyordu. Arazisi olup ta üretim vasıtaları olmayanlara sermaye ve canlı-cansız demirbaş verilecek, ülke topraklarının sürekli olarak işletilmesi sağlanacaktı. Büyük topraklar elli dönüme kadar kamulaştırılabilecekti. Kanunun çıktığı tarihte toprağı fiilen işleyen ortakçı, yarıcı veya tarım işçisinin işlediğı toprağı sahiplenmesini mümkün kılan madde Meclisteki muhalefet dolayısıyla metne sokulmamıştır. Kanunun hedeflerinden birisi, köyde toprağı olmadığı için şehre göçen ve oradaki sosyal yapıyı bozan işsiz kalabalıkların önlenmesiydi.

12.4. Sosyal Politikalar

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ilköğretim seferberliği başlatmış, mesleki eğitimde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öğretmenlerin maaşlarında iyileştirmeye gidilmiş, konut ve sağlık gereksinimleri karşılanmaya çalışılmıştır. Maddi sıkıntıları sebebiyle okula değil işe giden çocuklar için ilk tahsil kursları düzenlenmiştir. Eğitim mensuplarının siyaset yapması yasaklanmış, Parti üyesi milletvekili profesörler de iki görevden birini seçmek zorunda bırakılmışlardır.

Savaş döneminde Cumhurbaşkanı İnönü'nün en çok değer verdiği işlerin başında Köy Enstitüleri gelmektedir. Köylerde çalışacak öğretmenlerin “sıhhi, içtimai, iktisadi, ticari, zirai sahalarda çok önemli rol oynaması gerektiğı” daha 1930'lu yılların başından itibaren yazılmaya tartışılmaya başlanmış, Saffet Arıkan'ın bakanlığı sırasında eğitim kursları açılmıştı. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un yürüttüğü bu proje 17 Nisan 1940 tarihinde kanunlaştı. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e göre amaç “köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve üretici vatandaş yetiştirmektir”. Ancak, projenin en inanmış ve ısrarlı savunucusu Tonguç, “hiçbir kuvvetin köylüyü, kendi hesabına ve insafsızca istismar etmemesinin, köyün sakinlerine köle ve uşak muamelesi yapılmamasının, köylülerin şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline getirememesinin sağlanması” olduğuna vurgu yapmıştır. Enstitüler çok partili hayatın başlarına kadar etkin bir şekilde çalışmış ve mezunlar vermişlerdir.

Laiklik hususundaki uygulamalar önceki döneme oranla çok radikalleşmiştir. Nitekim 1940 yılında Halkevleri Kütüphanelerine dini içerikli ve Türk İnkılabının ideolojisine uymayan yayınların girmesi yasaklanırken, 1942 yılında gazetelerde dini içerikli yazı dizilerinin yayınlanması kontrol altına alınmıştır.

Tarım alanındaki vergilerin arttırılması ve yaygınlaştırılması büyük şehirlerde yaşanan ekmek sıkıntılarını gidermeye yetmediğı için 13 Ocak 1942 tarihinden itibaren ekmek karneyle dağıtılmak zorunda kalınmıştır. Halkın temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları ortalama % 400 civarında arttığı için, et, un, şeker ve Sümerbank ürünleri de karneye bağlı olarak dağıtılmıştır.

Savaş döneminde 1 milyondan fazla asker silahaltına alınarak her an değişebilecek savaş dengelerine karşı hazırlık yapılmıştır. Bu durumda bütçenin ortalama %55'i milli savunma harcamalarına ayrılmak zorunda kalınmıştır. Tüketim mallarının ithal fiyatları %189

artarken tüketici fiyatlarına %380 oranında yansımış, bunun farkı ise, ithalatçı tüccar kesiminin eline geçerken emekli, işçi, memur kesiminin geliri %100'den fazla düşmüştür. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise mevcut durumu ve rahatsızlığını 1 Kasım 1942 tarihli Meclisi açış konuşmasında, “şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... Büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız” sözleriyle ifade etmekteydi.

Bu durumun sosyal patlamalara neden olmasından endişe eden yetkililer bilhassa memuru enflasyona ezdirmemek üzere çeşitli tedbirler almışlardır. Karaborsaya düşen un, zeytinyağı, makarna, şeker, pamuklu kumaş gibi temel ihtiyaç maddelerinin maliyet fiyatı üzerinden dağıtımı, aylıklara belli aralıklarla zam yapılması yanında, 1942-1943 yıllarında birer maaş ikramiye, ayakkabı ve elbiselik kumaş gibi yardımlar yapılmıştır. 1944 yılı bütçesine memurlar için 15 milyon lira ek ödenek konmuştur. Büyük şehirlerde Kızılay tarafından kurulan aşevlerinden yemek alan, giyecek, yiyecek, yakacak yardımı yapılan dar gelirlilerin sayısının İstanbul için 85.000 kişiyle neredeyse nüfusunun %10'una ulaştığı basına yansımıştır. 1943 yılında Çiçek hastalığı ve bilhassa beslenme bozukluklarından ve insanların temizlenememelerinden kaynaklandığı bilinen Tifüs hastalığı salgın hale gelmiştir. Sağlık Bakanlığı ve belediyeler gerekli tedbirleri almaya çalışmışlardır. Daha sonra Sıtma hastalığı ile mücadele de ayrı bir problem olarak yöneticileri uğraştırmıştır. Bu süreçte hükümetin memurunu hızla artan hayat pahalılığına karşı koruma ve kollama çabası işçi, memur ve köylülerin siyasi tercihleri noktasında önemli bir ayırımın da tohumlarını atmıştır. Gerçekten de sayıları gittikçe artan memurlar, maaş zamları, temel gıda maddeleri desteği ile belli bir yaşam seviyesini tutturabilmişken köylü umumi söylemle; ölüsünü saracak kefen bezi bulamaz” duruma düşmüştür.

12.5. Çok Partili Dönemin İlk Evresi

Savaşın sonunda Sovyetler Birliği'nin Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerindeki taleplerini gündeme getirmesi Türkiye'yi batı kanadına yöneltmiştir. Türkiye Birleşmiş Milletler'in kuruluş kararının verildiği San Francisco Konferansı'na gönderdiği temsilcisi vasıtasıyla çok partili hayata geçiş kararında olduğunu muhtemel müttefiklerine duyurdu. Bu dönemde 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan Anayasanın milli egemenlik ilkesine işlerlik kazandırılmasını, parti işleyişinin demokratik ilkelere uygun olarak yürütülmesini isteyen “dörtlü takrir”i parti meclis grubuna verdiler. Öneri grupta tartışılmasına rağmen bir netice çıkmadı. Bu süreçte teklif sahiplerinin yeni bir parti kurarak fikirlerini tartışmaya açmaları tartışılırken 7 Temmuz 1945 tarihinde sanayici Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu.

Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945 tarihli meclis açış konuşmasında yapılan her işte ve harcamada Millet Meclisi'nin kontrolünün bulunduğu dikkat çekerek, mevcut sistemin tek eksiğinin bir muhalefet partisi olduğunu, ancak bunun da Türkiye'nin kendi şartlarına göre gerçekleşeceğini vurguladı.

Milli Kalkınma Partisi'nin kurucusunun bilinirliğine ve basın yayın organlarına yansıyan tanıtım faaliyetlerine karşın Cumhurbaşkanı'nın muhalif parti yokluğundan bahsetmesi dikkat çekicidir. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı ile görüşerek partinin cumhuriyetçilik ve laiklik esası üzerinde siyaset yapacağına anlaşmasından sonra 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kuruldu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan'dan oluşan kurucular her yönü ile bilinen kişilerdi. Parti programı, Halk Partisi'nin programından farklı değildi. Laiklik anlayışı başta olmak üzere altı ilke aynen benimsenmişti. Tek dereceli seçim sistemini, basın özgürlüğü ve üniversitenin idari özerkliği konusunu öne çıkarmışlardı.

1946 yılı içerisinde çeşitli meslek sahiplerinin kurucu olduğu 13 parti içişleri bakanlığından izin almıştır. Bu partiler sosyalist, liberal demokrat, İslamcı, milliyetçi gibi siyasi yelpazenin en sağından en soluna kadar bir manzara sergilemekle birlikte, kurucuları belli bir tecrübeye sahip Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye İşçi ve Çiftçi Köylü Partisi gibi örnekler dışında çok uzun ömürlü ve etkili olamamışlardır.

Diğer taraftan 10 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü kongreye giden Halk Partisi'nde "Milli Şef" ve "değişmez genel başkanlık" unvanları kaldırıldı. Partide muhalefet görevi yapan müstakil grup sonlandırıldı. Bölge ve sınıf esasına göre parti kurmayı yasaklayan tüzük maddesi iptal edildi. Kongre, 1947 genel seçimlerinin bir yıl öne alınmasına karar verdi. Tek dereceli seçim sistemi, üniversitelere idari özerklik verilmesi kabul edildi. Basın yasası daha liberal hale getirildi.

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan erken genel seçimde Demokrat Parti, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü partiler üstü bir konumda değerlendirdi. İnönü'nün aday olduğu yerlerde kendileri de İnönü'yü aday gösterdiler. Tek dereceli ve açık oy, gizli tasnif yöntemiyle yapılan seçimlerde Halk Partisi 465 milletvekilliğinden 390 tanesini alarak büyük bir çoğunluk sağladı. Demokrat Parti 65, bağımsızlar 7 üyelik kazandı.

1946 erken genel seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin iktidara yönelik tenkitlerini kademeli olarak sertleştirdiği görüldü. Bu yöndeki ilk adım partinin birinci büyük kongresinde kabul edilen Hürriyet Misakı'dır. Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine karşı olan maddelerin kaldırılması, 'milli hâkimiyet ve oy'un emniyetini sağlamak için seçim kanununda değişiklikler yapılması ve devlet başkanlığının tarafsız(partisiz) olması isteniyordu. Başbakan Recep Peker, muhalefeti ihtilal metotları ile çalışarak memlekette anarşi yaratmakla suçluyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, iktidar ve muhalefet arasındaki zıtlaşmayı gidermek için Başbakan Recep Peker ve ana muhalefet partisi konumundaki Demokrat Parti'nin başkanı Bayar ile ayrı ayrı ve birlikte birçok görüşmeler yaptı. 11 Temmuz'da radyodan yayınlanan konuşması 12 Temmuz'da gazetelerde yayımlandı. Demokrasi tarihimizde 12 Temmuz Beyannamesi olarak anılan metin, çok partili siyasi hayata istikrar getirmiştir. İnönü burada çok partili hayata geçmeyi bir memleket meselesi olarak gördüğünü ve başarmak için samimi inanç ve gayretle, bazen partisindeki aşırıları frenleyerek, bazen muhalefetin aşırılıklarını törpüleyerek çalıştığını ortaya koymuştur.

12.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Çok Partili Sürece Uyum Sağlaması

Recep Peker'in 9 Eylül 1947'de istifası ve yerine Hasan Saka'nın başbakanlığa getirilmesi ile Halk Partisi'nin kendisini sürecin şartlarına adapte etme çabaları hız kazandı. 17 Kasım 1947 tarihli 7. Kongre'de Halk Partisi ve devletin ideolojisini oluşturan altı ilkeyi yeniden yorumlama gereği hissedildi. Delegelerin parti üst yönetimini halktan habersiz ve kopuk olmakla eleştirdiği kongrede, Parti teşkilatının görevleri, basın gençlik ve kültür teşkilatlarının durumu, laiklik, devletçilik din öğretimi konularında tartışmalar yoğunlaştı. İnkılâpçılık ve devletçilik ilkelerinin esnekleştirilmesi yanında partinin laiklik politikasının önemli ölçüde yumuşatılması kararlaştırıldı. Parti tüzüğündeki değişiklikler demokratikleşme yolunda atılan önemli adımlar mahiyetindeydi. Parti meclisinin üyelerinin bütün partililer tarafından seçilmesi, genel sekreterin parti meclisi tarafından belirlenmesi ve nihayet milletvekili adaylarının %70'inin mahalli parti teşkilatları tarafından tespit edilmesinin kabul edilmesi parti tarihinde devrim niteliğinde olaylardı.

Bu dönemde 1950 genel seçimleri için gizli oy açık tasnif esasına dayalı olarak yeni bir seçim kanunu çıkarıldı. Bu kanuna aykırı hareket edecek devlet memurlarının yargılanmaları kabul edildi. İktidarın bu hamlesine karşılık muhalefet seçimlerin yargı denetimine konulması için baskı oluşturmaya başlamıştır.

Partiler arası ilişkilerdeki olumlu gelişmelere karşın ekonomik sahada beklenen düzelmeler gerçekleştirilemedi ve hükümet 14 Ocak 1949 tarihinde istifa etti. Yeni hükümeti kurma görevinin “mutedil, politik ve kültürel meselelerde liberal, din konusunda anlayışlı ve dengeli bir görüş sahibi” olan Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'a verilmesi Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin halkın hassas olduğu konularda göstermeye başladığı yakınlığın en uç örneği olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de hükümet programında 1950 seçimlerinin serbestçe yapılacağını, söz ve basın hürriyetine önem verileceğini, laiklik prensibine saygılı bir şekilde, temel haklardan olan ibadet hürriyetini sağlamak için okullarda din dersi okutulacağını vaat ediyordu.

Diğer taraftan ekonomide özel teşebbüsün geliştirilmesini ve vergi indirimini esas alan, gelir vergisi uygulamasına geçileceğini ilan eden hükümet, ekonomik projelerin finansmanını Amerikan yardımından karşılamayı umuyordu. Muhalefet sözcüsü sıfatıyla Adnan Menderes, Amerikan yardımına daha az bel bağlanmasını, sıkıntıların sebebi olarak daima savaş dönemi uygulamalarını göstermekten vazgeçilmesini ve yerli kaynakların daha fazla önemsenmesini öneriyordu. Hükümetin bir komisyon kurarak seçim kanunu hazırlığına başlaması, seçim zamanında bütün siyasi partilerin devlet radyosunu kullanmaları usulünü getirmesi, vaatlerinin sözde kalmayacağını göstermekteydi. Bu aşamada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün “laiklik prensipleri katiyen zedelenmemek üzere cemiyetin sosyal realitesine arkamızı çevirmek yerinde olmaz” şeklindeki yaklaşımından hareketle, halkın bilhassa dini konulardaki düşünce ve pratiğine ve örgütlenmelerine karşı liberal yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. İslami konulardaki artan müsamahasına karşın yeni hükümetin sol düşünce ve örgütlenmeye karşı baskı faaliyetlerini arttırdığı gözlenmiştir. Muhalefete karşı yumuşayan

görüntüden cesaret alan sol örgütlenme, hükümetten aynı olumlu ve demokratik yaklaşımı göremediği gibi siyasi parti örgütlenmesi ve üniversitedeki faaliyetler sert tedbirlerle engellenmiştir.

Demokrat Parti'nin 20 Haziran 1949 tarihinde toplanan ikinci büyük kongresinde kabul edilen Husumet Andı kararlarıyla Demokrat Partililer Anayasanın değiştirilmesine karşı çıktılar. Onlara göre Anayasanın ruhu demokrat, uygulama anti-demokrattı. Bu arada hazırlanan tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy açık tasnif ilkelerine dayanıp çoğunluk sistemini getiren seçim kanunu, 16 Şubat 1950'de Demokrat Partili milletvekillerinin de oylarıyla meclisten geçmiştir. Seçimler adli teminat altına alınıyordu. Seçim kanununda sağlanan uyum iki parti arasında işbirliğini arttırma yolunda beklentileri arttırmıştır. 1 Mart 1950 tarihinde Türk büyüklerine ait veya yüksek bir sanat değerini haiz bulunan türbelerin açılmasına dair kanun kabul edilmiş, aynı gün seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılacağı duyurulmuştur.

12.5.2. Halkoyu İle İktidar Değişimi

Her iki parti de seçim beyannamelerinde ekonomik şartları düzeltmek, denk bütçe yapmak, rejimin demokratik vasfını geliştirmek konularında ortak görüş bildirmekteydi. Cumhuriyet Halk Partisinin seçim bildirgesinde ekonomide devletin rolünü azaltarak özel teşebbüse daha çok fırsat vermek, yabancı sermaye girişini kolaylaştıracak şartları oluşturmak, paranın değerini korumak ve vergi reformu yapmanın yanı sıra halk partisinin altı ilkesinin anayasadan çıkarılmasıyla senato oluşturmak gibi noktalardaki vaatleri dikkat çekmekteydi. Demokrat Parti ise üretimi artırıp vergileri azaltarak, dengeli bir bütçe ile ekonomik durumun düzeltileceğini, özel ve yabancı sermaye için şartların iyileştirileceğini, hükümet tekelinin kaldırılacağını ilan ediyordu.

Partilerin seçim listelerine bakıldığında CHP'de mevcut milletvekillerinin %40'ı yeni listede yer almıyordu. Bu aşama, delegelerin parti üst yönetimine dayattığı çok önemli bir değişimin işaretiydi. Listedeki avukat, idareci, iktisatçı-maliyeci, doktor, tüccar, eğitimci, çiftçi, asker, belediyece, yüksek mimar gibi her kesimden temsilciler yer alıyordu. Demokrat Parti'de ise yine 12'si eski, toplam 49 milletvekili, avukat, idareci, tüccar, doktor, çiftçi, asker, eğitimci ve yüksek mühendisler ön planda yer almışlardı.

Demokrat Parti'den ayrılanların kurduğu Millet Partisi ise 22 ilden seçime katılarak bütün milleti temsil etme iddiasından uzak kalmıştır. Milli Kalkınma Partisi ise sadece İstanbul'dan seçime katılarak yerel seviyede kalacağını göstermiştir.

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimler genelde olaysız geçerken, iktidar sonuç ne olursa olsun milletin iradesinin saygıyla karşılanacağını, muhalefet ise geçmişte yaşanan kötü olayların unutulacağını belirtiyorlardı. Katılma oranının % 88.88 olduğu seçimlerde Demokrat Parti oyların % 53.59' unu, Halk Partisi ise %39.98'ini aldı. Millet Partisi oyların %3'ünü alırken Bağımsız milletvekilleri ise %3.4 oy aldılar. Milletvekili sayısı oy oranları ile doğru orantılı olmadı. Çoğunluk sistemi gereği Demokratlar 408 milletvekilliği (%83), Halk Partililer, 69 milletvekilliği(%14), Millet Partisi 1, Bağımsızlar 9 milletvekilliği

kazandılar. Her türlü anlayış, sistem ve kadro sıkıntılarına rağmen Türkiye’de iktidarın halkın oyu ile el değiştirmesi demokrasi kültürünün gelişmesi bakımından büyük bir başarı oldu.

Seçim sonuçları Türkiye’yi takip eden uluslararası çevrelerde ve dış dünyada da büyük yankılar uyandırmıştır. İngiliz basınında, alınan sonuçların Türk toplumunun uzun tek parti hükümeti sistemine karşı gösterdiği bir tepki olduğu, seçimi kazananları bile şaşırttığı yorumları yapıliyordu. Türk inkılâbının ilham aldığı en büyük kaynaklardan biri olan Fransa’da ise sonuçların değeri, hazmedilmiş olunmasına bağlı görülerek “Türkler benliklerini idrak etmişlerse bu alicenap milletin dört senede dört asırlık hamle yaptığını kabul etmek lazımdır” şeklinde ihtiyatlı bir iyimserlikle karşılanmıştır.

12.6. Demokrat Parti İktidarında Türkiye

12.6.1. Siyasi Gelişmeler, İktidar - Muhalefet İlişkileri

Bu dönemin en etkili ve belirleyici siyasi aktörleri Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Millet Partisi, Hürriyet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi gibi temsil gücü sınırlı partiler ise ancak iki parti arasındaki ilişkilere katkı sağlamak bakımından gündeme gelebilmişlerdir.

Seçimden sonra, 22 Mayıs’ta Cumhurbaşkanlığına DP Genel Başkanı Celal Bayar seçilmiş ve ilk iş olarak parti başkanlığından istifa ederek tarafsız olma konumunu tercih etmiştir. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tartışılan bir konu aşılmış oluyordu. Dörtlü Takrir’in imzacılarından Refik Koraltan Meclis Başkanlığı’na getirilmişti. Cumhurbaşkanı Bayar, hükümeti kurma görevini Aydın Milletvekili Adnan Menderes’e vermiştir. İktidar partisinin önde gelen simalarından olan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, yeni dönemin önceliklerine işaret ettiği bir konuşmasında: dış politikada hiçbir değişikliğin olmayacağını, ekonomik yapının güçlendirilerek yabancı sermayenin önünün açılacağını, üretimin arttırılmasına çalışılacağını açıklamıştır. Demokrat Parti’nin ilk hükümet programı sosyal meselelere ağırlık vermiştir. İşçilere grev, ücretli izin ve tatil hakkı, af kanunu çıkarılması, hâkim teminatının sağlanması, antidemokratik kanunların gözden geçirilmesi, fırsat eşitliği ve temel hak ve hürriyetler konusunda anayasa düzenlemeleri vaatlerin ilk sıralarında yer almaktaydı.

Yeni dönem iki parti ilişkileri bakımından gergin başlamıştır. Nitekim 22 Mayıs’ta kurulan yeni hükümetin programının Mecliste tartışılması sırasında Başbakanın eleştirilerine cevap vermek isteyen muhalefete söz hakkı tanınmayınca muhalefet meclisi terk etmiştir. Çok partili hayatın hemen başında; iktidar ve muhalefette yer alanların, rolleri farklı olarak yaşadıkları bu olay 4 senelik süreçte yaşananların karşılıklı öğ alma şeklinde yeni dönemde de yaşanacağını göstermiştir. Hükümetin güven oylamasında kullanılan 192 ret oyu çok sayıda DP milletvekilinin güvensizliğine işaret etti. Bu sonuç muhalefette iken kendisini “CHP iktidarına karşı olan herkesin partisi” olarak tanımlayan iktidar partisinin homojen olmayan ittifak yapısının en önemli zaafı olarak ortaya çıktı. Bu zaaf Demokrat Parti yöneticilerinin muhalefetin yanı sıra devletin yerleşik kurumları ile olan ilişkilerinde de bir endişe kaynağı olarak kendini hissettirecektir.

Hükümet olmakla birlikte iktidar olamamak endişesi Demokrat Parti yöneticilerini tedirgin etmiştir. CHP'nin 27 yıllık iktidarı süresinde merkezi ve yerel bürokrasinin üst noktalarındaki insanlarla bir şekilde yakın ilişkileri olduğu düşüncesi, hükümeti köklü düzenlemeler yapmaya sevk etmiştir.

12.6.2. İdari Uygulamalar

Yeni hükümet ordu, üniversite, basın ve yargı sahasında bir takım düzenlemeler yapmıştır. İlk adım orduda atılmıştır. Hükümet 6 Haziran 1950 tarihinde Genelkurmay başkanı ve önemli sayıda yüksek rütbeli subayları emekliye sevk edip, yerlerine siyasete bulaşmamış olduklarını düşündükleri subayları atamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin şiddetle protesto ettiği bu uygulama da İnönü faktörünün etkisini göstermiştir. İnönü'nün asker geçmişinin ordu yönetimi üzerindeki saygınlığından daima endişe edilmiştir. Demokrat Parti'nin, muhalefeti istediği çizgiye çekmek için İnönü'nün partideki etkisini azaltmak yolunda çalışmalar yaptığı bilinmektedir. İnönü'nün paralara, pullara resmini koymasına Atatürk çizgisinden ayrılması olarak tenkit edilmeye başlandı. 25 Eylül 1952'de yaşayan insanların heykellerinin dikilmesini yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır. Menderes bu aşamada muhalefeti “orduyu tahrik yollarına sapmak, irticaı teşvike yeltenmek, bir şark meselesi yaratmaya çalışmakla” suçluyordu.

Demokrat Parti 3 Eylül 1950 belediye seçimlerinde 600 belediyenin 560 tanesini kazandı. Bir ay sonra yapılan İl Genel Meclis üyeliklerinde de 67 ilden 55'inde çoğunluk sağlayarak genel seçimlerde elde ettiği başarının tesadüfi olmadığını, halk desteğinin artarak devam ettiğini gösterdi.

12.6.3. Cumhuriyet Halk Partisi Muhalefette

27 yıllık bir iktidardan sonra muhalefete düşmek CHP'yi derinden sarsmıştır. Her ne kadar çok partili siyasi hayata geçilen son dört yılda kamuoyunda tepki çeken pek çok uygulamayı yumuşatmış veya değiştirmişse de bunlar iktidarda kalmasına yetmemiştir. Partinin yörüngesini belirleme arayışları muhalefet yılları boyunca devam etmiştir. Bu süreçte parti yönetiminde değişiklik beklentileri sıkça dile getirilmişti. Seçimlerden sonra İnönü tabii olarak partinin Meclis grubu başkanlığına, Şemsettin Günaltay ve Faik Ahmet Barutçu da grup başkan vekilliklerine seçilerek sanki hiçbir şey değişmemiş gibi bir imaj vermişlerdi. Ancak 29 Haziran'daki VIII. Kurultay'da delegeler İnönü başta olmak üzere eski yönetimin çekilmesini ve partinin gençleştirilmesini istemişlerdi. Kongrede Parti Genel Sekreterliği'nin delegeler tarafından seçilmesiyle kısmen cevaplanan bu istek, on yıl boyunca istifalar eşliğinde tekrarlanacaktı.

Dış politikada genellikle iktidarı destekleyen İnönü, Kore'ye asker gönderilmesi olayında izlenen yöntemi tenkit etmekten geri kalmamıştır. İktidar partisinin dayandığı ezici milletvekili üstünlüğü ile muhalefete söz hakkı vermek istememesi ilişkileri gerginleştirdikçe gündeme getirilen partinin mallarına el konması tehdidi CHP'nin performansını etkilemiş olmalıdır. Nitekim hükümet 12 Aralık 1950'de devlet malı olduğu gerekçesiyle CHP merkez binasına el koyarak uzun sürecek bir tartışmayı başlatmıştır.

Demokrat Parti’de “devri sabık yaratmayacağız” sözünün yarattığı parti içi sıkıntıların yanı sıra Bayar-Menderes merkez ekibine karşı taşra teşkilatının muhalefeti, yönetimi devamlı olarak meşgul etmekteydi. Meclis grubu devamlı olarak hükümeti tenkit etmekten geri kalmıyordu. Nitekim 8 Mart 1951’de birinci Menderes hükümeti istifa etti. Yeni hükümeti yine Adnan Menderes kurdu. Bu dönemde Amerika’dan alınan yardımların arttırılması için çalışmalar yoğunlaştırıldı. Savunma harcamalarının bütçenin %60’ını oluşturduğundan şikâyet eden Başbakan Menderes, Türkiye’nin Avrupa’nın en çok asker besleyen, buna karşın hayat seviyesi en düşük ülkesi olduğunu ilan ediyordu.

12.6.4. Sosyal ve Kültürel Uygulamalar

Bu başlık altında öncelikle Atatürk ve İnkılâplarına yönelik uygulamalara işaret etmekte fayda vardır. Seçim propagandaları sırasında partilerin taşra örgütlerinin dini meseleleri sıklıkla gündeme getirmeleri seçimlerden sonra etkilerini göstermeye başlamıştır.

Atatürk’ün heykellerine yapılmaya başlayan saldırılara ilaveten DP’nin il örgütlerinde Atatürk İnkılâplarından geri dönüş istekleri dile getirilmeye başlandı. Basına yansıyan bu talepler, CHP tarafından iktidarın irticaya müsamahası olarak tenkit edildi. Hükümet ise bu suçlamaya Atatürk inkılâplarının bekçisinin Türk Milleti olduğu iddiasıyla karşılık vermiştir. “İrticam başını kaldırması halinde ezileceğini” dile getiren hükümet yetkilileri, il yöneticilerine heykellerin korunmasını tebliğ etmenin yanı sıra, dini siyasete alet etmekle suçlanan Büyük Doğu, Sebilürreşad, İslamiyet gibi dergilere soruşturma açtırmıştır.

Hükümet, 25 Temmuz 1951’de Atatürk’ü Koruma Kanunu’nu çıkartmıştır. Atatürk’ün büst, heykel ve abideleriyle Anıtkabir’e yönelik saldırıların bir yıldan beş yıla, “Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret edenlerin” bir yıldan üç yıla kadar hapis ile cezalandırılmasının kabul edildiği bu kanunla hükümet bir yandan Atatürk heykellerini korurken diğer taraftan muhalefetin dini irtica ve hükümetin taraftarlığı konusundaki tenkitlerini engellemeye çalışmıştır. Kanunun çıkmasında Atatürk’e yönelik saldırıların DP hükümeti zamanında arttığını gösteren istatistikî bir araştırma sonucu da etkili olmuştur. Buna ilaveten Atatürk devrimlerini korumak için 23 Şubat 1952 de Türk Devrim Ocakları kurulmasına karar verilmiştir.

Atatürk konusu iki parti arasında tartışma konusu haline gelirken Başbakan Menderes, Türk toplumunun görevinin “Atatürk’ün başarılarını orijinal haliyle korumak değil, başarıları ortaya çıkaran amaca uygun bir şekilde geliştirmek” olduğunun altını çizmiş, muhalefetin kendilerinden başka kimseyi Atatürkçü tanımama yanlışından vazgeçmesini istemiştir. Hükümetin sosyal politikalar hususundaki en kapsamlı adımı 14 Temmuz 1950 tarihinde kabul edilen Af Kanunu oldu. Nazım Hikmet’in de yararlandığı bu kanun toplumda genel bir iyimserlik yaratmış olmakla birlikte hükümlülerin sosyal hayata intibakları konusunda gereken hazırlıklar yapılamadığı için beklenen fayda sağlanamamıştır.

9 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen Ücretli Hafta Sonu Tatili ile işçilerin beklentilerine hitap eden hükümetin bir diğer atağı sendikalı işçilere grev hakkı verme kanun tasarısı olmuş, ancak bu kanun tasarısı Meclise getirilmemiştir.

İşçilere yönelik en önemli gelişme 31 Temmuz 1952’de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun kurulması oldu. Türk-İş, 10 sendika, dernek ve federasyondan meydana gelmişti. Hedefleri ise maaşların hayat pahalılığını karşılaması, işsizlik sigortasının kurulması ve yaş, ırk ve dine dayalı farklı ücret ödenmesinin önüne geçilmesi olarak ortaya konmuştu.

İşçilere grev hakkı görüşülürken komünizm tehlikesi gündeme sokulmuş, Türk toplumunda sınıf çatışmasına yol açacağı endişesi dile getirilmiştir. Başbakan da grev için zamanı erken bulduğunu, ilk hedefin hızla kalkınmak olduğunu gösteren mesajları yayınlamaktaydı.

Milli Eğitim Bakanlığı, 13 Eylül 1950’de öğretmenlerin politika yapmalarını yasaklarken, üniversite eğitimi için yurtdışına çıkanların soruşturulmasını kararlaştırdı. Faaliyetlerinin Amerika ile olan münasebetleri bozacağı endişesiyle Kore’ye asker gönderme kararını protesto eden Barışseverler Cemiyeti üyelerine hapis cezaları verildi. Derslerinde komünizm propagandası yaptığı iddia edilen üniversite mensuplarının tutuklanması gündeme geldi. Hükümet son adım olarak Üniversiteler Kanunu’nda değişiklikler yaparak profesörlerin siyasete katılmalarını önledi. Mecliste kanun çalışmalarını hızlandıran hükümet, 3 Aralık 1951’de Ceza Kanunu’nun 141 ve 142’nci maddelerini komünizmle mücadele edecek şekilde değiştirdi.

12.6.5. Din - Siyaset İlişkileri

Bu sahada ilk olarak 18 Haziran 1950 de iktidar ve muhalefetin işbirliği ile ezanın Arapça okunmasındaki yasak; kısa bir süre sonra radyoda dini program yayınlama yasağı kaldırılmıştır.

Hükümet komünizme karşı halkın dini hassasiyetine de hitap etmek istemiştir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki komünizm aleyhine bir fetva vererek bu anlayışın ne Müslümanlarla ne de Müslümanlık ile ilgisi olmadığını ifade etmiştir.

21 Ekim 1950 de okullarda din dersi almak mecburiyeti getirildi. Dini propaganda kaynaklı istek ve vaatlerin bu şekilde ortaya çıkması hükümet çevrelerini rahatsız edecek boyutlara varmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı din derslerinde Arapça harfleri kullananlara karşı sert tedbirlerin alınmasını valilere bir genelge ile bildirdi. İslam Demokrasi Partisi de 3 Mart 1952 tarihinde Cemiyetler Kanunu’nun 9 maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle kapatıldı.

Dinin ve vatandaşın hassasiyetinin kolaylıkla istismar edilmesi üzerine, Başbakan maddi refahın Türkiye’de gericiliğe karşı en etkili silah olacağı düşüncesini bir basın toplantısıyla duyurdu: “Yollar köylere kadar uzandıkça, elektrik ve su köylere kadar geldikçe, traktörler ve sair makineler köylünün hayatı arasına girdikçe, kalkınması ve seviyesi yükselen bu insanlar hurafelere kapılmazlar”.

Buna paralel olarak dini siyasete alet etmek suçundan soruşturulan Millet Partisi 27 Ocak 1954 tarihinde “dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet” oluşu gerekçe gösterilerek kapatıldı. Dinin siyasete alet edilmesini önlemek iddiasıyla Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Kanunu 23 Temmuz 1953’te kabul edildi.

Cumhuriyet Halk Partisi, iktidarı bürokrasi ve radyoyu partizanca kullanmakla suçlayarak Eylül 1952’de ülke çapında gezilere başladı. İktidar ise Cumhuriyet Halk Partisinin malvarlığını gündeme getirerek muhalefetin sesini kısmayı amaçlamıştır. 15 Aralık 1953 tarihinde CHP’nin malvarlığına el koyma kanununu meclisten geçirildi.

Muhalefet, Demokrat Parti’nin açıkça diktatörlüğe gittiğini iddia ederek anayasaya aykırı uygulamalarını engellemek için Anayasa Mahkemesi kurulmasını istedi. Şubat 1954 tarihinde kapatılan Millet Partisi’nin yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile işbirliği yaptı. Diğer taraftan Yabancı Sermayeyi Teşvik ile Petrol kanunlarının kapitülasyonları hatırlattığı iddiasıyla hükümeti yerli potansiyeli yabancılara devretmekle suçladı. Hükümetin cevabı basın kanununda değişiklik olarak geldi. 8 Mart 1954 tarihli düzenlemeler yersiz eleştirilerle hükümeti taciz eden gazetelerin cezalandırılmasını hükme bağlamaktaydı. Ana hatlarını verdiğimiz bu tartışmalar eşliğine yapılan 2 Mayıs 1954 seçimleri Demokrat Parti’nin temsil gücünün zirvesine çıkışını simgelemektedir. Katılımın %88.63 olduğu seçimlerde DP oyların %57’sini CHP ise % 35’ini almıştır.

12.7. 1954 – 1957 Dönemi Gelişmeleri

30 Haziran 1954’de Meclis, Seçim Kanunu’nda düzenlemeler yaptı. Seçimde aday olacak memurlar için 6 ay önceden istifa şartı getirildi. 5 Temmuz’da Profesörleri ve 25 yıllık yargıçları geçici olarak görevden alma ve bir dönem sonunda emekli etme yetkisi hükümete verildi. Hükümetin entelektüel çevrelerdeki desteğine önemli bir darbe vuran bu düzenlemeleri İnönü, “bugün Meclis grubunda, kamuoyunda ve basında Başbakanı girdiği yoldan çevirip ılımlı bir yola sokabilecek hiçbir güç yoktur” sözleriyle değerlendirdi. Muhalefet liderinin “bürokrasiyi parti denetimine almak” olarak suçladığı; memurlara istediğinde geçici olarak işten el çektirme uygulaması 5 Temmuz 1954’de yasalaştı. Hükümet seçim sonrası üst kademe askeri yapıda değişiklikler yaparken askeri personel ve memurların maaşlarını iyileştirmek için de çaba harcadı.

Cumhuriyet Halk Partisi ise takip edeceği yolu netleştirmekte kararsızlıklar yaşamaktaydı. Devletçilik ve Laiklik anlayışlarının halk tarafından benimsenmediği, terk edilmesi gerektiği iddia olunuyordu. Diğer yandan mevcut iktisadi sıkıntıların görüşülmesi için ortak çalışma önererek, dolaylı olarak iktidarın da sıkıntıyı kabul eder konuma gelmesini hedefliyorlardı. Eleştiri konuları basın özgürlüğünün olmayışı, seçimlerde hile yapıldığı, hâkim teminatının olmadığı ve ekonomik sıkıntıların giderilememesi idi.

Demokrat Parti içinden birçok milletvekili de geline noktan rahatsızlık duyduklarını Cumhurbaşkanı Bayar’a iletmışlerdi. Sundukları istek listesi aynı zamanda muhalefetin beklentilerini de büyük ölçüde yansıtmaktaydı: Anayasanın değiştirilerek iki meclisli sistemin kabulü, 1950’den sonra çıkarılan anti-demokratik kanunların iptali, seçimlerde yapılan yolsuzlukların iptal edilmesi, hayat pahalılığı ile mücadele ve eski bakanlarla ilgili soruşturmaların hızla bitirilerek sonucun kamuoyuna açıklanması. Bu arada Demokrat Parti’den atılan ve ayrılanlar Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu başkanlığında Hürriyet Partisi’ni kurdu. Bu dönemde hükümet muhalif gazetecilere karşı katı tutumunu sertleştirmiştir. Adalet komisyonu basının ispat hakkını reddetti.

1955 yılında Kıbrıs meselesi hükümet ile muhalefeti aynı çizgiye getirmiştir. Türk siyasi hayatının ayırıcı vasıflarından biri olan: dış ilişkilerde sorun olduğunda içte birliğin tesis edilmesi hassasiyeti bu defa da gerçekleşmiştir. 6/7 Eylül Olayları olarak tarihe geçen gelişmeler üzerine İzmir ve İstanbul'da 6 Eylül'de, 9 Eylül'de Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Geniş halk kitlelerinin ayaklanma sebepleri Kıbrıs sorunundan kaynaklanan Yunan düşmanlığı gibi gösterilmişse de olayların servet düşmanlığı noktasına geldiği değerlendirilmeleri yapılmıştır.

27 Ekim 1957 erken genel seçimleri uygulanan sistemin damgasını taşımaktadır. Alınan sonuçlar iktidarı biraz daha itidalli olmaya sevk ederken muhalefetin eleştirisi dozunu artırması ilişkileri gerdiği için siyaset hayatındaki tartışmalar toplumun çeşitli kesimlerinde endişe yaratmıştır. Çeşitli bölgelerde çatışmaların, huzursuzlukların yaşandığı seçimde Demokrat Parti'nin milli iradeyi tek başına temsil ettiği iddiası zaafa uğradı. Demokrat Parti oyların % 47.70'ini alarak 424 milletvekili ile birinci olurken Cumhuriyet Halk Partisi % 40.82 oy, 178 milletvekilliği, Cumhuriyetçi Millet Partisi % 7.19 oy, 4 milletvekilliği, Hürriyet Partisi % 3.85 oy, 4 milletvekilliği kazanmışlardı. Bağımsız milletvekilleri ise 2 de kaldı. Muhalefet toplam olarak oyların % 52'sini almışsa da sistemin gereği 186 temsilciyle yetinmek zorunda kalmıştır. Seçimler siyasi hayatın gidişini önemli ölçüde etkilemiştir. 1950 dönemi ile başlayan ekonomik ve sosyal gelişmeler bu dönemde daha ziyade partiler arası ilişkiler şekline dönüşmüştür.

12.7.1. Siyasi ve Sosyal Gelişmeler

Seçimlerden sonra ilk defa açık bir şekilde ordu ile hükümet arasında bir gerginlik yaşandı. 9 subayın Hükümete karşı bir komplo hazırladıkları iddiasıyla gözaltına alındıkları 16 Ocak 1958 tarihinde basına yansdı. Soruşturmasından bir şey çıkmayan olayın ihbarcısı cezalandırıldı. Hükümet Savunma Bakanını değiştirirken yüksek rütbeli subaylar arasında da görev yeri değişiklikleri gerçekleştirildi.

Ülkede işlerin iyi gitmediği açıkça görülürken siyasilerin karşılıklı suçlamalardan başka bir şey yapmadıkları ortamda Başbakan, Menderes “politik ihtirası olmayan vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı bir vatan cephesi kurmalarını” istedi. Hükümet devlet memurlarının da bu cephelere üye olabileceklerine ilişkin bir düzenleme yaptı. Muhalefetin yayın organı Ulus da bir ay süreli kapatılarak bu önlemlerden nasibini aldı. Muhalefet bu dönemde hükümeti dini siyasete alet etmekle, irtica yapmakla suçlayarak neticelerinden çekinmesi gerektiğini belirtiyordu. Komünizm propagandası suçlamasıyla Hikmet Kıvılcımlı ile 25 kişi tutuklandı. Bunlar 5-15 yıl hapis istemiyle yargılandılar. Adalet Bakanlığı 1954-58 döneminde 238 gazetecinin mahkûm olduğunu belirtmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidardaki son yılı muhalefetle daimi bir çekişme içinde geçti. Hükümetin ekonomik problemi çözmede zorlandığını, bunun da geniş halk kitlelerini derinden etkilediğini gören muhalefet, eleştirilerin dozunu giderek arttırmaya, yurt gezileri ile tepkiyi diri tutmaya özen göstermekteydi. 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında gerçekleştirilen CHP XIV. Kurultayı'nda alınan kararlar kamuoyuna “İlk Hedefler Beyannamesi” olarak yansdı. Siyasi, adli, kültürel sahalarda temel beklentileri ifade eden bu beyanname;

partizanlığın kaldırılması, Senato oluşturulması, seçim güvenliğinin sağlanması, anayasa mahkemesi kurulması, yüksek hâkimler meclisinin kurulması, memurların mahkemeye müracaat haklarının verilmesi, basın hürriyetinin anayasa teminatı altına alınması, üniversite özerkliğinin gerçekleştirilmesi, yüksek iktisat şurasının oluşturulması, sosyal adaletin anayasaya girmesi gibi hususları kapsıyordu. Buna karşın iktidarın da bilhassa kırsal alanda temel ihtiyaçları giderme sözü vererek halkın desteğini sağlama çabaları sürmekteydi. Diğer yandan Başbakan'ın Londra'daki uçak kazasından sağ olarak kurtulması da siyasi tartışmalarda kullanılan bir konu haline geldi.

Muhalefet sözcüleri Türkiye'nin dış yardım almadan ekonomik sistemi çeviremez hale geldiğini iddia ederlerken, parti toplantıları için çeşitli illere giden muhalefet lideri İnönü polis engellemesiyle karşılaşmakta, bu durum iki partinin taraftarları arasında gerginliği giderek arttırmaktaydı. Diğer yandan Türk-İş ücretlerin enflasyon karşısında yetersiz kaldığını belirterek, vergi adaletinin sağlanıp grev hakkının verilmesini talep ediyordu. Buna mukabil Çalışma Bakanı "Türk işçilerinin grev hakkının verilmesi için zamanın erken olduğunu ifade ediyordu. İyice gerilen ortamı gevşetmek için İnönü ve Menderes birer adım atarak karşılıklı görüşme başlattılar. Ancak kısa bir müddet sonra karşılıklı suçlamalar yeniden başladı. 1959 yılı Türk siyasi hayatında yeni gerginliklerle bitecektir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı, 12 Haziran 1957 tarihli bir konuşmasında "meclisin manevi şahsiyetini tahkir ettiği için" 10 ay hapis cezasına çarptırıldı. Hükümet, anayasa ve rejime karşı hareketler hususunda uyanık ve kararlı olduğunu bildirdi.

12.7.2. Demokrat Parti Döneminde Eğitim

1950-1960 arası dönemde eğitimin her kademesinde sayısal oranda önemli artışlar gerçekleştirilmiş olmasına karşın nitelik olarak aynı şeyi söylemek oldukça zordur. Demokrat Parti yönetimindeki on yılda kurulan Menderes hükümetlerinin en etkili milli eğitim bakanı olarak dikkat çeken Tefik İleri'nin de belirttiği gibi yeterli sayıda kaliteli öğretim elemanı yetiştirmeden okullar açılmaktaydı. Mevcutların eksikliğini tamamlamadan yeni okullar açmanın milli eğitim meselelerinin halline yardımcı olmayacağı açıktır. Gerçekten de söz konusu dönemde okul ve öğretmen sayısında ortalama % 100'lük bir artış sağlanmıştır. Ancak hızla artan öğrenci sayısına yetişmek mümkün olmamıştır. Aslında daha dönemin başında Milli Eğitim Bakanı'nın hazırlattığı İlköğretim Kanun Tasarısında da nüfus artışını göz önüne alarak bütün problemlerin çözümünün çok uzun bir zamana ve uyumlu çalışmaya ihtiyaç doğurduğu ortaya konmuştu. Halk eğitimine de önem verilen dönemde Halk Eğitimi Teşkilatı oluşturulmuş, çok sayıda "Halk Dershanesi" açılmıştır. Dönem başında % 32.36 olan okuryazar oranı dönem sonunda % 39.48'e yükselbilmiştir. Daha geniş çerçeveli bir yaklaşımla bakarsak Milli Eğitime ayrılan bütçenin genel bütçeye oranında büyük bir artışın zaman içinde gerçekleştiği görülüyor; 1940'da % 6.6'ya, 1950'de % 11.8'e ve dönemin sonunda 1960'da ise % 13.4'e yükselmiştir.

12.8. Adım Adım İhtilale Gidiş: 1960 Yılı Gelişmeleri

1960 yılında karşılıklı suçlama ve gerginlik en üst düzeye çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarın dini siyasi amaçlarına alet ettiğini, bazı tarikat şeyhlerini seçim için

görevlendirdiğini, iddia etmeye başladı. Seçimlerin yıl içinde yapılıp yapılmayacağını kesin olarak açıklanmasını istedi. Amerika ile askeri ilişkileri ileri götüren hükümetin bu sırada Rusya ile de ticarî ilişkileri geliştirmeye çalıştığı dikkat çekmekteydi. Başbakan yardımcısı seçimin sonbaharda yapılacağını ilan etti. Bütün bu olumsuz gelişmelere mukabil CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Meclis kürsüsünden iki önemli uyarı yaptı. “Böyle devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam” ve “şartlar tamam olduğu zaman ihtilaller milletler için bir haktır”. Askerlikten gelme bir siyasetçi olarak İnönü’nün pekiyi bildiği asker psikolojisini değerlendirmesi dikkate alınmadı, iktidar tavrını değiştirmede.

Demokrat Parti Meclis Grubu, muhalefeti halkı ve askeri ayaklanma için kışkırtmakla, yıkıcı ve bölücü grupları cesaretlendirmekle suçlarken, bu faaliyetleri soruşturmak için bir komisyonun kurulmasına oy birliği ile karar verildi. İki parti arasındaki iletişim kanallarını ortadan kaldıran bu komisyon, 18 Nisan’da kuruldu. Muhalefet ve basına isnat edilen suçların soruşturmasını yapacak olan bu Komisyon ilk iş olarak soruşturmaların sonuçlanmasına kadar her türlü siyasi toplantının durdurulmasına, Meclis görüşmeleri ve önergelerin basında yayınlanmamasına karar verdi. Muhalefetin yanında anayasa hukuku profesörleri de anayasaya aykırı olarak niteledikleri bu komisyonu sıkıyönetim kanunundan daha ileri bir konumda değerlendiriyorlardı. Ancak komisyonu eleştirenlerin Meclis çalışmalarından men edilmesiyle muhalefet susturulmaya çalışıldı. Üniversite öğrencilerinin 19 Nisan’da Ankara’daki yürüyüşünün polis müdahalesiyle engellenmesi basının ve muhalefetin konuyu Kore’deki halk ayaklanmalarıyla paralel değerlendirmesine yol açtı. Gösteriler İstanbul’a da sıçrayınca hükümet her iki ilde de sıkıyönetim ilan etti. Her türlü toplantı yasaklanırken İstanbul ve Ankara Üniversiteleri bir ay süreyle kapatıldılar. Mayıs ayı bazı gazetelerin kapatılmalarına sahne oldu. Başlangıçta olayları önemsemez görünen başbakan CHP’yi ayaklanmayı yönetmekle suçladı. Aslında İsmet İnönü’nün Anadolu gezileri askerin tavrını ortaya koymuştu. Tahkikat komisyonunun yasakladığı siyasi konuşmaları Genelkurmay’daki çoğaltma makinelerinde basılıp çoğaltılarak dağıtılan İnönü’nün Demokrat Parti yöneticilerine yaptığı ihtilal uyarılarının ardında bu desteğin önemli rolü olmalıdır.

Ortaman en üst seviyede gerildiği sırada Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’e gönderdiği bir mektupla krizin nasıl çözülebileceğine dair tavsiyelerde bulundu. Hükümet ordunun maddi olanaklarını iyileştirmek için harekete geçerken Ankara’da gösterileri önleyemeyen Başbakan İzmir’de büyük bir kalabalığın karşısına çıkarak güven tazeledi. Muhalefeti komployla, yurdun barış ve güvenliğini sarsmakla suçlayan Başbakan, milleti yeniden ardında toplamanın ilk adımı olduğunu belirttiği İzmir gezisinden sonra Bergama, Manisa ve Turgutlu’da konuşmalar yaptı. Bu esnada muhalefetin iddialarına karşılık seçimlerin mümkün olan en kısa süre içinde yapılarak bunalımın sona erdirileceğini ilan etti. Harp Okulu öğrencilerinin 21 Mayıs’ta Ankara’da hükümet aleyhine yaptığı yürüyüş gelişmelerin daha da ilerleyeceğinin işareti oldu. Ancak hükümet subayların maaşları da dâhil olmak üzere hizmet sektöründe imkânların iyileştirileceğini, konut sorununun çözüleceğini vaat ederek meseleyi sadece subayların ekonomik sıkıntılarından kaynaklanan bir olaymış gibi gördüğünü ortaya koydu.

Başbakan, büyük tepki çeken Tahkikat Komisyonu'nun da işini zamanından önce bitirdiğini, raporunu Meclis'e vererek işlevini tamamlayacağını açıkladı. Aynı zamanda Ankara'daki sıkıyönetim komutanı da tedbirlerin gevşetileceğini, durumun normale dönüşeceğini bildiriyordu. Meclis, 25 Mayıs'ta muhalefetin seçim kanununu değiştirecek önergesini gündeme aldıktan sonra bir aylık bir tatile girdi. Muhalefet halkın sesini duyuracak tek yer olan Meclisin kapatılmasından dolayı hükümeti suçladı. Bu gergin dönem 27 Mayıs'ta Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in sabah saat 4.30'da Radyoda yaptığı konuşmayla sona erdi. "Türk silahlı kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır".

Bu Bölümde Neler Öğrendik Özeti

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihindeki vefatı Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönemin açılmasına işaret etmiştir. Milli Mücadele'nin lideri, Cumhuriyetin kurucusu ve asırlardan beri gerçekleştirilemeyen inkılâpların yapıcısından sonra yerine geçen yakın çalışma arkadaşı İsmet İnönü oldu. İnönü II. Dünya Savaşı'nın kapıda olduğu günlerde otoritesini sağlamlaştırmak için adımlar attı. Atatürk döneminde aktif siyasetin dışında kalmış önemli asker ve devlet adamlarını, Atatürk dönemi ve inkılâplarını eleştirmemek kaydıyla yeniden üst düzey görevlere getirerek bir anlamda birlik ve beraberlik görüntüsü oluşturdu.

Savaş yıllarında hükümet her an dâhil olacakmış gibi sanayi ve ekonomiyi kontrol etmeye çalıştı. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi girişimler ile süreci yönetmeye çalıştı. Ancak şehirlerde ve kırsal kesimde insanlar temel ihtiyaç maddelerinin temininde ciddi sıkıntılar yaşadılar. Hızla artan fiyatlar, karaborsa ve aşırı kar hırsı ithalat-ihracat yapanların çok hızlı şekilde zenginleşmelerini sağladı. Hükümetin iş çevrelerinin istismarını engelleyemediği görüldü. Hükümet bunun üzerine savaş dönemi şartlarını istismar edenlere yönelik olarak Varlık Vergisi uygulamasını başlattı. Sanayi ve ticaret sektöründe yer alan kesimin muhatap alındığı verginin bir benzeri tarım erbabına da yöneltildi. Toprak mahsulleri vergisi 1925'te kaldırılmış olan Aşar vergisinin geri geldiği şeklinde yorumlandı. Savaşın sonunda ise Cumhuriyetin başından beri yapılmak istenilen, ancak zaman ve zeminin müsait olmaması dolayısıyla hayata geçirilemeyen toprak reformu ile ilgili kanun çıkarıldı. Buna rağmen amacına tam olarak ulaştığını söylemek mümkün olmadığı gibi, toplumun belli kesimlerini hükümete karşı tavır almaya yönlendirdi.

Meslek liselerinin ciddi manada artırıldığı süreçte, köy çocuklarının eğitimi esas alan Köy Enstitüleri Atatürk döneminde Saffet Arıkan'ın başlattığı eğitim seferberliğini en üst düzeye çıkarmıştır. Yerinde ve uygulamalı eğitimi esas alan Enstitüler, bilinçli üretici köylüler oluşturmak üzere tasarlanan çok önemli bir eğitim hamlesi olmakla birlikte ideolojik tercihlere kurban edilmiş görünmektedir.

Türkiye ikinci dünya savaşının bitimini takiben yeniden yapılanan dünyada yerini almak üzere siyasi hayatında değişiklikler yaparak çok partili yaşamı kurumsallaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin toprak ve üs taleplerinin hızlandığı bu süreçte Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin açtığı yoldan çok sayıda partinin geçtiğini görüyoruz. Ancak Demokrat Parti ve Millet Partisi kalıcı olmuşlardır. Atatürk döneminin iktisat vekili ve son başbakanı Celal Bayar'ın başkanlığında teşkilatlanan Demokrat Parti, Türkiye'de seçimle iktidar değişimini gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin 1946-1950 döneminde yaptığı idari, siyasi ve kültürel düzenlemelerin devlet ve toplum ilişkilerinde sorunlu olan pek çok alanı iyileştirmeye dönük olduğu söylenebilir.

14 Mayıs 1950'de başlayan Demokrat Parti yönetimi tek parti döneminin bazı radikal uygulamalarını düzeltirken, Milli Mücadelenin lideri ve Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü kanunla korumak gibi bir garipliğe de yol açmıştır. Tarımda uzun yıllardan

sonra çiftçiye refah getirecek makineleşme ve ürünün para etmesi hükümete kırsal kesimde büyük bir taraftar kitlesi oluşturmuştur. Eğitim ve sosyal hayatta pek çok iyileştirmenin yapıldığı ilk dört yıl Türkiye'nin NATO'ya girişine de sahne olmuştur. Dinin iktidar ve muhalefet arasında çekişme konusu haline geldiği bu dönemde yapılanlar kadar yapılmayanların da eleştirildiği bir paradoksun yaşandığı ortama dikkat çekmeliyiz. İlk dört yılın olumlu verileri sayesinde 1954 yılı seçimlerinde oylarını % 57'ye yükselten Demokrat Parti'nin bu süreçte iç ve dış politikada yaptığı hamleler sıkıntı yarattı. Ekonomik verilerin hızla kötüleşmesi savaş dönemi uygulaması olan Milli Korunma Kanunu'nu yeniden gündeme getirdi. Oy oranı çok düşmeyen ancak seçim sistemi dolayısıyla milletvekili sayısında dramatik bir azalma yaşayan muhalefetin adeta yok sayılması, farklı fikir ve eleştirilerin karşılık bulmaması ortamı gerginleştiren hususlar olarak dikkat çekmektedir. Şartların kötüleşmesi üzerine erkene alınan seçimlerde %10 oranında düşüş yaşayan iktidar partisi, hem parti içi hem de partiler arası muhalefete tahammülsüzlük göstermeye başladı. Gerek güncel uygulamalar, gerekse meclisteki oy çokluğuna dayanarak çıkarılan kararlar ortamı sertleştirdi. 1959 senesinde hayata geçirilen Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu gibi uygulamalar siyasi hayatı iyice raydan çıkardı. Yeniden seçime giderek halk iradesini öne çıkarma girişimlerinin netleşmediği bir ortamda, 27 Mayıs 1960 günü üst rütbeli subaylardan oluşan bir ekip darbe yaparak yönetime el koydu.

Türk milletinin tarihinin derinliklerinden gelen hanedan anlayışından meşrutî monarşiye, cumhuriyete ve onun da ideali olan çok partili siyasi yaşama geçiş dünyadaki pek çok örnekten daha demokratik şartlarda gerçekleşmişti. Bu aşamanın on yıl sonra asker müdahalesiyle sonlanması iktidar ve muhalefet kavramları başta olmak üzere toplumun ve siyaset yapıcılarının demokrasi anlayışında alınması gereken daha çok mesafe olduğunu göstermiştir.

Bölüm Soruları

1- Savaş döneminin ekonomik şartlarını istismar ederek, elde ettikleri yüksek kazançların vergisini vermeyenleri hedef alan 11 Kasım 1942'de çıkarılan vergi hangisidir?

- a) Yol Vergisi
- b) Toprak Mahsulleri Vergisi
- c) Aşar Vergisi
- d) Varlık Vergisi**
- e) Damga Vergisi

2- Nuri Demirağ adlı sanayici tarafından 7 Temmuz 1945 tarihinde kurulan çok partili dönemin ilk muhalefet partisi aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Milli Kalkınma Partisi**
- b) Millet Partisi
- c) Hürriyet Partisi
- d) Demokrat Parti
- e) İşçi Partisi

3- İktidar ve muhalefetin birbirine karşı pozisyonlarını belirleyerek 12 Temmuz 1947'de çok partili yaşamı devlet meselesi olarak ilan eden devlet adamı kimdir?

- a) Celal Bayar,
- b) Recep Peker
- c) İsmet İnönü**
- d) Refik Saydam
- e) Adnan Menderes

4- "Miras yoluyla parçalanmayacak ölçüde her çiftçi ailesinin yeter miktarda toprak sahibi yapılmasını rejimin sağlam temeli" olarak niteleyen devlet adamı hangisidir?

- a) Mustafa Kemal Atatürk**
- b) İsmet İnönü

- c) Celal Bayar
- d) Fevzi Çakmak
- e) Adnan Menderes

5- Aşağıdaki düzenlemelerden hangisi 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra gerçekleştirilmiştir?

- a) Değişmez genel başkanlığın kaldırılması
- b) Üniversitelere idari özerklik verilmesi
- c) Basın yasasının liberalleştirilmesi
- d) Bir türlü seçim, gizli oy açık tasnifin kabul edilmesi
- e) Genel af ilan edilmesi**

6- 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra oluşan yeni düzenlemede Cumhurbaşkanı-Başbakan ikilisi hangisinde doğru olarak verilmiştir?

- a- Celal Bayar-Fuat Köprülü
- b- Adnan Menderes- Celal Bayar
- c- Refik Koraltan- Fuat Köprülü
- d- Celal Bayar-Adnan Menderes**
- e- Adnan Menderes –Fuat Köprülü

7- Demokrat Parti döneminde Atatürk'ün manevi hatırasına yazı, söz ve fiille yapılan saldırıların artması üzerine yapılan düzenleme aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Takrir-i Sükûn Kanunu
- b- İstiklal Mahkemeleri
- c- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
- d- Hıyanet-i vataniye Kanunu
- e- Atatürk'ü Koruma Kanunu**

8- Türkiye’de irtica tehlikesine karşı çareyi “Yollar köylere kadar uzandıkça, elektrik ve su köylere kadar geldikçe, traktörler ve sair makineler köylünün hayatı arasına girdikçe, kalkınması ve seviyesi yükselen bu insanlar hurafelere kapılmazlar” sözleriyle ifade eden siyasetçi kimdir?

- a- Celal Bayar,
- b- Adnan Menderes,**
- c- Fuat Köprülü
- d- Refik Koraltan
- e- İsmet İnönü

9- DP’den atılan ve istifa edenlerin Fevzi Lütü Karaosmanoğlu başkanlığından kurduğu parti aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Cumhuriyet Halk Partisi,
- b- Milli Kalkınma Partisi,
- c- Arıtma Koruma Partisi
- d- Hürriyet Partisi**
- e- İşçi Partisi

10- Demokrat Parti iktidarının 1959 yılında iktidar – muhalefet ilişkilerini adeta askıya alan uygulaması hangisidir?

- a- Genel Af
- b- Atatürk’ü Koruma Kanunu
- c- Tahkikat Komisyonu kurulması**
- d- Ücretli hafta sonu tatili
- e- CHP mallarına el konulması

Cevaplar:

1) d, 2) a, 3) c, 4) a, 5) e, 6) d, 7) e, 8) b, 9) d, 10) c

Bölüm Kaynakçası

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (terc. Ahmet Fethi) İstanbul 1996.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1970**, İstanbul 1976.

Akar, Rıdvan, **Varlık Vergisi**, İstanbul 1992.

Baban, Cihat, **Türk Siyasi Hayatında Portreler**, İstanbul 1970.

Aynur Bakoğlu, **Türk Basınında 1950-1954 dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar I-III**, (Yayına Hazırlayan Mustafa Everdi), Ankara 2001.

Bila, Hikmet, **CHP 1919-1999**, İstanbul 1999.

Cumhuriyetin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Milli Eğitimimiz, İstanbul 1973.

Çavdar, Tevfik, **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara 2004.

Eraslan, Cezmi, “Çok Partili Hayata Geçişte Bir Dönüm Noktası 12 Temmuz (1947) Beyannamesi”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı 21, Ankara 2001, s. 23-39.

Eraslan, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, içinde, Durmuş Yalçın(Editor), Ankara 2002, s.519-646.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1998.

Jaeschke, G., **Yeni Türkiye’de İslamlık**(Çeviren Hayrullah Örs) Ankara 1945.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul 1996.

Menekşe, Ayşenur, “**Türk Basınında 1946-1950 Dönemi Demokrat Parti’nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, İstanbul 1969.

Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1993.

Toker, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul 1970.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Ankara 1991.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP Yokuş Aşağı (1954-1957)**, Ankara 1991.

Toker, Metin., **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Ankara 1991.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952.

Uran, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara 1975.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul 1983.

13. DARBELER KISKACINDA TÜRK SİYASİ HAYATI (1960-2002)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13. 1. 27 Mayıs 1960 – 12 Mart 1971 Dönemi

13.1.1. 27 Mayıs Sonrası

13.1.2. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar

13.1.3. Yeni Dönemin Hukuki Dayanağı: 1961 Anayasası

13.1.4. Koalisyonlar Dönemi (1961-1965)

13.1.4. 1. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Başarısız Darbe Girişimleri

13.1.5. Adalet Partili Yıllar

13.1.5.1. Yükselen Sol

13.2. 12 Mart 1971 – 12 Eylül 1980 Dönemi

13.2.1. 12 Mart Muhtırası

13.2.2. 12 Mart Ara Rejiminden 1973 Seçimlerine kadar ve Ülkedeki Siyasi İklim

13.2.3. 1973 Seçimleri ve CHP-MHP Koalisyonu

13.2.4. Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) ve Türk Siyasi Hayatına Etkisi

13.2.5. Cephe Siyaseti ve Sonuçları

13.3. 12 Eylül 1980'den 2000'li Yıllara Doğru

13.3.1. Cumhuriyet Tarihinde Bir Milat: 12 Eylül

13.3.2. Özallı Yıllar: 1983-1993

13.3.3. Koalisyonlarla Geçen 1990'lar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) 27 Mayıs 1960 Darbesinin Türk Siyasi hayatına etkisi nasıl olmuştur?
- 2) 1961 Anayasasına giden süreç hakkında bilgi veriniz?
- 3) Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş hakkında biyografik araştırma yapınız.
- 4) Türk Siyasi yaşamına darbelerin etkisini tartışınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1960-2002 Dönemi Türk Siyasi Hayatı	1960-2002 yılları arasındaki Türk siyasi hayatını şekillendiren gelişmeler ve dönemin hakim siyaset kültürü hakkında bilgi sahibi olunur.	Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum

Anahtar Kelimeler

Demokrasi

Darbe

Muhtıra

Anayasa

Seçimler

Parlamento

Anarşı

Terör

Kriz

13.1. 27 Mayıs 1960 – 12 Mart 1971 Dönemi

13.1.1. 27 Mayıs Sonrası

1923 senesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatındaki dönüm noktalarından biri 27 Mayıs 1960 sabahı yaşandı. Türk halkı, radyodan silahlı kuvvetlerin yönetime el koyduğu anonsu ve askeri marşlarla uyandı. Darbe, en yüksek rütbelisi albay olmak üzere bir grup subay tarafından planlandı ve lider olarak da Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevinde bulunan Cemal Gürsel seçildi. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler arasında ordu üst yönetiminden kimse bulunmaması sebebiyle Gürsel darbeciler tarafından bir meşruiyet aracı olarak kullanıldı.

Cumhuriyet tarihinde ilk defa Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 27 Mayıs'ta siyasal hayata doğrudan müdahale etmiş ve on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarını silah zoruyla devirmişti.

27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin ısrarla üzerinde durdukları iki nokta vardı. Bunlardan birincisi; ülkede kardeş kavgasına son vermek ve adil seçimleri gerçekleştirmek, ikincisi ise NATO ve CENTO'ya olan bağlılıktı. Darbe, Türkiye'nin gerek batılı müttefikleri gerekse Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanmayarak bir nevi desteklenmiştir. Bu bağlamda darbeden sonra kurulan hükümet, 30 Mayıs'ta ABD ve İngiltere, 31 Mayıs'ta da Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştı. 3 Haziran'a kadar tanıyan devlet sayısı otuz bire çıkmıştı.

Darbenin başarılı olması kamuoyu tarafından da tepkiyle karşılanmamış hatta beklenen bir durum gibi kabullenilmişti. Bütün bunlara rağmen darbeyi gerçekleştirenler kendilerini meşrulaştırma çabasına girmişti. Bu bağlamda ilk olarak Milli Birlik Komitesince görevlendirilen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne mensup yedi öğretim üyesine *“Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar”* isimli bir rapor hazırlatıldı. Raporda; iktidarın meşru olması için sadece seçimle gelmesinin yeterli olmayıp Anayasa ve kanunlara da uyması gerektiği belirtildikten sonra DP'nin bunlara uymayarak meşruluğunu kaybettiğinden dolayı darbenin gerçekleştiği iddia edilmişti. Bir diğer meşrulaştırma çabası ise, yine komite tarafından çıkarılan 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı *Ordu Dahili Hizmet Kanunu*'dur. Burada *“Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak”* görevi orduya verilmiş olduğu ibaresi yer almıştır. Bir diğer meşrulaştırma çabası da, 1961 Anayasasının başlangıç bölümünde yer alan *“Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni yapan Türk Milleti”* ibaresidir.

13.1.2. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar

Milli Birlik Komitesi, başlangıçta gözaltına aldıkları eski iktidar mensuplarına karşı nasıl bir yol izleyecekleri konusunda oldukça zorlanmıştı. Konuyla ilgili görüş bildiren profesörler (geçici anayasayı hazırlayan) yargılamanın kapsamlı olması gerektiğini, bunun gerçekleşmemesi durumunda ihtilalin meşruluğunun tartışılacağını iddia etmişlerdi. Bu

bağlamda darbe gerçekleştikten kısa bir süre sonra, 12 Haziran 1960 tarihinde, “Geçici Anayasa” Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Tam bir ay sonra, 12 Ağustos’ta kabul edilen bir yasa ile de geçici ifadesi kaldırıldı. Bu anayasa dört bölümden meydana gelmişti. Birinci bölüm genel hükümler, ikinci bölüm Milli Birlik Komitesi, üçüncü bölüm Devlet Başkanı ve son bölüm ise Bakanlar Kurulu’nun görev ve yetkilerini tanımlayan maddelerden oluşuyordu. Ayrıca geçici anayasaya Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı’nın kurulmasına ilişkin maddeler de konmuş, 1924 Anayasası’na göre sorumluluğu bulunmayan eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın yargılanması için geçici anayasaya bir de madde eklenmişti.

Devrik iktidara yönelik yargılamalar 14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada’da başlamıştır. Yargılamayı yapacak olan Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı’na Salim Başol, Başsavcılığa da Altay Egesel getirilmişti. 11 ay sürecek olan duruşmalar süresince 588 kişi yargılanmıştı. Mahkemede temel dava “anayasanın ihlali” konusundan açılmıştı. Buna göre; anayasayı zorla değiştirmek veya Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni zorla feshetmek girişimiyle alakalı TCK’nın 146. maddesine dayandırılmıştı. Sanıklar aleyhinde üç ceza, dokuz yolsuzluk ve yedi Anayasa’yı ihlal davası açılmıştı.

Sonuç olarak; Yüksek Adalet Divanı 15 kişiyi ölüm, 31 kişiyi ömür boyu hapis, 418 kişiyi 4-15 yıl arası hapis cezalarına çarptırdı. 123 kişi ise beraat etti. Ölüm cezasına çarptırılanların 11’i oy çokluğuyla bu cezaya çarptırıldı. Bunların cezası Milli Birlik Komitesi tarafından hafifletilirken Celal Bayar, Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan’a oy birliğiyle idam cezası verildi. Ancak Celal Bayar’ın gerek yaşının ilerlemiş olması gerekse sağlık sebeplerinden dolayı idam cezası uygulanmadı. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961 tarihinde, Menderes ise başarısız bir intihar girişiminden dolayı ertesi gün İmralı Adası’nda asılarak idam edilmiştir.

13.1.3. Yeni Dönemin Hukuki Dayanağı: 1961 Anayasası

1961 Anayasası olumlu ve olumsuz yönleriyle üzerinde oldukça fazla tartışma konusu olan bir hukuki metindi. Bu anayasayla ilgili çalışmaların profesörler kurulu tarafından bir ay gibi kısa bir sürede tamamlanması planlanırken kurul içerisindeki görüş ayrılıklarından dolayı süreç beklenildiği şekilde ilerlemedi ve hazırlanan taslak ancak 17 Ekim 1960’da Milli Birlik Komitesi’ne sunuldu. Bunun yanında Ankara Üniversitesi’nde Prof. Dr. Yavuz Abadan’ın başkanlığında bir grup Hukuk Fakültesi öğretim üyesi de farklı bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Bu grubun da ısrarıyla Anayasa metnini tamamlama görevi bir kurucu meclise bırakıldı. Komisyon hazırlamış olduğu anayasa taslağını 9 Mart 1961’de Kurucu meclise gönderdi. Taslak; 156 madde ve 11 geçici maddeden meydana gelmiştir.

Hazırlanan anayasa taslağı, kurucu mecliste görüşülerek 27 Mayıs 1961’de halkoyuna sunulmak üzere kabul edilmiştir. 9 Temmuz 1961’de yapılan halk oylamasında da %61.7’lik bir oranla kabul edilmiştir.

1961 Anayasası’yla TBMM’yi başka kurumlarla dengeleyerek bir nevi iktidara gelen partinin tekelleşmesi engellenmek istenmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet Senatosu adıyla bir

meclis daha meydana getirilmiştir. Yasaların tümü bu iki meclis tarafından onaylanması zorunluydu. Ayrıca Anayasa Mahkemesi de meydana getirilmişti. Bu mahkemeye anayasaya aykırı gördüğü maddeleri reddetme yetkisi verilmişti. Bunun yanında nispi seçim sistemi getirilerek bir partinin ezici çoğunlukla iktidara gelmesine mani olunmuştu. 1961 Anayasası'nda dikkat çekici bir diğer husus, Milli Güvenlik Kurulu'nun meydana getirilmesidir. Bununla birlikte orduya anayasal bir yetki tanınmıştır. Eğitim alanında da üniversitelere ilk defa idari, ilmi ve siyasi özerklik tanınması yine 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir.

13.1.4. Koalisyonlar Dönemi (1961-1965)

1961 Anayasası, yürütmenin yetkilerini kısıtlarken hak ve özgürlükler açısından o güne kadar tanınmayan haklar verdi. Tanınan bütün özgürlüklere karşı anayasayı ihlal etmekle suçlanan DP'li siyasetçilerin politika yapması yasaktı. Bu durum önemli oy potansiyeline sahip olan DP tabanını siyasi bir rekabet alanı haline getirdi ve birçok siyasetçi için bulunmaz fırsat sundu. İşte bu ortamda Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de faaliyete geçti. 12 Ocak'ta siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla DP'nin mirası üzerinde üç siyasi parti hak iddiasında bulundu. Bunlar Ragıp Gümüşpala'nın Adalet Partisi (AP), Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Ekrem Alican'ın Yeni Türkiye Partisi (YTP)'dir.

Türk halkı, 27 Mayıs darbesinden sonra siyasi olarak ilk defa 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni Anayasa için yapılan referandumda kendisini ifade etti. Bu referandumla yeni anayasa %61.7 gibi bir oranla kabul edildi. 15 Ekim 1961'de parlamento seçimleri yapıldı. Seçimler genel itibarıyla olaysız gerçekleşti. Partiler üzerinde tek sınırlama imzalanan protokoldü. Buna göre 27 Mayıs darbesi ve eski DP'li siyasetçiler seçim malzemesi yapılmayacaktı. Seçimler sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi %36.7, DP %34.7, YTP %13.9 ve CKMP ise %13.4 oy oranına ulaştı. Bu sonuçla hiçbir parti tek başına iktidara gelecek çoğunluğu sağlayamadı. Böylelikle koalisyonlar dönemi başladı. Seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulandığı Senato'da ise AP düşük oy almasına rağmen temsilci sayısında üstünlük elde etti.

25 Ekim 1961 tarihinde TBMM tekrar açıldı. Bir gün sonra Cemal Gürsel tek aday olarak girdiği Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 607 milletvekilinin 434'ünün oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü Cumhurbaşkanı seçildi. Gürsel, hükümeti kurma görevini 10 Kasım 1961'de en fazla oyu alan partinin genel başkanı sıfatıyla İsmet İnönü'ye verdi. Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti, 20 Kasım 1961'de, İnönü başbakanlığında CHP ile AP arasında kuruldu, 2 Aralık'ta da TBMM'de güvenoyu aldı. Hükümetin programındaki öncelikli konular arasında; enflasyon ve işsizlikle mücadele, planlı kalkınma ve yabancı sermayenin desteklenmesi bulunmaktadır. Dış politikada ise daha önce imzalanan antlaşmalara sadık kalınması dikkat çekmektedir.

Hükümet kurulduktan kısa bir süre sonra Mayıs 1962'de meclise gelen hapisteki DP'lilerin cezasını azaltan bir kanun teklifini AP yetersiz bularak hükümetten çekildi. Bunun üzerine İnönü sağ kesimde yer alan diğer iki partiyle yani CKMP ve YTP ile koalisyon kurdu.

Kısa süreli bu koalisyonda kısmi genel af konusunda anlaşılırken birçok konuda problem yaşandı.

Kasım 1963'te yapılan yerel seçimler sonucunda AP'nin zafer kazanması üzerine DP'nin mirasına sahip çıktığı iddiasında olan diğer iki sağ parti koalisyondan ayrılmak istemiştir. Nitekim sağ partilerin hükümette bulunan bakanlarını çekmesi üzerine İnönü 2 Aralık'ta istifa etmiştir.

Cumhurbaşkanı, bu defa ikinci parti konumunda bulunan AP lideri Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevini verdi. Fakat Gümüşpala da başarılı olamadı. Bunun üzerine Gürsel, görevi son kez 80 yaşındaki İnönü'ye verdi. İnönü 25 Aralık 1963'de Üçüncü İnönü azınlık hükümetini kurdu. Kurulan hükümet, güçlü bir yapıya sahip olmasa da Kıbrıs konusunda yaşanan uluslararası bunalım sebebiyle bir süre daha devam etti. Mecliste bütçe görüşmelerini kabul ettiremeyen İnönü'nün istifası üzerine 13 Şubat 1965'te sona erdi.

13.1.4.1. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Başarısız Darbe Girişimleri

TSK'da, 27 Mayıs darbesinin sonuçlarından memnun olmayan ve tamamlanmamış bir devrim olarak gören çoğunluğu Albay rütbesinde bazı subaylar bulunmaktaydı. Bu subaylar genel seçim sonuçlarından memnun olmayarak 25 Ekim'de Meclis'i feshedip yönetime el koymak istemişti. Bu duruma, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve parti başkanlarının imzaladıkları bir protokolle mani olunabilmişti. Buna rağmen TSK içinde yönetime el koyma düşüncesi özellikle alt kademedeki subaylar içerisinde yaygınlaşmaya başlamıştı. Harp Okulu komutanı Albay Talat Aydemir hareketin öncülüğünü yapmaktaydı. Başbakan İnönü, Aydemir başta olmak üzere ilgili bir kısım subayın farklı yerlere tayin kararını almıştı. Ancak karardan haberdar olan Aydemir ve arkadaşları, 22 Şubat'ta bir darbe yapma kararı almıştı. O gecenin akşamı Harp Okulu öğrencileri ve tanklar Ankara'da önemli kavşakları tutmuştu. Ancak Genel Kurmay Başkanı Sunay ile Kara ve Hava Kuvvetleri hükümete bağlıydı. Bu durum karşısında kısa sürede duruma hakim olunmuş ve yapılan pazarlıklar sonucunda Aydemir ve arkadaşları darbe girişimini sonlandırmak durumunda kalmıştır. Yaklaşık bir sene üç ay sonra 21 Mayıs'ta ikinci kez darbe girişimi gerçekleşti. Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi. Aydemir ve arkadaşları kısa süre içerisinde yakalanarak tutuklandı. Yapılan yargılama sonucunda Talat Aydemir ve ona bağlı Muhafız Alayı Süvari Bölük Komutanı Fethi Gürcan idam cezasına çarptırılırken darbeye karışan diğer subaylara da çeşitli cezalar verildi.

13.1.5. Adalet Partili Yıllar

Adalet Partisi'nin başında bulunan Ragıp Gümüşpala 1964 senesinde öldü. Partinin başına geçmek üzere iki isim ön plana çıkmıştı. Bunlar partinin örgütlenmesi konusunda önemli sorumluluklar üstlenen Dr. Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel'di. Yapılan genel başkanlık seçimlerini Süleyman Demirel kazandı ve Türkiye'nin en büyük siyasi partisinin başına geçti.

27 Mayıs'tan sonra gerçekleşen ikinci genel seçimde (Ekim 1965), AP beklenmedik şekilde yüksek bir oy oranıyla (%52.9) mecliste çoğunluğu sağladı. CHP'nin oyu ise % 28.7 ile büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. Diğer partilerin oy oranı %7'i geçmedi. Oy oranlarından AP'nin DP'lilerin oylarını önemli oranda partide topladığı bariz bir şekilde ortaya çıktı. Bunda Demirel'in köylü geçmişi ve mesleki olarak yükselişi gibi birçok konuda toplumla özdeşleştirilmesi etkili olmuştu.

Demirel, TBMM'de çoğunluğu sağladığı için kabinesi güvenoyu almak konusunda bir problemle karşılaşmadı. Beş yıl süresince Türk siyasetinde etkili oldu. 1965-1970 arası dönem Türkiye açısından büyümenin sağlandığı seneler oldu. Demirel için belki en önemli sorun partisini bir arada tutmaktı. Çünkü parti; sanayici, tüccar, esnaf, köylüler, büyük toprak sahipleri, batıcı liberaller ve dini hassasiyeti olan kişilerden oluşan karma bir yapıydı. Bunun yanında Demirel, partide siyasetle uğraşanlara oranla nispeten bu işte yeniydi. Ayrıca partide yer alan bir kısım çevrelerce de hapiste bulunan DP'lilerin adına işleri yürütüyor olarak görülmekteydi. Ağustos 1966'da çıkan af kanunuyla birlikte başta Celal Bayar olmak üzere diğer DP'liler serbest bırakıldı. Bütün bu koşullara rağmen Demirel, partideki hâkimiyetini sürdürdü. Diğer taraftan da, orduyla ilişkileri sıcak tutmaya çalıştı. Bu dönemde grevler, üniversitelerde sağ-sol olayları giderek arttı. Hatta sosyal barışı tehdit edecek boyuta ulaştı. Nitekim Taksim'de (20 Mart 1966) büyük bir sağ- sol çatışması yaşandı.

1961 Anayasası'nda yer alan kontrol ve denge mekanizmaları Demirel'in hareket alanını sınırlamaktaydı. Ayrıca özerk bir nitelikte olan Devlet Radyo ve Televizyonu (TRT) da sık sık hükümeti eleştiriyor; üniversitelerin özerkliği nedeniyle polis üniversite yönetiminden izin almadan kampüse giremiyordu. Hükümet, üçte iki çoğunluğu sağlayamadığı için anayasayı da değiştiremiyordu. Bu ortamda Demirel, 1969 seçimlerinde az bir oy kaybıyla da olsa mecliste çoğunluğu sağladı.

Demirel, sanayileşmeyi sağlamak amacıyla yeni vergiler konulmasını teklif etti. Ancak parti içerisinde yer alan özellikle toprak sahipleri, küçük tüccar ve esnaf tarafından kabul görmedi. 1970'e gelindiğinde AP'nin içinde Demirel'e karşı olan bir kanat, muhalefetle birlikte hareket ederek kendisini istifaya zorlamışsa da Demirel, Mart ayında yine hükümeti kurmayı başardı. Haziran ayında Demirel muhalifi kanat, partiden ayrılma düşüncesini sesli olarak gündeme getirdi. Demirel de karşı hamle olarak bir kısmını partiden uzaklaştırırken kimisi ise istifa etti. Aralık 1970'de partiden ayrılan 41 milletvekili ve senatör, Ferruh Bozbeyli başkanlığında Demokrat Parti'yi kurdu.

13.1.5.1. Yükselen Sol

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluş aşamasında dış ilişkileri büyük dikkatle düzenlerken Anadolu'da da sol akımlar hızlı bir şekilde teşkilatlanarak yeni kurulacak devleti komünizme yöneltme çabasına girmişlerdi. Bu yapıların en bilinenleri Yeşil Ordu, Resmi Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Komünist Partisi (Gizli) ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi yapılarıydı. Bunların faaliyetleri, 1925 senesinde Tahrir-i Sükûn Kanunu ile yasaklanmıştı. Yasak çok partili hayatın başladığı 1946 senesine kadar devam etmişti. Yasağın kalkmasıyla birlikte Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Emekçi ve Köylü Partisi

kurularak faaliyete geçmiştir. Ancak adı geçen partiler, Komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle kısa süre sonra kapatılmışlardır. DP döneminde de bu durum devam etmiştir. 1961 Anayasasıyla birlikte daha özgür bir ortam bulan sol akımlar, Yön isimli bir dergi kurmuşlardır. Dergi, 1963 senesinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır.

1960’larda solun öğrenciler ve entelektüeller arasındaki gelişimi sadece anayasadan kaynaklı değil aynı zamanda dünyada yaşanan gelişmelerle paraleldi. Hiç kuşkusuz Türkiye’de 1961 Anayasası’nın ortaya çıkmasında üniversiteler önemli rol oynadı. Bu bağlamda birçok üniversitede fikir kulüpleri kuruldu. İşte bu ortamda yeni bir parti olarak Türkiye İşçi Partisi (TİP) ortaya çıktı. TİP, 13 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından kuruldu. Partinin başkanlığını da Avni Erkal üstlendi. Yaklaşık bir sene bu görevi yapan Erkal’dan sonra, 1 Şubat 1962’de Mehmet Ali Aybar Genel Başkan seçildi. Parti, AP ve YTP gibi sağ partilere karşı ilk sol parti niteliğini taşımaktaydı. TİP, 1971 senesine yani Anayasa Mahkemesinin kapatma kararı verdiği tarihe kadar siyasi faaliyetlerine devam etti.

Atatürk’ün kurduğu parti olarak bilinen CHP de, yükselen sol değerlere karşı kayıtsız kalmadı. Bunda, parti içerisinde çeşitli grupların ortaya çıkardığı problemler yanı sıra parti dışında da sağ grupların davranışları etkili oldu. İsmet İnönü’ye 1965 seçimlerine girmeden önce ortanın solunda olduğunu söyleten koşullar da oluştu. Bu çizgi, ilerleyen dönemde demokratik sol bir durum alacak ve “Ortanın Solu” programda somutlaşacaktı.

13.2. 12 Mart 1971 – 12 Eylül 1980 Dönemi

13.2.1. 12 Mart Muhtırası

1967 senesinden sonra artan işçi ve öğrenci olayları üzerine toplumun farklı kesimleri bir askeri darbe beklentisi içine girmiştir. 1971 senesinde bu durum kendisini iki farklı darbe isteği ile gösterecektir. Bunlardan birincisi, Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk gibi aydınların başını çektiği bazı gençlik gruplarının da desteklediği kişilerden meydana gelen bir yapıydı. Diğer darbe isteyen grup ise işçi ve gençlik hareketinden rahatsız olan ABD ve Türkiye’deki sanayiciler, büyük toprak sahipleri ve tüccarlar olarak görülmüştür.

Bu eğilimlerden ilki, 8-9 Mart 1971 gecesi Kara Kuvvetleri’nden Tümgeneral Celil Gürkan, Hava Kuvvetleri’nden Aydın Kirişoğlu, Deniz Kuvvetleri’nden Vedat Bilget önderliğinde emir-komuta dışında bir darbe planladılar. Ancak darbe gerçekleşmedi. Bunun gerçekleşmemesinin en önemli nedeni; genç subayların kuvvet komutanlarını tasfiye edeceği düşüncesidir. Bu sebepten 9 Mart’taki darbe girişimi 12 Mart’ta emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşti. Başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere kuvvet komutanlarının hazırladığı muhtıra, öğlen saatlerinde radyodan okundu. Muhtırada; siyasi kadroların görevlerini gereği gibi yapamadığı, ülkede anarşi ve huzursuzluk yaşandığı, Atatürk’ün gösterdiği çağdaş uygarlık hedefine ulaşma amacının toplumda giderek azaldığı, bu durumun Türkiye Cumhuriyeti’nin bekasını tehlikeye düşürdüğü gibi sebeplerdi. Darbeciler de Türk Silahlı Kuvvetler Kanunu’nun kendisine vermiş olduğu Cumhuriyet’i korumak ve kollamak görevini temel dayanak kabul etti.

Muhtıra karşında Demirel, başbakanlıktan istifa etti. İnönü, ordunun siyasete karışmasını eleştirdi ancak askerler tarafından göreve atanan kişiyi yakından tanınması ve CHP çizgisine mensup olmasından dolayı desteklediğini açıkladı. Bu duruma ilk tepkilerden birisi, parti içerisinde geldi ve CHP Genel Sekreterliği görevinde bulunan Bülent Ecevit istifa etti.

13.2.2. 12 Mart Ara Rejiminden 1973 Seçimlerine kadar Ülkedeki Siyasi İklim

27 Mart 1971’de Nihat Erim Başbakanlığında, AP’den 5, CHP’den 3, Güneş Partisi (GP)’nden 1 ve TBMM dışından 14 bakandan oluşturulan bir hükümet kuruldu. Yeni hükümet, büyük ölçüde siyaset dışından gelen teknokratlardan oluşuyordu. Hükümet ilk icraatını kamu düzenini ve sosyo-ekonomik reformu sağlamak olarak açıkladı. Bu bağlamda Dünya Bankası’nda çalışmış Türk ekonomist ve aynı zamanda Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olan Atilla Karaosmanoğlu’na reform programı hazırlatıldı. Programın içeriği; toprak reformu, tarım vergisi, ülkede bulunan madenlerin millileştirilmesi ve yabancılarla yapılan yatırımlarda Türklerin payının en az %51 olması gibi esasları içeriyordu. Başbakan da yaptığı açıklamalarda sosyo-ekonomik reformların önemine değiniyor; ülkede yaşanan yüksek enflasyonun temel nedeninin askeri müdahalelerden kaynaklandığını ifade ediyordu. Başbakan Erim, toprak reformu, tarımsal servetin vergilendirmesi ve eğitim alanlarında reformlar yapılması gerektiğini söylüyordu. Yapılması planlanan reform programlarına Odalar Birliği başta olmak üzere büyük toprak sahipleri karşı çıktı.

Bir süredir kesilen terör olayları da Nisan ayı geldiğinde tekrar başladı. 27 Nisan’da 11 ilde olağanüstü hal ilan edildi. Sıkıyönetim kararıyla meclis dışındaki siyasi faaliyetler büyük oranda durduruldu. Siyasi alanda faaliyet gösteren gençlik örgütleri kapatıldı. Sendika toplantıları ve seminerler yasaklandı. Basın-yayın organları da durumdan etkilendi. Aynı zamanda kısa süre de olsa gazeteler kapatıldı. Bazı dergilere de yayın yasağı getirildi. Bu durum karşısında yasadışı oluşumlar için uygun bir ortam oluştu. İşte bu sırada Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) üyelerinin İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom’u kaçırmakla öldürmesi devletin itibarını sarstı. Bu durum sola karşı baskıya sebep oldu. Aralarında birçok akademisyen, yazar, gazeteci, sendikacı ve TİP üyesi kişiler tutuklandı. Anayasa konusunda tartışmalar yaşandı. Başbakan Erim, yaptığı açıklamada 1961 Anayasası’nın Türkiye için lüks olduğunu, 12 Mart öncesine dönmeyeceğini söyledi. Anayasayla ilgili tartışmaların devam ettiği ortamda 20 Temmuz 1971’de TİP kapatıldı. Eylül ayında ise, özgürlükleri kısıtlayan değişiklikler Senato ve TBMM’den geçerek kanunlaştı. Birinci Erim hükümeti 3 Aralık 1971’te sona erdikten bir hafta sonra Nihat Erim ikinci kabinesini kurdu. Ancak bu kabine de istenen başarıyı elde edemedi. 17 Nisan 1972’te Erim’in istifasıyla sona erdi.

Erim’in istifasından sonra, aynı kabinde yer alan ve Güven Partisi’nin sözcüsü de olan Ferit Melen geçici olarak başbakanlığa getirildi. 29 Nisan’da ise Suat Hayri Ürgüplü’den yeni kabineyi kurması istendi. Ürgüplü’nün kuracağı, bir nevi seçim hükümetiydi. Ancak 13 Mayıs’ta Bakanlar Kurulu listesini sunduğunda beklemediği bir tavırla karşılandı ve

Cumhurbaşkanı tarafından hiçbir gerekçe gösterilmeden reddedilmesi üzerine istifa etti. Geçici Başbakan konumunda bulunan Melen, asil olarak başbakan oldu.

1972’de CHP açısından önemli değişiklikler yaşandı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ten sonra ikinci adam rolüne sahip olan İsmet İnönü, parti başkanlığını eski genel sekreteri Bülent Ecevit’e bırakmak zorunda kaldı. Ecevit’in yükselişi 1966’da parti genel sekreterliğine seçilmesiyle başladı. Bunda İnönü’nün 1965’te “Ortanın Solu” fikrini desteklemesi etkili oldu. Fakat partinin eski karakterini korumakta kararlı olan İnönü ve yakın çevresi Ecevit’in gerçekleştirmek istediklerine engel teşkil ediyordu. Bu bağlamda 14 Mayıs 1972’deki V. Olağanüstü Genel Kurultay’da Bülent Ecevit, genel başkan seçildi.

Diğer taraftan Necmettin Erbakan’ın Milli Nizam Partisi de TİP ile aynı kaderi paylaştı. Kurulmasından 15 ay sonra 20 Mayıs 1971’de kapatıldı. Kapatıldıktan bir buçuk sene sonra Ekim 1972’de Milli Selamet Partisi adıyla tekrar siyaset sahnesine çıktı.

1973’de Türkiye gündemini meşgul eden diğer bir konu da cumhurbaşkanlığı seçimi oldu. Seçim, TSK ile politikacılar arasındaki ilişkiler açısından önemli bir yere sahipti. Cumhurbaşkanı seçimi için ordu Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler’i aday gösterirken iki siyasi parti kendi adaylarını seçtirmek istemişse de ortak bir aday belirleyemedi ve asker ve sivil arasındaki tartışma, Emekli Amiral Fahri Korutürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nin 6. cumhurbaşkanı seçilmesine kadar devam etti. Korutürk’ün cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk icraatı, Merkez Bankası eski başkanı Naim Talu’yu yeni hükümeti kurmakla görevlendirmek oldu. Adalet ve Cumhuriyetçi Güven partilerinden oluşan yeni koalisyon hükümeti 6 ay süreyle seçimlere kadar görev yaptı. Yeni kurulan hükümet bir seçim hükümeti olmasına karşın siyasi reformları gündeme getiriyordu. Bu bağlamda ilk olarak üniversitelerde özerkliği sınırlamak istiyordu. Bu reformun sebebini de, üniversitelerde “öğrenci olaylarının patlak vermesini önlemek” olarak açıklıyordu. Bunun yanında ülkede yaşanan anarşinin sorumlusu olarak üniversiteleri ve öğretim üyelerini gösteriyordu. Bu meyanda, Anayasa’da değişiklik yapıldı, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurularak üniversiteler ve sendikaların etkisi azaltıldı.

13.2.3. 1973 Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyonu

Ekim 1973 seçimleriyle ilgili tartışmalar yaklaşık olarak bir sene öncesinde başladı. AP’nin seçimleri kazanacağı olası görüldüğünden TSK’nın müdahalesi tartışılmaktaydı. Bunun yanında genel başkan değişikliğine giden CHP’nin ve dini söylemleri ön plana çıkan MSP’nin de alacağı oylar merakla bekleniyordu. Ancak seçim sonuçları kimsenin beklediği gibi gerçekleşmedi. Seçimler, hiçbir partiyi tek başına iktidar yapmadı. Türkiye’de koalisyonlar dönemi tekrar başladı. Yeni seçilen TBMM, 24 Ekim 1973’te toplandı. 27 Ekim’de Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma görevini seçimler sonucu en yüksek oyu alan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’e verdi. Hükümet kurma görevi Ecevit ile Demirel arasında birkaç kez el değiştirdi. En çok oyu alan iki parti arasında (AP-CHP) koalisyon kurma teşebbüsleri de, Demirel’in partisi ve kendisinin hükümette yer almayacağını açıklamasıyla sonuçsuz kaldı. Yaşanan gelişmeler, Türkiye’de seçimlerin istikrar getireceğini,

ekonomik ve sosyal konularda yaşanan sıkıntılara çözüm bulacağını düşünenler için de bir hayal kırıklığı yarattı. Türkiye o güne kadarki en uzun hükümet krizini yaşadı. Hükümet ancak 25 Ocak 1974'te CHP ile MSP arasında imzalanan protokolle kurulabildi. Koalisyon hükümetinin en önemli icraatı Kıbrıs barış hareketi oldu.

13.2.4. Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) ve Türk Siyasi Hayatına Etkisi

Kıbrıs'ta yaşanan çatışma ortamını sona erdirmek amacıyla 1959'da Zürih ve Londra Antlaşmaları imzalanmış 16 Ağustos 1960'ta da Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmişti. Her iki antlaşma da, daha sonraki süreçte Türkiye'nin elini güçlendirdi. Kıbrıs Cumhuriyeti, Rumların hayata geçirmek istedikleri Enosis (adanın Yunanistan'a ilhakı) önünde bir engele dönüştü. 1963 senesine gelindiğinde adadaki Türklere karşı baskı ve şiddet giderek arttı. 1964 Noel'inde (21-24 Ocak) ise en üst seviyeye ulaştı. 1964'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios, adada yaşayan Türklerin özerkliğini sınırlamak üzere Anayasa'da değişiklik yapılması için girişimde bulundu. Ancak Türkiye ve Kıbrıslı Türkler bu duruma rıza göstermedi. Adada yaşanan şiddet olaylarına karşı Türkiye, Hava Kuvvetlerine ada üzerinde gösteri uçuşu yaptırmak Makarios geri adım atmadığı takdirde adaya asker çıkaracağını duyurdu.

Bütün bunlara karşın Rumların Türklere karşı uyguladıkları şiddetin devam etmesi ve Türk kamuoyunun tepkisi askeri seçeneği adeta zorunlu hale getirdi. Harekat için 7 Haziran tarihi belirlendi. Fakat 5 Haziran'da ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye yolladığı mektup sonucunda müdahaleden vazgeçildi. Mektupta, adaya gerçekleşecek bir Türk işgalinin Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya sebep olacağı ve bu durum karşısında NATO üyelerinin Türkiye'nin yanında yer almayacağı tehdidinde bulunuluyordu. Mektubun devamındaki bir diğer tehdit, ABD'nin Türkiye'ye hibe ettiği silahların burada kullanılamayacağıydı. Bir süre sonra mektubun basına yansması, Türk toplumunda ABD karşıtlığının temel taşlarından birisini teşkil edecektir.

1967'de Yunanistan'da kurulmuş olan Albaylar Cuntası, Kıbrıs Rumlarını Enosis kışkırtmasıyla cesaretlendirdi. Bu durum karşısında Türkiye'nin, adaya müdahale etme ihtimalinin baş göstermesi üzerine Cunta geri adım atmak durumunda kaldı. Ancak 1974'te Yunan cuntası, Makarios'a karşı bir darbe yaparak Enosis'i ilan etti. Bunun üzerine Başbakan Ecevit, adadaki durumu görüşmek üzere Londra'yı ziyaret etti ve ardından da Amerikalıların Türkiye ve Yunanistan'ı ziyaretleri gerçekleşti. Ancak görüşmelerden bir sonuç çıkmaması üzerine Türkiye, garantörlük antlaşmasının verdiği yetkiyle 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a müdahale etti. Müdahale iki gün sürdü. 22 Temmuz'da ateşkes sağlandı ve görüşmeler başladı. Ancak müzakerelerden bir sonuç elde edilememesi ve adada bulunan Türk askerinin risk altında bulunması nedeniyle 14 Ağustos'ta Türk askeri tekrar harekâta başlayarak adanın %38'ini kontrol altına aldı.

Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs Türklerinin durumunu değiştirirken Türkiye'de de Bülent Ecevit'in siyasi durumunu etkiledi; kendisine ve partisine büyük bir saygınlık kazandırdı. Vaziyet karşısında koalisyonun diğer ortağı prestijin tamamını Ecevit'e bırakmak istemedi. Erbakan ve partisi daha bağımsız davranmaya başladı. Koalisyon ortaklarının tutumu,

hükümetin artık daha fazla süremeyeceğini açıkça ortaya koyuyordu. Barış Harekatı orduyla siyasileri birbirine yaklaştırırken, siyasileri ise kendi içinde birbirinden uzaklaştırdı.

Ecevit halkın gözünde yükselen prestijden istifade ederek tek başına iktidar olmak istiyordu. Bu ortamda, Başbakan Ecevit, İskandinav ülkelerine yapacağı resmi ziyaretini onaylayan kararnameyi Erbakan'ın imzalamamasını bahane ederek 18 Eylül'de istifa etti. Bunun üzerine Türkiye, tekrar hükümet kriziyle karşı karşıya kaldı.

13.2.5. Cephe Siyaseti ve Sonuçları

Siyasi teamüle göre; istifa eden hükümet, yenisi kuruluncaya kadar görevini devam ettirirdi. Fakat Ecevit buna uymak istemediğini yeni hükümeti makul süre bekleyeceğini, kurulmadığı takdirde başbakanlığı boşaltacağını açıkladı. Esasında bununla amaçladığı, mecliste bulunan partileri erken seçime götürmekti. Ancak bu amacına ulaşamadı. Bundan sonraki süreçte doğal olarak birbirine yakın partilerin birlikteliği gündeme geldi. Bu da toplumda cepheleşmeye ortam hazırladı. Siyasi alanda karşıtlık milliyetçi cephe (MC) hükümetleri, bunun karşısında da CHP hükümetleri şeklinde ortaya çıktı.

Siyasi partiler arasında uzlaşma sağlanamaması üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk kontenjan senatörü Sadi Irmak'ı hükümeti kurmakla görevlendirdiyse de Sadi Irmak hükümeti meclisten yeterli desteği alamadı. Fakat yeni hükümet kuruluncaya kadar Sadi Irmak, (4.5 ay) başbakanlık görevini sürdürdü. Hükümet kurma çalışmalarını sürdüren Demirel, DP'den ayrılan 9 milletvekilinin desteğini alarak I. milliyetçi cephe hükümetini kurmayı başardı.

MC hükümeti döneminde, MHP ve MSP'nin bulundukları bakanlıkta oldukça etkindiler. Bunun yanında MHP'ye yakın gençlik örgütleri sokaklarda giderek gücünü daha da hissettirdi. Bu dönemde Dev-Yol ve Dev-Sol gibi sol örgütler de eylemlerine devam etti. Sağ-sol çatışmasında artış yaşandı. Hükümet, 1977 genel seçimlerine kadar devam etti. Artan şiddet ve ekonomik sıkıntılar içinde yapılan seçimlerde iki parti oylarını arttırarak bir nevi iki partili sisteme dönüş yaşandı. Seçim sonucunda Ecevit'in kişisel itibarının da etkisiyle CHP %41.4 oy oranına ulaşırken AP de oyunu %36.9 yükseltti. Her ne kadar CHP, seçimlerde başarı elde etmiş olsa da tek başına iktidara gelememi. Seçim sonuçlarına göre hükümeti kurma görevini alan Ecevit, bağımsız milletvekillerinin de desteğini alarak bir azınlık hükümeti kurmayı düşündüyse de mecliste güvenoyu alamadı.

Ecevit'in hükümet kuramaması üzerine Demirel'in Başbakanlığında 21 Temmuz 1977'de ikinci defa MC hükümeti kuruldu. Kurulan koalisyon hükümeti artan şiddet olaylarının da etkisiyle Aralık ayına kadar devam etti. Bu tarihten sonra bazı milletvekillerinin partiden ayrılması üzerine çoğunluğu kaybeden hükümet sona erdi.

Ocak 1978'de Ecevit, bağımsız 11 milletvekilinin 10'una bakanlık vererek yeni hükümeti kurdu. Ecevit hükümeti, gerek ekonomik gerekse siyasi ve toplumsal sorunların çözümünde başarısız oldu. Bu dönemde kutuplaşma ve şiddet olayları artarak devam etti. Bunun yanında, Türkiye'ye uzun seneler sorun teşkil edecek olan PKK terör örgütü, 1978

senesinde sessiz sedasız kurularak 1979 yılının başlarından itibaren Türk devleti için sorun teşkil etmeye başladı.

Bülent Ecevit'in istifası üzerine AP lideri Demirel, MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümeti kurdu. Hükümet, 24 Ocak kararları dediğimiz radikal ekonomik önlemler alarak ülkeyi içinde bulunduğu durumdan çıkarmak istedi. Fakat artan anarşi ve terörü engelleyemedi. Ekonomik alanda yapılan reformları siyasi ve sosyal alana taşıyamadı. 24 Ocak kararları, ekonomik kararlar olmakla birlikte sosyal alanı da etkiledi. Çünkü bu kararlarla kapalı ekonomiden dışa açık serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflendi. Bu hükümetin iktidarda bulunduğu dönem, 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980'dir.

13.3. 12 Eylül 1980'den 2000'li Yıllara Doğru

13.3.1. Cumhuriyet Tarihinde Bir Milat: 12 Eylül

Kimi kaynaklara göre 1978, kimisine göre ise 1979 senesinin ortalarından itibaren bir askeri darbe için hazırlıklar başlamıştı. Ancak siyasiler bu durumu o zaman için yeteri kadar dikkate almadı. 12 Eylül'e doğru şiddet giderek artmış TBMM de hiç toplanmadı. İşte bu ortamda 12 Eylül 1980 sabahı 4.30'da okunan bildiriyle, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında, Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Genel Komutanlarından oluşan "Milli Güvenlik Konseyi" yönetime el koymuştu. Konsey yayınladığı bildiride; devletin temel organlarının işlemez bir hal aldığını, anayasal kuruluşların görevini yapamadığını iddia etmiş siyasileri kısır çekişmeler içerisinde olmakla ve ülkeyi içine düştüğü durumdan kurtaracak tedbirleri almamakla suçlamıştı. Yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin arttığı, Atatürkçülük yerine irtica ve sapkın ideolojilerin birçok eğitim kurumunda hakim olduğu, ülkenin kardeş kavgasına geldiği bir ortamda siyasilerin ülke sorunlarını çözmekte yetersiz kalması gibi sebeplerle, TSK'nın iç hizmet kanununun verdiği yetkiye dayanarak yönetime el koyduğu söyleniyordu. Komite, meclis ve hükümeti feshederek milletvekillerinin dokunulmazlığını kaldırmış ve yurtdışına çıkışları da yasaklamıştır.

MGK Başkanı Kenan Evren, darbeden bir gün sonra yaptığı basın toplantısında ordunun uzun süre yönetimde kalacağının ipuçlarını vermişti. Toplumsal konuların hemen hemen bütününde değişiklik vaat ederken sadece iki konuda bir değişikliğe gidilmemiştir: Dış politika ve 24 Ocak 1980'de yürürlüğe giren ekonomik istikrar programı.

Yeni hükümet, 21 Eylül'de, yürütme yetkisi MGK'da olmak üzere emekli Amiral Bülent Ulusu tarafından kuruldu. Hükümet, bürokratlar, emekli subaylar ve profesörlerden oluşmaktaydı. Hükümetin dış politikada en dikkat çekici icraatı, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesine yönelik vetosunu kaldırmak olmuştu.

Bu dönemde gerek sağ ve gerek sol kesimden binlerce kişi tutuklanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. MGK siyaseti tekrar şekillendirmek için ilk adımı Ekim 1981'de atmış ve yeni anayasa taslağı için danışma meclisi oluşturmuştur. Kasım ayında da Yüksek Öğretim Yasası kabul edilmiştir.

Hazırlanan anayasa, 7 Kasım 1982’de kabul edildi. Aynı zamanda Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren cumhurbaşkanı oldu. 1982 Anayasası’yla, 1961 Anayasası’nda aşırı olarak değerlendirilen haklarda sınırlamaya gidildi. 3 Mart 1983’te Siyasi Partiler Kanunu kabul edildi. 24 Nisan’da da siyasi partilerin faaliyetlerine izin verildi. Darbe öncesi dönemde parti başkanı, parlamenter ve yönetim kurulu üyesi olan 723 kişiye siyasi faaliyet yasağı getirildi.

Seçim yasağı kalktıktan kısa bir süre sonra 15 parti kuruldu. Bu partilerin çoğu kısa ömürlü oldu ve sadece üçünün seçimlere girmesine izin verildi. Bunlar Emekli General Turgut Sunalp’ın başkanlığında kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Başbakanlık Eski Müsteşarı Necdet Calp’ın başkanlığında kurulan ortanın solundaki Halkçı Parti ve Turgut Özal’ın başkanlığındaki Anavatan Partisi’dir (ANAP). Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Ulusu, Turgut Sunalp’a açık destek vermişlerse de seçim sonuçları bekledikleri gibi olmamış, MDP %23.27, Halkçı Parti %30.46 ve ANAP %45.15 oy oranına sahip olmuştur. Böylece, dört eğilimi bir arada topladığını iddia eden Turgut Özal’ın partisi ANAP, seçimlerin galibi olduğu gibi mecliste salt çoğunluğu da sağlamıştır.

13.3.2. Özallı Yıllar: 1983-1993

ANAP’ın beklenmedik başarısı üzerine, Özal başbakan oldu. Kabinayı oluşturan bakanlar kurulu, “mühendisler kabinesi” olarak tanınmıştır. Kabine de Özal ile birlikte on mühendis bulunuyordu. Yeni hükümetin ekonomik programı, 1980 müdahalesinden önce uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarının bir devamıydı. Özal birçok açıdan çığır açmış; temel siyaseti, her açıdan liberalleşme yönünde olmuştur. Özal, ihtilalciler ve Cumhurbaşkanı’yla iyi geçinmeye özen göstermiş; ancak askeri atamalarda yetkisini kullanmaktan da çekinmemiştir. Bu dönemde döviz alım-satımının serbest bırakılması, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın kurulması, kamu kurumlarının özelleştirilmesi ve yabancı sermayenin ülkeye girişine kolaylık sağlanması Özal’ın ekonomik alanda yaptığı önemli açılımlar arasındadır. Türkiye küresel düşünüp iş yapmayı bu dönemde başarmıştı. Örneğin Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, 1988 yılında tamamlanmış, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), önemli aşama kaydetmiştir.

Özal siyasi yasaklı olan Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş’in yasakların kaldırılması gündeme geldiğinde buna karşı çıktı. Bunun en önemli iki sebebi; eski kavga ve hesaplaşmaların canlanacağı endişesi ile partisinin karşısına güçlü rakiplerin çıkacağı düşüncesidir. Bu bağlamda 6 Eylül 1987’de yapılan halk oylamasının sonucunda siyasi yasaklı bulunan liderlerin yasaklarının kalkması çok az bir oy farkıyla kabul edilmişti.

Anayasanın geçici 4. maddesinde yapılan değişiklikle yasakların kalkması üzerine partiler olağanüstü kongreye gitmiş, eski liderleri tekrar başa geçmiştir. ANAP’ın buna karşı hamlesi ise; meclisteki çoğunluğunu da kullanarak muhalefet partilerinin karşı olmasına rağmen seçim kanununda gerçekleştirdiği değişiklikle erken seçime gitmek olmuştur. 29 Kasım 1987’de yapılan seçime, bağımsızlar hariç yedi parti katılmış olup ANAP %36.31, SHP % 24.74 ve DYP %19.4 oy oranıyla üç parti %10 barajını geçerek meclise girmeye hak kazanmıştır. ANAP mecliste bulunan 450 milletvekilinin 292’ini kazanmayı başarmıştı.

Ancak 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimde ANAP'ın oyu SHP ve DYP'nin altında kalmıştı. Bu gelişmelerin yaşandığı ortamda Kenan Evren'in 7 yıllık cumhurbaşkanlığı sona ermiş ve Özal cumhurbaşkanlığına aday olmuştu. Özal, TBMM'de yapılan seçimlerde üçüncü turda 263 oyla 1 Kasım 1989'da Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı seçilmişti. Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci sivil cumhurbaşkanı olmuştur.

Özal'dan sonra Anavatan partisi ve hükümete önce Yıldırım Akbulut sonra Mesut Yılmaz başkan ve başbakan olmuştur. 20 Ekim 1991'de gerçekleşen erken seçim sonucunda hiçbir parti mecliste tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon kaçınılmaz bir hal almıştır.

Koalisyon arayışları sonucunda DYP ve SHP arasında ittifak sağlanarak hükümet kurulabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 49. hükümetini Süleyman Demirel kurmuştu. Yeni hükümet, Güneydoğu Anadolu meselesi konusunda çözüm teşkil edecek hususları programına almıştı. 1992 Haziran ayında çıkardığı bir kanunla 1981'de kapatılan partilerin aynı adla tekrar açılmasına izin vermiştir. Bu şekilde CHP ve MHP, Türk siyasetine geri dönmüştür. 1993 senesinde kalp krizi sonucu Turgut Özal'ın vefat etmesi ve Demirel'in cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle Özal dönemi sona ermiştir.

13.3.3. Koalisyonlarla Geçen 1990'lar

Demirel, Türk siyasetinin en tecrübeli simalardan birisiydi. Birçok defa başbakan olmuş, darbe ile siyaset dışında bırakılmış ancak siyasi mücadeleyi bırakmamıştı. 1991 seçimlerinde partisini iktidara taşımış, 23 Nisan 1993'de cumhurbaşkanlığına aday olmuş ve koalisyon ortağı SHP'nin de desteğini sağlamıştı. Neticede Demirel, 16 Mayıs 1993'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demirel'in ardından başbakanlık ve parti başkanlığına ise, Tansu Çiller seçilmiştir. Çiller koalisyon hükümetinin politikaları da öncekilerden farklı olmamıştı. Bu dönemde iktidarın önceliklerini ekonomik problemler, terörle mücadele, işsizlik ve sosyal konular teşkil etmişti.

Bu dönemde yaşanan en büyük ekonomik problem, "5 Nisan 1994 Kararları" olarak tarihe geçmiştir. Bununla birlikte, büyük bir devalüasyon (paranın değerinin düşmesi) yaşanarak Türk lirası Amerikan doları karşısında bir gecede %38 değer kaybetmiş ve halkın alım gücü oldukça düşmüştür. Mart 1994'de gerçekleşen mahalli seçimlerde Refah Partisi'nin yükselişi ise dikkat çekmişti. Bu dönemde bir diğer önemli konu da giderek tırmanan terör olayları olmuştu. Yasama dokunulmazlığı kaldırılan bazı milletvekilleri tutuklanmıştı. Haziran 1994'te Anayasa Mahkemesi, yasadışı bölücü faaliyetlere odak olarak gösterdiği DEP'i kapatma kararı almıştı. Bu dönemde devlet, teröre karşı mücadeleye hız kazandırmıştı. 1999 yılında PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan yakalanarak ülkeye getirilmişti.

24 Aralık 1995'te yapılan seçimlerde Refah Partisi birinci parti oldu. Gerilemeye devam eden ortanın sağında yer alan partiler, ikinciliğe ve üçüncülüğe yerleşti. Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadı. Demirel, demokratik teamüllere göre Erbakan'a hükümeti kurma görevini verdi. Ancak hiçbir parti, RP'yi iktidara taşımak istemediğinden hükümet kurulamadı. ANAP ve DYP, Ecevit'in de dışarıdan desteğiyle

hükümeti kurmakta anlaştı. Böylece Türkiye'nin 53. Hükümeti, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında ANAP-DYP koalisyon hükümeti şeklinde kuruldu. Yeni hükümet, seçimlerden ancak üç ay sonra 12 Mart 1996'da 257 milletvekilinin desteğiyle güvenoyu aldı. İki parti arasında yapılan centilmenlik antlaşmasına göre, bir süre sonra Yılmaz çekilecek ve Çiller başbakan olacaktı. Fakat bu durum gerçekleşmedi. Hükümet ortakları kendi aralarında anlaşamayarak birbirlerini yolsuzlukla suçladılar. Yüce Divana gönderme tehdidi üzerine koalisyon dört ay sonra bozuldu.

54. Hükümet, Necmettin Erbakan başbakanlığında Refah Partisi-Doğru Yol koalisyonu olarak 28 Haziran 1996'da kuruldu. 8 Temmuz'da da meclisten güvenoyu aldı. Koalisyon protokolüne göre bir yıl sonra başbakanlık Doğru Yol Partisi'ne geçecekti.

Koalisyon hükümeti yaklaşık bir yıl sürmüştür. Bu dönemde Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in kuşkulu ölümü, Susurluk olayı, Erbakan'ın Libya ziyareti ve tarikat şeyhlerinin Başbakanlık konutunu ziyareti gibi gelişmeler koalisyona tepkileri arttırdı. Yakın dönem tarihimizde 28 Şubat kararları olarak geçen, daha sonraki süreçte ise "post-modern darbe" adı verilecek olay gerçekleşti. Ordu ve iktidarı temsil eden Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan 28 Şubat 1997 tarih karar, *"rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler"* başlığını taşımaktaydı. Başbakan Erbakan, kararı kabul etmeye ve imzalamaya mecbur kalmıştır. 21 Mayıs'ta da Yargıtay Başsavcılığı, RP için *"laikliğe aykırı eylemlerin odağı"* olduğu gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak kapatma davası açtı. Bu durum karşısında RP ile ortaklığa soğuk bakan DYP milletvekillerinin bir kısmı partiden istifa etti. Baskılara daha fazla dayanamayan Erbakan, 18 Haziran'da istifasını Cumhurbaşkanı'na sundu. Cumhurbaşkanı Demirel'in hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermesi bekleniyordu ancak durum beklenildiği gibi olmadı. Demirel, hükümeti kurma görevini ANAP lideri Yılmaz'a verdi. Yılmaz'ın Başbakanlığında ANAP ve DSP ile DYP'den ayrılan milletvekillerinin kurduğu, Demokrat Türkiye Partisi'nden (DTP) meydana gelen koalisyon hükümeti, 30 Haziran 1997'den 11 Ocak 1999'a kadar Türkiye'yi yönetti. Yılmaz'ın başbakanlık yaptığı dönemdeki en önemli gelişme, hiç şüphesiz sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim yasası oldu.

16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi, RP partisini kapattı ve Erbakan'a beş sene siyasi yasak getirdi. Bu ceza daha sonra ömür boyuna dönüştürüldü. Yılmaz'ın iktidara geldiği Temmuz 1997'de enflasyon Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaştı. Ayrıca Ağustos 1998'de Rusya krizi Türkiye'yi de etkiledi. Bakanlar Kurulu çare olarak özelleştirmeyi hızlandırdı. Ayrıca Yılmaz'ın karıştığı bir yolsuzluk skandalının patlak vermesi üzerine hükümet istifa etmek durumunda kaldı.

Nisan 1999'da yapılan seçimde, FP oylarını önemli ölçüde düşürerek %15.4 aldı. Ecevit'in DSP'si %22.1 ve MHP %18 oy oranına sahip oldular. ANAP ve DYP de sırayla %13 ve %12 oy oranına ancak ulaşabildi.

Seçimler sonucunda Ecevit başbakanlığında kurulan Bakanlar Kurulu DSP, MHP ve ANAP'tan oluşmaktaydı. Yeni hükümetin en büyük çabası, Türkiye ekonomisini içine düştüğü bataktan kurtarma çabası olmuştur. Nitekim 2 Temmuz'da IMF'yle bir niyet mektubu

imzalayarak borç alma karşılığında sıkı mali politikalar ve özelleştirmeler yapmaya söz vermişti. Hükümet ekonomik problemlere çözüm bulmaya uğraşırken 17 Ağustos 1999'da 7.4 büyüklüğündeki deprem İstanbul'un doğusunda yoğun nüfuslu bölge olan İzmit körfezi ve çevresinde büyük tahribata sebep oldu. Arkasından 7.2 büyüklüğünde bir depremde Düzce'de meydana geldi. Bu depremlere oldukça hazırlıksız yakalanan ülke önemli ölçüde nüfus kaybı ve maddi zararlar yaşadı.

Demirel'in görev süresinin dolması üzerine Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer, 16 Mayıs 2000'de Cumhurbaşkanı seçildi. 2001 senesinde yaşanan ekonomik krizden çıkmak için Dünya Bankası'nda görev yapan Kemal Derviş, bizzat Ecevit tarafından davet edilerek kendisine büyük yetkiler tanındı.

Başbakan Ecevit, ilerleyen yaşı ve bununla birlikte her geçen gün artan sağlık sorunları sonucunda bir süre sonra parti üzerinde hâkimiyetini kaybetti. Bu durum, koalisyonda dağılmaya neden oldu. DSP'li muhalifler partiden ayrılarak Yeni Türkiye Partisi'nin kurdular. Bunun üzerine Ecevit erken seçime gitmek zorunda kaldı. 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerin sonucunda genel başkanlığını Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı ve kurucuları arasında Abdullah Gül, Bülent Arınç, Abdüllatif Şener, İdris Naim Şahin, Ali Babacan, Binali Yıldırım gibi kişilerin bulunduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) %34'lük oy oranıyla iktidara geldi. Böylece, ANAP'ın iktidarı devrettiği 1991'den beri ilk defa bir parti tek başına iktidar oldu. Deniz Baykal'ın liderliğindeki CHP %19'luk oy oranıyla ikinci parti olarak ana muhalefet görevini üstlendi. 2002 Seçiminin ortaya çıkardığı ilginç meclis kompozisyonu mecliste yalnız iki partinin, AKP ve CHP'nin temsil edilmesiydi. AKP ve CHP dışında hiçbir parti %10'luk seçim barajını aşmayı başaramayınca kullanılan oyların yarıya yakını mecliste temsil edilememiş oldu.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

27 Mayıs 1960 tarihi Türk siyasi hayatının dönüm noktalarından birini teşkil eder. Türk Silahlı Kuvvetleri, cumhuriyet tarihinde ilk defa askeri bir müdahale ile on yıllık bir iktidarı devirdi. Askeri yönetim bundan sonra Türk siyasetine etkisini gösterecek olan iki önemli olay gerçekleştirdi. Birincisi Yassıada'da devrik iktidar üyelerini yargılanarak Başbakan dahil olmak üzere üç bakanı idam edilmesi oldu. Bu durum Türk siyasi yaşamının karanlık sayfalarından birini teşkil etti. Bir diğeri ise yeni bir anayasanın yapılmasıdır. 1961 Anayasası Türk toplumuna tanıdığı özgürlükler yanından birçok noktadan da eleştirilere maruz kaldı. Yeni anayasayla seçim sisteminin (nispi temsil) bir sonucu olarak Türkiye koalisyonlarla tanıştı ve tek başına iktidar olmak zorlaştı. Ancak nispi seçim sistemine rağmen 1965 senesinde Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi tek başına iktidara geldi. 1965-1970 arası dönem Türkiye açısından büyümenin sağlandığı seneler oldu. Bu dönemde Başbakanlık mevkiinde bulunan Demirel en çok muhalefeti parti içerisinde gördü.

1961 senesinde yürürlüğe giren anayasanın sağladığı özgürlük ortamı ve aynı dönemde dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak ülkede şiddet olaylarının artması toplum ve devlet hayatını olumsuz etkiledi. Bu durum karşında Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Mart 1971 tarihinde bir muhtıra yayınladı. Bunun üzerine Demirel istifa etmek zorunda kaldı. Türkiye 1973 senesine kadar ara rejim dönemine yaşandı. Aynı sene yapılan seçimler sonucunda hiçbir parti tek başına iktidar olamadı. Türkiye bu sefer de Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Selamet Partisi koalisyonu ile tanıştı. Bu dönemde Cumhuriyet tarihinin en önemli olaylarından biri olarak kabul edilen Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) gerçekleşti. 1970'lerin ikinci yarısında Türk siyasi hayatında kutuplaşma daha fazla hissedildi. Buna bağlı olarak şiddet olayları gün geçtikçe artarak devam etti. Bu durumdan vazife çıkaran Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de yönetime el koydu. 1982 senesinde Türkiye yeni bir anayasaya kavuştu. 1983'de yasakların kalkmasıyla birlikte siyasi hayat tekrar canlandı. İlk yapılan seçimde Turgut Özal Başkanlığında Anavatan Partisi tek başına iktidara geldi. Türk siyasi yaşamına birçok ilkleri de getiren Anavatan Partisi 1991 senesine kadar iktidarda kaldı.

1990'lı yıllar Türkiye'de tekrar koalisyonlarla yönetildiği yıllar oldu. 1995 senesinde yapılan genel seçimlerde Refah Partisi seçimlerden galip çıksa da tek başına iktidar olmadı. Ve Doğru Yol Partisi ile koalisyon kurmak durumunda kaldı. Ancak bu koalisyon bir kısım çevrelerde gerilime sebep olması Türkiye'yi yeni bir darbenin eşiğine getirdi. Bu bağlamda Milli Güvenlik Kurulunda tarihe "28 Şubat 1997 Kararları" olarak geçecek bir kısım anti demokratik kararlar aldı. 1999 senesinde yapılan seçimler de tek başına iktidar çıkmadı. Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi ile Devlet Bahçeli liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi ve Mesut Yılmaz liderliğindeki Anavatan Partisi'nin kurduğu koalisyon hükümeti Türkiye'yi 2002 yılına kadar yönetti. Bu dönemde Türkiye iki büyük deprem ve onun getirdiği yıkımla mücadele ederken diğer taraftan da ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. 2002 yılında yapılan genel seçimde kısa bir süre önce kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi seçileri kazanarak uzun bir aradan sonra Türkiye'de tek başına iktidar oldu.

Bölüm Soruları

1- “1961 Anayasası’yla TBMM’yi başka kurumlarla dengeleyerek bir nevi iktidara gelen partinin tekelleşmesi engellenmek istenmiştir.” Bu bağlamda aşağıdakilerden hangisinin bu durumla ilgisi yoktur?

- a) Anayasa Mahkemesinin aykırı gördüğü maddeleri reddetme yetkisinin verilmesi
- b) Yasaların iki meclisçe onaylanma zorunluluğu
- c) Anayasa Mahkemesi’nin meydana getirilmesi
- d) Cumhuriyet Senatosu adıyla bir meclis daha meydana getirilmesi
- e) **Üniversitelere özerklik verilmesi**

2- 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbenden sonra devrik iktidara yönelik yargılamalar nerede yapılmıştır?

- a) Büyükkada
- b) **Yassıada**
- c) Heybeliada
- d) Ankara
- e) Harbiye’de

3- Aşağıdaki isimlerden hangisi Adalet Partisinin ilk genel başkanıdır.

- a) Osman Bölükbaşı
- b) Ekrem Alican
- c) Turgut Özal
- d) Süleyman Demirel
- e) **Ragıp Gümüşpala**

4- Kıbrıs Barış Harekâtı hangi tarihler arasında gerçekleşmiştir?

- a) **Temmuz –Ağustos 1974**
- b) Şubat-Mart 1974
- c) Temmuz-Ağustos 1964

- d) Mart-Nisan 1964
- e) Haziran-Temmuz 1974

5- Aşağıdakilerden hangisi 12 Mart 1971 askeri darbesinin amaçları arasındandır?

- a) TBMM dağıtmak
- b) Enflasyonu dengelemek
- c) Demokrasiyi tekrar dengelemek
- d) Yeni Anayasa yapmak
- e) Cumhurbaşkanıyı değiştirmek

Cevaplar:

1) e, 2) b, 3) e, 4) a, 5) a

Bölümün Kaynakçası

AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yay. , İstanbul 1995.

AKIN Rıdvan, **Türk Siyasi Tarihi 1908-2000**, Türkiye İş Bankası Yay. , İstanbul 2009.

ÇAVDAR Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1950-1995**, İmge Yay. , Ankara 1996.

EROĞLU Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1977.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yay. , İstanbul 1996.

TANÖR Bülent, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, 2004.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yay. , İstanbul, 1952.

YALÇIN Durmuş (ed) , **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2002.

ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye**, İletişim Yay. İstanbul 1995.

14. 1938 SONRASI KÜLTÜREL GELİŞMELER

İÇİNDEKİLER

14.1. 1938-1950 İnönü Dönemi Kùltür Sanat Hayatı

14.1.1. Eğitim, Dil ve Tarih Alanında Çalışmalar

14.1.2. Sinema ve Tiyatro

14.1.3. Resim-Heykel ve Müzik

14.1.4. Opera ve Bale

14.1.5. Basın-Yayın

14.2. 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Kùltür Sanat Hayatı

14.2.1. Tiyatro ve Sinema

14.2.2. Müzik ve Resim-Heykel

14.2.3. Tarih ve Eğitim Alanında Çalışmalar

14.3. 1960-1980 Dönemi Kùltür Sanat Hayatı

14.3.1. Sinema ve Televizyon

14.3.2. Müzik

14.3.3. Opera ve Bale

14.4. 1980-2000 Dönemi Kùltür Sanat Hayatı

14.4.1. Kültürel Değişim

14.4.2. Radyo ve Televizyon

14.4.3. Müzik

14.4.4. Tiyatro ve Sinema

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar

1. İsmet İnönü dönemi kültürel gelişmeleri öğrenir.
2. Türkiye’de Atatürk sonrasında yaşanan kültürel alandaki gelişmeleri bir bütün olarak değerlendirir.
3. Türk Siyasi Hayatının kesintiye uğradığı dönemlerde yaşanan gelişmelerin sanat ve kültür hayatına etkisini öğrenir.

Bölüm Hakkında İlgi Uyandıran Sorular

- 1- Hümanizm 'in Türk Tarihi alanındaki çalışmalara etkisi hakkında bilgi veriniz?
- 2- İsmet İnönü döneminin kültür ve sanat politikalarını değerlendiriniz?
- 3- İsmet İnönü Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti dönemine göre sanatta farklılaşması söz konusu mudur?
- 4- 27 Mayıs ve 12 Mart Askeri Darbelerinin sosyal ve ekonomik hayata etkileri hakkında bilgi veriniz?
- 5- 1980-2000 arasında Türkiye'de yaşanan değişimlerin Kültür-Sanat Hayatına Yansıması ne şekilde olmuştur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımları ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
İnönü Dönemi (1938-1950)	II. Dünya Savaşı yıllarındaki sosyal ve kültürel gelişmeleri öğrenir. Çok partili hayatın ilk dönemindeki gelişmeleri kavrar.	Sebep – sonuç ilişkisi kurarak, kronolojik düşünmeyle, Bibliyografyadaki kaynaklara ulaşmakla.
Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)	Demokrat Parti dönemindeki devamlılık ve kopuşlar hakkında farkındalık geliştirir	Sebep – sonuç ilişkisi kurarak, kronolojik düşünmeyle, bibliyografyadaki kaynaklara ulaşarak.
1960-1980 Dönemi	27 Mayıs Darbesi’nden sonra kültür ve sanat hayatındaki gelişmeleri takip eder. 12 Mart sonrasındaki ekonomik sıkıntıların kültürel hayata etkilerini kavrar.	Sebep – sonuç ilişkisi kurarak, kronolojik düşünerek, bibliyografyadaki kaynaklara ulaşarak
1980-2000 Dönemi	12 Eylül Darbesi’nden Sonra yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin kültür ve sanat hayatına katkılarını irdeler.	Sebep Sonuç ilişkisine dikkat ederek, önerilen kitapları okuyarak.

14. 1938 SONRASI KÜLTÜREL GELİŞMELER

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de hayata gözlerine yummasından bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yapılan seçimle İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Yaklaşık bir buçuk ay sonra da 26 Aralık'taki CHP'nin olağanüstü kurultayında “Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan” oldu. İnönü, 1950 senesine kadar Türkiye'yi yönetti. Bu dönemde, Atatürk döneminden farklı olarak kültürel hayatta *milliyetçi- laik* kültür anlayışı yerine *hümanist-laik* bir anlayış benimsendi.

14.1. İnönü Dönemi (1938-1950) Kültür-Sanat Hayatı

İsmet İnönü döneminde özellikle sosyo-kültürel hayata egemen olan hümanizm, insana ve insanî değerlere önem veren Rönesans'ın en öne çıkan kültürel akımıdır. Devlet yönetiminde Tanrı'nın yerine insanı koyan hümanizm ilk defa 19. yüzyılda Alman düşünürler tarafından kullanıldı. Türk aydını ise, batı kültürünün kaynaklarını 20. yüzyılın ilk senelerinden itibaren merak etmeye başladı. Yakup Kadri ve arkadaşları Türkiye'de bu akımın savunucuları oldu ve Türk hümanizmini meydana getirmeye çalıştılar.

Türkiye'de, özellikle Atatürk'ün vefatından itibaren hümanizm, resmi politika olarak kabul edilirken, kültür tanımı da “*eski Yunan ve Roma medeniyetine inmek*” olarak tarif edildi. Hümanizmin İnönü döneminde devlet tarafından kabul görmesinde dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve ekibinin etkisi oldukça büyüktü. Bu dönemde, bir nevi *Türk Hümanizmi* anlayışı ortaya çıktı. Bazı liselerde Latince ve Yunanca öğretecek sınıfların açılması da yine bu politika çerçevesinde kararlaştırıldı. Bunun yanında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak meydana getirilen Tercüme Bürosu vasıtasıyla ağırlıklı olarak batı klasikleri Türkçeye kazandırıldı. Halkevleri, köy enstitüleri ve üniversiteler vasıtasıyla hümanizm, kültür ve eğitim hayatının temel kaynağı olarak kabul edildi. Atatürk döneminde milli bir kültür meydana getirme düşüncesi, hümanist kültür temelinde evrensel değerlere sahip bir vatandaş ortaya çıkarma anlayışına dönüştü.

14.1.1. Eğitim, Dil ve Tarih Alanında Çalışmalar

Atatürk, inkılapları halka benimsetmek ve milli bir devlet meydana getirmek için halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu amaçla ülkenin değişik yerlerindeki dernek ve vakıflar bir çatı altında birleştirilerek halkevleri kurulmuştu. Nitekim 19 Şubat 1932'de Ankara başta olmak üzere bir gün ara ile Samsun, Eskişehir, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa ve İstanbul'da halkevleri açılmıştı.

İnönü döneminde ise toplumda okur-yazar oranını arttırmak, köyden kente göçü engellemek ve toplumsal kalkınmayı sağlamak için 17 Nisan 1940'da TBMM'de *Köy Enstitüsü Yasası* kabul edildi. Köy enstitülerinin kurulmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un büyük katkısı oldu. Bu okullarda yapılan eğitim ve öğretim faaliyetlerini üç başlık altında toplayabiliriz: Zirai bilgiler, kültür dersleri ve köy hayatıyla ilgili mesleki bilgiler. Buralardan mezun olarak görev yapacak öğretmenlerin temel amacı; köylüye doğru zirai bilgiyi vererek

üretimi artırmak, kültür seviyesini yükseltmek ve yaşam koşullarını iyileştirmektir. Dönemine özgü bir kurum olan köy enstitüleri, gerek kuruluşunda gerekse kapanışından sonra -bugün dahi- tartışılan kurumlardan biri olmuştur. Bunun sebepleri arasında; dönemin ve eğitim yaptığı çevrenin şartlarının dikkate alınmaması, iktidar partisi olan CHP'ye yakınlığı ile öğretmenlerin ideolojik tercihlerini yansıtması gibi sebepler dikkat çekmektedir. Köy enstitüleri, çok partili hayata geçilmesi ve Hasan Âli Yücel'in görevinden ayrılmasından sonra sahipsiz kalmış; yeni Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer de köy enstitülerini, köy öğretmen okullarına dönüştürmüştür. Okullar, DP döneminde bir süre daha faaliyetlerine devam ettikten sonra 27 Ocak 1954'te kapatılmıştı.

Bu dönemde Sedat Hakkı Eldem ve Emin Onat tarafından projesi hazırlanan İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri'nin temeli 3 Temmuz 1943'te atılmıştır. Yine aynı sene Ankara Fen Fakültesi, 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi ve 1945 senesinde de Ankara Tıp Fakültesi kurulmuştur. Yaklaşık dört yıl süren hazırlık aşamasından sonra 13 Haziran 1946 tarihinde Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasayla amaçlanan; öğrenim kadar araştırmayı da teşvik etmektir.

Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde dil alanında da hümanist bir politika benimsenmiştir. Arapça ve Farsçanın yerinin Latince ve Yunanca ile doldurma çabası içerisine girilmiştir. Nitekim 1940-1941 eğitim-öğretim yılından itibaren Ankara Atatürk Lisesi, Ankara Kız Lisesi ve Galatasaray Lisesi'nin birinci sınıflarında klasik şube açılarak burada Latince ve Yunanca öğretilmeye başlanmıştır. Yine hümanizm bağlamında bir diğer önemli faaliyet de Tercüme Encümeni (Tercüme Bürosu) ve Tercüme Mecmuası'nın kurulmasıdır. 1940-1950 seneleri arasında ağırlık batı klasiklerinde olmak üzere Fransızca, Almanca, Rusça ve Yunanca gibi dillerden 528 eserin tercümesi yapılmıştır.

İnönü dönemi, tarih anlayış ve uygulamalarını anlayabilmek için ders programları, tarih kongreleri ve bu kongrelerde sunulan tebliğ ve bildiriler önemlidir. Nitekim 15-20 Kasım 1943 tarihleri arasında Ankara'da III. Tarih Kongresi düzenlendi. Burada ağırlıklı olarak Yunan Medeniyeti ve Anadolu'nun eski sahipleri hakkında bildiriler ve Türklerin bunlarla bağlantısı üzerinde duruldu. Ayrıca ortaöğretimdeki tarih kitaplarında Yunan ve Roma tarihi ile medeniyeti ağırlıklı olarak yer almaya başlamıştır. Örneğin; 1947 senesinde okutulan Tarih I kitabının konulara göre dağılımı incelendiğinde Yunan Tarihi %40, Roma Tarihi % 40, Eski Anadolu Tarihi %8 ve diğer konular % 8 iken Türk Tarihi % 4 oranındadır. Bu eksiklik sadece orta öğretimle de sınırlı değildi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tarih Bölümünde okutulan dersler eskiçağ, ortaçağ ve yeniçağ olarak sınıflandırmıştı. O dönemde DTCF öğretim üyesi olarak görev yapan Halil İnalcık bir Osmanlı Tarihi Kürsüsü kurmak istemişse de bu teklifi fakülte yönetimince kabul edilmemiştir.

Kasım 1948'de düzenlenen IV. Tarih Kongresi'ndeki en önemli değişiklik Hasan Âli Yücel'in halefi Reşat Şemsetdin Siren'in yerine Milli Eğitim Bakanlığına Tahsin Banguoğlu'nun getirilmesidir. Bu, tarih eğitimi politikalarında değişikliğe gidilmesinde de etkili olmuştur. Bundan sonraki süreçte hümanist tarih anlayışı kabul görmekle birlikte bilimsel tarih anlayışına da önem verilmeye başlandı. Banguoğlu, IV. Tarih Kongresi'nin açılış konuşmasında Yunanlıların Türk olduğu iddialarından vazgeçerek Atatürk dönemi tarih

politikalarının uygulanacağını ipuçlarını vermişti. Nitekim 1948 yılında TTK'nin yayınları arasında Selçuklu tarihi ve Osmanlı tarihiyle ilgili eserlerin artmış olduğu görülmektedir.

Atatürk döneminde kurulan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'nin adı 25 Mayıs 1940'da *Türk Tarih Kurumu* olarak değiştirildi. 15 Nisan 1942 tarihinde *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü* kuruldu. 1939 yılında Hasan Âli Yücel'in başkanlığı döneminde *Birinci Türk Neşriyat Kongresi* ve "On Yıllık Neşriyat Sergisi" düzenlendi. 1943 senesinin Cumhuriyet Bayramı'ndan itibaren fasiküller halinde yayınlanmaya başlayan "İnönü Ansiklopedisi", 5. ciltten itibaren "Türk Ansiklopedisi" adını aldı. 33 ciltten oluşan ansiklopedinin tamamlanması yaklaşık kırk yıl sürdü. Bu dönemin yayın faaliyetleri açısından dikkat çekici bir diğer gelişmesi de, 1940 senesinden itibaren, *Encyclopedie de l'Islam* adlı ansiklopedinin *İslam Ansiklopedisi* adıyla Türkçeye çevrilmeye başlanmasıdır. 13 ciltten oluşan eserin tercümesi ancak 1988 senesinde tamamlanabildi.

14.1.2. Sinema ve Tiyatro

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte sinema sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Atatürk, sinemanın çok önemli bir icat olduğunu ve dünyanın kaderini değiştireceğini söylemişti. Ancak gerek bu alanda yetişmiş eleman azlığı gerekse araç-gereç teminindeki sıkıntılar yüzünden Türk sineması istenen gelişmeyi gösterememişti. Bunun yanında, sektör, ağırlıklı olarak yabancıların kontrolündeydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sinema salonları İstanbul, Ankara ve İzmir'de yoğunlaştı. Fakat sonraki yıllarda inkılapları anlatmak için Anadolu'da yeni salonlar da inşa edildi. 1939 senesine gelindiğinde sinema sektöründe yaşanan gelişmeler karşısında yeni düzenlemelere gidilmesi zorunlu bir hal aldı. Bu bağlamda aynı sene "filmlerin ve film senaryolarının kontrolüne dair yeni nizamname" yürürlüğe girdi.

Özellikle 1945'ten sonra Türkiye'de yaşanan demokratikleşme hareketi sürecinde pek çok sinema şirketi kuruldu. Bunlar içerisinde en dikkat çeken, "Ankara Sinema İşleri Türk Anonim Ortaklığı" dır. 1948 senesinde yerli filmlerden alınan vergi oranlarında yabancı filmlere göre %50 indirimle gidilerek yerli filmler teşvik edildi. 1917-1944 yılları arasında çekilen yerli film oranı 1,46 iken 1945-1959 arasında bu oran 41,46'ya çıktı. Bununla birlikte, aynı dönemde, Muhsin Ertuğrul dışında önemli bir yerli yönetmen ön plana çıkmadı.

1938-1950 arası dönemde tiyatro bir nevi kültürel propaganda aracı olarak görüldü. Bu açıdan tiyatro ve kültür arasında sıkı bir bağ kurulmaya çalışıldı. 1939'da halkevlerine gönderilen ve oynanması istenen oyunlarda milliyetçilik ve inkılapçılık ruhu canlı tutulmaya çalışılırken özellikle 1943'ten sonra durum değişti ve hümanizmanın etkisiyle klasik temsiller oynanmaya başlandı.

14.1.3. Resim-Heykel ve Müzik

1939'da Başbakan Refik Saydam ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in katılımıyla Ankara'da I. Devlet Resim ve Heykel Sergisi düzenlendi. Burada konuşma yapan

Yücel, genç sanatçıları Avrupa'ya göndererek onların sanat muhitlerinde yetişmesini sağladıklarını söyledi. Yine bu dönemde ülkenin değişik yerlerinde karma yurt gezisi sergileri düzenlenerek dereceye girenlere ödülleri verildi. Bunun yanında düzenli olarak her yıl resim sergileri tertip edildi. Burada sergilenen resimler, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kataloglandı.

Bu dönemde resim alanında dikkat çekici bir yenilik de; halkevleri ve devlet dairelerinde Atatürk resimlerinin yanında İsmet İnönü'nün resimlerinin de asılmasıdır. Bunun için İbrahim Çallı ve Feyhaman Duran gibi ünlü ressamların yaptıkları yağlı boya portreleri çoğaltılarak ilgili yerlere yollandı. Bu durum Demokrat Parti iktidara gelinceye kadar devam etti.

Diğer taraftan heykel sanatının gelişimi için Atatürk döneminde harcanan yoğun çaba bu dönemde de sürdü. Nitekim 1937 senesinde ülkeye gelen Prof. Belling, heykelticilik alanında çalışmalarına devam etti.

Bu dönemde müzik alanında da hümanizmin etkisi görülmektedir. “Çok sesli ulusal müziğin yazılmasını özendirmek” için 1942 senesinden itibaren “İnönü Armağanı” adıyla yarışma düzenlendi. Aynı sene Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde “ müzik öğretmenliği” bölümü kuruldu. Riyaset-i Cumhur Bandosu, 1943 senesinden itibaren Çarşamba ve Cuma günleri Radyo Dans Orkestrası ismiyle düzenli olarak radyodan yayın yapıldı. Ayrıca 1944 senesinde İstanbul Şehir Orkestrası kuruldu.

14.1.4. Opera ve Bale

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber, opera alanındaki çalışmalar yeni bir boyut kazandı. Esasında 1936 senesinde İnönü ile görüşen Carl Ebert, bir Türk operasının ilk temsilini en erken beş sene sonra görebileceğini söylemişti. Nitekim bu konuşmadan altı yıl sonra, 1942 senesinde, Ankara'da Mozart'ın gençlik eseri olan “Bastien und Bastienne” ve “Tosca'nın II. Perdesi” sahnelenmişti.

20 Mayıs 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen yasa ile -Ebert'in Hasan Âli Yücel'e yazdığı rapor çerçevesinde- Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak “Devlet Konservatuvarı” kuruldu. Yasa ile konservatuvar, müzik ve temsil kısmı diye ikiye ayrıldı. Temsil kısmında opera şubesi de açıldı. Özsoy Operası'ndan (1934) uzun bir süre sonra Cemal Reşit Rey tarafından hazırlanan ve Osmanlı Sultanlarının hayatını ele alan “Çelebi” adlı yerli opera, ilk kez 1942-1943 sezonunda sahnelendi. Kısa bir süre sonra da Necil Kazım Akses tarafından kaleme alınan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını ele alan “ Bay Önder Operası” sahnelendi. Bu alanda dönemin dikkat çekici sanatçısı Adnan Saygun'dur. Kendisi 1947'de Paris Pleyel Salonunda Yunus Emre Oratoryosunu seslendirmesiyle dünyaca ün elde etti.

1940 tarihli yasa ile Konservatuvarın Temsil bölümünde Bale bölümü açılması da kararlaştırıldı. Bu arada Ebert, 1940 senesinde üç aşamalı bir bale okulu kurmayı amaçladı. On yıllık eğitim için “*Rus geleneği ile çağdaş Batı Avrupa usulünü bağdaştırabilecek*” yetiştiriciler öngörüldüyse de 1948 senesine kadar bu alanda bir ilerleme sağlanamadı.

Muhsin Ertuğrul'un girişimleri sonucu Türkiye'ye getirilen İngiliz Kraliyet Bale yöneticisi Dame Ninette de Valois'in öncülüğünde Yeşilköy'de kurulan okul 6 Ocak 1948'de eğitime başladı. İlk gösterisini 1950'de gerçekleştiren okul, aynı sene Ankara'ya nakledildi. Okul, ilk mezunlarını ancak dokuz yıllık bir eğitimden sonra (1948-1957) verebildi.

14.1.5. Basın-Yayın

Siyasi iktidarlar hemen hemen her dönemde basını kontrol altına almaya ve ondan yararlanmaya çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda bazen desteklenen basın bazen de sansürle karşı karşıya kalmıştır. 1938-1946 yılları arasında; Komünizm propagandası, Ermenicilik-Kürtçülük, Dış Politika, Din propagandası, II. Dünya Savaşının hemen akabinde İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve İzmit'te ilan edilen sıkıyönetimle, komutanlığa idarenin sakıncalı gördüğü yayınları yasaklama yetkisi verildi.

1938-1949 seneleri arasında çıkan gazetelerin satış rakamları, gerek savaş ortamından gerekse uygulanan sansür nedeniyle oldukça düşüktür. Nitekim bu dönemde yayınlanan bazı ulusal gazetelerin tirajları şu şekildedir: Cumhuriyet 15-16 bin, Ulus 10-12 bin, Tan 10-12 bin, Vatan 7-8 bin, Yeni Sabah 8-10 bin ve Vakit 4-5 bin.

1938-1945 yıllarında bir diğer tartışma konusu da radyo yayınları üzerine olmuştur. Özellikle radyo üzerinde CHP'nin etkisi oldukça büyüktü. Savaş dönemi olduğu için özellikle halkın moral gücünü arttırmak maksadıyla yayınlarda devletin gücünden ve Milli Şef'in kudretinden bahsedilmekteydi. 1942 senesinde Türkiye'de radyo abone sayısı 105 bin civarındaydı. Bu dönemde radyoda Türk müziği yerine ağırlıklı olarak batı müziği yayınlanarak toplumun bu müziğe alışması amaçlanmıştı. Zaman zaman halkevleri vasıtasıyla toplu olarak radyo dinlenmesi de teşvik edilmişti. Halka dinletilen programların önemli bir kısmını haberler ve konferanslar teşkil etmekteydi. Radyo yayınlarının yanında programları halka duyurmak maksadıyla radyo mecmuası da çıkarılmıştı.

14.2. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kültür-Sanat Hayatı

27 sene ülkeyi yöneten CHP'den iktidarı devralan DP, kültür ve sanat politikalarında değişikliğe gitmiştir. DP, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri sonrasındaki hükümet programlarında kültürel politikalarda parti programı ilkeleri çerçevesinde hareket edeceğini beyan etmiştir. Nitekim DP, tek parti dönemindeki uygulamaların birçoğunu kaldırmıştır. Kültürel anlamda bunlardan en dikkat çeken; 8 Ağustos 1951'de Halkevleri ve 27 Ocak 1954'te Köy Enstitülerinin kapatılmasıdır. DP döneminde "hümanist" anlayıştan vazgeçilmiştir. Tarih alanında da Osmanlı ve İslam tarihine daha çok yer verilmiştir.

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri ekonomik, siyasi ve askeri alanların yanı sıra kültürel hayata da yansımıştı. ABD, Türkiye için bir model olarak kabul edilmişti. "Küçük Amerika olacağız" tabiri siyasi literatürümüzde ilk olarak CHP döneminde Başbakan Yardımcısı Nihat Erim tarafından dile getirilmişse de DP döneminde Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından seçim mitinglerinde birçok kez tekrarlanmıştı. Nitekim kültürel hayatımızda önemli bir yeri olan yayın

organlarında dönemin meşhur ve batılı zenginlerin hayatları ile teknolojik ve bilimsel gelişmeler kültür ve sanata yansımıştır.

14.2.1.Tiyatro ve Sinema

DP döneminde Türk tiyatrosunda önemli gelişmeler yaşandı. 1949'da yürürlüğe giren Devlet Tiyatro Operası'nın Kuruluş Yasası ile Devlet Tiyatrosu kurularak genel müdürlüğüne Muhsin Ertuğrul getirildi. Kendisi 1951 senesinde bu görevinden alınarak yerine Cevat Memduh Altar atandı. Bu dönemde sahnelenen oyunlar arasında; Sophocles'in Elektra, Montherland'ın Ölü Kraliçe, Shiller'in Maria Stuart gibi klasik yapıtları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, 1950-1960 arası Ahmet Muhip Dranas, Nazım Kurşunlu, Nahit Sırrı Örik, Refik Ahmet Sevigen, Galip Gürcan, Adalet Sümer ve Sevim Uzgören'in oyunları da sahnelendi. 1954 senesinde Cevat Memduh Altar'ın görevden ayrılması üzerine genel müdürlük görevine tekrar Muhsin Ertuğrul getirildi. Ertuğrul'un görevde olduğu 1954-1958 yılları Türk tiyatrosunun atılım yılları oldu. Ankara'da Küçük ve Büyük Tiyatro gibi tiyatrolar açıldı. 1956 senesinden itibaren Adana ve İzmir Belediye Tiyatroları, Devlet Tiyatroları tarafından yönetilerek desteklendi. 1957 senesinde yine Devlet Tiyatroları tarafından Bursa Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu açıldı. Muhsin Ertuğrul'un yaş haddinden görevden ayrılması üzerine yerine görevi kesintisiz olarak yirmi sene süreyle devam ettirecek olan yönetmen ve oyuncu Cüneyt Gökçer getirildi. Bu arada, 1940'lı ve 1950'li senelerde Devlet Tiyatrolarının en büyük özelliği, kendi oyun yazarlarına öncelik tanındığı ve dünya tiyatro repertuarlarının en seçkin örneklerinin sunulduğu dönemler olmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada dengelerin değişmesi ve ABD'nin etkinliğini arttırmasına paralel olarak Hollywood filmleri oldukça hızlı bir şekilde yayıldı. Bundan ABD ile yakın ilişki içerisinde olan Türkiye'nin de etkilenmemesi mümkün değildi. Nitekim Amerikan sinemasına olan ilginin yansımalarının fazlalığı Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 senesinde ABD'ye gittiğinde Hollywood stüdyolarını ziyaret etmesi örnek olarak gösterilebilir.

14.2.2. Müzik ve Resim-Heykel

DP iktidarına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin müzik politikası, ağırlıklı olarak batı müziği ekseninde gelişti. Bu durum 1950 sonrası Klasik Türk Müziği ve Türk Halk Müziği lehine değişti. Bu bağlamda radyoda çok sesli müziğin yerini ağırlıklı olarak Türk müziği programları aldı. DP dönemine kadar radyoda yayınlanan klasik müzik oranı %39 iken DP'nin iktidara geldiği sene % 46'ya yükseldi. 1950'li yıllarda geleneksel Türk müziğinin yıldız isimleri arasında Münir Nurettin Selçuk, Yesari Asım Ersoy, Safiye Ayla, Müzeyyen Senar, Mahiyet Yüceses gibi sanatçılar bulunurken daha sonra bu isimlere Zeki Müren ve Alaattin Yavaşca da eklendi.

Batı müziği alanında ise 1933 senesinden itibaren Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası (Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası) 1957 yılında Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası adını aldı. Mart 1960 tarihinde de İstanbul Devlet Opera ve Balesi kuruldu.

DP döneminde heykel sanatı alanında soyut çalışmalar dikkat çekmektedir. Çok çeşitli malzemeyle yeni anlatım yolları denenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Ali Hadi Bara ve Zühtü Müridoğlu'nun öğrencileri ön plana çıkmaktadır. 1950'den sonra anıt heykel alanında en dikkat çekici uygulama, Anıtkabir'i süsleme çalışmalarıdır. Belling'in yönettiği çalışmada Hüseyin Anka, İlhan Koman, Zühtü Müridoğlu, Kenan Yontu, Tarık Leventoğlu ve Emin Barın gibi birçok Türk sanatçı da görev almıştır.

Çok partili hayata geçişle birlikte resim sanatında olumlu gelişmeler daha da hızlandı. Nitekim dünyadaki kültürel ilişkilerin çoğalmasına paralel olarak Türkiye'de düzenlenen sergiler de arttı; çağdaş resim sanatına ait özgün yapıtları tanıma olanağı ortaya çıktı. Bunun yanında Paris, Münih ve New York gibi şehirlere gidip yerleşen birçok sanatçı oldu. Bunlar arasında Fikret Mualla, Avni Arbaş, Abidin Dino, Yusuf Arslan, Utku Varlık ve Burhan Doğançay gibi isimler sayılabilir. Avrupa ve Amerika'ya giden bu sanatçılar, yurda döndüklerinde yaptıklarını sergilemeye başlayarak Türkiye'de resim sanatının gelişmesine katkı sağladı. 1954 senesinde İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Kongresinde Herbert Read ve Lionello Verturi gibi meşhur sanat tarihçi ve eleştirmenler çağdaş Türk resim sanatını tanıma fırsatı buldu. 1950'lerde yaşanan bir diğer önemli gelişme de, Maya sanat galerisinin öncülüğünde büyük şehirlerde özel sanat galerilerinin açılması oldu. Ayrıca resme ilgi duyan bir koleksiyoner topluluğu da ortaya çıktı.

14.2.3. Tarih ve Eğitim Alanında Çalışmalar

DP döneminde, İslam ve Osmanlı tarihine duyulan ilginin giderek artmasına paralel olarak bu alanlarla ilgili eserler de artmıştır. Yine bu dönemde Türklerin Orta Asya (Türkistan) kökenli olmasının yanında Avrupalılarla akraba olduğu iddiaları gündeme gelmiştir.

Bu dönemde ekonomide yaşanan olumlu gelişmeyle birlikte eğitim konusu üzerinde daha fazla duruldu. On yıllık DP iktidarında eğitim açısından en çok akılda kalan iki konu vardır. Birincisi din derslerinin zorunlu olması ve imam hatip okullarının açılması, ikincisi ise Köy enstitülerinin ilköğretim okullarıyla birleştirilerek kapatılmasıdır. Nitekim CHP zamanında isteğe bağlı olarak okutulan din dersi, DP iktidarıyla birlikte 21 Ekim 1950'de 4. ve 5. sınıflarda zorunlu hale getirildi.

DP parti döneminde Milli eğitim sistemi üzerinde ABD eğitim sistemi etkisi görülmekteydi. Bu bağlamda buradan eğitimle ilgili uzmanlar da getirilmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası gençler arasında Amerika'ya karşı duyulan ilgi de giderek artmıştı.

DP döneminde, liselerde eğitim, 1952-1953 eğitim-öğretim yılında dört yıla çıkarılmışsa da 1956 yılında eskiye geri dönmüştür. 1959-1960 eğitim-öğretim yılından itibaren hem çalışıp hem de okumak isteyenler için akşam liseleri açılmıştır.

Parti programında üniversite özerkliğini savunan DP'nin üniversitelerle arasındaki ilişkiler 1953 senesine kadar olumlu bir seyir takip etmişti. Ancak ilişkiler "Profesörlerin siyasi kuruluşlarda görev alamayacaklarını" içeren kanun maddesi ile 60 yaş ve 25 hizmet

yılıını dolduran profesör ve yargıçları zorunlu olarak emekliye ayrılma yetkisini veren kanunun yasalaşması neticesinde bozulmuştur. Yaşanan olumsuzluklara rağmen yükseköğretimde önemli gelişmeler yaşanmıştı. 1950-1951 eğitim-öğretim yılında Türkiye’de 34 fakülte ve yüksekokul ile buralarda 1950 öğretim üyesi ve 25 bin öğrenci eğitim alırken bu sayı 1960-1961 eğitim-öğretim yılına kadar okul sayısında % 161,7 artarak 55’e, öğretim elemanı sayısında % 208 artarak 4071’e, öğrenci sayısında ise % 260 artarak 65 bine ulaşmıştır. 1955’te İzmir’de Ege Üniversitesi, 1956’da Ankara’da Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1957’de Erzurum’da Atatürk Üniversitesi, 1957’de Gülhane Askeri Tıp Akademisi, 1959’da ise Ankara’da Sosyal Hizmetler Akademisi gibi yükseköğretim kurumları açılmıştır.

14.3. 1960-1980 Dönemi Kültür-Sanat Hayatı

1960-1980 arasında yaşanan toplumsal ve kültürel değişimler, sanat ve kültür hayatını da etkilemiştir.

Türkiye’de toplum hayatında önemli bir rol işgal edecek bir kurum olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), 1 Mayıs 1964’te kurulmuştur. 1970’lere gelindiğinde ise toplum yaşamında etkin bir unsur olarak ortaya çıkacaktır. Bu dönemde devlet tekelinde olan televizyon, devletin kültür ve sanat politikasında kitlelere ulaşması bakımından önemli bir araç olmuştur.

1960’ların kültürel alanda dikkat çekici gelişmelerinden birisi de, 1946 senesinde inşaat çalışmalarının başladığı kültür sarayının açılmasıdır. Dünyada dördüncü Avrupa’da ise ikinci büyük kültür sarayının açılışı çeşitli sebeplerden dolayı ancak 1969 yılında bir opera ve bale gösterisiyle gerçekleşmiştir. Yaklaşık 23 senede tamamlanabilen kültür merkezi kısa bir süre sonra çıkan bir yangınla (27 Mayıs 1970) kullanılamaz hale gelmiştir. Yangından sonra onarımı yaklaşık 8 sene süren yapı, 1978’de Atatürk Kültür Merkezi adıyla yeniden hizmete girmiştir.

1960-1980 arasındaki dönemde bir önemli gelişme de müzecilik alanında yaşanmıştır. Yerli ve yabancı arkeologlar Türkiye’nin değişik yerlerinde (İznik, Uşak, Konya vb.) kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Ankara’daki arkeoloji müzesinde eser sayısındaki artışa paralel olarak müzenin adı Anadolu Medeniyetler Müzesi (1967) olarak değiştirilmiştir. İstanbul’da bulunan Deniz Müzesi bugün de hizmet verdiği Beşiktaş’taki yeni binasına taşınmıştır.

14.3.1. Sinema ve Televizyon

1950’lerin ortalarından itibaren sinema dilinden anlayan yönetmenlerin yetişmesi ve 1961 anayasasının sağladığı özgürlük ortamı Türk sinemasını etkiledi. Bu dönemde toplumsal sorunlar üzerine filimler ön plana çıktı. 1962’de *Sinema TV Uygulama ve Araştırma Merkezi*’ne temel teşkil eden *Kulüp Sinema 7* kuruldu. Yaklaşık bir yıl sonra *Metin Erksan’ın Susuz Yaz* filmi, Berlin Film Festivalinde aldığı Altın Ayı ödülüyle Türk sinema tarihinin ilk büyük ödülünü kazandı. Türkiye’nin en uzun ömürlü film festivali olan Antalya Film Festivali, ilk kez 1964 senesinde düzenlendi. 1965-70 arasında uygulanan sansür nedeniyle,

sinemanın konu bulmakta zorlanmasına ve eski filmlerin yeniden çevrilmesine neden oldu. Bu dönemin önemli olaylarından birisi de 1969'da kurulan Devlet Film Arşivi'nin çalışmaya başlamasıdır.

1970'lerin hemen başında televizyonun hızlı bir şekilde gelişme göstermesi, en çok sinema sektörünü etkiledi. Sinema, Türk insanının en ucuz eğlence aracı olma özelliğini kaybetmesiyle birlikte etkisi de azaldı. Bunda en önemli sebep; yıllarca sinemaya gerekli yatırımın yapılmamasıdır.

Türkiye'de ilk televizyon yayıncılığı, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Elektrik Fakültesi Yüksek Frekans Tekniği Kürsüsünün girişimiyle 1952 senesinde başladı. Bu bağlamda İTÜ, deneme yayınlarını sürdürürken önemli bir gelişme daha yaşandı. 24 Aralık 1963 tarihinde çıkarılan Türkiye Radyo Televizyon Yasasıyla birlikte Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) 1 Mayıs 1964'te kuruldu. Bu yasayla, ilk kez Türk Telsiz Telefon AŞ'ye bağlı olan radyo yayınları TRT çatısı altına dahil oldu. Kısıtlı imkânlarla sürdürülen yayın devam ederken 1968'de önemli bir gelişme daha yaşandı. 30 km çapında bir alanda televizyon yayınına başladı. Yayınlar, Salı, Perşembe ve Cuma günleri devam etti. Yaklaşık bir sene sonra da yayınları dört güne çıkarıldı.

Türkiye'de birçok ilkler ve önemli olaylar televizyona yansdı. Örneğin, 1969'da astronotların Ay'a ayak basması, 1973'te Türkiye Cumhuriyeti Eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün cenaze töreni, 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı gibi.

1974'te Türkiye'de televizyon yayınları haftanın her günü izleyicisiyle buluşurken ülke nüfusunun % 55'i tarafından izlenmesi mümkün bir duruma da geldi. Giderek artan yayın saatine paralel olarak 31 Aralık 1981'den itibaren renkli yayınlar başladı; 1984'te ise tamamen renkli yayına geçildi.

14.3.2. Müzik

1960'lara kadar Türk müziği, alaturka ve alafranga diye ayrılırken bu tarihten sonra iki müzik türündeki ayrışma artarak klasik müzikle popüler müzik olarak kendini göstermiştir.

Bu yıllarda yerli beste ve düzenlemelerin yanında meşhur yabancı şarkılara Türkçe sözler yazılarak yine aslı gibi çalınır ve bu tarz parçalara arajman adı verilirdi. Üretilen şarkıların en dikkat çeken; İstanbul Radyosu diskjokeylerinden Fercî Ebciöğlü'nün *C'est écrit dans le ciel* isimli şarkısının *Bak Bir Varmış Bir Yokmuş* adıyla İlham Gencer tarafından seslendirilmesidir. 1960'ların başında müzik alanında dikkat çeken bir diğer sanatçı da Erol Büyükburç'tur. Büyükburç, Türkiye'de turneye çıkan ilk pop şarkıcısıdır. 1960'larda bir diğer dikkat çekici müzik türü de arabeskti.

1960'lı yıllar orkestralar açısından önemlidir. Bu dönemde İstanbul dışında Anadolu'nun değişik şehirlerinde müzik grupları ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi, müzik sendikasının girişimiyle çıkarılan kanundur. Bu kanuna göre Türkiye'de çalışacak yabancı orkestralar, yanlarında bir tane de yerli orkestra çalıştırmak zorunda tutulmuştu.

Bu yıllarda batı müziğini teşvik amacıyla dikkat çeken iki organizasyon vardır. 1963 senesinde düzenlenen Boğaziçi Müzik Festivali ile 1965 senesinde Hürriyet gazetesi tarafından düzenlenen Altın Mikrofon yarışmasıdır. Söz konusu yarışmalarda ileriki senelerde Türk pop müziğinin sevilen isimleri olacak olan Cem Karaca ve Erkin Koray dikkati çekmişti. 1968’de dünyada etkisini gösteren kitle hareketleri, Türkiye’yi sosyal, ekonomik ve politik alanlarda etkilediği gibi müzikte de etkisini göstermişti.

1970’li yıllar Türk Pop müziğinin oldukça popüler olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda “Anadolu Pop” oldukça yaygın bir hal almıştı. Plak ve kasetlerin yanı sıra henüz yeni olan televizyon da müzik sektörünü etkilemişti. 1975 senesinde Türkiye, ilk kez Eurovision Şarkı Yarışması’na Semiha Yankı’nın seslendirdiği “Seninle Bir Dakika” şarkısıyla katılmıştı. Türk müziği açısından 1970’lerde bir diğer önemli unsur da gazinolardır. Gazinolar özellikle orta sınıfa yönelik imkânlar sağladığı için tercih gören eğlence mekânları olmuştu. Bu dönemde yaşanan bir önemli olay da, Devlet Konservatuvarı’nın kurulmasıdır. Konservatuar, 1976 yılında eğitim ve öğretime başlamış; 1982’de YÖK kapsamında İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesine dâhil edilmişti.

14.3.3. Opera ve Bale

1960-1964 yılları arasında Türk balesinde İngiliz etkisi oldukça fazladır. Başta Ninette de Valois, Nadia Nerina, Margot Fonteyn gibi İngiliz sanatçıları Türkiye’ye gelerek eğitim ve koreografi çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. 1965-66 döneminde iki Türk bale eseri de gösterime girmiştir.

Devlet Tiyatroları içerisinde yer alan Devlet Opera ve Balesi, 14 Temmuz 1970 tarihinde yapılan bir düzenleme ile Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı bir kuruluş olarak kabul edilerek Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü adını almıştır. 1960 senesinden beri faaliyette bulunan İstanbul Opera ve Bale Topluluğu da merkezi idareye bağlanarak İstanbul Devlet Opera ve Balesi Müdürlüğü adı altında bir şube haline getirilmişti.

14.4. 1980-2000 Dönemi Kültür-Sanat Hayatı

1980-2000 arası dönem, Türkiye açısından büyük değişme ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Mayıs 1983’de liberal ve sağ eğilimli bir siyasi parti olan Anavatan Partisi’nin (ANAP) kurulduktan yaklaşık altı ay sonra iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştı.

14.4.1. Kültürel Değişim

1980-2000 arası dönemde dünyada olduğu gibi Türkiye de hızlı bir değişim içerisine girmiştir. 90’lı yıllarda Türkiye’nin sosyo-kültürel hayatına etki yapacak olan en önemli olay özel televizyon ve radyo kanallarıdır. Kültürel değişimde özellikle ülkemizde etkisinin büyük olduğu yadsınamayacak bir diğer yenilik de, 1993 senesinde kullanılmaya başlanan ve kısa sürede kullanıcı sayısı milyonları bulan internet oldu.

Bu dönemde özellikle ABD'nin tüketime dayalı kültür anlayışı dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemişti. Özellikle fastfood (ayaküstü) yemek kültürü ile Hollywood film ve dizileri Türk halkını tesiri altına almıştı. Yaşanan tüm bu gelişmeler, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak Türk halkının kültürel hayatında köklü değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu değişiklik, Türk halkının yemek kültüründen sanat anlayışına kadar birçok alanda kendisini göstermiştir.

14.4.2. Radyo ve Televizyon

1960'lı yılların sonundan günümüze gelindiğinde Türkiye'de toplumu ve toplumsal yapıyı etkileyen gelişmelerin içerisinde en önemlisi radyo ve televizyondur. Türkiye'de ilk radyo yayını, 1927 senesinde Türkiye Telefon Anonim Şirketi (TTAŞ) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1936'da radyo yayını yapma izni, resmi bir kurum olan Posta Telefon Telgraf İşletmesi'ne (PTT) devredilmiştir. Bu devirle birlikte radyo yayını devlet tekeline geçmiştir. 1940 senesinde radyo yayın izni Başbakanlığa bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş, 1946'da ise Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nce yapılmaya başlanmıştır. 60'lı yıllara gelindiğinde yeni kurulan vericilerle birlikte Türkiye'de radyo yayını iki milyon kişiye ulaşmıştır. 1961 Anayasasıyla radyo yayını özerk bir statü kazanırken 1964'te yürürlüğe giren kanunla TRT çatısı altında toplanmıştır. 1980 yılına gelindiğinde radyo, 4,5 milyon kişiye ulaşmıştır. 1984 senesinde ilk canlı yayın yapılmıştır.

1980'lerle birlikte giderek artan televizyon yayın saatleriyle beraber 31 Aralık 1981'de yani yılbaşı gecesinde ilk canlı yayın gerçekleştirildi. 1986'da TRT 2, 1989'da TRT 3 ve GAP, 1990'da da eğitime yönelik bir kanal olan TRT 4 yayın hayatına başladı. 1990'lı yılların başında bir atılım yapan TRT, Avrupa ve Kafkasya'ya yönelik TRT-INT (International) kanalını kurdu. 1993'de Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik programları olan TRT-Avrasya ve 1995'te de TBMM TV Türk toplumunun hayatına girdi. Bu süreçte açılan özel kanallar, gazete ve holding patronlarının da ilgi duyduğu bir alan oldu. 1993'te yapılan bir düzenlemeyle radyo ve televizyon TRT tekeline çıkarıldı. 13 Nisan 1994'te çıkarılan bir yasa ile de yayın organlarının kontrolü Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)'na bırakıldı.

14.4.3. Müzik

1970'lerde devlet tarafından açılan Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı ve benzeri atılımlar 1980'lerde de devam etmiştir. 1984 senesinde İzmir ve Gaziantep'te konservatuvarlar açılmıştır. Ayrıca İstanbul başta olmak üzere Ankara, İzmir, Bursa, Elazığ, Samsun, Edirne ve Diyarbakır'da kurulan Devlet Klasik Müziği koroları müziğin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

1990 ve 2000 yıllarına gelindiğinde Türk müziğinde bölgesel motif ve ezgileri ön plana çıkmıştır. Müziğin birçok türünün yaygınlaşması ve toplumda kabul görmesinde en büyük etkiyi, hiç şüphesiz özel radyo ve televizyonların yaygınlaşması yapmıştır.

14.4.4. Tiyatro ve Sinema

1949 yılında kurulan Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nün 1980'li yıllara kadar en çok eleştiri aldığı konuların başında, Türk yazarları yeteri kadar teşvik etmemesi ve milli edebiyatı zenginleştirme açısından yetersiz kalması gelmişti. Bu dönemde belediye tiyatroları da yerli eserleri sergileme noktasında oldukça zayıftır. Ele alınan dönemde Türk tiyatrosu açısından en önemli gelişmelerden birisi, 1982'de özel tiyatrolara devlet desteğinin sağlanması olmuştur. Birkaç sene içerisinde destek etkisini göstermiş ve kısmen de olsa Türkçe tiyatro oyunları oynanmıştır. Bu arada Çernodrinski Tiyatro Festivali'nde, Aziz Nesin'in kaleme almış olduğu ve Kenan Işık'ın oynadığı “Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz” oyunu en iyi temsil ödülünü almıştır.

1980-90 arasındaki dönemde ülkenin yaşadığı ekonomik ve siyasi süreç, Türk sinemasına olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde özellikle ithalata paralel olarak teknolojik açıdan yaşanan olumlu gelişmeler, Türk sinemasının gelişmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanında sinemanın gelişmesini olumlu yönde etkileyen bir diğer faktör de, videonun yaygınlaşması olmuştur.

Bu yıllarda çekilen filmler, uluslararası festivallerde ödüller de almıştır. Örneğin; Nuri Bilge Ceylan'ın “Üç Maymun” adlı filmi Cannes Film Festivali'nde en iyi yönetmen ödülünü alırken Oscar ödülüne de aday gösterilmiştir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1938-1950 İnönü döneminde sosyo-kültürel hayatta, Atatürk döneminden farklı olarak *hümanist-laik* bir anlayış benimsendi. Hümanizmin etkisi Halk evlerinde oldukça fazladır. Bu dönemde Türk toplumunun önemli bir kesimi köyde yaşadığı göz önüne alınırsa köylünün kültür seviyesini yükseltmek, köyden kente göçü azaltmak maksadıyla 1940 senesinde Köy enstitüleri açıldı. Ayrıca bu dönemde Batı klasiklerinin Türkçeye çevrildi 1948 sesinden Harika Çocuk Yasası çıkarılarak özel yetenekli çocuklar Avrupa'ya yollandı.

1950-1960 Demokrat Parti döneminde İnönü döneminde uygulanan hümanizm politikasından vaz geçildi. Köy enstitüleri kapatıldı. Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri ekonomik, siyasi ve askeri alanların yanı sıra kültürel hayata da yansdı. Nitekim yayın organlarında dönemin meşhur ve batılı zenginlerin hayatları ile teknolojik ve bilimsel gelişmeler kültür ve sanatta önemli yer tuttu. Anıtkabir inşaatı tamamlandı. Türkiye'nin değişik yerlerinde de üniversiteler eğitim-öğretime başladı.

1960-1980 döneminde kültür politikasının “milli kültüre” ağırlık verildi. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) kuruldu. Dönemin sosyal ve ekonomik şartlarından kaynaklanan sorunlar müziğe de yansdı. Bu bağlamda Arabesk müzik ve kültürün ön plana çıktı.

1980-2000 döneminde TRT etkinliğini ve yayınlarını giderek artırırđı. Özel Televizyon ve radyo 90'lardan itibaren toplum hayatında yerini aldı. Pek çok kentte sanat galerili açıldı. Çeşitli sanat festivalleri düzenlendi.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi ya da hangileri Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel döneminde gerçekleşmiştir?

- I. Bazı liselerde Yunanca ve Latince eğitim veren sınıflar açıldı.
- II. Atatürk döneminde uygulanan kültür politikalarına devam edildi.
- III. Tarih alanındaki çalışmalarda hümanizm ön plana çıktı.
- IV. Osmanlıca okullarda tekrar öğretilmeye başlandı
- V. Türkçe'nin yanında Arapça dersleri de verilmeye başladı.

- a) I-II
- b) II-IV
- c) IV-V
- d) I-III**
- e) II-V

2) Devlet Tiyatroları içerisinde yer alan Devlet Opera ve Balesi, hangi tarihte yapılan bir düzenleme ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olarak kabul edilerek Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü adını almıştır?

- a) 1970**
- b) 1940
- c) 1949
- d) 1960
- e) 1950

3) Hangi iktidar döneminde Anıtkabir tamamlanarak Atatürk'ün na'sı buraya nakledilmiştir.

- a) Cumhuriyet Halk Partisi
- b) Adalet Partisi
- c) Demokrat Parti**
- d) Anavatan Partisi

e) Milliyetçi Hareket Partisi

4) Türkiye’de toplum hayatında önemli bir rol işgal edecek bir kurum olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), kaç senesinde kurulmuştur.

a) 1974

b) 1964

c) 1944

d)1954

e) 1934

5) Fastfood (ayaküstü) yemek kültürü ile Hollywood film ve dizileri Türk halkını tesiri ilk defa hangi senelerde hissedilmiştir.

a) 1980’ler

b) 1960’lar

c) 1990’lar

d) 1940’lar

e)1930’lar

Cevaplar:

1) d, 2) a, 3) c,4) b, 5) a

Bölümün Kaynakçası

ALANER Bülent “Cumhuriyet Döneminde Çok Sesli Müzik” **Türkler**, C. 18, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002.

ALBAYRAK Mustafa, “D.P. Hükümetlerinin Politikaları”, **Türkler**, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

AND, Metin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983.

ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Editör Durmuş Yalçın, Ankara 2002.

GÜVEN İsmail, Türk Eğitim Tarihi, Naturel Yayınları, Ankara 2010,

GEZER, Hüseyin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

KARABACAK, Özlem, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Eğitim ve Kültür Politikalarının Yansımaları”, **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008**, Isparta 2008.

KANTARCIOĞLU, Selçuk, **Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

KATOĞLU, Murat, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C. IV, Cem Yayınları, İstanbul 1997.

NUTKU, Özdemir, “Tiyatro”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. XV, İstanbul 1996.

ÖNDİN, Nilüfer, **Cumhuriyetin Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950**, İnsancıl Yayınları, İstanbul 2003.

ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

ŞEKER Kadir, **İnönü Dönemi Kültür Hayatı, (1938-1950) ,** Isparta 2011.

Thema Larousse, C. 1. (Milliyet Yayınları), İstanbul 1993.

YİĞİT, Ali Ata, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008.

ŞENER Sevda, **Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Tiyatrosu**, İstanbul (t.y.).

<http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx> (Erişim tarihi 5 Ocak 2017)